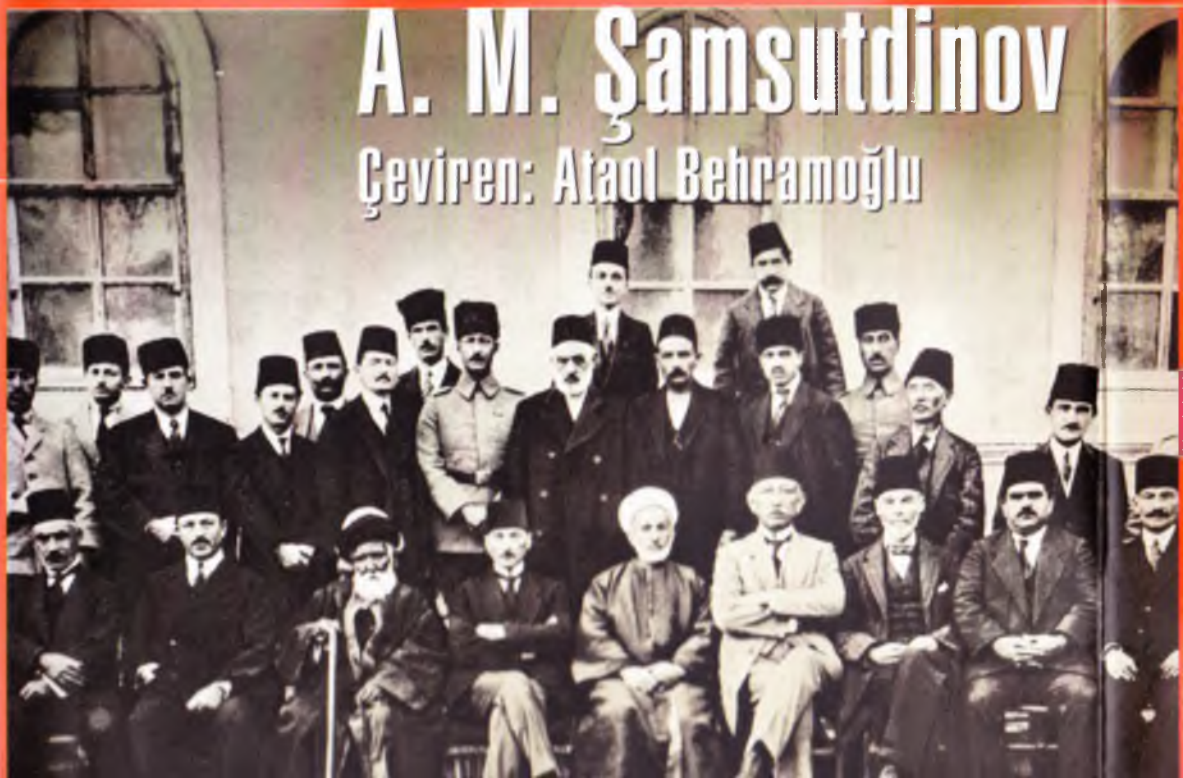
TARİH

DK DOĞAN KİTAP

TARİH

MONDROS'TAN LOZAN'A

TÜRKİYE ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI TARİHİ 1918 - 1923

A. M. Şamsutdinov

Çeviren: Ataol Behramoğlu

TÜRKİYE ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI TARİHİ 1918 - 1923

A. M. Şamsutdinov

DK

A. M. Şamsutdinov

Mondros'tan Lozan'a

Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923

Mondros'tan Lozan'a
TÜRKİYE ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI TARİHİ 1918-1923

Orijinal adı: *Osvoboditelnaya Voyna Turtsii*
© A. M. Şamsutdinov, 1966
Yazan: A. M. ŞAMSUTDİNOV
Rusça aslından çeviren: Ataol BEHRAMOĞLU

Türkiye için yayın hakları: © Doğan Kitapçılık AŞ
1. baskı / mayıs 1999 / ISBN 975-6817-02-X

Kapak tasarımı: Artun ÇİNETÇİ
Baskı: Doğan Ofset AŞ

A. M. Şamsutdinov

Mondros'tan Lozan'a

Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923

Çeviren: Ataol Behramoğlu

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9
Giriş 11

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı 23
Türkiye'nin savaştan çıkması ve İtilaf Devletleri'nce işgali 25
Türkiye'nin paylaşılması konusunda İtilaf Devletleri arasında savaşımın kızışması ve işgalin genişlemesi 38

İKİNCİ BÖLÜM

Ulusal kurtuluş hareketinin doğuşu 55
Ekim Devrimi'nin Türkiye'ye etkisi 57
Antiemperyalist hareketin doğuşu ve öncü güçleri 63
Müdafaai Hukuk cemiyetleri, Erzurum ve Sivas kongreleri 69
İstanbul'daki meclisin toplantıya çağrılıp dağıtılması
Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışı 97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ana gücü olarak
halk yığınları 123
Gerilla güçlerinin 1919-1920 yıllarında işgalcilere ve
gerici padişah güçlerine karşı savaşımı 125
Yeşilordu ve meclisteki fraksiyonu Halk Zümresi 149
Türkiye Komünist Partisi'nin kurulması ve ilk kurultayı 162
Komünist Partisi'nin yasaklanması ve gerilla birliklerinin
ortadan kaldırılması 175

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Türk-Sovyet ilişkileri (1920-1922) 185
Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Sovyet Rusya
hükûmetleri arasında diplomatik ilişkilerin kurulması 187

Türk-Taşnak Savaşı ... 193
Türk-Sovyet ilişkilerinin güçlenmesi ve 16 Mart 1921 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ... 201
Türk-Sovyet dostluğunun gelişip güçlenmesi; Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ve Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'yle dostluk antlaşmalarının imzalanması ... 220

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bağımızlık savaşı TBMM hükûmetinin içte ve dışta durumu 237

Sevr Barış Antlaşması ... 239
Londra Konferansı ... 244
Sakarya Savaşı. Zafere giden yol ... 255
TBMM hükûmetinin iç politikası ve 1920-1922 yıllarında Anadolu'da politik durum ... 261
Anadolu'nun Yunan işgalcilerden kurtarılması. Mudanya Ateşkes Antlaşması ... 282
Padişahlığın kaldırılması ... 297

ALTINCI BÖLÜM

Lozan Konferansı ... 301

Yakındoğu'da barışın sağlanması savaşımı ... 303
Lozan Konferansı çalışmalarının ilk evresi ... 308
Türkiye'nin sınırları konusunda tartışma ... 314
Boğazların statüsü sorunu ... 317
Kapitülasyonlar sistemi ... 327
Malî-ekonomik sorunlar ... 331
Konferans çalışmalarının ikinci dönemi ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ... 334

Sonsöz ... 341
Önemli tarihler dizini ... 349
Kaynakça ... 355

ÖNSÖZ

Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi, SSCB Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün Tarih Bölümü'nde uzun süre başkanlık yapmış ve bu görevinden emekli olmuş Prof. A. M. Şamsutdinov'un profesörlük tezidir. Kitap olarak yayımlanışının üzerinden yaklaşık otuz yıl geçmiş olmasına karşın bilimsel ve belgesel önemini korumakta olduğuna inandığım bu yapıtı 1980 öncesinde çevirmiştim. Elde olmayan nedenlerle yayını bugünlere kadar gecikti.

Profesör Şamsutdinov'la 1970 başlarında Moskova'da tanışmıştık. O sırada Doğu Bilimleri Enstitüsü Tarih Bölümü'nde başkanlık görevini sürdürmekteydi. Kitabını çevirdiğim süreçlerde ve sonrasında da birkaç kez görüştük. Profesör Şamsutdinov sadece ciddî bilim adamı kimliğiyle değil ülkemize içten sevgisiyle de beni etkilemişti. Çeviri sırasında karşılaştığım kimi sorunlar ve önerilerim konusunda gösterdiği anlayıştan ötürü de kendisine teşekkür borçluyum.

Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi, 30 ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması arasındaki yaklaşık dört yıllık sürenin olaylarını kapsayan dev bir yapıttır. Kan ve ateş içinden geçerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde modern Türkiye'nin temellerinin atıldığı bu dört yılın öncesindeki dünya savaşı süreçleri ise, kitabın giriş bölümünü oluşturan geniş özette verilmektedir.

Konuyla ilgili herkes için vazgeçilmez bir başvuru kitabı olma özelliklerini taşıyan *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı süreçlerindeki halk hareketleri, Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri, Kafkasya bölgesin-

deki savaşlar vb konularda (Rusya dışındaki araştırmacının ulaşması kolay olmayan, o dönemdeki Rus gazeteleri, KP arşivleri gibi kaynaklardan derlenmiş özgün bilgilerle) araştırmacılara önemli veriler sunmaktadır.

Yapıtın sonunda (Türkçe, Rusça ve başka dillerde) zengin bir kaynakça yer almaktadır. Başta Mustafa Kemal Atatürk'ün söylev ve demeçleri olmak üzere Türkçe kaynaklardan yapılan alıntıların ulaşabildiklerimde, çeviri metinde bu alıntıların Türkçe asıllarını koydum. Yapıtların asıllarına ulaşamadığımda Türkçe kaynaklardan yapılmış alıntılar da zorunlu olarak Rusça'larından Türkçe'ye çevrildi. Her iki durumda da bunlar dipnotlarda belirtilmiştir.

Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi, bilimsel verilere dayalı bir tarih araştırması olduğu kadar, bir solukta okunabilecek başdöndürücü bir romanın özelliklerini de taşımaktadır. Bu ise, sanıyorum, yazarının ülkemize ve Ulusal Kurtuluş Savaşımıza duyduğu içten yakınlığın bir sonucudur. Prof. Şamsutdinov'un yapıtının yer yer tartışılabilecek yorum ve anlatımlarına karşın, tartışılmaz zenginlikteki belgesel içeriğiyle, konuyla ilgili çevrelerde ve geniş okur kitlelerinde hak ettiği ilgiyi göreceğine inanıyorum.

A. Behramoğlu
İstanbul, kasım 1998

GİRİŞ

Bir zamanların güçlü Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, hâlâ bağımsız bir devlet sayılmakla birlikte, güçlü devletlerin yarı sömürgesi olmuştu. Sömürgeleştirmenin en önemli yolları olan borçlanmalar, ayrıcalıklar, bankalar, eşit koşullarda olmayan dış ticaret ve kapitülasyon sistemi; Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kendi evlerindeymişçesine efendilik edip, yabancılara kendi yasalarına bağlı olmak hakkı ve çeşitli bağışıklıklar sağlıyordu. Demiryolları, deniz taşınımı, ulaşım araçları, kredi ve banka kuruluşları, sanayi, belediye ve ticaret işletmeleri yabancı sermayenin elindeydi. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'na yatırılan sermaye toplam olarak 80 milyon altın liraya ulaşmıştı. Bunun yüzde 25,9'u Fransa'nın, yüzde 16,9'u İngiltere'nin ve yüzde 5,5'i Almanya'nın, yüzde 11,7'siyse diğer ülkelerin payına düşmekteydi.

Maliye de büyük devletlerin denetimi altında bulunmaktaydı. Fransız-İngiliz sermayesiyle kurulmuş Osmanlı Devlet Bankası, kâğıt para basma tekelini elinde bulunduruyor, gelir-gider işlemlerini denetliyor, ülkenin iç ve dış ticaretini finanse ediyordu.

1914 yılı başlarında Türk devletinin borcu (belediye borçlanmalarını saymazsak) 160 altın milyon liraya ulaşmıştı. Başlıca, alacaklılar Fransa, İngiltere ve Almanya'ydı. Türkiye borçlarının yüzde 62,9'u Fransa'ya; yüzde 22,3'ü İngiltere'ye; yüzde 13'üyse Almanya'yaydı.[1]

Yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sınırsız egemenliği bu ülkenin ekonomik ve kültürel geriliğinin nedenlerin-

1 V. V. Gottlieb, *Birinci Dünyo Sovoşı'ndo Gizli Diplomosi*, s. 29. (Rus.)

den biriydi. Yabancı sermaye yatırımcıları Türk sanayiinin gelişmesine yardım etmek şurda dursun, bu sanayinin oluşma durumundaki çekirdeklerini yok ediyor, ülkeyi kendi fabrika ve atölye ürünlerinin pazarı durumuna getirerek Türk zanaatçılığının temellerini yıkıyorlardı. Türk tarım ekonomisini kendi sanayileri için hammadde kaynağı durumunda tutarak feodal ilişkileri korumaya çaba gösteriyor ve feodal-monarşik (sultanlık) sistemin dayanaklarını destekliyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yaşamında Kayzer Almanyası büyük bir etkinlik kazanmaya başladı. Bağdat Demiryolu Almanya'nın Türkiye'deki konumunu pekiştirerek; Mısır'a, Basra Körfezi bölgesine ve Hint Okyanusu'na, yani İngiltere sömürgesi olan yerlere Alman yayılışını sağlamada bir ön basamak olma niteliği taşıyordu. 1914 yılı başlarında Türkiye'deki demiryolu ağının yüzde 62'si Alman emperyalistlerinin elindeydi ve demiryolu yapımına yatırılan sermayenin yüzde 67'si Alman sermayesiydi. Başka girişimlerinde Almanya'nın hissesine bütün yatırımların yüzde 22'si düşmekteydi. Ülkenin dış ticaretindeyse, Almanya üçüncü sırayı almıştı.

Almanya'nın Drach Nach Osten (Doğu'ya Almanya yayılışının gerçekleştirilmesi politikası) planlarında, Türkiye'ye önemli bir yer verilmekteydi. Alman dış politikasının yöneticisi Von Bülaw, *"Türkiye bizim için ekonomik, askerî ve hatta siyasal bir ilgi alanıdır. Genel bir çatışma söz konusu olduğunda Türk Silahlı Kuvvetleri bize yardımcı olabilir demekteydi."*[2]

Osmanlı İmparatorluğu içindeki ezilen hakların kurtuluş savaşlarından yararlanan İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin İmparatorluğu açıkça parçalamaya çalıştıkları bir sırada, Almanya onun "koruyucusu" ve "Sultanlık Türkiyesi'nin toprak bütünlüğünün savunucusu" olarak ortaya çıktı. Aslında bu, Almanya'nın "bütün" Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi sömürgesi yapmak isteğinin bir ifadesiydi.

XX. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun "mirası" yüzünden emperyalistler arasında doğan uzlaşmazlık; dünyanın yeniden paylaşılması ve yeni etki alanlarına sahip olma kavgasının önemli bir parçasıydı. Bu uzlaşmazlık, Birinci Dünya

2 Bernhard von Bülow, *Almanya'nın Dış Politikası*, s. 45. (Rus.)

Savaşı'nın oluşması ve patlamasında küçümsenmeyecek bir rol oynadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma süreci, bu savaştan çok yıllar önce başlamıştı. 1908 yılında Avusturya-Macaristan, Bosna ile Hersek'i kendi sınırları içine kattı. 1912'de, Trablusgarp Savaşı sonucunda İtalya; Trablusgarp'ı, Bingazi'yi ve Güneybatı Anadolu kıyılarının çok uzağında bulunmayan Onikiada'yı işgal etti. Birinci Balkan Savaşı'nın sona erdiği 1913 yılında, Makedonya, Batı Trakya ve bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldılar. Suriye, Irak ve Arabistan halklarının bağımsızlık savaşları güçlendi. Osmanlı İmparatorluğu'nun tümüyle çöküşü, artık sadece bir zaman sorunuydu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş ve parçalanmasının kaçınılmaz olduğu bu dönemde, 1908 burjuva devrimiyle iktidara gelen burjuva-derebeyi karması Jön Türk partisi (İttihat ve Terakki), Almanya'nın desteğiyle, sadece Asya ve Balkanlar'daki toprakları elde tutmakla yetinmeyip, Kafkasya ve İran'da da yeni alanlar ele geçirme düşleri görmekteydi. Türk olmayan halkların özümlenmesi (asimilasyon) politikasını uygulayan Jön Türkler, "birleşik" bir Osmanlı (Türk) ulusu yaratmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu güçlendirmek istiyorlardı. Fakat bu Türkleştirme politikası, Türklerle Türk olmayan halklar arasındaki ilişkileri alabildiğine gerginleştirdi. Özümleme politikası, sonuçta, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlendirilmesine değil, güçsüz düşmesi ve dağılmasına yol açan nedenlerden biri oldu.

Bunun ardından Jön Türkler pantürkizm ideolojisini, yani Rusya ve İran'ın Türkçe konuşan halklarının Sultanlık Türkiyesi'nin koruyuculuğu altında "tek" bir devlet olarak zorla birleştirilmesi ideolojisini geniş ölçüde yaymaya başladılar. Bu çılgınca planların gerçekleştirilmesi adına Jön Türkler, Türkiye'nin yazgısını gittikçe daha büyük ölçüde Kayzer Almanyası'na bağladılar. 1913 yılı aralık ayında, Türk devletinin çağrısı üzerine, General Liman von Sanders başkanlığında bir Alman askerî kurulu İstanbul'a geldi. Çok geçmeden, Türk ordusu Alman örneğine göre yeniden örgütlendi ve Alman subaylarının denetimine girdi.

Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci günü olan 2 ağustos 1914 tarihindeyse, Türk hükûmeti Almanya'yla gizli bir savaş antlaşması yaptı ve İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa girmeyi yükümlendi. 3 ağus-

tosta ülkede savaş durumu ve genel seferberlik ilan edildi. 650 000 kişi silah altına çağrıldı.[3]

Düzmece bir "yansızlık" örtüsü altında ordunun yoğun bir savaş hazırlığından sonra Türk gemileri, Alman Amirali Suchon'un[4] komutanlığında, 29 ekim 1914 tarihinde ansızın harekete geçerek Sivastopol'u ve Rusya'nın Karadeniz kıyılarındaki öteki limanlarını topa tuttular. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, sömürgelerin paylaşımı için iki grup emperyalist devletin başlattığı Birinci Dünya Savaşı'na katılmış oldu.

Türk ordusu çarpışmalarda başarısızlığa uğradı. Ülke savaşı yürütebilecek sağlam bir ekonomik temelden yoksundu. Ülke yağmalanmış, hazine boşaltılmıştı. Sonu gelmeyen savaşlardan bitkin düşen Türk askerleri, yeni bir savaşa en ufak bir istek duymuyorlardı. Silah, cephane, donatım, giysi, erzak ve ilaç yetmiyordu. Ulaşım yolları, taşınım olanakları ve diğer askerî gereçler, gereksinimleri karşılamaktan uzaktı.

Savaşın başlangıcında Türk Genelkurmayı, Kafkas Cephesi'nde Sarıkamış Harekâtını tasarladı. Plan gereğince bir yıldırım vuruşuyla, Transkafkasya ve Kuzey Kafkasya ele geçirilecekti. Planın gerçekleştirilmesi için, bu bölgeye 90 000 asker ve subay gönderildi.

Fakat Sarıkamış Harekâtı tam bir yenilgi ve yok oluşla sonuçlandı.

21 aralık 1914'ten 5 ocak 1915'e kadar Türk birlikleri ölü ve tutsak olarak 78 000 kayıp verdiler.[5] 29. Piyade Tümeni Komutanı Arif Baytın, anılarında şöyle diyor: *"Sarıkamış trajedisi, Üçüncü Ordu'ya bağlı iki seçme kolordunun tam bir yok oluşuyla sonuçlandı."*[6]

3 *Tarih*, cilt III, s. 306.

4 Amiral Suchan, İngilizlerin kovalamasından kaçarak Çanakkale Boğazı'na sığınan Alman gemileri Goeben ve Breslau'nun komutanı olarak 10 ağustos 1914'te Türkiye'ye gelmişti. Çok geçmeden bu gemiler Yavuz Sultan Selim ve Midilli adlarıyla Türk donanmasına katıldılar ve Amiral Suchan Türk donanmasının komutanı ilan edildi.

5 N. G. Karsun, *1914-1915 Yıllarında Dünya Savaşı Kofkos Cephesi'nde Sarıkamış Horekâtı*, s. 132. (Rus.)

6 A. Baytın, *İlk Dünya Horbi'nde Kofkos Cephesi 29. Tümen ve 3. Alay Soncoğı.* (Hatıralar), s. 121. (Aslı şöyledir: " *Ve böylece 3. Ordu'yu teşkil eden iki güzide kolordunun birinin tam inhilali ve diğerinin esaret ve inhidamiyle sona eren Sarıkamış faciası da kapanmış oldu.*" / ç.n.)

Kafkas Cephesi'nde bunu izleyen savaş harekâtlarının hiçbirinde Türk silahlı birlikleri stratejik bir ağırlık kazanamadılar. 1916 şubatında Rus orduları karşı saldırıya geçtiler ve çetin savaşlardan sonra Erzurum'u ele geçirdiler. Nisan ayında Trabzon'a, temmuzdaysa Erzincan'a girdiler. Rus ordusunun Anadolu içlerine doğru ilerleyişini durdurmak için Türk komutanlığı diğer cephelerden bu bölgeye destek güçler gönderdi. Buna karşın, 1916 ağustosunda Rus orduları Muş ve Bitlis'i ele geçirdiler. 1917 başlarında Kafkas bölgesinde cephe çizgisi (Karadeniz kıyısındaki) Tirebolu'ndan, Gümüşhane'nin batısından, Erzincan'dan, Muş'tan ve Van'dan geçmekteydi.

Türk ordularının durumu diğer cephelerde de daha parlak değildi. Savaşın başlarında, Türklerin İngiliz askerî güçleriyle savaşta belli bir ağırlık kazandıkları doğrudur.[7] Mezopotamya Cephesi'nde, Kütülamare yöresindeki savaşlarda Türkler, General Townshend komutasındaki İngiliz savaş birliklerini bozguna uğrattılar. 1915 yılında Çanakkale Boğazı'nı savunarak İstanbul'u işgal edilmek tehlikesinden kurtardılar. İtilaf güçleri Çanakkale Savaşlarında ölü ve yaralı olarak 146 000, Türklerse 186 000'in üzerinde kayıp verdiler.[8] Süveyş Cephesi'nde Türk birlikleri İngilizleri durdurdular fakat geriletemediler.

Buna karşılık, 1916 yılında İngiliz birlikleri, Arap bağımsızlık hareketinden ve Rus ordusunun saldırısından yararlanarak Arabistan Yarımadası'nda bir dizi zafer kazandılar. 1917 yılında Alman-Türk kuvvetlerinin büyük stratejik önemde bir tutunma noktası olan Bağdat-Filistin bölgesinde de Kudüs İngilizlerin eline geçti.

1917 yılı başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda İtilaf Devletleri arasında görüşmeler sonuçlanmıştı. 1915 yılı nisanında İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusyası arasında İstanbul ve Boğazlar konusunda bir antlaşma imzalanmış, bu antlaşma gereğince, savaşa katılmasına karşılık Rusya'ya, İstanbul ile Doğu Trakya'nın bir bölümü vaat edilmişti.[9]

Aynı yılın nisan ayında İtilaf Devletleri İtalya'yla da gizli bir antlaşma imzalamışlardı. Bu antlaşma gereğince, savaşa girmesi

7 D. Lloyd George, *Barış Antlaşmoları Konusunda Gerçek*, cilt I, s. 56. (Rus.)
8 A. Kalenkovskiy, *Çanakkale Harekâtı*, s. 121. (Rus.)
9 *Eski Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleriyle İstanbul ve Boğazlar*, cilt 1, s. 252. (Rus.)

karşılığında, Asya Türkiyesi'nin paylaşılmasında İtalya'ya "Akdeniz bölgesinde, Antalya ili yakınında, adilane bir pay" ayrılmaktaydı.[10]

1916 şubatında, Asya Türkiyesi'nin paylaşılması konusunda, Sykes-Picot gizli antlaşması imzalandı.[11] Antlaşma tasarısı, İngiliz diplomatı Mark Sykes ve Fransız diplomatı Georges Picot tarafından hazırlanmıştı. İlkbaharda bu antlaşmaya Çarlık Rusyası, bir yıl sonra da İtalya katıldı. Sykes-Picot Antlaşması, Yakındoğu haritasının yeniden çizilmesi, Türkiye ve Arap ülkeleri halkları üzerinde kaba bir sömürü ve baskının uluslararası antlaşması demekti.

Alman emperyalizmi daha savaş yıllarında Türkiye'yi fiilen sömürgesi durumuna getirmişti. Türk ordusu ve donanması tümüyle Alman Genelkurmayı'nın buyruğundaydı. Alman generalleri ve subayları, orduda ve donanmada komutanlık görevlerindeydiler.

Alman kapitalizmi Türk ekonomisini tümüyle kendi savaş ekonomisinin buyruğu altına almıştı. Almanya, askerî ve ekonomik soygunun yanı sıra, ülkenin siyasal yaşamı üzerinde de denetim kurmuştu.

V. İ. Lenin, 1916 yılında Kautsky'yle polemiğinde "Almanya'nın şimdi Türkiye'yi hem malî hem askerî bakımdan uydulaştırmış olduğu olgusuna"[12] dikkati çekmekteydi.

Böylelikle, savaştan yenilgiyle çıkacak olan ister İngiliz-Fransız, ister Alman gruplanmaları olsun, Türkiye bakımından durum değişmiyor, Türkiye halkı yeni bir tutsaklığın boyunduruğuna düşüyordu.

Savaş, ülkedeki halk ekonomisine büyük bir darbe indirdi. Tarım ekonomisi tümüyle iflas etmişti. Tahıl ekili arazi 64 milyon dönümden 25-30 milyon dönüme inmiş, tahıl üretimi yarı yarıya düşmüş, tütün, pamuk ve dışsatım maddesi olan diğer sanayi bitkilerinin üretimleri büyük ölçüde azalmıştı.[13]

10 *Eski Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleriyle Asya Türkiyesi'nin Paylaşılması*, s. 94. (Rus.)

11 Antlaşma tasarısı İngiliz diplomatı Mark Sykes ve Fransız diplomatı Georges Picot tarafından hazırlanmıştı.

12 V. İ. Lenin, *Burjuvo Posifizmi ve Sosyolist Posifizm*, cilt 30, s. 247 (Rus.)

13 A. D. Noviçev, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye Ekonomisi*, s. 16-34. (Rus.)

Savaş yıllarında Türk ordusunda askere alının 4 milyondan fazla insanın yüzde doksanını köylüler oluşturmaktaydı.[14] Bu durumun sonucu olarak, tarım ekonomisi işçi gücünü yitirmişti. Açlık ve savaşın doğurduğu çeşitli salgın hastalıklar yüzünden ölüm oranı büyük ölçüde artmıştı.

İş hayvanlarına (öküz, manda, at, deve) sürekli olarak devletçe el konulması sonucunda, tarım ekonomisi hayvan gücünü de yitirmişti. Hayvan sayısı, 1913 yılında 45 milyonken, 1919 yılında 19 milyona düşmüştü.[15]

Ülkenin zaten az gelişmiş ekonomisi de savaş yıllarında çöküntüye uğradı. Yabancıların elinde bulunan askerî devlet fabrikaları, kent sanayii, ulaşım işletmeleri ve maden sanayii dışında, Türk ekonomisi el zanaatçılığı niteliğindeydi ve makineden hemen tümüyle yoksundu. 1913 yılındaki verilere göre, bu el zanaatçılığının temel alanları, yiyecek ve dokuma ekonomisiyle sınırlıydı.[16]

Üretim alanının daralmasında çeşitli etkenler rol oynadı. Nüfusun satın alma gücünün düşüşü, hammadde ve iş gücü yetmezliği, araç dışalımının ve dış ticaretin azalması bu etkenlerin başlıcalarıdır.

Savaşın büyük zararı, yeraltı servetleri üretiminde de kendini gösterdi. Örneğin taşkömürü üretimi 1913 yılında 827 000 tondan, 1918 yılında 186 000 tona düştü.[17] Tuz üretimi yarı yarıya azaldı. Öteki yer altı madenlerinin üretimi önemli ölçüde azaldı.

Buna karşılık, savaşın gereksinimlerine bağlı olarak bir takım yeni yeraltı madenleri işletmeleri oluştu. Bakır ve kükürt üretilmeye başlandı. Tokat ve Maraş'ta, küçük bakır işletmeleri kuruldu. Linyit kömürü üretimi arttı. Askerî donatım, çuha ve diğer savaş gereçleri alanında bir dizi yeni üretim işletmeleri kuruldu. Dericilik ve ayakkabı üretim işletmeleri genişledi.

Yabancı ürünlerin ülkeye akımı çok azaldı ve Türkiye kıyılarında İtilaf güçleri donanmalarının uyguladıkları kuşatmanın bir sonucu olarak kimi zaman bu akım tümüyle kesildi. 1913 yılında

14 *Tarih*, cilt III, s. 308.
15 E. G. Mears, *Modern Turkey...*, s. 289
16 İn. Butayev, *Doğuda Ulusal Devrim. Türkiye Sorunu*, s. 89 (Rus.)
17 *İstatistik Yıllığı*, cilt V, s. 223.

Türkiye 42 milyon liralık mal dışalım yapmışken, 1917 yılında bunun tümü 15 milyon liraydı ve toplam mal dışsatımı da buna bağlı olarak, aynı yıllarda 21,5 milyon liradan 14 milyon liraya düştü.[18]

Savaş, Türkiye ekonomisini tam bir çöküntüye uğrattı. 1918 yılı sonunda, ekonomist Reşit Gökdemir'in hesaplarına göre, Türkiye'nin devlet borçları, 239 milyon lirası dış, 209 milyon lirası iç borç olmak üzere, 448 milyon liraya yükselmişti.[19] Devlet bütçesinin giderler bölümü, gelirin birkaç katı olmuştu. 1914 yılından 1918 yılına kadar bütçe açığı 128 milyon altın liranın üstündeydi. 1918 yılı sonunda genel savaş harcamaları 1 milyar altın liraya yükseldi.[20]

Devlet borçlarındaki bu yükselişin yanı sıra, kâğıt para değerini yitirdi. Büyük savaş harcamalarını karşılamak için hükûmet, var olan vergileri yıldan yıla artırmakla kalmayıp yenilerini getirdi, memur maaşlarını yarıya indirdi, çocukları savaşta olan ailelere yardımı kaldırdı,[21] Ermeni ve Rum ahalinin mallarına el konuldu.

Ülkedeki ulaşım da tam anlamıyla felce uğramıştı. Demiryolu ulaşımı için yeterli sayıda lokomotif ve vagon yoktu. Yakıt bulunmuyordu. Şose ve toprak yollar kullanıma elverişli değildi. Türkiye'nin savaş sonundaki ekonomik durumunu nitelerken, Türkiye askerî tarihi incelemecisi M. Larcher şöyle yazıyor: *"Türkiye'nin güçsüz ve yoksul düşmesi son sınırına vardı. İnsan kaynakları, savaşlar ve ayaklanmalarda ve salgın hastalıklarla yok olmuştu. Ambarlar boşalmıştı. Anadolu'da sadece kadınlar, yaşlılar ve 16 yaşından küçük çocuklar kalmıştı. Maddî kaynaklar tüketilmişti. 1 500 kilometrelik Bağdat Demiryolu'nda çalışabilir durumda sadece elli lokomotif bulunuyordu. Onlar için de ne odun ne de kömür vardı. İaşe, altın değerindeydi ve çoğu kez iktidar tarafından sahiplerinin elinden alınmaktaydı. Suriye'de açlıktan 60 000 kişi öldü. Hazine'nin durmadan bastığı kâğıt paraların toplamı 167 milyon liraya yükselmişti."* [22]

Ülkede genel tüketim malları ve yiyecek yetmezliği büyük ölçüde duyulmaktaydı ve spekülasyon alıp yürümüştü. Büyük kent-

18 Ş. Süreyya, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, s. 90.
19 E. B. Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, s. 269.
20 a.g.e., s. 270.
21 M. Larcher, *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, s. 137
22 a.g.e., s. 270.

lerde ekmek, şeker, pirinç, et, yağ, kameyle veriliyordu ve "vurgunculukla savaş" amacıyla, yarı resmî ticaret örgütleri kurulmuştu. Fakat başlarında tanınmış devlet adamlarının bulunduğu bu örgütlerin kendileri en azgın vurguncu örgütlerine dönüştüler. Bu örgütlerin başındakiler büyük sermayeler ele geçirerek büyük tüccarlar oldular. 1918 ekiminde Talat Paşa, ülkede spekülasyonun, rüşvet ve ahlaksızlığın alıp yürüdüğünü kabul ediyor ve hükûmet savaş sırasında gereksinim duyduğu birçok olanağı yitirmekten korktuğu için bunlarla savaştan bir çıkarı olmadığını bildiriyordu.[23]

Savaş, Türk burjuvazisinin zenginleşmesine yardım ediyordu. Özellikle Almanya ve Avusturya'ya ekmek, yağ, pamuk, deri ve meyve dışsatımı yapanlarla, şeker, kahve, dokuma ve petrol ürünleri dışalımcılarının kârları büyüktü. İstifçiler ve orduya iaşe ve hayvan yemi sağlama üstencileri büyük paralar kazandılar. Ordu gereksinimlerini karşılamak için çalışan işletmelerin sahipleri sermayelerini büyük ölçüde artırdılar.

Büyük toprak sahipleri savaştan hemen hemen hiç zarar görmezken, küçük ve orta köylülük tam bir yıkıma uğradı. Savaşın bütün ağırlığını onlar taşımaktaydı. Tüm ülkede bir çözülme ve yoksullaşma görülüyordu. Altından kalkılması olanaksız vergiler, tarım ekonomisi ürünleri ve hayvanlarının zorunlu olarak hükûmet buyruğuna verilmesi ve bunlara el konulması, karşılıksız çalışma yükümlülüğü; köylülerin derebeyleri, köy ağaları, tefeciler, memurlar ve yabancı sermaye ajanlarınca soyulmalarının ve köleleştirilmelerinin başlıca biçimleriydi.

Köylü nüfus arasında tabakalaşma ve köylülerin topraklarını yitirmeleri süreci, savaş yıllarında şiddetini ve hızını artırdı. İflas eden köylüler, ırgat veya lumpen proleter oluyorlardı. Hükûmet eliyle uygulanan bu soygun politikası, görülmemiş bir açlık ve yoksulluk yarattı. Anadolu, Suriye ve Irak'ın birçok köy ve kentlerinde kıtlık vardı. 1918 yılında bir Doğu Anadolu gezisinden sonra tarihçi Ahmet Refik şöyle yazmaktadır: "*Her yerde açlık, yoksulluk ve yıkıntıyla karşılaştım. Açlık, insanları insanlıktan çıkarmıştı.*"[24]

İşçi ve zanaatçıların durumları da daha iç açıcı değildi. Genel

23 Muhtar Paşa, *La Turquie, l'Allemagne et l'Europe*, s. 289.

24 A. Refik, *Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassüsler*, s. 27. (Rusça'sından çevrildi. / ç.n.)

tüketim mallarının fiyatları durmadan artarken, ücretler hemen hemen 1913 yılındaki düzeyde kalmıştı. 1913-1918 yılları arasında, örneğin, bir okka (1 225 gr) şekerin fiyatı 3 kuruştan 225 kuruşa, kahve 12 kuruştan 600 kuruşa, pirinç 12 kuruştan 90 kuruşa, patatesin okkası 1 kuruştan 27 kuruşa, baklanın okkası 4 kuruştan 65 kuruşa, bir litre süt 2 kuruştan 45 kuruşa, bir okka yağ 20 kuruştan 400 kuruşa, bir kilo sığır eti 7 kuruştan 120 kuruşa yükselmişti. Ayakkabı ve elbise fiyatları da hızla yükseldi. Savaştan önce fiyatı 70 kuruş olan bir çift ayakkabı 1918 yılında 12 liraya satılıyordu. Bir elbiselik kumaş, beş liradan 90 liraya çıkmıştı.[25]

Ekonominin bütün alanlarında işçilerin gerçek ücreti savaş yıllarında birkaç kez azaldı. Sanayi işçilerinin ücreti günde 15-25 kuruş arasındaydı.[26] İş günü resmen 14 saate çıkarılmış, tatil günleri ve izin kaldırılmıştı. Savaş bakanlığı işletmeleri ve ordu hizmetindeki iş yerleri askerî yönetim altındaydı. Çok sayıda kadın ve çocuk işçi çalıştırılıyor ve bunlara erkeklere ödenen yardımdan daha az ücret ödeniyordu. Halkın oturduğu mahallelerde korkunç bir açlık ve yoksulluk egemendi. 1919 yılında İstanbul'daki Sovyet ticaret temsilcisi şöyle yazmaktadır: *"Adım başında korkunç bir yoksullukla karşılaşılıyor. Türkiye daha önceleri de iyi bir durumda değildi. Fakat ülke şimdi son hızla tam bir ekonomik çöküntüye yuvarlanıyor."*[27]

Ortaçağ'ın lonca kurallarınca birleşmiş olan esnaf ve zanaatçılar da yoksulluk içindeydiler. Gece gündüz çalışıyorlar, buna karşılık emeklerinin ürünleri tefeciler ve lonca başkanlarınca yağmalanıyordu. Küçük memurların, büro ve ticaret işletmelerinde çalışanların durumları da iç açıcı değildi. Bunlar aylarca maaşlarını alamıyor, bu yüzden tefecilerin eline düşüyorlardı. Orta ve özellikle yüksek dereceli memurlar arasında rüşvetçilik alıp yürümüştü. Rüşvetçilik ve yolsuzluk Osmanlı devlet mekanizmasının daha önce de yabancı olduğu bir şey değildi. Sultan da içlerinde olmak üzere devlet adamlarının çoğu bu mekanizmanın içindeydi.[28]

25 Bkz. A. D. Noviçev, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye Ekonomisi*, s. 97

26 H. Kıvılcım, *Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı*, s. 63.

27 *İzvestiya*, 7 11 1919

28 Gizli polis başkanı Ziya Bey'in bildirdiğine göre, Sultan Abdülhamid bir siparişte bulunması karşılığında bir Alman firmasından 300 000 altın lira rüşvet almış. (bkz. *Tahtta Bir Katil. Türkiye Gizli Polis Başkanının Notları*, s. 24. Rus.)

Devlet mekanizmasının çürümesinin yanı sıra ordu da çöküntü içindeydi. 1918 başlarında ordu, hareket halindeki orduda, cephe gerisi işletmelerinde ve işçi taburlarında toplam olarak 600 000-700 000 asker ve subaydan oluşmaktaydı. Bu ordu, gerekli silah, üniforma ve gereçlerden yoksundu. M. Larcher bu konuda şöyle demektedir: *"Ordu, cephe gerisindeki halktan daha büyük yoksunluklar içindeydi. Askerler beslenmek ve giyinmek için savaş alanında kalan ölüleri soymak zorunda kalıyorlardı."* [29] (Topal) İsmail Hakkı Paşa başkanlığındaki levazım dairelerinde hırsızlık ve spekülasyon alıp yürümüştü. 1918 yılında, savaşmakta olan orduda günde adam başına 75 g ekmek düşüyordu. Orduya, yağ, şeker ve kahve verilmesi öngörülmeşine karşın, bunların adı bilinmekteydi sadece.[30]

Çeşitli donatım, araç ve gereçler ve tüketim malları, cepheye büyük bir gecikmeyle ve çoğu kez kullanılmaz veya bozulmuş durumda ulaşıyordu. Tifo salgını orduyu kasıp kavurmaktaydı. Doktor ve ilaç bulmak olanaksızdı. General Liman von Sanders'in tanıklığıyla: *"Ordu şimdi büyük bir yiyecek ve giyecek yoksunluğu çekmektedir ve hemen hemen yalınayaktır. Ordunun giyecek sorunu öyle bir duruma gelmiştir ki, bir çok subay üniforma yerine paçavralara sarınmakta ve tabur komutanları çizme yerine çarık giymektedirler."* [31] Bundan başka, Enver Paşa'nın başkumandanlığı ve Ludendorf'un sözleriyle onun işten anlamayan yeteneksiz genelkurmayı yüzünden Türk ordusu manevî bir çöküntü içindeydi.[32]

Cephe soysuzlaşmıştı. Asker kaçaklarının sayısı hızla artmaktaydı. Halk, sayısız yoksunlukları ve acıları çekecek durumda değildi artık. Ülkeyi savaştan zamanında bir çıkış kurtarabilirdi.

Rusya'da Ekim Devrimi Türkiye'nin bu savaşı "zafere kadar" sürdürmek politikasından ayrılması için elverişli koşullar yarattı. Sovyet hükûmeti, savaşan ülkelerin hükûmetlerine, "koşulsuz ve ödencesiz barış" önerisiyle çağrıda bulundu. Sovyet yönetiminin

29 M. Larcher, *Lo Guerre Turque dans lo Guerre Mondiale*, s. 137

30 *15'ler Hotırosı*, s. 69.

31 Liman von Sanders, *Fünf Johre Türkei*, s. 307

32 V. Gurko Kryajin, *Devletler Savaşı ve Türkiye'de Ulusol Kurtuluş Hareketinin Doğuşu;* Mustafa Kemal, *Nutuk*, cilt I, önsöz, s. 25. (Rus.)

barış programı, savaşın acılarını çeken Türk halkının isteklerine uygun düşmekteydi. Fakat halkın acıları, Jön Türk hükûmetini etkilemiyordu. Jön Türklerin, onur kırıcı sonlarından sadece birkaç ay önce, 1918'de planları gereğince, Bakü ve Dağıstan üzerine askerî hareketleri, Türk halkına yeni felaketlerden başka bir şey getirmemek bir yana, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını çabuklaştırdı.[33]

33 Ayrıntılı bilgi için, bkz. A. M. Şamsutdinov, *1918 Yılında Sovyet Rusya'ya Karşı Askerî Müdaheleye Padişahlık Türkiyesi'nin Katılması.* (Rus.)

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı

Türkiye'nin savaştan çıkması ve İtilaf Devletleri'nce işgali

Osmanlı Devleti'yle ayrı bir barış yapma deneylerinin başarısızlığından sonra 1918 yılı ocak ayında İtilaf Devletleri Türkiye üzerindeki savaş harekâtını yoğunlaştırdılar. Amaçları Türkiye'yi teslim olmaya zorlamak ve Boğazları açmaktı. Savaşın sonuçlanmasında Avrupa bölgelerindeki çarpışmalar etkin bir rol oynayacağı için, Yakındoğu Cephesi bu açıdan fazla önem taşımıyordu. Fakat bu bölge, emperyalist çelişkilerin her zaman düğüm noktalarından biri olmuştu. Ve bu nedenle, İngiliz-Fransız devlet grupları için olduğu gibi, Almanya önderliğinde gruplaşmış devletler için de büyük önem taşımaktaydı. Emperyalistlerin 1918-1919 yıllarında Rusya'nın güneyinden Sovyetler Birliği'ne karşı bir saldırıya girişmek tasarıları Yakındoğu'nun önemini artırıyordu.[1]

Yakındoğu Cephesi'nde başlıca rolü İngiltere oynamaktaydı. İngiltere; Irak, Filistin, Ürdün ve Arabistan Yarımadası'nda egemenlik kurmak, Mısır'daki durumu pekiştirmek, İran ve Afganistan'daki konumunu sağlamlaştırmak, Hindistan'da imparatorluk ulaşım yollarının güvencesini sağlamak ve Karadeniz boğazlarında egemenlik elde etmek ve Türkiye'nin tümü üzerinde etki alanlarını genişletmek istiyordu. Yakındoğu ve Ortadoğu ülkelerinin hammadde kaynakları, başta petrol ve pamuk olmak üzere İngiltere için özel bir önem taşımaktaydı. Daha Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında, İngiltere'nin, Yakındoğu Cephesi'ne en seçme orduları-

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. A. M. Şamsuddinav, *Padişahlık Türkiyesi'nin Paylaşılması ve 1918-1919 Yıllarında Antant'ın Sovyet Rusya'ya Karşı Askerî Müdahalesinde Kullanılması Planları.*

nı göndermesi bir rastlantı değildi. Savaş sonunda bu bölgede İngiliz asker ve subaylarının sayısı 500 000'e ulaşmışken, Fransa ve İtalya'nın, toplam olarak, bu bölgede bulundurdukları asker ve subay sayısı 7 000'den fazla değildi.[2]

1918 eylülünün ikinci yarısında İngiliz ve Arap ordularının Filistin ve Irak'taki genel saldırıları, 7'nci ve 8'inci Türk ordularının bozgunuyla sonuçlandı. Bu orduların kalıntıları, savaş vermeden Anadolu içlerine çekildiler. Jön Türklerin Kafkasya'dan bu bölgeye gönderilen birliklerin yardımıyla durumu kurtarma çabaları, yıkımı önleyemedi. İngilizler ekim sonunda Filistin, Ürdün, Suriye ve (Musul bölgelesi dışında) Irak'ın tümünü ele geçirmişlerdi.

15 eylül 1918'de Makedonya Cephesi'ni yaran İtilaf orduları, artık doğrudan doğruya İstanbul için bir tehlike oluşturmuşlardı. Türkiye'nin savaşı yitirdiği anlaşılmıştı. Durumlarının çaresizliğini gören Jön Türk yöneticileri, barış önerisinde bulundular, fakat buna yanaşmadılar. 7 ekim 1918'de Talat Paşa Hükûmeti istifa etti. Jön Türk Partisi'nin başta gelen liderleri, ülkeyi yazgısıyla baş başa bırakıp bir Alman denizaltısıyla Almanya'ya kaçtılar.

İttihat ve Terakki Partisi'nin siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra yeni hükûmeti İngiliz yandaşı olarak tanınan Ahmed İzzet Paşa kurdu. Ahmed İzzet Paşa Türkiye'de savaş esiri olarak bulunan İngiliz Generali Townshend'in yardımıyla İngiliz hükûmetini silah bırakışması için görüşmelerde bulunmaya razı etti. 25 ekim 1918'de, Bahriye Nazırı Rauf Bey, Dışişleri Danışmanı Reşat Hikmet ve Kurmay Albay Sadullah Bey'den oluşan Osmanlı heyeti Ege Denizi Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'na geldi. İtilaf Devletleri adına görüşmeleri İtilaf güçleri Deniz Kuvvetleri Komutanı İngiliz Amirali Arthur Calthorp yönetmekteydi.

30 ekim 1918'de, İngiliz savaş gemisi Agamemnon'da, Türk heyeti üyeleri, Türkiye için çok aşağılayıcı olan ve tasarısı Türkiye'nin tesliminden çok daha önce hazırlanmış silah bırakışmasını imzaladılar.[3]

Bu antlaşma tasarısı, daha Fransa ve İtalya yöneticileri böyle bir tasarının varlığından habersizken, Türkiye'ye önerilmişti.[4] Ba-

2 M. Larcher, *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale*, s. 633-634.

3 D. Lloyd George, *Savaş Anıları*, cilt VI, s. 139 (Rus.)

4 V. Paincaré, *Fransa'nın Hizmetinde Anılar*, 1914-1918 yılları, cilt II, s. 399. (Rus.)

rış görüşmelerini izlemek üzere hükûmetince görevlendirilen Fransız Amirali Amette'in "Agamemnon"a girmesine, Amiral Calthorp izin vermedi.

Savaş sonunda Yakındoğu ülkelerinin egemenliğini tam olarak ele geçiren İngiltere, daha önce imzalanan gizli antlaşmaları hiç hesaba katmama eğilimindeydi. Bu nedenle, Türkiye'yle silah bırakışması görüşmelerinin, İtilaf Devletleri arasındaki çelişkileri keskinleştirmesi ve bu emperyalist devletler arasında Yakındoğu konusunda yeni bir uzlaşmazlık doğurması rastlantı değildir. Bu uzlaşmazlık, emperyalist devletler arasında Asya Türkiyesi'nin paylaşılması konusunda var olan çelişkilere bağlıydı. Lloyd George, *"Türkiye'yle silah bırakışması görüşmeleri, Clemenceau ile aramızı ilk kez ciddî olarak açtı"* demektedir.[5]

İngiltere'nin Yakındoğu politikası, yağmadan pay almada çıkarları olan Amerika Birleşik Devletleri ve İtalya yönetici çevrelerinde de hoşnutsuzluk yaratıyordu. Fakat Avrupa emperyalistlerinin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyet Rusya'ya besledikleri nefret, tüm dünya karşı devrimcilerinin kenetlenmelerini gerektirmekteydi. Türkiye ve Bulgaristan'ın teslim olması ve Boğazların açılması, emperyalist devletlere antisovyet müdahaleyi güçlendirmek ve genişletmek olanağını veriyordu. Bu devletlerin Sovyetler Birliği'ne karşı savaşları, Asya Türkiyesi'nin paylaşılması konusunda kendi aralarındaki savaşı bir an için ikinci planda bıraktı.

Foreign Office'in kuytu köşelerinde hazırlanan Mondros Silah Bırakışması tasansı, bir yandan Türkiye'nin İtilaf Devletleri'nce yağmalanması, öte yandan güneyden ve Kafkasya'dan Sovyet Rusya'ya müdahale hesaplarını içeriyordu. Bu antlaşma 25 maddeden oluşmaktaydı.[6]

1. madde, Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve İstanbul boğazlarının açılmasını, İtilaf güçlerinin Karadeniz'e serbestçe geçebilmelerini, Karadeniz ve Marmara güçlendirilmiş bölgelerinin (istihkâmlarının) işgalini öngörüyordu. Böylelikle bu madde, İtilaf Devletleri savaş gemilerinin hiçbir engelle karşılaşmadan Karadeniz limanlarına ve Sovyet Rusya kıyılarına ulaşabilmelerine olanak

5 D. Lloyd George, *Savaş Anıları*, cilt VI, s. 165. (Rus.)
6 M. Cemil, *Lozan...*, cilt I, s. 202-203.

tanıyor, Güney Rusya ve Kafkasya'da Sovyet egemenliğine karşı savaşan karşı devrimci güçlere silah ulaştırmanın en kısa yolunu sağlamış oluyordu.

2. ve 3. maddeler gereğince Türkiye, Türk kara sularındaki mayın tarlalarını bildirmek, mayın taramasına yardımda bulunmak ve Karadeniz'de bulunan torpido ve kovan yerleri konusunda İtilaf Devletleri'ne bütün bilgileri vermekle yükümlüydü.

5. madde, Türk hükûmetini, Türk ordusunu hemen terhis etmekle yükümlüyordu.

7. madde, İtilaf Devletleri'ne, gerektiğinde Türkiye topraklarının herhangi bir bölgesini işgal etmek hakkını tanıyordu.

8. ve 9. maddeler gereğince, bütün Türk ve Alman gemileri İtilaf güçlerine teslim edilecekti. Bu gemiler gözaltına alınmış sayılıyordu. Fakat bu, onların, İtilaf Devletleri sancakları altında, Ukrayna ve Kafkasya'dan yağmalanmış malları taşımak ve Beyaz Orduculara silah ulaştırmak için kullanılmalarına engel olmadı. Yine bu maddeler gereğince İtilaf güçleri Türkiye'nin bütün limanlarından, rıhtım ve tersanelerinden yararlanma hakkını elde ediyordu.

10. ve 12. maddeler, İtilaf Devletleri'ne Toros tünellerini işgal etmek; telsiz ve telgraf istasyonlarını, yerüstü ve yeraltı kablolarını denetim altında bulundurmak hakkını tanıyordu.

13. madde gereğince, Türk makamlarının Türk limanlarında bulunan herhangi bir askerî veya ticarî malı kullanılmaz duruma getirmesi yasaklanmıştı.

14. madde, Türkiye'yi İtilaf Devletleri tekne ve gemilerine kömür, yağ, mazot, onarım vb için yapı gereçleri sağlamakla yükümlü kılıyordu.

16. madde Türkiye'yi İtilaf Devletleri'ne, Hicaz, Yemen ve öteki Arap ülkelerindeki garnizonlarını teslim etmek ve Türk ordularını Kilikya'dan çekmekle yükümlüyordu.

17. ve 18. maddeler, Trablus ve Bingazi'de bulunan Türk subaylarının İtilaf güçlerine teslim olmasına ilişkindi.

19. madde gereğince, Alman ve Avusturyalı sivil veya asker uyrukları bir ay içinde Türkiye topraklarını terk edecektir.

20. madde, Türk ordusunun bütün silah ve donatımının İtilaf güçlerine teslim edilmesine ilişkindi.

21. madde gereğince, İtilaf Devletleri, Türkiye İaşe Bakanlı-

ğı'nda, kendi ordularının donanımını sağlamak için delege bulundurmak hakkını elde ediyordu.

22. madde gereğince Türkiye, koşulsuz olarak, tüm esirlerini, bu arada Rusları ve Ermenileri İtilaf güçlerine teslim edecekti.[7] Türk savaş tutsaklarıysa İtilaf güçlerinin elinde kalmaktaydı.

25. madde gereğince, Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki savaşlar, 31 ekim 1918 tarihinde, yerel saate göre, öğle vakti kesiliyordu.

Mondros Silah Bırakışması'nın bir dizi maddesi, Sovyet Rusya'nın içişlerine doğrudan doğruya karışma anlamı taşımaktaydı. 11. madde, Türk ordularının Dağıstan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan çıkarılmasını ve bütün Transkafkasya ve Dağıstan'ın İngiliz ordularınca işgalini öngörmekteydi. Transkafkasya'nın güneydoğusunun bir bölümü, yeni bir emre kadar, 1876 sınırları içinde, Türkiye'nin elinde kalıyordu.

15. madde gereğince, İngiliz ordularına Batum, Bakü ve Transkafkasya'nın öteki kentlerini işgal etmek "hakkı" veriliyor, Türkiye onlara yardım etmek ve yerli halkın İngiliz işgalcilerine karşı başkaldırısını engellemekle yükümleniyordu. Transkafkasya demiryolları, Türk demiryolları gibi, İtilaf güçlerinin eline geçiyordu.

İngiliz emperyalizminin Kafkasya'da egemenlik kurmak ve Sovyet iktidarını ortadan kaldırmak hedefi konusunda Lenin şöyle demekteydi: *"Şimdi İngiltere, silah bırakışması antlaşması gereğince hammademize el koyarak bizi boğmak için Bakü'yü ele geçirdi."*[8]

Mondros Silah Bırakışması'nın 24. maddesinde, "Ermeni illerinden herhangi birindeki düzensizlik durumunda İtilaf güçleri bu bölgeyi işgal etmek hakkına sahiptir" denilmekteydi. Antlaşmaya bu maddenin konulması, hiç kuşkusuz, Ermeni ahalinin korunması amacını gütmüyordu. Kars, Sarıkamış, Trabzon ve diğer yerleşme merkezlerinde Doğu Anadolu'dan çekilen Rus ordusunun bıraktığı silah ve donatım depoları vardı. Bu depoları ele geçiren İngiliz komutanlığı bu silahlarla Denikin ordusunu ve Sovyet ege-

7 İngilizler 1919 yılı ocak ayında, Rus savaş tutsaklarını Denikin'in "gönüllü ordusu"na gönderdiler. Gözaltına alınan Ermenilerdense polis birlikleri kurulmuş, bunlar işgalci İngiliz ordusuna yardımda bulunmak üzere Transkafkasya'ya gönderilmişti.

8 V. İ. Lenin, *İşçi, Köylü, Kozak ve Kızılordu Delegelerinin Tüm Rusya VI. Olağanüstü Kurultayı*, 6-9 kasım 1918.

menliğine karşı çarpışan Menşevikleri, Taşnakları, Müsavatçıları,[9] Buhara ve Hive hanlıklarını donattı.

Mondros Silah Bırakışması taslağında, yine doğrudan doğruya Sovyet Rusya'ya yönelmiş bir madde daha vardı. Kısa fakat yeterince anlamlı bir maddeydi bu: *"İtilaf Devletleri İstanbul'dan deniz üssü olarak yararlanacaklardır."*[10] Antlaşmanın imzalanması sırasında bu madde çıkarıldı. Çünkü maddenin savaşçı, saldırgan niteliği ve antisovyet anlamı çok belirgindi. Fakat İtilaf Devletleri bu maddeyi antlaşmadan çıkarırken onu fiilen gerçekleştirmekten geri kalmadılar. İtilaf Devletleri birleşik donanmasının beş yıl süreyle Karadeniz'de bulunuşu ve Sovyet Rusya'ya karşı savaş hareketleri bunu açıkça gösterdi.

Times gazetesi muhabiri, Mondros Silah Bırakışması'nı yorumlarken bu antlaşmanın antisovyet niteliğini açıkça belirtmekteydi: *Savaşın başarıyla sürmesi için, Çanakkale Boğazı'ndan geçmek, Türklerin bize verebileceği her şeyden daha değerlidir. Boğazlardan geçiş bize, sadece Karadeniz'in denetimini ve Hindistan'a ulaşım yolunu koruma olanağını vermekle kalmamakta. Rusya'da olup bitenlere etkide bulunmak için en iyi bir yol olmaktadır.*[11]

Boğazlardaki güçlendirilmiş bölgelerin ve Karadeniz'in anahtarı olan İstanbul'un İtilaf Devletleri gemilerine savaş üssü olması, Sovyet-Rusya için ciddî bir tehlikeydi. Daha Mondros Silah Bırakışması'nın imzalanmasından sekiz gün önce V. İ. Lenin şöyle demekteydi: " *İngilizler ve Fransızlar ne Sibirya, ne de Arhangelsk'te büyük bir başarı elde edebildiler. Tersine, bir dizi bozguna uğradılar. Fakat şimdi güçlerini, Rusya'ya, güneyden, ya Çanakkale Boğazı'ndan, ya Karadeniz'den, ya da karayoluyla Bulgaristan ve Romanya üzerinden saldırmaya yöneltiyorlar."*[12] Sovyetler'in 8 kasım 1918 tarihindeki Tüm Rusya Olağanüstü VI. Kurultayı'nda, "Uluslararası Durum Üzerine" adlı konuşmasında V. İ. Lenin bir kez daha Sovyet Rusya üze-

9 Müsavatçılar: eylül 1918'de Türk ordusunun Bakü'yü işgali ve Azerbaycan'da ilk Sovyet iktidarının yıkılışından sonra iki yıl bu ülkenin yönetimini elinde bulunduran Müsavat Partisi'nin yandaşları. (ç.n.)

10 D. Llayd George, *Savaş Anılan*, cilt VI, s. 139. (Rus.)

11 *Pravda*'dan alıntı, 6.9.1918.

12 V. İ. Lenin, *VTSİK Moskova Sovyeti, Fabrika Atölye Kurulları ve Sendikalarının Birleşik Oturumu*, 22 ekim 1918, cilt 37, s. 118. (Rus.)

rinde asılı duran tehlikenin altını çizmekte, fakat karamsarlığa kapılmaksızın şöyle demekteydi: *"Bu düşman, Avusturya-Alman emperyalizminin yuvarlandığı uçuruma gitmektedir. Şimdi Türkiye'yi ele geçiren ve Bulgaristan'ı zapt eden, Avusturya-Macaristan'ı tümüyle ele geçirerek çarlık-jandarma düzenini yeniden kurmak peşinde olan bu düşmanının yok olacağını bilmekteyiz."*[13]

Özellikle Türkiye ve Almanya'nın teslim olmasından sonra, Sovyetler'e karşı saldırılar yeni bir aşamaya ulaştı; Fransız-İngiliz ve Yunan ordularının Kafkasya çıkartmasıyla belirlendi bu. Batı'da devrimci hareketin başarıları ve Doğu halklarının ulusal kurtuluş hareketleri, İngiliz-Amerikan ve Fransız burjuvazisini kaygılandırmaktaydı. Fransız Başbakanı Clemenceau şöyle diyordu: *"Tehlike çok büyük. Bu tehlike, Baltık kıyıları, Polonya ve Macaristan içlerinde yaygınlaşmaktadır. Budapeşte'den olduğu gibi, Viyana'dan da kaygı verici haberler geliyor. Bu haberlerde, Fransa ve İtalya için, küçümseyemeyeceğimiz bir tehdit gizlidir... Bizler, bolşeviklere karşı savaşmak zorundayız. Eğer karar verme yetkisi elimde olsaydı, bu salgının yayılmasını önlemek için bolşevizmin çevresinde engeller kurardım."* [14]

Mondros Silah Bırakışması'yla İngiliz-Fransız emperyalizmi "Türkiye'yi kandırmış" ve boyunduruğu altına almıştı. Ne hükûmet değişikliği, ne ülkenin savaştan çıkışı halkı soygundan kurtarabilmişti.

13 kasım 1918'de, İtilaf Devletleri İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve bir süre sonra Amerikan savaş gemileri Haliç'e girdiler ve Dolmabahçe Sarayı önünde demirlediler. Bu tarihten sonra İstanbul; Sovyetler Birliği'ne, Macaristan devrimine, Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı'na ve Doğu'da Arap halklarının kurtuluş savaşlarına karşı dünya gericiliğinin askerî üssü oldu.

Mondros Silah Bırakışması'nın imzalanmasından üç gün sonra İngiltere, Mezopotamya'daki ordularının ulaşım yollarını güvence altına almak bahanesiyle, çok zengin bir petrol bölgesi olan Musul'u ve Akdeniz'de önemli bir stratejik nokta olan İskenderun'u zapt etti.

Akdeniz filosunun önemli bir bölümünü Boğazlara göndererek ve buralardaki güçlendirilmiş bölgeleri ele geçirerek İngiltere,

13 V. İ. Lenin, *İşçi, Köylü, Kazak ve Kızılordu Delegelerinin Tüm Rusya VI. Olağanüstü Kurultayı*, 6-9 kasım 1918, cilt 37, s. 167-168. (Rus.)
14 A. Tardieu'den alıntı, *Barış*, s. 338-339. (Rus.)

Boğazların fiilen yeni efendisi olmuştu. 14 kasım 1918'de İngiliz birlikleri İstanbul'a çıktılar. Bunu Fransız ve İtalyan askerleri izledi. Çok geçmeden tüm Anadolu, İngiltere'nin denetimi altına düştü. Güney Anadolu ve Kilikya, Irak ve Suriye'de bulunan İngiliz Genelkurmayı yoluyda, doğrudan doğruya İngiliz birliklerinin denetimi altında bulunmaktaydı. Doğu Anadolu, Kafkasya'daki İngiliz işgalci birliklerinin karargâhına bağlıydı. Orta ve Batı Anadolu ise, Türkiye ve Kafkasya'daki İngiliz birliklerinin İstanbul'da bulunan komutanları General Milne'nin genelkurmayınca denetim altında tutulmaktaydı. Bundan başka İngiltere; Konya, Akşehir, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Adapazarı, Üsküdar ve Toros tünelleri üzerinde güçlendirilmiş bölgeler kurarak Bağdat Demiryolu'nu da denetimi altına almıştı.

Karadeniz ve Akdeniz limanları da Britanya filosunun egemenliği altına düşmüştü. Samsun ve Trabzon'a sayıca fazla olmayan İngiliz birlikleri çıkarılmıştı. İşgalciler, Samsun üzerinden, ayrıcalıklı bir İngiliz şirketinin bulunduğu Merzifon'u da denetim altında bulunduruyorlardı.

İngiltere Türkiye'yi doğrudan doğruya kendi politikasının buyruğu altına sokmuştu. Türk ordusunun ulusal Savunma Bakanlığı ve Genelkurmayı, kolordu ve tümen kurmayları, General Milne kurmayından İngiliz subaylarının gözetimi altındaydı. Ülkenin çeşitli yerlerinde silah teslim noktaları kurulmuştu. 1918 yılı sonlarında, Türk halkı, 145 000 tüfek, 1 867 silah ve 682 makineli tüfek teslim etmişti.[15] Bundan başka İngilizler, İstanbul silahhanelerini, Çanakkale'yi, Rus-Kafkas ordularının Trabzon, Kars ve Batum'daki depolarını ve Türk savaş sanayii işletmelerini ele geçirdiler. Fransız birlikleri Adana bölgesini ve Doğu Trakya'nın büyük bir bölümünü işgal ettiler.

Sultan ve hükûmeti, İngiliz-Fransız emperyalistlerinin sadık uşakları oldular. Daha Mondros Silah Bırakışması imzalanmadan önce, Türkiye'nin kaçınılmaz bozgunu açıkça görüldüğünde, yönetici sınıfların üst tabakaları arasında "vatanı, tacı ve tahtı" kurtarmak için bir hareket doğmuştu. Bu hareket, aristokratlar (soylular), yüksek din adamları, askerî ve feodal bürokrasi ve İngiliz-Fransız kapitaline bağlı komprador burjuva çevrelerden oluşmaktaydı.

15 M. Larcher, *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale*, s. 602-603.

Bunlar açıkça, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını pazarlık konusu ederek İngiltere'yle bir anlaşma yolu arıyorlardı. Hareketin başında, Sultan VI. Mehmed (Vahideddin) bulunmaktaydı. Politikaların yürütücüsüyse, İngilizci Hürriyet ve İtilaf Partisi'ydi. Bu parti, feodal monarşik düzen kurallarının sarsılmazlığını savunmaktaydı.

İngiliz Kralı V. George'a kişisel mesajında Sultan VI. Mehmed, nasıl bir antlaşma söz konusu olursa olsun, tahtının korunması ricasında bulunuyordu. Lloyd George, Avam Kamarası'nın bir oturumunda, Türk sultanından aldıkları bir mesajda sultanın herhangi bir antlaşmada sadece iki hususun sağlanmasını istediğini bildiriyordu. Bunlar, padişah tahtının korumasıyla ülkenin bağımsızlığıydı.[16]

Sultanın mesajında nasıl bir "bağımsızlık"tan söz edildiğini anlamak için Ahmed İzzet Paşa Hükûmeti'nin eylemine bakmak yeterlidir. Bu hükûmet, yönetici sınıfların hemen hemen bütün tabakalarınca desteklenmekteydi. İzzet Paşa'nın kendi itirafıyla "ayak takımının isyanından, İngilizlerden daha fazla korkan" bu hükûmet, İngiliz işgalcilerinin her isteğini yerine getirmeye hazırdı.

Ahmed İzzet Paşa Kabinesi, orduya ve halka, Mondros Silah Bırakışması gereğince Türkiye'de işgal ettikleri bölgelerde İtilaf ülkeleri ordularına karşı koyulmaması bildiriminde bulundu. Daha da öte, Türkiye'den bölünmeden "kurtarılması" bahanesiyle, bu hükûmet, Türkiye'nin İngiltere hegemonyası altında bulunan devletler grubuna katılması yolunda geniş propagandaya girişti. "İngilizlerle dostuz" "İngiltere'yle eski dostluğu canlandıralım" "uygar İngiltere Türkiye'yi bölünmeden kurtaracaktır" gibi propaganda sözleri, kamuoyunu aldatmak için ortaya sürülen sloganlardan bazılarıydı. Churchill şöyle yazıyor: *"Silah Bırakışması'ndan sonra Türkler, cezayı hak ettik, fakat bizi eski dostumuz İngilizler cezalandırsın demektelerdi."*[17]

Bunun yanı sıra, Türkiye'nin gerici yöneticileri, Sovyet Rusya'ya yönelmiş harekâta katılarak, kendi esenliklerini sağlamak ve bu amaçla Türk ordusunu Sovyet Rusya'yla savaşta İngiltere'nin buyruğuna vermek hesabı içindeydiler. Gazetelere verdiği bir demeçte Ahmed İzzet Paşa şöyle demekteydi: *"Ordumuzla, Asya'da, Avrupa için gerekli rolü oynayabileceğimize inanıyorum. Rus istilasına kar-*

16 D. Lloyd George, *Savaş Anıları*, cilt VI, s. 140-141. (Rus.)
17 W. Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 247 (Rus.)

şi bir engel oluşturabilmek için her şeye sahibiz. Yanlarda oluşturabileceğimiz güçlü konumlar, Mezopotamya ve Hindistan'a yönelmiş saldırıları kırabilir." [18]

Sonradan Ali Fuat Paşa (Cebesoy), İngiliz yöneticilerinin, İzzet Paşa Hükûmeti'yle Mondros Silah Bırakışması'ndan sonra, Rusya'ya karşı birlikte savaş konusunda uzlaşmaya varmayışlarından üzüntüyle söz etmektedir. Ali Fuat Paşa, İngilizlerin, o sırada Transkafkasya'da bulunan Türk ordularının desteğiyle, "bağımsız" devletleri birleştiren bir federasyon kurmayışları ve Kafkasya'da eski zamanlardan beri Yakındoğu ülkelerini tehdit eden büyük tehlikeye karşı güçlü bir cephe oluşturmayışlarından yakınmaktadır.[19]

İstanbul'a askerî birliklerini çıkaran İngiliz hükûmeti, belli bir zamana kadar işgal durumunu resmen açıklamaktan kaçındı. Kentte bulunan İngiliz birliklerinin, işgalin resmen ilan edildiği 16 mart 1920'ye kadar yaptıkları başlıca iş Mondros Antlaşması hükümlerinin uygulanmasını denetlemek ve Türkiye'yi İtilaf Devletleri'nin çıkarlarına boyun eğdirmek için bir baskı aracı olmaktı. Türkiye'yi, yönetici sınıfların da yardımıyla İngiltere'nin boyunduruğu altına almak, İngiliz siyasal çevrelerinde Türk sorununun çözümüne en uygun biçim olarak görülmekteydi. Çünkü İngiliz hükûmeti, Asya Türkiyesi'nin paylaşılması konusundaki anlaşmalara sadece görünüşte bağlıydı. Bununla birlikte İngiltere, o sırada müttefikleriyle ve özellikle de Asya Türkiyesi'nin paylaşılması konusundaki gizli antlaşmaların tam olarak uygulanmasını isteyen Fransa'yla çıkar çatışmalarının keskinleşmesinde de bir çıkar görmüyordu.

Bundan başka, bütün Türkiye'nin işgali için, İngiliz savaş uzmanlarının hesapladığı üzere, İngiltere'ye 100 000'den fazla asker gerekmekteydi. Oysa ordularına Sovyet Rusya halklarıyla savaşmak ve İran, Hindistan ve Afganistan'da İngiltere'ye karşı hareketlerin ezilmesi için gereklilik vardı. İngiliz maliyesi güçsüz düşmüştü. Savaşan bir orduyu ayakta tutabilecek güçten yoksun. Almanya'nın tesliminden sonra ordusunu terhis etmek zorunda kalmıştı. Böylece Türk birliklerini kendi çıkarları için kullanmak, İngiltere

18 M. Pernot, *La Question Turque*, s. 257

19 A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları...*, s. 8.

bakımından azımsanmayacak bir önem taşıyordu. İngiltere'nin Türk birliklerini Kafkasya'da Sovyet Rusya'ya karşı kullanma isteği, Türk gericiliğinin fetihçi planlarına da uygun düşmekteydi. İngiltere bunu hesaba katmakla yetinmiyor, daha da heveslendiriyordu gericileri. Mondros Antlaşması görüşmelerine katılmış olan İngiliz yandaşı Rauf Bey, şöyle demekteydi: *"Türkiye'nin İngiltere'yle birliği, onun 1876 Kafkas sınırlarını yeniden elde etmesini sağlayacaktır."* [20] Daha 1918 yılı martında Taşnak Lideri Hatisov'la yaptığı bir konuşmada Rauf Bey, bolşeviklere karşı Kafkasya'da savaşta İngiltere'yle birlik kurmanın yararını belirtmişti.[21]

Halk hareketini daha filizlenme durumundayken ezmek için İngiliz işgalciler Ahmed İzzet Paşa'nın güçsüz kabinesini sert elli bir kabineyle değiştirmeye karar verdiler. 9 kasım 1918'de, sultan hükûmetinin başına, monarşik düzenin ateşli bir yandaşı olan Ahmed Tevfik Paşa getirildi. Ahmed Tevfik Paşa, II. Abdülhamid zamanında Dışişleri bakanlığı, Jön Türkler zamanında da Türkiye'nin İngiltere elçiliğini yapmıştı. İngilizler, yabancı sermayeyle sıkı ilişkileri olan kişilerden oluşmuş Ahmed Tevfik Paşa Kabinesi'nin, Türkiye'yi bir İngiliz uydusu durumuna getirme işlevi göreceğini tasarlamaktaydılar.

Ahmed Tevfik Paşa tüm gücüyle bu güveni doğrulamaya çalıştı. 1918 yılı aralık ayında, İngiltere'yle yaptığı gizli anlaşma gereğince, Kilikya'yla birlikte Güney Anadolu, işgalci İngiliz birliklerinin egemenliği altına geçiyordu. İngiltere'nin İstanbul'a İtilaf birliklerinin geçit törenine katılmak için gönderdiği, General Allenby tarafından imzalanan bu antlaşma, General Allenby'nin Mondros Silah Bırakışması'na ek on maddesi adını aldı.[22]

1919 yılı ocak ayı başlangıcında, bu antlaşma gereğince İngiliz askerî birlikleri, Urfa, Antep ve Maraş'ı işgal ettiler. Anadolu'nun güneyinde Arap, Kürt ve Türk halklarının direniş hareketlerini acımasızca ezdiler. İki hafta süresince işgalciler, ahaliden silah topladılar. Yığınsal tutuklamalar yapıldı. Tutuklular Halep'e ve Bağdat'a sürüldüler ve çok azı geri dönebildi.[23]

20 Bkz. A. İ. Hatisov'un Anıları, *Zarya Vostoka*, 5.11.1925. (Rus.)
21 a.g.e.
22 M. Cemil, *Lozan...*, cilt I, s. 208.
23 M. Nurettin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 24-28.

Ahmed Tevfik Paşa Hükûmeti de "nizam ve sükûneti" sağlamak bahanesiyle, baskı önlemlerine girişti. Başkentte ve ülkenin öteki kentlerinde yığınsal tutuklamalar yapıldı. İstanbul'daki 130 tutuklu arasında devrimci işçiler, sendika yöneticileri ve Sovyet Rusya'dan dönen savaş tutsakları vardı.

21 aralık 1918'de, üyelerinin yönetime bağlılığına karşın, milletvekilleri meclisi (Meclisi Mebusan) dağıtıldı. İçişleri Bakanı Mustafa Arif Bey, sultanın, ülkede "düzensizlik ve anarşi" yaratıldığı gerekçesiyle meclisi kapatma emrini okuduğunda, bütün milletvekilleri bir ağızdan sultana bağlılık duygularını dile getirdiler ve yeni mecliste onun güvenine layık olmaya çalışacaklarına ant içtiler.

Millet meclisinin dağıtılmasından sonra siyasal amaç taşımayan çeşitli dernekler ve bilim örgütleri de kapatıldı; siyasal partiler ve sendikalar yasaklandı.[24] Hükûmet çok sıkı bir sansür uyguladı. Toplantılar ve mitingler yasaklandı. Gazete ve dergiler İtilaf Devletleri'nin propagandalarını yaymak için kurulan Türk Havas-Reuter Ajansı'ndan gelen haberleri yayımlamakla sınırlandırıldılar. Bu kuralı bozan gazete ve dergi yönetmenleri tutuklanıyor, yayımları yasaklanıyordu.

İşçi örgütleri üzerinde özellikle sert bir gözetim uygulanıyordu. Kısa bir zaman önce kurulan sendikalar kapatıldı, yöneticileri tutuklandı. Ülkenin savaşta yenilgisinden sonra oluşan demokrat basın yeniden polis baskısı altına düştü.

Türk polisi ve jandarma, işgal ordularının denetimi altındaydı. İstanbul kaynaklı bir haberde şöyle denilmekteydi: *"İstanbul'daki devrimci hareketlerin sonucunda, İtilaf birlikleri komutanı olan general, İngiltere'den aldığı emir üzerine, Türk hükûmetine, bundan böyle polis ve sağlık kuruluşları üzerinde denetim uygulanacağını bildirdi."*[25]

Türkiye üzerinde askerî ve siyasî denetimlerinin yanı sıra, İtilaf Devletleri, ülkenin ekonomisini de egemenlikleri altına aldılar. Bir kapitülasyon rejimi ve savaş yıllarında yabancı işadamlarıyla yabancı uyruklu burjuvazinin uğradığı zararları saptamak için bir komisyon kurdular. Bu komisyonun yaptığı hesaplara göre, ülkenin savaş sırasındaki borçları 289 milyon liradan fazlaydı.[26] İtilaf

24 T. Z. Tunayo, *Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)*, s. 408-409.

25 *İzvestiya*, 12.2.1919.

26 *Sevr Barış Antlaşması ve Lozan'da Yapılan Antlaşmalar*, s. XLIV. (Rus.)

Devletleri; maliye, bankalar, fabrikalar, demiryolları ve Alman yatırımlarını denetim altına aldılar.

1919 yılı mart ayı başlarında İtilaf güçleri, Türk hükûmetinin başına, öğrenimini Oxford Üniversitesi'nde yapmış olan, Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Damat Ferid Paşa'yı getirdiler. Yüksek unvan sahibi, askerî-feodal bürokrasinin önde gelen temsilcisi, yarı feodal-monarşik Türkiye'de siyasal ve toplumsal düzen değişikliğinin amansız düşmanı olan Damat Ferid Paşa'nın gözünde, güdük anayasa programlarıyla Jön Türkler bile tehlikeli devrimciler, din, şeriat ve feodal düzen düşmanlarıydı.

İngilizlerle sıkı bir yakınlaşmadan veya doğrudan doğruya birlikten yana olan kişilerin oluşturduğu Damat Ferid Paşa Kabinesi İngiliz işgalcilerin elinde bir maşaydı; işgal güçlerinin bir uzantısından başka bir şey değildi. Damat Ferid Paşa Kabinesi, halk hareketleriyle karşı savaşımı birincil görev edindi. Bu amaçla özel jandarma birlikleri kuruldu, yığınsal tutuklamalara girişildi, sıkıyönetim mahkemeleri yeniden çalıştırılmaya başlandı, hükûmetin güven duymadığı valiler ve kolordu komutanları görevlerinden alındı ve üç ordu müfettişliği kuruldu. Damat Ferid Paşa Hükûmeti, "anarşiyle ve askerî suçlularla" savaşın görünüşü altında, işgalcilere kucak açmayan herkese gözdağı vermeye uğraşıyordu. M. V. Frunze'nin belirttiği gibi, bu hükûmetin, *...ülkenin ulusal çıkarlarına açıkça ihanet etmesi sonucunda tüm toplumsal sınıflar ve tabakalar arasında ağırlığı ve önemi hızla sıfıra indi."* [27]

Damat Ferid Paşa Hükûmeti, feodal-komprador çevrelerin çıkarlarını savunan iktidardaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın desteğinde halk düşmanı bir politika gütmekteydi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, güçsüzlüğüne ve halk yığınları arasında yaygın olmayışına karşın, ülkenin belli başlı yerlerinde örgütlenmeyi başardı. Bunların başta gelenleri, İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Adana, Samsun, Tokat ve Sivas örgütleriydi. Örneğin Ankara örgütünün yüzden fazla üyesi vardı.[28] Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın üyeleri, yüksek rütbeli asker-feodal-memur bürokrasisinin, din çevrelerinin, gerici entellektüellerin, büyük toprak ağalarının, yabancı malî, ticarî ve sanayi kuruluşlarının temsilcileriydi.

27 M. V. Frunze, *Karadeniz'in Öte Yakasında*, s. 257 (Rus)
28 C. Bardakçı, *Anadolu İsyanları*, s. 10-12.

İngiliz işgalcilerinin iktidarını güçlendirmek ve Türkiye üzerinde İngiliz mandası propagandasına yaygınlık kazandırmak için Hürriyet ve İtilaf Fırkası eliyle, "İngiliz Muhipler Cemiyeti", "İngiliz Sevenler Derneği" ve "Sulh ve Selamet Cemiyeti", "Tealii İslam Cemiyeti" (Müslümanları Yükseltme Derneği), "Kafkas-Müslüman Cemiyeti" gibi bir dizi panislamist dernek kuruldu. Malî kaynakları İngiltere tarafından sağlanan ve (örneğin, Damat Ferid, Albay Sadık, Papaz Frew gibi) İngiliz ajanları yoluyla İngiltere tarafından yönetilen bütün bu dernekler, aynı zamanda antisovyet propagandanın da merkezleriydiler ve propagandalarını sadece Türkiye'de değil, Kafkasya, Kırım, Orta Asya ve Afganistan'da da yürütmekteydiler.

İngiliz Muhipler Cemiyeti, Paris Konferansı için Türk halkı adına sahte bir muhtıra hazırladı. Bu muhtırada, birbirleriyle çatışmakta olan Türkiye halkları arasında barışı sağlamak için İngiltere'nin Türkiye üzerinde manda kurması ricasında bulunulmaktaydı. Oysa Türkiye'nin savaşta yenilgisinden sonra ortaya çıkmış olan Rum-Ermeni-Türk ve Kürt gerici örgütlerinin eylemlerinin yaygınlık kazanmasına çanak tutarak Türkiye'de ulusal kökenli çatışmaların kızışmasını bile bile körükleyenler bu İngiliz ajanlarının kendileriydi. İngiliz işgalcileri, geleneksel "böl ve yönet" ilkesinden yola çıkarak halklar arasında düşmanlıkları körüklüyor; Rumlar ve Türkler, Ermeniler ve Kürtler arasında kanlı çatışmaları kışkırtıyorlardı. Büyük devletlere bağlı, gezici, feodal-burjuva Türk örgütleri, işte İngilizlere yardım etmekteydi.

İngiltere'nin konumunun özellikle Türkiye'de pekiştirilmesinin yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı'nın zengin bir yağma alanı olan Osman İmparatorluğu'nun öteki egemenlik alanlarının paylaşılması için savaşım gittikçe kızışmaktaydı.

Türkiye'nin paylaşılması konusunda İtilaf Devletleri arasında savaşımın kızışması ve işgalin genişlemesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasının paylaşılması için savaşım, Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinden sonra özellikle kızıştı ve amansızlaştı. Bu aynı zamanda, emperyalistler arası çelişkilerin keskinleşmesinin yeni bir kanıtıydı.

Osman İmparatorluğu'nun mirasının paylaşılmasında, Birin-

ci Dünya Savaşı sırasında yüzlerce milyar kazanan ve birçok ülkeyi ekonomik olarak boyunduruğu altına alan Amerikan emperyalistlerinin büyük bir etkinlikleri vardı. Versailles Konferansı sırasında, Amerikan basın kurulu başkanı R. S. Becker şöyle yazıyordu: *"Türkiye, hiç kuşkusuz, savaşın en zengin ganimetiydi... Bu ülkede, el değmemiş petrol, bakır, gümüş kaynakları ve tuz yatakları vardı. Hidroteknik mühendislerinin yardımıyla muazzam ölçüde ürün verebilecek olağanüstü verimli tarlalar bulunmaktaydı. Daha da önemlisi, bu ülkenin, ağır çalışma koşullarına alışmış kalabalık ahalisi, sürekli bir egemenlik altında, muazzam zenginlikler yaratabilir ve geniş bir ticaret geliştirebilirdi."* [29]

ABD'nin işgalci amaçlarına, Başkan Wilson'ın sözde "barış programı" hizmet etmekteydi. Bu program, Wilson'un ünlü On Dört Madde'sinden özetlenmişti ve edilgen bir söz kalabalığıyla doluydu. Programın 12. maddesinde şöyle deniliyordu: *"Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye bölgelerine sağlam özerklik verilmelidir."* [30]

Bu sözlerin altında, Sultan Türkiyesi halklarının soyulmasında Amerikan sermayesine yol açılması anlamı gizliydi. Devlet Bakanlığı'nın Wilson'ın On Dört Maddesi konusundaki resmî yorumu da buna tanıklık etmektedir. Bu yorumda, özetle, barış antlaşması koşullarına açık kapı ilkesinin sokulması istenmekteydi.[31]

ABD, Türkiye'nin paylaşılması konusunda, İtilaf Devletleri'nin gizli toplantılarına katılmamış, daha doğrusu katılamamıştı. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun "mirası"nı paylaşmada İngiliz ve Fransız rakiplerinden daha esnek hareket etme olanağına sahipti. Amerikan emperyalistleri kendilerini Yakındoğu halklarının "dostu", "savunucusu" olarak gösteriyorlar, Asya Türkiyesi'nin paylaşılması konusundaki gizli antlaşmalara karşı çıkıyorlar ve sözde, bu konularda bir "çıkar" gütmediklerini ve Yakındoğu'da bir toprak elde etmek amacında bulunmadıklarını bildiriyorlardı. Bu türden "çıkarsızlık" ve "insancıllık" bildirimlerinin örtüsü altında, Amerika Birleşik Devletleri Yakındoğu halklarıyla ilişkilerinde; tıpkı İngiliz, Fransız ve İtalyan emperyalistleri gibi, emperyalist ve işgalci amaçlar gütmekteydi.

Amerika'nın Türkiye'ye sızması, Birinci Dünya Savaşı'ndan

29 R. S. Becker, Woodrew Wilson, *Dünya Savaşı, Versailles Barışı...*, s. 96. (Rus.)
30 E. House, *Albay House'un Arşivi*, cilt IV, s. 156. (Rus.)
31 Aynı yerde, s. 122.

çok önceleri başlamıştır.[32] Amerikan misyonerlerinin Türkiye'deki eylemlerini anlatan Fransız gazetecisi M. Pernot, bu misyonerlerin, ülkelerinin ekonomik ve siyasal çıkarlarını güttüklerini ve misyonerlerin arkasından Türkiye'ye Amerikan mallarının geldiğini belirtmekteydi haklı olarak.[33]

Birinci Dünya Savaşı bitiminde, Türkiye'de 675 Amerikan okulu vardı. Bunlar arasında, İstanbul, İzmir, Tarsus, Antep ve Harput'ta olmak üzere, bir kız, beş erkek koleji, yedi hastane, birkaç tane de çocuk yuvası ve dinî kuruluş bulunmaktaydı.[34]

Amerikan okullarında, genel olarak, zengin ve tanınmış aile çocukları öğrenim görmekteydi. Bu kolejlerde okuyanlar, ülkede Amerikan etkisinin yayıcıları oluyorlardı.[35] Siyasal etkinliklerinin yanı sıra, Amerikan emperyalistleri, Türkiye'ye ticarî ve ekonomik bağlarını da güçlendirmeyi deniyorlardı. Fakat İngiliz, Fransız ve Alman kapitalistlerinin karşı etkileri sonucunda, Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar bu ülkeye önemli bir sermaye yatırımında bulunmayı başaramadılar. Örneğin, Amerikalıların demiryolu kurmak ve doğal zenginlikleri sömürmek için ayrıcalık elde etmek girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Sanayi kuruluşlarına kredi açma girişimleri de başarısızlığa uğradı.

Fakat yine de, çok sayıda güçlü Amerikan sanayi ve ticaret şirketleri; İngiliz, Fransız ve Alman şirketleriyle başarıyla yarışabiliyorlardı. Örneğin, Standard Oil Company of New York ve İzmir, Samsun illerinde ve Trakya'da tütün işletmeleri bulunan American Tobacco; Fransız tütün tekeli Régie'yle rekabet etmekteydi. İzmir ve Aydın'da fabrikaları bulunan Mc Andres and Forbes Company, meyan kökünün çıkarılması ve işletilmesi tekelini elinde bulundurmaktaydı. American Levant Line ve American Archipelago Steamship denizyolu işletmeleri, Yakındoğu ülkeleriyle ticaret taşınımını ellerinde bulundurmaktalardı.

32 Ayrıntılı bilgi için bkz. B. M. Patshveriya, *XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyıl Başlangıcında ABD'nin Türkiye'ye Sızması.* (Rus.)

33 M. Pernat, *La Question Turque*, s. 264.

34 E. G. Mears, *Modern Turkey*, s. 362.

35 A. M. Kalyubakin, *Asya Türkiyesi'nin Kuzeydoğu Bölgesinde Protestan Misyonlarının Eylemleri*, "Rus İmparatorluk Coğrafya Derneği Kafkasya Bölümünün Haberleri" IX. cildin ilk fasikülüne ek, Tiflis, 1887 s. 135. (Rus.)

ABD'nin Türkiye'yle ticareti yıldan yıla gelişmekteydi. Ticaret şirketleri Türk pazarının gereksinimlerini, pazar toptan fiyatlarını saptıyorlar ve her yıl Amerikan mallarının örnekleriyle sergiler düzenliyorlardı. 1911 yılında İstanbul'da Amerikan Ticaret Odası kuruldu. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye 13 yıl boyunca (1900-1913 yıllarında) dışsatımı (136 000 dolardan 5 066 000 dolara olmak üzere) 40 kat; aynı yıllar içinde Türkiye'den dışalımıysa (2 517 000 dolardan 6 066 000 dolara olmak üzere) 2,5 kat arttı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, rakiplerinin güçsüz düşmesinden yararlanan Amerikan şirketleri, Türkiye dış ticaretini kendilerine bağımlı duruma getirdiler. 1919 yılında Türkiye'ye Amerikan dışsatımı 62 milyon dolara, 1920 yılında 80 milyon dolara ulaştı. Un, şeker ve dokuma malları, gaz ve benzin ticareti Amerikan tekelindeydi.

Türkiye yönetici sınıfları, Wilson'ın ilkelerinde, "ülkenin parçalanmaktan kurtarılması" olanağını görüyorlardı. Birçok burjuva ulusçusu da, Wilson'ın edilgen (pasifist) aldatılarına kapılmışlardı. Amerika'nın Türkiye'deki eski elçisi Morgenthau, sultan çevresindeki yöneticiliğin ABD'ye büyük sempatisinden söz ederek, şöyle yazmaktadır: *"Bizi seviyorlar ve hemen hemen biricik yakın dostları olarak görüyorlardı."* [36]

Osmanlı İmparatorluğu'nun teslim oluşundan sonra bu ülkeye gelen resmî ya da resmi olmayan Amerikan temsilcileri, ülkedeki ulusalcı çevrelerin Amerikancı duygularından yararlanarak Türkiye üzerinde Amerikan mandası yönünde geniş bir propaganda çalışması yürütüyorlardı. Propagandalarında, ABD'nin Yakındoğu'da çıkarı olmayan tek devlet olduğunu ileri sürmektelerdi. Bu kişilerin başında Amerika'nın İstanbul'daki yüksek komiseri Amiral Bristol, Türkiye'deki ABD siyasal temsilcisi Philip Marshal, İstanbul'daki Robert Kolej direktörü gibi kimseler vardı.

Bazı aydınlar 1918 kasımında Robert Kolej'de bir "Wilson Derneği" kurdular. Derneğin amacı, Amerika'nın malî ve ekonomik yardımını sağlamak için sözlü olarak ve basın yoluyla propaganda yapmaktı.[37] Daha sonra, bu derneğin temelinde, Türkiye

36 *Memories de l'ambassadeur Morgenthau...*, s. 38.
37 T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)*, s. 465.

üzerinde Amerikan mandası görüşünü yaygınlaştırmayı üstlenen "Millî Kongre" örgütlendi.[38]

Amerikan misyonerlerinin ve Türkiye'deki ajanlarının yoğun çalışmaları sonucunda, kısa bir süre içinde, özellikle Türk aydınları arasında Amerikancı bir grup oluşturuldu. Bu grup, 1919 yılı boyunca ülkede İngiliz etkisine karşı etkin bir savaş verdi. "Millî Kongre"nin birçok üyeleri, Türkiye Kurtuluş Savaşı'nı Amerikan emperyalistlerinin denetimi altına vermek istiyorlardı.[39]

İngilizlerin Yakındoğu'daki rakipleri Fransız emperyalistleri de, Amerikan emperyalistlerinin yanı sıra, Türkiye'de etkin bir eylem sürdürmektelerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli malî-ekonomik kuruluşları olan Osmanlı Bankası, Osmanlı borçlarının yönetimi, tütün tekeli, pek çok sanayi ve demiryolu ayrıcalığı, Fransız bankerlerinin elindeydi.

Türk kültürü, bilim ve edebiyatı üzerinde, Fransa'nın belirleyici bir etkisi vardı. Fransızca, Türk aydınlarının ikinci diliydi. Medenî okullarda Türk diliyle eşit olarak okutulmaktaydı bu dil. Fransız emperyalistlerinin Türkiye yönetici çevreleriyle sıkı bağlantıları vardı ve bunlar arasından kendi kadrolarını devşirmektelerdi. Birinci Dünya Savaşı başlangıcında, Türkiye'de 500 kadar Fransız okulu bulunmaktaydı ve bu okullarda 60 000'e yakın öğrenci öğrenim görüyordu.[40]

Fakat Birinci Dünya Savaşı süresince Fransa güçsüz düşmüştü. Bu nedenle, daha güçlü rakipleriyle yarışacak durumda değildi. Bundan başka, Fransız emperyalistleri, Almanya'nın yenilgisinden yararlanarak, her şeyden önce Avrupa'daki konumlarını pekiştirmek istiyorlardı.

Bunlara karşın, Fransa, Türkiye üzerindeki etkisini korumak için Yakındoğu'da gerekli tüm önlemleri almıştı. Türkiye'nin paylaşılması konusunda, Suriye ve Kilikya'yı Fransa'ya bırakan gizli antlaşmaların uygulanmasını İngiltere'de kesinlikle istemekteydi. Türkiye'deki malî ve ekonomik konumunun korunmasının yanı sıra, Boğazların yönetiminde de eşit hak istemekteydi.

İngilizler ve Amerikalılar gibi, Fransız emperyalistleri de,

38 M. T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*... s.16-19.

39 Bkz. *La Turquie Devant le Tribunal Mondial*..., s. 207-208.

40 Mustafa Kemal, *Nutuk*, cilt I, 44. not, s. 393. (Rus.).

Türk yönetici sınıflarının temsilcileri arasından, Türkiye üzerinde Fransız mandası isteyen Fransızcı bir küme oluşturmayı başarmışlardı. Fransızcı kümenin başında, İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey bulunmaktaydı.[41]

Türkiye'nin mirası için kendi aralarında savaş veren bu devletler arasında en güçsüz kalanı, İtalyan emperyalistleriydi. İtalya'nın Türkiye'de gerek ekonomik, gerek siyasal konumu çok güçsüzdü. Bundan başka, İtalyanların toprak istekleri de Yunan ulusalcılarının planlarıyla çelişmekteydi. Yunanlılar İngilizlerin yardımıyla İzmir ilini ele geçirmek istiyorlardı. Oysa gizli antlaşma gereğince bu bölge İtalyan etki alanına bırakılmıştı. İstanbul'daki İtalyan yüksek komiseri Kont Sforza'nın çabalarına karşın, İtalya, Türkiye üzerinde İtalyan mandası propagandasını yürütecek belli başlı bir grup oluşturamadı. Bu nedenle İtalyan emperyalistleri, 1919 yılında, "kendi" paylarını askerî işgal yoluyla elde etmek istediler.

Görüldüğü gibi, zaferi kazananlar arasında, Türkiye'nin paylaşılması sorununda birlik yoktu. Hiçbir devlet aslan payını ötekine bırakmak istemiyor, bir zamanların Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş alanları üzerinde şu ya da bu devletin tekelci egemenlik kurmasına razı olamıyordu.

Barış antlaşmalarının hazırlanması için, 1919 yılı ocak ayında Paris Barış Konferansı toplandı. Konferans, dünya haritasının yeniden düzenlenmesi, irili ufaklı halkların sömürülmesi ve ezilmesi için yeni planlar yapılması işleriyle uğraşacaktı.

Konferansta Türkiye sorununun görüşülmesine, Yunanistan'ın Türkiye üzerinde toprak isteklerinin incelenmesiyle başlandı.[42]

Yunan hükûmetinin 30 ocak 1919'da Barış Konferansı'na verdiği muhtırada, Anadolu'ya, Yunan krallığıyla birleşmek özlemiyle yanıp tutuşan 2,5 milyondan fazla Rum'un yaşadığı söylenmekteydi. Yine aynı muhtırada, Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısında yaşayan Rumların, Yunanistan'ın koruyuculuğu altında eski Rum Pontus Devleti'ni kurmak istedikleri ileri sürülüyordu. Türkiye

41 A. N. Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, s. 38.

42 Yunanistan 29 haziran 1917'de İtilaf Devletleri'nin cephesinde savaşa girdi. Ödül olarak ona İzmir, Doğu Trakya, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın bir bölümü vaat edilmiş. (Bkz. E. A. Adamov, *Yunanistan'ın Büyük Devlet Politikası ve Büyük Devletler*, s. 175, Rus.)

Devleti ise, merkezi Anadolu sınırları içinde kalmalı ve Milletler Cemiyeti'nin atayacağı bir valinin denetimi altında bulunmalıydı.

İstanbul'un yazgısı sorununa da değinilen muhtırada, bu kentin Milletler Cemiyeti yönetimine bırakılması öneriliyor, Milletler Cemiyeti komiserliği yoluyla Boğazlardan geçiş özgürlüğünün düzenlenmesi görüşüne yer veriliyordu. Şöyle denilmekteydi muhtırada: *"Eğer şu ya da bu nedenle Milletler Cemiyeti kurulamazsa, o zaman Boğazların ve İstanbul'un yönetimi, altı devletin; İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Yunanistan ve Romanya'nın düzenleyeceği konferansta seçilecek bir valinin yönetimine verilmelidir. Daha sonra bu konferansın çalışmalarına Bulgaristan'da çağrılabilir."*[43]

Yunan muhtırası, 1919 şubat ayı başlangıcında, "Onlar Kurulu" oturumunda incelendi. Yunanistan'ın toprak isteklerine karşı çıkan İtalyan Başbakanı Orlando, *"Londra Antlaşması gereğince İzmir, Yunanistan'a değil, İtalya'ya vaat edilmiştir"* dedi.[44]

ABD Başkanı Wilson da, aynı oturumda İzmir ve Trakya üzerinde Yunan isteklerinin doyurulmasına karşı bir görünüş takındı. Lloyd George'un önerisiyle, daha ayrıntılı incelenmek üzere muhtıra bir uzmanlar kuruluna verildi.[45] Buradaki görüşmeler sırasında kopan şiddetli tartışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda her büyük devletin nasıl bir hırs ve tutku içinde olduğunun göstergesiydi.

Lloyd George, taktik hesaplarla, İstanbul ve Ermenistan üzerinde ABD mandası önermek zorundaydı ve ABD'de nazlanmadan kabul etti bu öneriyi.[46] Bu nedenle Amerikalılar, Türkiye'nin parçalanması ve Türklerin Avrupa'dan kovulması konusundaki planları uzmanlar kurulunda tümüyle destekliyorlardı. Eski Osmanlı İmparatorluğu alanları ve "Türk İmparatorluğu sorununun bir parçası" olarak gördükleri Kafkasya[47] üzerinde mandalar kurulması sistemini sevinçle kabul ediyorlardı.

43 Yunan muhtırasının Türkçe'ye çevirisi M. Cemil, *Lozan...* cilt I, s. 238-243'te verilmiştir.

44 *Popers Reloting to the Foreign Relotions of the United States,* cilt III, s. 866.

45 a.g.e. s. 875.

46 Ayrıntılı bilgi için, bkz. A. Miller, *Amerika'nın 1919'do İstanbul ve Boğazları Ele Geçirme Planı,* (Rus.)

47 *Diplomasi Tarihi,* cilt 3, s. 21 (Rus.)

Manda sistemi, sömürgeci soygununun yeni bir biçimiydi. Doğu ülkeleri halk yığınları bu sistemin iç yüzünü açıklıkla bilmedikleri için, emperyalistler işgalci politikalarını bu örtü arkasında gizleyebiliyorlardı. Doğu halklarını tutsaklaştırma anlamına gelen manda sistemi konusunda V. İ. Lenin şöyle yazmaktaydı: *"Sömürgelere manda verilmesinden söz edildiği zaman biz, bunun hırsızlık ve soyguna izin verilmesi, çok az sayıda insana yeryüzünün büyük çoğunluğu üzerinde sömürü hakkı verilmesi demek olduğunu çok iyi anlıyoruz."*[48]

Sömürgeler üzerinde manda sistemini destekleyen Amerikan emperyalistleri, manda verecek devleti saptamak için yerli halk arasında referandum yapılması görüşünü ortaya attılar. ABD'nin toprak isteğinde bulunmadığı yolundaki geniş propagandalarının sonucunda, Yakındoğu ülkelerinin oylarını Amerikan mandasından yana vereceklerine güvenliydiler. Bu nedenle, Amerikalı uzmanlar, "referandum" sonucuna kadar Türk sorununun Paris Konferansı'nda görüşülmesine karşı çıktılar.

Amerikan heyeti, İtilaf Devletleri'nin gizli antlaşmaları yönünde bir görünüş takındı. Başkan Wilson şöyle demekteydi: *"Söz konusu halklar böyle bir şeyi istemedikçe, Büyük Britanya ve Fransa'nın şu ya da bu halk üzerinde egemenlik kurma amaçlarını Kuzey Amerika Birleşik Devletleri onaylamamaktadır."*[49]

Amerikan delegelerinin isteği üzerine, "Dörtler Kurulu", durumu yerinde "incelemek" üzere Türkiye, Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da özel bir komisyon gönderilmesine karar verdi. Becker'in sözleriyle, bu komisyonun görevi kamuoyunun eğilimini yoklamak ve mandater devletin içinde bulunacağı koşulları öğrenmekti.[50]

Komisyon eşit sayıda Amerikalı, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilciden oluşmakla birlikte, gerçekte çalışmalara katılanlar sadece Amerikalılardı. Zira, Amerikan mandası düşüncesini Yakındoğu halkları arasında yaymak ve sömürge sorunlarının bizzat halkların "isteğine" bağlı olarak "haklı" bir çözüme ulaşacağı konusunda dünya kamuoyunu aldatmak için komisyonun bir para-

48 V. İ. Lenin, *Doğu Halkları Komünist Örgütlerinin II. Tüm Rusya Kurultayı'na Rapor*, 22 kasım 1919, cilt 39, s. 327-328. (Rus.)

49 W. Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 248. (Rus.)

50 R. S. Becker, Woudrew Wilson. *Dünya Savaşı. Versailles Barışı...*, s. 108. (Rus.)

vana olarak kullanılmasında herkesten daha çok Amerika'nın çıkarı vardı.

Türkiye'nin paylaşılması konusunda Paris görüşmeleri, hatta Becker'in bile itiraf ettiği gibi "bütün savaşın en utanç verici olaylarından"[51] oldu. İtilaf Devletleri başkanları Wilson, Lloyd, George ve Clemenceau, 13 mayıs 1919'da Yunanistan'a İzmir'i işgal etme hakkını tanıdılar.[52] Bu karar, Fiume ve Dalmaçya'nın kendilerine verilmesi konusundaki İtalyan isteğinin reddi üzerine Paris Konferansı'nı da nisan ayı sonunda gösterişli bir biçimde terk etmiş olan İtalyan Başbakanı Orlando'nun yokluğunda alınmıştı.

İzmir'in Yunanlılarca işgal edileceğini öğrenen İtalyanlar, hemen, Asya Türkiyesi'nin paylaşılması konusundaki gizli antlaşmalar gereğince kendilerine ayrılmış olan Güneybatı Anadolu'ya askerî birliklerini çıkarmaya başladılar. Daha 4 mayısta, İtalyan askerî birlikleri, İzmir'in 60 kilometre güneyinde bulunan Kuşadası Limanı'na çıkartma yapmışlardı. 11-14 mayıs tarihleri arasındaysa Bodrum, Fethiye, Marmaris ve Akşehir'i işgal ettiler.

İtalya'nın Anadolu'daki bu ayrılıkçı tutumu konferans yöneticileri arasında şaşkınlık ve telaş yarattı. İtalya'dan Anadolu'da daha sonraki niyetleri konusunda bilgi istediler ve bu ülkeyi müttefik olma yükümlülüklerini bozmakla suçladılar.

İtalya'nın 19 mayıs 1919 tarihini tayışan yanıtında şöyle denilmekteydi: *"Amerika Birleşik Devletleri başkanıyla, Fransa ve Büyük Britanya başbakanlarının bilgi istedikleri, Küçük Asya'daki İtalyan işgal olayları, toplum düzenini sürdürmek bakımından zorunlu nedenlerin sonucudur. Antalya bölgesi, İtalyan işgalinden yaklaşık olarak bir ay önceye kadar, kuşkusuz, tam bir anarşi yatağıydı. Bunu izleyen işgaller ise, İtilaf Devletleri'nin Türkiye'deki işgalleri gibi, salt askerî nitelik taşımaktadır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli alanlarının gelecekleri konusunda hiçbir kesin etkiye sahip değillerdir."*[53]

İngiliz Amirali Webb 14 mayıs 1919'da, İzmir'in işgali konusunda İtilaf Devletleri notasını Damat Ferid Paşa'ya resmen verdi. Notada şöyle denilmekteydi: *"Paris Barış Konferansı Yüksek Konse-*

51 Aynı yerde, s. 59.

52 *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States...*, cilt 5, s. 620.

53 L. Aldrovandi Mareskotti, *Diplomasi Savaşı. Bir Günlükten Anılar ve Parçalar (1914-1919)*, s. 281. (Rus.)

yi'nden aldığım emir ve İzmir karasularında bulunan İtilaf Devletleri savaş filosu komutanı Amiral Calthorp'tan aldığım yönerge gereğince, İzmir müstahkem mevkileri korunmasının bu tarihten başlayarak İtilaf orduları yönetimine geçtiğini, Türk hükûmetinin bilgisine sunmakla yükümlüyüm. Bu emir gereğince, durumu İzmir ili yetkili makamlarına bildirmenizi rica ederim. İzmir çevresindeki bugünkü durum, İtilaf hükûmetlerini Mondros Silah Bırakışması koşulları temelinde gereğince olağanüstü bir önlem olarak bu harekâtta bulunmaya zorlamıştır."[54]

Amiral Calthorp da İzmir valisine ve XVII. Kolordu komutanına, buna benzer bir nota verdi.[55] İtilaf güçlerine dalkavukluk etmekte olan Damat Ferid Paşa Hükûmeti, İzmir'in işgalini protesto etme yürekliliğini bile gösteremedi. Bundan da öte, askerlerin işgalci güçlere silahla direnme konusunda kararlılıklarını bildiren XVII. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya yanıt olarak Damat Ferid Paşa Hükûmeti, İtilaf güçlerinin buyruğuna boyun eğilmesini ve herhangi bir direniş gösterilmemesini emretti.[56]

Kentin işgalinin artık an meselesi olduğunu, 14 mayıs gecesi geç saatlerde öğrenen İzmir halkı, kent alanında toplandı ve burada büyük bir protesto mitingi yapıldı. Mitingde, Damat Ferid Paşa Hükûmeti'nin haince hareketlerini yargılayan bir bildiri kabul edildi[57] ve işgalcilere karşı direnileceği oybirliğiyle kararlaştırıldı. Kentin savunulması için bir komite oluşturuldu. Fakat bu komite bir savunma örgütüne dönüşemedi. Zira 15 mayıs günü şafakla birlikte, İngiliz, ABD, Fransız ve İtalyan gemilerinin koruyuculuğunda, Yunan birliklerinin çıkarması başladı. Çıkarma birlikleri içinde, her biri 200 kişiden oluşmak üzere, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan birlikleri de vardı.[58] İzmir'in işgali sırasında yerli halktan yüzlerce kişi işgalcilerin kurbanı olarak öldü. Birçok yurtsever, Yunanlıların açık denizde kurdukları ve sonra bir denizaltı tarafından torpillenen yüzer hapishanede yaşamlarını yitirdiler.[59]

15 gün içinde tüm İzmir ve çevresi işgal edilmişti.

54 M. Cemil, *Lozan...*, cilt 1, s. 219-220.
55 Ahmed (Midillili), *Türk İstiklâl Harbi'nin Başında Millî Mücadele*, s. 4.
56 *Tarih*, cilt 4, s. 28.
57 E. Z. Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)*, s. 27
58 W. Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 251. (Rus.)
59 *Tarih*, cilt 4, s. 29.

İşgalcilere karşı geniş halk hareketlerinin sonucunda, Damat Ferid Paşa Hükûmeti Paris Barış Konferansı yöneticilerine İzmir'in işgalini kınayan bir telgraf çekmek zorunda kaldı ve ülkede düzenin sağlanması için Yunan birliklerinin buradan çekilmesini istedi. Fakat İtilaf Devletleri'nden herhangi bir yanıt gelmedi. Bundan sonra hükûmet istifa etti, fakat bir gün sonra Damat Ferid Paşa yeni hükûmetin başına getirildi. Halka çağrısında kendini Türkiye'nin "kurtarıcısı" olarak göstermeye çalışıyor ve ulusal yıkımdan kurtulmak için halkı sultana boyun eğmeye çağırıyordu.[60]

Galeyan halindeki halkı yatıştırabilmek için padişah 26 mayıs 1919'da "Şurayı Saltanat"ı, sözde ülkenin yazgısı konusunda karar vermek üzere toplantıya çağırdı. "Şurayı Saltanat", âyan üyelerinden, medenî ve dinî saray erkânından, yüksek unvan sahiplerinden, ordu, donanma ve burjuva-derebeyi parti ve örgütlerin temsilcilerinden oluşmaktaydı.[61]

Sultan VI. Mehmed, verdiği söylevde, toplantıya katılanlardan, devleti güç durumdan kurtaracak önlemler üzerinde çalışmalarını istedi. Şura üyelerinden birçoğu, konuşmalarında, ülkenin İtilaf ordularınca işgalini önleyecek hiçbir gerekli önlem alınmadığını belirterek, eylemsizliğinden ötürü hükûmeti şiddetle eleştirdiler. Üyelerin çoğunluğu, dağıtılan parlamentonun işlevlerinin bir ulusal danışma kurulunda toplanmasını ve yetkili bir koalisyon hükûmeti oluşturulmasını istediler.[62] Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Sadık Bey ise, Türkiye üzerinde İngiliz mandası kurulmasını önerdi ve bunun işgalinin genişlemesine engel olacağı görüşünü ileri sürerek şöyle dedi: *"Manda sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünüğünü güvence altına almakta ve onun öteki devletlerce paylaşılmasına engel olmaktadır."*[63] Sadık Bey'in bu önerisi üzerine, Havas Re-

60 M. Cemil, *Lozan...*, cilt 1, s. 222.

61 M. T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken...*, s. 94.

62 a.g.e., s. 93-119.

63 a.g.e., s. 118. (Sadık Bey'in Şurayı Saltanat'taki sözlerinin ilgili bölümü şöyledir: *şimdiki vaziyetin ağırlığı ve nazik durumu içinde yeni bir karışıklık hazırlayacak olan maddî hareketlerden çekinerek seziş ve anlayış dairesinde hakkımızı istemek ve yeryüzünde bir sulh unsuru olmaya çalışarak zavallı milletimizden başka Hindistan'daki din kardeşlerimizin de menfaati namına devletimizin eski ve tarihî dostu bulunan büyük bir devletin millî ve siyasî mevcudiyetimizi muhafaza etmek suretiyle müzaheret ve dostluğunu sağlamak uygun olacağı düşüncesindeyim."* / ç.n.)

uter Ajansı, 27 mayısta, şurayı saltanatın büyük devletlerden birinin (bununla İngiltere amaçlanıyordu) yardımına başvurulması konusunda görüş birliği içinde bulunduğu yolunda asılsız bir haber yayınladı. Ajansın bildirimi tümüyle yalandı. Zira şura üyelerinin çoğunluğu, devletin yazgısı sorununun, bir "millî şura"ya iletilmesi görüşünü belirtmişlerdi.[64]

Fakat sultan, ne yeni bir meclis çağırmayı, ne de ülkenin ulusal çıkarlarını savunmaya yetenekli bir hükûmetin kurulmasını düşünmüyordu. İstanbul ve Anadolu'daki yığınsal mitingler üzerine, "Dörtler Kurulu", devletlerinin İstanbul'daki yüksek komiserleri aracılığıyla, 30 mayısta, Paris'e bir Türk kuruluşunun çağrılması konusunda karar aldı. Bu, Türkiye kamuoyunu yeniden aldatmak için bir denemeydi.

Sultan, hükûmeti İtilaf güçlerine karşı her türlü savaşıma son verilmesi yolunda halka özel bir çağrıda bulunarak, "anarşi ve düzensizlik" kışkırtıcılarının tutuklanacağını bildirdi. Başkent basını da, halk arasında, İtilaf güçlerinin Türkiye'ye karşı insancıl bir tutum içinde oldukları söylentisini yaymaya çalışarak hükûmetin çağrısını desteklemekteydi. Bu basın, Türkiye'nin "yenilen devletler içinde yenenlerin konferansına çağrılma şerefi verilen tek devlet"[65] olduğunu ısrarla ileri sürmekteydi.

Fakat sultana bağlı çevrelerden yükselen bu gibi sesler halkı aldatamıyordu. Tersine, hükûmetin saygınlığı sadece geniş halk yığınlarının değil, varlıklı sınıfların gözünde de gitgide daha çok kırılıyordu. Halkın mücadelesi genişlemeye devam ediyor, Türk toplumunun çeşitli tabakaları katılıyordu bu mücadeleye.

Damat Ferid Paşa başkanlığındaki Türk kurulu, 17 haziran 1919'da Paris'e vardı. Yengi kazananların acıma duygusuna umut bağlayan Damat Ferid Paşa, konferans yöneticilerine dört bölümden oluşan bir muhtıra verdi.

Muhtıranın ilk bölümünde, Türkiye'nin İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa girişinin nedenlerinden ve Türk olmayan halkların, trajik yazgılarından söz edilmekteydi. Bu konularda tüm sorumluluk Jön Türk Partisi yöneticilerine yükleniyordu.

İkinci bölümde, savaş sonunda Türkiye'de hükûmete karşı

64 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt 1, s. 14.
65 M. Cemil, *Lozan*.. , cilt 1, s. 223.

oluşan hareketin, Jön Türk rejimini ortadan kaldırdığı belirtiliyordu. Bu eylemiyle Türk ulusu, kendini serüvencilere karşı korumaya yetenekli bir ulus olarak, Avrupa kamuoyu önünde aklanmış oluyordu.

Üçüncü bölüm, savaşın Türk ekonomisine getirdiği büyük zarara ilişkindi. "Şimdi" denilmekteydi muhtırada. Türk ulusunun ödevi, ülke ekonomisini yeniden kurmaktır. Bunun için ise, Türkiye'nin İtilaf güçlerince işgali siyasetine son verilmelidir.

Muhtıranın dördüncü bölümünde, 1914 yılı sınırları çerçevesinde, adil bir barış antlaşması imzalanması gerekliliği belirtilmekteydi. Şu sözlerle sonuçlanıyordu muhtıra: *"Ancak böyle bir barış, Türkiye'yi kendi anayurtları sayan 300 milyon dünya Müslümanının temel çıkarlarına ve isteklerine uygun düşecektir."*[66]

İtilaf güçlerinin antisovyet siyasetine yaranmak için muhtıra bolşeviklere karşı iftiralar ve saldırılarla doldurulmuştu. Muhtırada, Sovyet Rusya'nın politikası, provokasyonel bir biçimde, Jön Türklerin halka karşı siyasetiyle özdeşleştiriliyordu. Fakat tüm çabalarına karşın bu kurul, kendini İtilaf güçlerine acındıramadı. Türkiye'nin 1914 sınırları içinde korunması konusundaki çabaları, Clemenceau'nun İtilaf Devletleri adına yaptığı bildirimle, en kesin biçimde geri çevrildi.[67]

"Dörtler Kurulu"nun 27 haziran 1919 tarihli kararıyla, Türkiye'yle yapılacak barış antlaşmasının koşullarının görüşülmesi, "ABD'nin eski Türkiye İmparatorluğu'nun bir bölümüne manda verip vermeyeceğini saptayacağı" tarihe kadar ertelendi.[68]

Konferansta Türk sorununun görüşülmesinin ertelenmesi, Yakındoğu'da güçlü bir rakiple, ABD'yle derde girmek istemeyen İngiltere'nin çıkarınaydı. Gerçekten, Amerikan emperyalistlerinin sömürgeci iştahaları, her türlü düş gücünün üstündeydi. G. King ve C. Crane başkanlığındaki Amerikan komisyonu, 1919 yılı haziran ve temmuz ayları boyunca, Suriye, Filistin, Kilikya ve İstan-

66 a.g.e., s. 224-233.

67 *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, cilt 6, s. 512.

68 A. Miller, *Amerika'nın 1919'da İstanbul ve Boğazları Ele Geçirme Planı*, s. 71. (Rus.) Türkiye'ye ABD mandası 14 mayıs 1919'da, Üçler Kurulu'nda, ABD'nin istilacı açgözlülüğünü yatıştırmak için Lloyd George tarafından önerilmişti. (Bkz. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States...*, cilt 5, s. 770-771.)

bul'u ziyaret ettiler. Yakındoğu halklarının "korunması" maskesi altında King-Crane komisyonu ABD'nin işgalci planlarını geniş ölçüde yaygınlaştırdı. Yerli halkı kendi yanlarına çekmek için demogojik bir biçimde "Amerika'nın bir toprak isteği" bulunmadığını, Yakındoğu halklarının işlerine salt "adalet adına karışmak zorunda" kaldığını ileri sürüyorlardı.

Amerikan komisyonu, eğer böyle bir gereklilik doğarsa, Türkiye üzerinde Amerikan mandası kurulmasına razı olup olmayacakları konusunda, İstanbul'da ve ülkenin diğer bölgelerinde bulunan siyasal parti ve örgütlerle din dernekleri yöneticileri arasında soruşturma yaptı.[69]

Paris'e dönen King-Crane komisyonu, "incelemelerinin" sonuçlarını geniş bir raporla açıkladı. Raporda, Suriye, Filistin ve Mezopotamya'ya Amerikan mandası verilmesi görüşü savunuluyor, gerekçe olarak bu ülkelerin ne Fransız ne de İngiliz mandası istedikleri gösteriliyordu.

Komisyon, Boğazlar ve Ermenistan içinde olmak üzere, Türkiye üzerinde de ABD mandası kurulması görüşündeydi. King-Crane raporu, konuyu şu sözlerle bağlıyordu: *"Küçük Asya'da mandalara ilişkin olarak en iyi çözüm, her üç mandanın (yani Küçük Asya, Ermenistan ve İstanbul'a verilecek mandaların) tek bir manda olarak birleştirilmesi ve bunun tek mandatör devlet olarak Amerika'ya verilmesidir."* [70]

Yakındoğu ülkeleri üzerinde kurulacak mandalara ilişkin olarak komisyonun oldukça ilerlere varan sonuçları, emperyalizmin Lloyd George, Clemenceau gibi temsilcilerini bile şaşırttı ve Türkiye'nin paylaşılması konusunda emperyalistler arası savaşımı kızıştırdı.

General D. Harbord başkanlığında 1919 ağustosunda Transkafkasya ve Doğu Anadolu'ya gönderilen ikinci Amerikan komisyonunu da, tüm Türkiye, Transkafkasya ve İstanbul üzerinde tek bir manda kurulması gerektiği sonucuna vardı.[71]

D. Harbord komisyonu, Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti'yle ve XV. Kolordu komutanlığıyla da bağlantı kurdu. Ko-

69 M. Paillarés, *Le Kemalisme Devant les Allies*, s. 6.

70 A. E. Kunina, *Amerikan Planlarının Suya Düşmesi...*, s. 294. (Rus.)

71 Bkz. A. Miller, *Amerika'nın 1919'da, İstanbul ve Boğazları Ele Geçirme Planı*, s. 76-77; B. M. Potshveriya, *1919'da Türkiye'deki Amerikan Komisyonları*. (Rus.)

lordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, komisyona "1. Kafkas Kolordusu'nun 1334 (1918) yılındaki hareketleri ve gözlemleri konusunda", Türkiye'nin Kafkasya üzerine seferinin "haklılığını" kanıtlayan bir rapor sundu.[72]

Fakat kısa bir süre sonra uluslararası durumda değişiklikler oldu ve bu ABD dış politikasını da etkiledi. 1919 yazında Kızıl Ordu, Petrograd'ı tehdit eden General Yudeniç'i bozguna uğrattı. 1919 ekiminde Oryol ve Voronej'deki kesin savaşlarda da, Sovyetler Birliği'yle savaşlarında İngiliz-Amerikan emperyalistlerinin baş kozu olan General Denikin'in birliklerine ölümcül darbe indirdi. 1919 sonunda, Kolçak'ın bozgunundan sonra ise Amerika'nın Sibirya'yı ele geçirme planları sonsuzca suya düşmüş oldu.

Sovyet Rusya'ya karşı müdahale politikasının çökmesinden ve Uzakdoğu'da Çin'in paylaşılması konusunda emperyalistler arası çelişkinin alabildiğine keskinleşmesinden sonra, Amerikan emperyalistleri bir süre için Avrupa işleriyle ve bu arada Türkiye'nin paylaşılması konusuyla ilişkilerini gevşettiler. ABD senatosunun 1919 kasımında Versailles Antlaşması'nı onaylamayı reddedişinden sonra ise, Amerikan kurulu, sadece gözlemcilerini bırakarak Paris Barış Konferansı'ndan ayrıldı.

Amerikan emperyalistlerinin Yakındoğu politika alanından bir süre için ayrılmaları, İngilizlerin konumunu önemli ölçüde güçlendirdi. Fransız ve İtalyan emperyalistlerinin amansız direnişlerine karşın, İngiltere, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm alanlarında ve bu arada Karadeniz boğazlarında adım adım egemenliğini kurmaya girişti. Fakat İngiltere, Fransa ve İtalya arasında ciddî görüş ayrılıkları nedeniyle, Türkiye'yle barış antlaşmasının imzalanması daha bir yıl uzadı.

22 mayıs 1919'da, Sykes-Picot Antlaşması'na açıklık getirilmesi konusunda İngiltere ve Fransa arasında yeni bir antlaşma imzalandı. Buna göre, Filistin ve Musul illeri, İngiltere'nin etki alanına girmekteydi. Buna karşılık, İngiltere de, Fransızların işgal etmesi için askerî birliklerini Suriye ve Kilikya'dan çekecekti. İngiltere ayrıca Zonguldak kömür havzasının ve Bandırma bölgesinin de Fran-

72 "Birinci Kafkas Kolordusu'nun 334 senesindeki harekâtı ve meşhudatı hakkında General Harbord riyasetindeki Amerikan heyetine takdim edilen rapor sureti."

sa tarafından işgal edilmesini kabul ediyordu. Zonguldak kömür havzası, antlaşma öncesinde 1919 nisanından beri Fransız işgali altında bulunmaktaydı.

29 temmuzda, İngilizlerin de katılmasıyla, İtalya ve Yunanistan'ın Anadolu'da ve Balkanlar'daki etki alanlarının sınırları konusunda İtalyan-Yunan Antlaşması yapıldı.

12 eylülde İngiltere, Türkiye'ye bakış konferansında çıkarlarını "koruyacağı" ve ülkede ekonominin yeniden kurulmasına "yardım edeceği" gerekçeleriyle kendi koşullarını dayattı. Bu antlaşma, Türkiye'yi sıradan bir İngiliz sömürgesi durumuna getirmek amacını taşıyordu.[73]

1919 yılı sonunda, İtilaf güçleri arasında özellikle boğazlar sorunu üzerinde ciddî görüş ayrılıklarına karşın, Türkiye'nin yazgısı kararlaştırılmıştı. Uzmanlar kurulunca hazırlanan Türkiye'yle barış antlaşması tasarısı, Filistin ve Mezopotamya'da İngiliz, Suriye ve Kilikya'da Fransız mandası kurulmasını; Güneybatı Anadolu'nun İtalyan etki alanına bırakılmasını, İzmir ili ve Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini, Güneydoğu Anadolu'da İngiltere'nin koruyuculuğu altında özerk bir Kürt yönetimi kurulmasını, Anadolu'nun doğusunda bulunan yedi ilin ABD mandası altındaki Taşnak Ermenistanı'na verilmesini, Boğazlarda uluslararası bölge oluşturulmasını öngörüyordu. Bu barış antlaşması tasarısına göre, Orta Anadolu'da padişahlık yönetiminde küçük bir Türk "devleti" korunacak; fakat gerçekte bu devlet İtilaf Devletleri'nin denetimi altında bulunacaktı.

İtilaf güçleri bu planın gerçekleştirilmesi için Türkiye'de ve Musul ilinde (100 000'in üstünde insandan oluşan) işgal birliklerini tutmaktalardı.[74] 1919 yılında İngiltere'nin, 30 000'i İstanbul'da, 3 000'i Çanakkale Boğazı'nda, 5 500'ü Bağdat Demiryolu'nda ve 3 000'i Musul ilindeolmak üzere, Türkiye'de 41 500 asker ve subayı vardı.

İtalyanların 17 500 kişilik askerî birlikleri, İstanbul, Antalya, Isparta, Muğla, Söke, Megri, Finike, Akşehir, Afyonkarahisar ve Konya'ya yerleşmişti. İstanbul'da 4 000 kadar İtalyan bulunmaktaydı.

73 *Tarih*, cilt 4, s. 29-30.
74 *a.g.e.*, s. 30.

Fransızların sayıları 49 000 asker ve subaya ulaşan Türkiye'deki askerî birliklerinin 24 000'i Çatalca ve İstanbul'da, 4 000'i Çanakkale Boğazı'nda, 1 000'i Rumeli Demiryolu hattında, 20 000'i Kilikya'da, (Adana, Tarsus, Mersin) bulunmaktaydı.

Bundan başka, Türk kara sularında, İngiltere, Fransa, ABD, İtalya ve Yunanistan'ın çok sayıda deniz piyade birliklerine sahip savaş filoları bulunmaktaydı. İzmir ve Aydın iline dört Yunan tümeni yerleştirilmişti.

İşte böyle bir barıştı Türkiye'yle yapılacak olan. Fakat Türk halkı, onu tutsaklaştıracak ve devletini yok edecek olan böyle bir geleceğe boyun eğmedi; özgürlük ve bağımsızlık savaşını başlattı.

İKİNCİ BÖLÜM

Ulusal kurtuluş hareketinin doğuşu

Ekim Devrimi'nin Türkiye'ye etkisi

Ekim Devrimi, sömürgelerde ve bağımlı ülkelerde kurtuluş devrimlerinin yeni bir dönemini başlattı.

Bu devrim dünya emperyalizminin gövdesinde ölümcül bir yara açmak ve dünya ekonomisinin birleşik kapitalist sistemini parçalamakla kalmadı; Sovyet devletinin kişiliğinde Doğu'nun ulusal kurtuluş devrimlerine bir dayanak yarattı.

Sovyet hükûmeti kuruluşunun daha ilk günlerinden, Doğu ülkelerinin paylaşılması konusunda çarlık hükûmetlerinin ve geçici hükûmetlerin büyük devletlerle imzaladıkları gizli diplomatik belgeleri ve gizli antlaşmaları yayımlamaya başladı. Bu yayınlar, doğunun irili ufaklı halklarının yazgıları üzerinde pervasızca pazarlık yapan dünya emperyalizminin soyguncu planlarını tüm dünyanın gözü önüne serdi. *Eski Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Gizli Belgeler* adıyla yayımlanan kitabın ikinci fasikülünde, Türkiye'nin paylaşılması konusundaki gizli antlaşmalar yer almaktaydı.[1] Türkçe'ye çevrilen ve İstanbul'da yayımlanan bu belgeler kitabı, ülke kamuoyunu büyük ölçede etkiledi. Tanınmış gazeteci Yunus Nadi, Türkiye'deki Sovyet Elçisi S. İ. Aralov'a bu konuda şunları söylemişti: *"Türkiye'nin paylaşılmasına ilişkin gizli çarlık antlaşmalarının Sovyet hükûmetince yayımlanması; Çarlık Rusyası, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın, Türk halkına karşı emperyalist tasarıların ortaya çıkardı."* [2]

Rus SFSC Halk Komiserleri Sovyeti'nin "Rusya ve Doğu'nun Tüm Emekçi Müslümanlarına" çağrısında şöyle denilmektey-

1 Bkz., *Eski Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden Gizli Belgeler kitabı 1918*, no: 2, s. 56-58, 71-72. (Rus.)

2 S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, s. 19 (Rus.)

di:*"Doğu Müslümanları, İranlılar ve Türkler, Araplar ve Hintliler! Kafaları ve varlıkları, özgürlükleri ve anayurtları yüzlerce yıldır Avrupa'nın açgözlü yırtıcılarınca alınıp satılanlar; savaşı başlatan soyguncularca yurtları paylaşılmak istenenler!*

İstanbul'un ele geçirilmesi konusunda devrik çarın yaptığı ve devrik Kerenskiy'ce onaylanan gizli antlaşmaları bugün yırtılıp yok edildiğini bildiririz! Rusya Cumhuriyeti ve onun hükûmeti, Halk Komiserleri Sovyeti, yabancı toprakların ele geçirilmesine karşıdır!" [3]

Sovyet hükûmeti, Türkiye'nin paylaşılması konusunda çarlık antlaşmalarını geçersiz sayışının yanı sıra, zamanında Çarlık Rusyası'nın Türkiye'den eşit olmayan antlaşmalara (kapitülasyonlar) bağlı olarak elde ettiği ekonomik, ticarî ve hukukî bağışıklıklardan da vazgeçti. Eşit olmayan antlaşmalardan vazgeçmekle, Sovyet Rusya, Türkiye'nin dünyada sadece siyasal değil, ekonomik bağımsızlığını da tanıyan ilk ülke oldu. G. V. Çiçerin şöyle demekteydi: *"Sovyet Rusya Doğu politikasının çarlık politikasından başlıca farkı; Doğu ülkelerinin sadece ekonomik değil, siyasal gelişmesini de elden gelen tüm olanaklarla durdurmaya, onların üretim güçlerinin uyanması ve bağımsız gelişmesine engel olmaya çalışan çarlık politikasının tersine, Sovyet politikasının, Doğu ülke ve halkları üretim güçlerinin en geniş ölçüde bağımsız gelişmesine, bu ülke ve halklarının olabildiğince bağımsız gelişmesine yardım için elinden gelen her şeyi yapmayı bir görev saymasıdır."* [4]

Rusya'daki devrim konusunda Türk basınında gerçek haberlerin çıkmaması için padişah hükûmetleri ellerinden gelen her şeyi yapmaktalardı. Ekim Devrimi ülkelerinin ülkede yayılmasına engel olmak için padişah hükûmeti Rus yayınlarının Türkiye'ye girmesi ve dağıtılmasını yasaklamıştı. Türk basınında Rusya'daki devrim konusunda Avrupa basınından aktarılan yalan haberler yayımlamaktaydı. Fakat sultan hükûmeti ne kadar çaba gösterirse göstersin, devrime ilişkin haberler Türkiye'ye giriyor ve halk arasında yayılıyordu. Nâzım Hikmet, bir anısında, *"Her kent, Anadolu'nun her küçük köyü, Rus Ekim Devrimi konusunda söylentilerle çalkalanıyordu"* demektedir.[5]

3 *SSCB Dış Politika Belgeleri*, cilt I, s. 34-35. (Rus.)
4 G. V. Çiçerin, *Makaleler ve Söylevler...*, s. 240. (Rus.)
5 *İzvestiya*, 5.7 1951

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus ordusunun ele geçirdiği bölgelerde yaşamakta olan Doğu Anadolu ahalisi, Rusya'da işçi ve köylülerin iktidara geçişleri nedeniyle yapılan asker mitinglerinin ve toplantılarının tanıkları olmuşlardı.

Erzurum ve Erzincan illerinde, Kafkas Rus ordusunun devrimci-savaş grupları kurulmuştu.[6] Bunlar Doğu Anadolu halkı arasında ajitasyon çalışması yapmaktalardı. *Trabzonskaya Pravda* (Trabzon Pravdası) adlı bir bolşevik gazetesi düzenli olarak yayımlanmaktaydı.

1918 yılı nisanında Trabzon'u ziyaret eden tarihçi Ahmed Refik'in kitabından, Trabzonlu Hasan Baba'nın kendisine anlattıklarını okuyoruz: " *bir özgürlük ve devrim bayramı ilan ettiler. Sokaklar ve evler Rus ajitasyoncularıyla doldu. Çantalarında kırmızı şeritler vardı. Her karşılaştıklarına bu şeritlerden takıyorlar ve bağış topluyorlardı. Bir ajitatör de benim evime geldi. Türkçe biliyordu. Özgürlükten ve devrimden söz etti.*"[7]

Türk savaş tutsakları ve savaş sırasında tutuklanarak Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın güney bölgelerinden dönen Türk yurttaşları, Ekim Devrimi konusunda ayrıntılı haberler getirdiler. Görgü tanıklarının anlattıklarının, halk arasında Ekim Devrimi'ne ilişkin gerçeklerin yayılmasına etkisi oldu.[8] Tutsaklıktan dönen askerler köylerde ve kentlerde Devrim Rusyası'nda görüp duyduklarını anlatıyorlardı.[9]

Türkiye Komünist Partisi'nin önde gelen eylemcilerinden B. Ferdi, Ekim Devrimi'nin Türkiye'ye etkisinden söz ederek şöyle yazıyordu: *"Daha ilk günlerinden, Rusya'da çarlığın devrilmesi ve amele sınıfının, varlıklı sınıfları başından def ederek, hükûmeti ele geçirmesi, aklı başında Türkler arasında çok derin bir tesir yapmıştır. İster cephelerde bulunsunlar, ister cephe gerilerinde, amele ve müstahsiller, bu memlekette olup bitenlere dair kulaklarına irişen çok kısa havadisleri büyük bir merakla dinliyor veya okuyor ve bunlar üze-*

6 *VKP (b) Merkez Komitesine Bağlı İMEL Azerbaycan Şubesinin Çalışmaları*, cilt XII, s. 67 (Rus.)

7 A. Refik, *Kafkas Yollarında, Hatıralar ve Tahassuslar*, s. 21. (Rusça'sından çevrilmiştir./ç.n.)

8 *Jizn Natsionalnostey*, 27.4.1919.

9 N. Peker, *1918-1923 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri*, s. 11.

rinde uzun uzun düşünüyorlardı. Memleket dışarısında yaşayanlarsa bol havadis alabiliyor ve meseleleri daha yakından inceleyebiliyorlardı.

Birçoklarımız büyük birinci teşrin inkılabıyla cihan tarihinde yeni bir devre açıldığını sezinliyorduk. Hele Türkiye için durumun baştan aşağı değiştiğini, emperyalizm pençesinden yakamızı sıyırmak için hesapsız yeni imkânlardan istifade şekilleri üzerinde zihinlerini yoranlar içimizde az değildi." [10]

1918 yılında Kazan'da toplanan Türk Sol Sosyalistleri konferansında, "Büyük Ekim Devrimi'nin Dünya Devrimi Bakımından Önemi ve Türk Sol Sosyalistlerinin Rus SFSC ile İlişkileri" konusunda bir rapor okundu. Konferansta oybirliğiyle, Rusya Federasyonu'nu dış ve iç düşmanlarıyla savaşımında tüm olanaklarla desteklemek ve yine Ekim Devrimi'nin kazanımlarını savunma için Rusya'da bulunan Türklerden Kızıl Ordu birlikleri örgütlemek kararları alındı.[11]

Konferansta bundan başka, savaşın Türkiye'ye etkisi, ülkenin siyasal durumu ve ülke içindeki çeşitli ulusal toplulukların durumları konularındaki raporlar görüşüldü. Sol sosyalistler, halk yığınlarının yaşam koşulları üzerinde savaşın yok edici etkisini belirterek padişah hükûmetinin serüvenci politikasını şiddetle kınadılar ve bir an önce barış yapılmasını istediler. Ulusal sorun konusundaysa konferans, Türkiye üzerinde yaşamakta olan tüm halklara kendi yazgılarını saptama hakkı verilmesi yönünde görüşünü belirtti.

Türkiye'de Ekim Devrimi konusunda doğru haberlerin yayılması için, sürgünde bulunan ilerici aydın çevreleri, Avrupa ülkelerinde öğrenim gören öğrencilerle savaş yıllarında Almanya ve Avusturya-Macaristan fabrikalarında çalışan işçiler de büyük çaba gösterdiler. Sovyetler II. Tüm Rusya Kurultayı'nın barış ve toprak konusunda kararları, Sovyet hükûmetinin savaşan ülke halklarına demokratik bir barış imzalanması konusunda çağrısı, Rus SFSC Halk Komiserleri Sovyeti'nin "Rusya ve Doğu'nun Tüm Müslümanlarına" çağrısı, Türkçe'ye çevrilerek Türkiye'de de yayıldı.

10 *15'ler Hatırası...*, s. 1

11 Komintern'in birinci kurultayında Mustafa Suphi, Rusya'nın çeşitli cephelerinde binlerce Kızıl Orducu Türk'ün, Sovyet egemenliğini korumak için savaşa katıldığını bildirmişti (bkz. "Kamünist Enternasyonal'in Birinci Kurultayı" Tutanaklar, s. 244). (Rus.)

Devrim Türkiyesi'nin devlet ve politika adamları, konuşmalarında Ekim Sosyalist Devrimi'nin Türk halkının yazgısı üzerindeki etkisini büyük bir hoşnutlukla belirtiyorlardı. Ankara hükûmeti Eğitim (Maarif) Bakanı Doktor Rıza Nur Bey: *"Rus Devrimi doğudan bir güneş gibi geldi ve ezilen insanlığın yüreğini parlak bir geleceğe umutla doldurdu. Bu şanlı devrim emperyalist Batı'ya karşı yeni bir cephe oluşturdu"* demekteydi.[12]

Ekonomi Bakanı Mahmut Esat, *"Dünya savaşının alevlerinden doğan ve komşumuz Rusya'yı sarsan 1917 Komünist Devrimi, kapitalist Avrupa için olduğu kadar, bizim ülkemiz içinde büyük önem taşımaktaydı... -diye yazıyordu- Bu büyük siyasal, ekonomik ve toplumsal inkılabın özü, bizim için, Avrupa için olduğundan daha büyük önem taşıyordu. Nitekim orada, bizde olduğundan daha başka türlü karşılandı. Komünist Rusya'nın ve komünist düzenin varlığını sürdürmesi, Batı'yla savaşmakta olan, kapitalist ve emperyalist saldırıyla boğuşan halkçı Türkiye'nin en içten isteği ve en önemli kaygısı olmalıdır."* [13]

Türk ulusal kurtuluş devriminin önderi Mustafa Kemal (Atatürk) de, Ekim Devrimi'nin büyük hizmetlerinden sık sık söz ediyordu. 1921 tarihli bir söylevinde Ekim Devrimi'nin Doğu halklarının yazgısı için önemine değinerek, şöyle demekteydi: *"Sonucunda, bizim için olduğu gibi, Doğu halklarının da kurtuluşa kavuştuğu, özgürlük ve bağımsızlık elde ettikleri ve dünya arenasına girdikleri Büyük Rus Devrimi'nden büyük minnettarlıkla söz etmek isterim."* [14]

Sovyet Rusya'nın 14 emperyalist devlet birlikteliğine karşı tarihsel savaşı, Türkiye'de ulusal kurtuluş hareketinin doğması ve gelişmesini etkilemesi doğaldı. Doğu halkları komünist örgütlerinin II. Tüm Rusya Kurultayı'nda okunan raporunda V. İ. Lenin şöyle demekteydi: *"Kızıl Ordu'nun savaşımının ve zaferinin tarihi, Doğu halklarına, bu halklar ne kadar güçsüz olursa olsun, savaşta tekniğin ve savaş sanatının bütün mucizelerini kullanan Avrupalı zalimlerin gücü ne kadar yenilmez görülürse görünsün, yine de, ezilen halkların yürüttüğü devrimci savaşın, eğer bu savaş milyonlarca emekçiyi ve sömürüleni gerçekten uyandırabiliyorsa, bu savaşın, kendisinde öylesine ola-*

12 *Kommunist*, Harkov, 25.6.1922.

13 N. Sakalavskiy, *Çağdaş Türkiye Üstüne Notlar*, s. 136-137 (Rus.)

14 *Kommunist*, 1957, no: 15, s. 15. (Rus.) (Bu parçaya Türkçe kaynaklarda rastlanamadı. / ç.n.)

naklar, öylesine mucizeler gizlediğini gösterecektir ki, Doğu halklarının kurtuluşu şimdi pratik olarak gerçekleştirilmiştir artık." [15]

Kızıl Ordu'nun İngiliz-Fransız müdahaleciler ve Beyaz Orducu karşı devrim birlikleri üzerinde zaferleri Türkiye'de sevinç uyandırıyordu. Mustafa Kemal, *"İslamiyet'in en yüce ilke ve kurallarını içeren bolşevizmin, bugün, bizim de varlığımızı yok etmeye yönelmiş ortak düşman üzerinde kazandığı zafer, teşekküre değer bir olgudur."* demekteydi.[16]

Türk gazetelerinde Lenin için övücü sözler yer almaktaydı.[17] Lenin'in adı ve eylemleri bütün Türkiye'de bilinmekte ve konuşulmaktaydı.[18]

Türk hükûmetinin 1920 yazında Moskova'ya gönderdiği kurulun başkanı, Ekim Devrimi önderi hakkında şunları yazmaktaydı: *"Lenin'i pek sevimli bir çehrede, pek açık yürekli bir zat bulduk. Bize ve islam âlemine karşı hayırhah gördük."* [19]

İngiliz gazetesi *Times*'ın bir itirafı da oldukça ilgi çekicidir. *"Küçük Asya'da, İngiliz ve Fransız kapitalizmine karşı bolşevikler kurtarıcı gibi bekleniyor."* [20]

Sovyet Rusya'nın Türk halkı arasında kazandığı büyük ilgi ve yakınlığa, 1919-1920 yılları arasında Anadolu'yu ziyaret etmiş olan Sovyet işçilerinin anlattıkları da tanıklık etmektedir. 1919 yılı ortalarında Anadolu'da bulunan Sovyet temsilcisinin yazılarında şöyle deniyor: *"Burada, Anadolu'da, Rusya'daki harekete ve yoldaş Lenin'in adına büyük bir ilgi var. Türkler beni Anadolu'nun küçük yerleşme merkezlerinde kahve kahve dolaştırdılar. Her yerde bir soru yağmuruna tutuldum. Sovyet iktidarı Rusya bölgesinde yaşayan Rus olmayan halklara kendi yazgılarını saptama hakkı tanıyor mu? Komünizm nedir? Türkiye'ye zulmeden İtilaf Devletleri'ne karşı savaşmak için Kızıl Ordu birlikleri*

15 V. İ. Lenin, *Doğu Halkları Komünist Örgütlerinin II. Tüm Rusya Kurultayı Raporu*, 22 kasım 1919, cilt 39, s. 321. (Rus.)

16 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt 1, s. 92. (Aslı şöyledir: *"İslamiyet'in en âli kaide ve kanunlarını ihtiva eden bolşevizmin bizim dahi mevcudiyetimize kastetmiş olan müşterek düşman aleyhinde, bugün ihraz etmiş bulunduğu zafer, bizim için de şayan-ı teşekkür bir neticedir."* (ç.n.)

17 K. Yust, *Anadolu Basını*, s. 170. (Rus.)

18 Bkz. S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, s. 73. (Rus.)

19 A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları...*, s. 245.

20 *NKİD (Dışişleri Halk Komiserliği) Bülteni*, 1920, no: 19, s. 32. (Rus.)

gönderilmeyecek mi? vb Kentlerde de aynı soru yağmuruyla, Sovyet iktidarının eylemlerine karşı aynı canlı ilgiyle karşılaştım." [21]

1921 sonuyla 1922 başlarında Türkiye'yi ziyaret etmiş olan M. V. Frunze, Türk halkının Sovyet Rusya'ya duyduğu derin yakınlık duygusundan söz etmektedir. Halk Komiserleri Sovyeti (Sovnarkom) ve Ukrayna Merkez Yürütme Kurulu'nun (TSİK) birleşik oturumu raporunda M. V. Frunze şöyle diyordu: *"Türk halkının, Türk köylüsünün geniş tabakaları, Türk ordusunun temsilcileri, gerçek bir yakınlık o dostlukla karşıladılar bizi. Sınırdan başkente kadar, her yerde, Türk halkının geniş tabakalarının dostça yakınlığını duyduk."* [22]

Ekim Devrimi, Türkiye'de sadece ulusal kurtuluş hareketinin doğuşunda etkili olmakla kalmadı. Toplumsal düşüncenin gelişmesinde, yurtsever aydın ve subay çevrelerinde antiemperyalist görüşlerin biçimlenmesinde de etkili oldu.

Antiemperyalist hareketin doğuşu ve öncü güçleri

Ulusal kurtuluş hareketi, Türk halkının yoğun olarak yaşadığı Anadolu'da doğdu. Daha K. Marx, Osmanlı İmparatorluğu yapısında Anadolu'nun önemine değinerek, Asya Türkiyesi'nin Türk İmparatorluğu'nun hâlâ sahip olduğu güçlerin gerçek merkezi olduğunu belirtmiştir.[23]

Türkiye'de ulusal kurtuluş hareketinin ön koşulları, daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında oluşmuştu. Asker kaputu giydirilmiş Türk işçi ve köylüleri, emperyalist savaşın ne demek olduğunu anlamışlardı. Yabancı ve "kendi" sömürücülerinin çıkarları için kanlarını daha fazla akıtmak istemiyorlardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk ordusu askerleri arasında yığınsal asker kaçaklığı, savaş politikasına ve ülkenin ekonomik ve siyasal yaşamında Alman emperyalistlerinin pervasız egemenliğine karşı Türk halkının savaşım biçimlerinden biriydi. Asker kaçaklığı yüzünden birçok askerî birlik daha cepheye varmadan mevcudunun yarısından faz-

21 *Jizn Natsionalnostey*, 15. 7. 1920.

22 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor...*, s. 357 (Rus.)

23 Bkz. K. Marx ve F. Engels, *Britanya Politikası, Disraeli, Göçmenler, Mazzini Londra'da, Türkiye*, K. Marx ve F. Engels, eserler, 2. yayım, cilt 9, s. 5. (Rus.)

lasını yitiriyordu. Askerler, yüzlerce, binlerce kişilik kümeler halinde, tüfekleri, el bombalarını, hatta makineli tüfekleriyle kaçıyorlardı cepheden.[24]

Savaş politikasından halkın duyduğu hoşnutsuzluğun en yüksek biçimi, Alman emperyalistlerine olduğu kadar, onların ajanları olan Jön Türklere de yönelmiş çete hareketiydi. Çete hareketi ülkenin birçok bölgesini kaplamıştı.

Askerlerin cepheden kaçışları, 1918 sonbaharında, asker kaçaklığıyla mücadele için kurulmuş cezalandırma birliklerinin durduramayacağı bir düzeye ulaştı. Türk ordusunun subay kadroları arasında da Almanya'ya karşı tepki yaygınlaşıyordu. Bu kadrolar arasında, Alman militaristlerinin baskısına karşı çıkan gizli bir demek kuruldu.[25]

Sıkıyönetime karşın, şehirlerde hükûmete karşı gösteriler yapılıyordu. Bazı yerlerde kıtlık yüzünden "başıbozukluklar" ortaya çıktı; aç kalan insanlar dükkânları ve yiyecek ambarlarını yağmaladılar. 1918 yılı sonbaharında, kendilerine yiyecek verilmemesi üzerine, silahlı bir asker ayaklanması patlak verdi. Ayaklanan askerler, kent halkının da desteğiyle, hapishaneden tutukluları salıverdiler. Memurları, jandarmaları ve Alman subaylarını hırpaladılar ve bir an önce barış yapılmasını istediler.[26] *Daily News* gazetesi, *"Türkiye'de karışıklıklar ortaya çıktı. Ayaklanan askerî birlikler bugünkü hükûmetin hemen istifasını istediler"* diye yazmaktaydı.[27]

Köylerde, derebeylere, ağalara, vergi toplayıcılara (müstelzim) ve yöresel yönetmenlere karşı köylü ayaklanmaları başladı. Köylüler, jandarma birliklerine silahla karşı koyuyorlardı.[28]

Kendiliğinden niteliklerine karşın halk hareketleri Jön Türk rejimine yönelmiş ciddî bir tehditti. Hükûmet, sözde toplumsal "sükûnet"i bozan "haydutlar"ın yakalanmasında yöresel yönetici-

24 Bkz. Liman von Sanders, *Fünf Jahre Türkei*, s. 27, 192.

25 Daha 1916 yılında, bir devlet darbesi girişiminde bulundukları için büyük bir grup Türk subayı tutuklanmıştı. Bkz. A. F. Miller, *Yeni Türkiye Tarihi Üzerine Notlar*, s. 64. (Rus.)

26 M. Larcher, *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale*, s. 540.

27 *Pravda*, 10.10.1918.

28 E. F. Ludşuveyt, *Türkiye'de Ekim Sonrası Devrimci Yükseliş* (kasım-1917 mayıs 1919), s. 44. (Rus.)

lere destek olmaları için halka çağrıda bulunuyor, jandarma birliklerine yardım için cezalandırma grupları oluşturuyordu.

Anadolu'da hükûmete karşı ayaklanmalar ve hareketler artık gizlenemez olmuştu. İstanbul'daki yabancı gazete muhabirlerinin birinin verdiği haberde şöyle denilmekteydi: *"Ayaklanmaların birbirini izlediği Asya bölgelerinde durum korkunç. Kafkasya'ya ayrılmış iki tümen, bu ayaklanmaların ezilmesi için Küçük Asya'ya gönderildi. Fakat, başlıca nedeni yiyecek yetersizliği ve önemli ölçüde de yöresel memurların baskısı olan bu muazzam ayaklanmanın bastırılabileceği kuşkulu."* [29]

Savaş İstanbul'da büyük hoşnutsuzluk uyandırmıştı. Başkentte yaşayanlar, Jön Türk rejimine büyük bir nefret besliyorlardı. Profesör M. Cemil, şöyle yazıyor: *"Harp içinde süpürge tohumundan ve mısır koçanlarından yapılmış vesika ekmeği yedirenlere, bunlarla zengin olanlara ve bunları zengin edenlere halkın büyük infiali vardı."* [30]

Türkiye'nin emperyalist savaştan çıkışı, halk yığınlarının soyulmasına ve tutsaklaştırılmasına son vermedi. Türkiye'nin teslim olmasından sonra ülkenin önemli ekonomik ve siyasal merkezlerinin işgalinin, işgale eşlik eden yağma zulüm ve zorbalığın ve Batı Anadolu'da Türk halkının kırımının, halkta yeni bir öfke dalgası ve İtilaf Devletleri'nin politikasına karşı nefret uyandırmaması ve Türk halkının özgürlük kavgasına yeni bir yön kazandırmaması olanaksızdı.

M. V. Frunze, şöyle yazıyordu: *"En kaba türünden zorbalık, soygun ve aşağılamanın bundan daha parlak bir tablosunu düşünmek olanaksızdı. Bunun sonucunda, bir dizi savaştan (Trablusgarp, Balkan ve tüm Avrupa savaşları) bitkin düşmüş olmasına karşın Türkiye'de, Türk halkının ezici bir çoğunluğu, işgalcilere karşı açıkça savaşa girdi. İstanbul'da İngiliz-Fransız süngüsünün saygın koruyuculuğu altında oturmakta olan resmî Türk hükûmeti bu hareketi onaylamazken, hareket bu hükûmet umursamadan, ona karşı ve bu arada belli bir devrimci nitelik de kazanarak gelişmesini sürdürdü."* [31]

Kentlerde ve köylerde mitingler yapılıyor, savunma komiteleri kuruluyor, çeteler örgütleniyordu. Kısa bir süre içinde tüm ülkeyi çete savaşının ateşi kaplamıştı. Sultan VI. Mehmed'e, 12 haziran

29 Bkz. *Pravda*, 1 10.1918.
30 M. Cemil, *Lozan...*, cilt 1, s. 207
31 M. V. Frunze, *Karadeniz'in Öte Yakasında*, s. 257 (Rus.)

1919 tarihli raporunda Mustafa Kemal, Anadolu'daki duruma değinerek şöyle diyordu: *"İstanbul'dayken, yıkımların, halkı bu ölçüde ve bu kadar kısa süre içinde uyandıracağını düşünemezdim..."*[32]

İşgal birlikleri komutanlığının ilan ettiği sıkı yönetime karşın, İzmir'in işgaline ve Türklerin İstanbul'dan kovulma tehditlerine karşı başkentte güçlü protesto mitingleri yapılıyordu. İstanbul Üniversitesi öğrencileri, 17 mayıs 1919'da, protesto amacıyla derslere girmediler, 19 mayıstaysa öğrenciler ve öğretmenler yığınsal bir miting düzenlediler. 23 mayısta Sultanahmet Meydanı'nda tüm kent halkını kapsayan bir miting düzenlendi. Meydanın işgal birliklerince padişah polisinin birlikleriyle kuşatılmış olmasına karşın, mitinge 200 000 kişilik bir kalabalık katılmıştı.[33] Erkeklerin yanında kadınlar da vardı mitingde. Kemal Tahir, *"Kadınların kara başörtüleri, kara sancaklar gibi başlar üzerinde dalgalanıyordu"* diye yazmaktadır.[34]

Sultanahmet mitinginden başka, Fatih alanında Üsküdar ve Kadıköy'de de protesto mitingleri yapıldı. Ayrıca Sultanahmet Camii'inde bir kadınlar mitingi düzenlendi. Bu mitingler işgale karşı protesto niteliğinin sınırları dışına çıkmamakla birlikte, yine de halkın bağımsızlık mücadelesi konusunda kararlılığını gösteriyordu.

Böylelikle, sultanın ve hükûmetinin ihanetine karşın, Türk halkının her yerde işgalcilerle karşı mücadelesi başlamıştı. İngiliz savaş bakanının raporunda şöyle deniliyordu: *"Türkiye artık boyun eğmiyor. Silahı bırakışması koşullarının yerine getirilmesini denetleyen İngiliz subaylarını önce görmezden gelmeye, sonra aşağılamaya ve en sonunda da izlemeye ve acımasızca tutsak etmeye başladılar. Toplanmış askerî donatım yığınları bir hafta içinde Britanyalıların elinden Türklerin eline geçti."*[35]

Başlangıçta kurtuluş hareketi, ülkedeki her ilin İtilaf Devletleri'nin saldırısına karşı ayrı ayrı kendilerini savunmaları slo-

32 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 16. (Aslı şöyledir: *"İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli ve az vakitte felaketlerden bu derece müteyakkız olduğunu tahayyül edemezdim."* /ç.n.)

33 M. T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken...*, s. 90.

34 K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 58.

35 W. Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 252. (Rus.)

ganıyla gelişmekteydi.[36] Giderek bu hareket ulusal bir nitelik kazandı.[37]

M. V. Frunze şöyle yazıyor: *"1919 yılından başlayarak Anadolu'nun geniş emekçi yığınlarını kaplayan devrimci duyarlık, devrimci silahlı güçlerin örgütlenmesine hızla bir temel sağladı. Anadolu'nun hemen hemen bütün bölgelerinde, özellikle yöresel girişimler ve olaylarla, gerilla niteliği taşıyan ve işgalcilere karşı çete (partizan) savaşı veren silahlı birlikler doğdu... Bütün bu birlikler, Kuvayı Milliye (ulusal güçler) adıyla tanınan silahlı gücü oluşturuyorlardı... Sınıfsal niteliği bakımından bu 'ulusal güçler' her şeyden önce emekçi öğeyi, Anadolu köylüsünü temsil etmekteydi."*[38]

Kurtuluş Savaşı'nın temel hareket ettirici gücü, ülke nüfusunun onda dokuzunu oluşturan köylülük oldu. Köylüler, yüzyıllar boyunca, feodal sömürünün, sultan iktidarının zulmünün ve başına buyrukluğunun acısını çekmişlerdi. Yabancı ve Türk kapitalistlerinin ağır baskısını da üzerlerinde duymaktalardı. 1920 yılında Doğu Halkları Kurultayı'nda konuşan Türkiye delegesi şöyle demişti: *"Dört yıl boyunca en güçlü burjuva devletleriyle savaşan Türk köylüsü, sonunda alnının teriyle elde ettiği ekmeği erinç içinde yemek ve köyünde erinç içinde yaşamak için şiddetli bir istek duydu. Fakat Batılı kapitalistler, elinden silahını aldıkları Türk köylüsünün üzerine suç ortaklarını, Batı'dan Venizelos'un Rumlarını, Doğu'dan Taşnak Ermenilerini göndermeye karar verdi. Türk köylüsü, emperyalistlerin ve suç ortaklarının, her yerde ateş, kılıç ve bombalarla iş gördüklerini; bu yağmacıların, işçi sınıfından emeğinin ürünlerini güç kullanarak çekip alan bir küçük küme olduklarını biliyordu."*[39]

Köylü yığınları kurtuluş hareketinin ana gücünü oluşturmakla kalmıyor, ekonomik yükünü de taşıyorlardı. Ekonomik durumunun son derece ağır oluşuna, büyük yıkıntı ve perişanlığına karşın, Türk köylüleri yine de yabancı işgalcilere karşı bir savaş yürütebilecek yetenekteydiler. "Bunun birinci nedeni -diye yazıyor M. V. Frunze- Türk halkının geniş tabakalarının, Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşmazsa, bağımsız Türkiye'nin daha sonraki varlığının kuşku altında olacağı bilincine parlak bir biçimde sahip olmalarıydı. Öte yandan, Rum ordularının toplu olarak kovdukları ve yok et-

36 T. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da* (1919-1921), s. 33.
37 *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, s. 15.
38 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu*, s. 337-338. (Rus.)
39 *Doğu Halkları Birinci Kurultayı*, Bakü, 1-8 eylül 1920..., s. 113 (Rus.)

tikleri, Batı Anadolu'dan gelen on binlerce ve yüz binlerce kaçak, daha gerçek ve gözle görünür bir örnek oluşturmaktaydı.[40]

Türk köylüsü için yabancı işgalcilerle savaş, aynı zamanda toprak için ve feodal sömürünün ortadan kaldırılması için savaştı. Bu nedenle antiemperyalist köylü hareketinin tarımsal bir nitelik taşımaması olanaksızdı. Fakat kurtuluş hareketinin yükseliş anında Türkiye'de henüz güçlü bir tarımsal hareket yoktu ve antiemperyalist savaş, hareketin başında burjuvazi bulunduğu için, toprak için savaşla birleşemedi.

Türkiye'de köylü hareketine işçi sınıfı önderlik etmiyordu. Az sayıdaki işçi sınıfı (hemen hemen 150 000 kişi), 1915 sayımına göre; yüzde 55'i İstanbul'da, yüzde 22'si İzmir'de, yüzde 15'i Kilikya'da olmak üzere ülkenin üç temel sanayi bölgesinde yoğunlaşmış bulunmaktaydı. Hatta, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Anadolu'da savaş sanayiine hizmet eden işletmelerin sayısının bir miktar artması sonucunda bu ilişkinin bir ölçüde değiştiğini göz önünde bulundursak bile ne olursa olsun Türk işçilerinin, üstelik de soydan proletarya olanların yüzde 70'ten çoğu İtilaf ve Yunan birliklerince işgal edilmiş bölgelerde yoğunlaşmış bulunmaktaydı. İşçilerin geri kalan bölümü, bütün Anadolu'da küçük işletmelere bölünmüştü. Zaten işçi örgütlenmesi zayıftı, işçiler siyasal deneyden yoksundular ve henüz kendi partisine sahip değildiler. Yukarda belirtilen nedenlerle, Türk işçi sınıfının köylülüğün kendiliğinden, antiemperyalist hareketiyle sıkı bir bağ kurması ve bu harekete önderlik etmesi olanaklı değildi. Buna karşılık, Türk işçileri Türkiye'deki ulusal-kurtuluş devrimine etkin olarak katılmışlardı.

Türk halkının Kurtuluş Savaşı'nın başında, bağımsızlık savaşına devrimci bir güç niteliğiyle giren ulusal ticaret burjuvazisi bulunmaktaydı. Bu burjuvazi, özellikle iç ticaretle uğraşan küçük ve orta tüccarlardan oluşmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ulusal burjuvazi nicelik olarak gelişmiş ve ülkede konumunu pekiştirmişti. 1914 eylülünde kapitülasyonların kaldırılması ve (Alman kapitalistleri dışında) Batı Avrupa kapitalistleriyle bir rekabetin olmayısı, buna elverişli koşullar sağlamıştı. Yabancı sermaye ve işletmeleri, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, düşman ülkelere ait olduklarından, Türk hükûmetince el konulmuştu.

40 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor...*, s. 358-359. (Rus.)

Yabancı sermayenin ajanı olan başka uluslardan büyük komprador ticaret burjuvazisinden farklı olarak ulusal ticaret burjuvazisinin Türkiye'nin devlet bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunmasında çıkarı vardı. Bu burjuvazi kendi ekonomik ve siyasal konumunu pekiştirmesini ve ülkede yabancı sermayeye yeni bir tekel egemenliği verilmemesini istiyordu. Türk ulusal burjuvazisi, ekonomik güçsüzlüğüne karşın, ülkenin siyasal yaşamında etkin bir rol oynuyordu ve II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı yasal ve yasal olmayan yollardan savaşım deneyine sahipti. Subaylar arasında olduğu gibi çoğunluğu orta ve yüksek öğrenimlerini Avrupa'da görmüş sivil memurlar arasında da deneyimli kadroları vardı.

Yurtsever duyguyla donanmış Türk aydınları ve başta Mustafa Kemal olmak üzere subaylar, ulusal-kurtuluş devriminin örgütlenmesi ve yürütülmesinde yönetici rol oynadılar.

Bu sırada Türk sanayi burjuvazisi hemen hemen yok denecek bir durumdaydı. Az sayıda temsilcileri, bağımsızlık savaşına etkin olarak katılmakta, ticaret burjuvazisini desteklemekteydiler. Ulusal burjuvazinin yanı sıra, büyük bölümü ticaret burjuvazisiyle ilişkili Anadolu liberal toprak sahipleri de antiemperyalist savaşıma girmişlerdi. Türk devletinin yok olması ve ülkenin parçalanması, Anadolu toprak sahipleri için, toprak mülkiyetlerinin yitirilmesi gibi gerçek bir tehdit oluşturmaktaydı.

Halk hareketinin başında bulunan Türk ulusal burjuvazisi, bu hareketin siyasal ödev alanını daralttı. Emekçilerin etkin olarak katılmalarına karşın, bu hareket bir burjuva-kurtuluş hareketinin çerçevesi dışına çıkmadı. Hareket, ezilen ulusun ulusalcılık bayrağı altında yürüyordu. Ülkenin bağımsızlığı adına emperyalist baskıya karşı yönelmiş bu ulusalcılığın genel demokrat bir içeriği vardı. Bu nedenle, Türkiye ulusal kurtuluş hareketi Avrupa'nın ilerici güçleri ve Asya ve Afrika'nın ezilen halklarının geniş desteğini kazandık.

Müdafaai Hukuk cemiyetleri Erzurum ve Sivas kongreleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta yenilmesi ve teslimden sonra parçalanma tehlikesinin artması ölçüsünde, ülkenin çeşitli bölgelerinde birbirinden bağımsız burjuva yurtsever örgütleri doğmaya başladı. Bu örgütler, çeşitli illerin (vilayet) toprak bütün-

lüğünün dokunulmazlığını korumak amacıyla kurulmuşlardı. 1918 yılı ekim ve kasım aylarında Trakya-Paşaeli Müdafaai Heyeti Osmaniyesi, İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti, Kilikyalılalar Cemiyeti, Manisa'da Hür Vatan, Vilalayatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti, Millî Kongre, Wilson Prensipleri Cemiyeti vb adlarındaki dernekler tek tek kuruldu. 1919 yılı baharından itibaren, Müdafaai Hukuk dernekleri Anadolu'nun hemen hemen tüm illerinde kurulmaya başlamıştı.[41]

Derneklerin yanı sıra İstanbul'da siyasal partiler de yeniden çalışmaya başladılar. Bunlardan, ulusal liberalle, bağımsız liberalle, Osmanlı Demokrat Partisi, Sosyal Demokrat Parti, Osmanlı Mesai Fırkası vb gibi bazıları, Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için, hatta, Türk siyasal partileri arasında ulusal bir cephe oluşturmayı denediler.[42]

Fakat burjuva-yurtsever örgüt ve partilerinin çoğunluğu, kuruluşlarında, edilgen güçlerin egemenliği altındaydılar ve On Dört Madde temelinde adil bir barışa bel bağlamışlardı. Bu nedenle, eylemleri, işgalcilere karşı silahlı bir savaşım örgütlemeye değil, salt Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü amacını yaygınlaştırmak amacıyla mitingler, toplantılar düzenlemeye ve siyasal bildiriler yayımlamaya yönelikti. Bazı dernekler, manifestolarını ya da delege kurullarını Avrupa devletlerinin başkentlerine gönderiyorlardı.[43] Fakat bir süre sonra adil bir barışa olan ümitlerin yıkılması ve yabancı işgalcilere karşı kendiliğinden başlayan silahlı savaşımın yaygınlaşması, bu burjuva-yurtsever örgütlerini, yavaş yavaş antiemperyalist halk hareketine katılmaya yöneltti.

1919 yılı yazında, burjuva yurtsever örgütleri, halkın silahlı savaşımına önderlik etmek isteyen dört bölgesel merkezi olmuştu. Bu ödevi batıda İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti, güneyde Adana Müdafaai Hukuk Cemiyeti, doğuda Doğu Anadolu Müdafaai Hu-

41 T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)*, s. 405-471.

42 Avrupa'da, Türk siyasal göçmenleri arasında, Prens Sabahattin'in başkanlığında "Türk Çıkarlarını Koruma Grubu" oluştu. Grup, Cenevre ve Lazan'da, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma sloganıyla kurultaylarını yaptı.

43 M. T. Gökbilgin, *Millî Mücade Başlarken...*, s. 24-34.

kuk Cemiyeti, Trakya'da Trakya Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti üstlendiler.

İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti 1918 yılı aralık ayında kurulmuştu. Kurucuları Moralızade Halit Bey ve Nail Beyler'di. Üyeleri tüccarlar, toprak sahipleri memurlar, subaylar, gazeteciler, hukukçular, hekimler ve öğretmenlerdi. İzmir'in işgaline kadar bu dernek, diğer örgütler gibi, Türkiye'nin toprak bütünlüğü amacını yaymakla yetinmekteydi. 14 mayıs 1919'da ise, halkı işgalcilere karşı silahlı direnişe çağırdı. Demek, zengin, yoksul, cahil, okumuş ayrımı yapmadan, halk yığınlarını tek bir ulusal örgütte birleşmeye çağırmaktaydı.[44]

İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 1919 yılı haziran ayında İzmir Reddi İlhak Cemiyeti olarak adını değiştirdi. Derneğin 31 temmuzda Balıkesir'de düzenlenen ilk kurultayında, tüzüğü onaylandı ve yönetim kurulu seçildi. Kurultaya, Ayvalık, Soma, Akhisar, Balıkesir, Bandırma, Edremit delegeleri katıldılar.

Kurultay, işgal güçleriyle savaşım için, batı illeri yurttaşlarının genel seferberliği yoluyla düzenli bir ordu oluşturulması kararını aldı. Kurultay kararında; "*Yunan işgalcilerine karşı savaş sürdükçe ulus genel seferberlik durumunda bulunacak ve herkes yurtseverce ödevini yerine getirmekle yükümlü olacaktır.*" deniliyordu.[45]

Öteki burjuva örgütleri gibi, İzmir Reddi İlhak Cemiyeti kurultayının da çete hareketine karşı tutumu düşmancaydı. İşgalcilere karşı kahramanca savaşlar veren bu gerilla birliklerini kurultay toplumsal bakımdan tehlikeli sayıyor; devletin ve yasal düzenin temellerini tehdit eder nitelikte görüyordu.

Kurultay, hain padişaha ve hükûmetine bağlılığını bildirmişti. Padişaha sunulan bildiri de, İzmir Reddi İlhak Cemiyeti'nin İzmir'in Yunanlılarca işgali üzerine kurulduğu, Yunanlıların kovulmasından sonra derneğin hemen kapatılacağı, Batı Anadolu'da padişahın yasal düzeninin yeniden kurulacağı bildirilmekteydi. Kurultay İzmir'in işgaline son verilmesi isteğiyle, ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetlerine telgraflar gönderdi.[46]

44 E. B. Şapalya, *Kuvayî Milliye Tarihi*, s. 12.

45 Derneğin tüzüğünün tam metni için, bkz. Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, cilt III, s. 282-284. (Rus.)

46 Ahmet (Midilli), *Türk İstiklâl Harbi'nin Başında Millî Mücadele*, s. 54-55.

Gerilla hareketine karşı düşmanca tutumu, İzmir Reddi İlhak Cemiyeti'nin başarısızlığının nedeni oldu. Batı Anadolu halkı, bu derneği Kurtuluş Savaşı'nda yönetici merkez olarak kabul etmedi. Aydın, Denizli ve Salihli'de, çete birliklerine dayalı ulusal örgütler bu derneğe katılmadılar ve ağustos ayında Alaşehir'de kendi kurultaylarını yaptılar.[47]

İzmir Reddi İlhak Cemiyeti 1919 eylülündeki II. kurultayında alınan karar gereğince, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne katıldı, böylece özerk varlığı sona erdi.

1918 yılı aralık ayında, Anadolu'nun güneyinde, büyük toprak sahiplerince, Kilikyalılar Cemiyeti kuruldu. Dernek, feodal derebeylerin dar kapsamlı bir sınıf örgütüydü ve padişah hükûmetinin denetimi altında hareket etmekteydi. Halk yığınlarıyla bağlantısı yoktu. İngiliz işgalcilerle işbirliği yaparak, Kilikya'nın Fransa'ya ilhakına karşı propaganda yürütüyordu. 1919 yılı ortalarında, Kilikya'da Fransız ordularının yerine İngiliz ordularının geleceği anlaşılınca, Kilikyalılar Cemiyeti temelinde Adana Müdafaai Hukuk Cemiyeti kuruldu ve bu dernek kısa bir süre içinde Anadolu'nun güneyinde işgalcilere karşı savaşımın yönetici merkezi oldu. Küçük ve orta burjuvazinin temsilcileri, derneğe girdiler ve dernek yönetimini yurtsever subaylar ve aydınlar ele aldı. 1919 yılı aralık ayında Kilikya'da İngiliz işgal birlikleri Fransız işgal birlikleriyle yer değiştirdikten sonra, Adana Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin eylemleri yoğunlaştı ve yaygınlık kazandı.

1919 yılı mart ayında, Doğu Anadolu'da, bu örgütlerin en güçlüsü olan Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti kuruldu.[48] Bu derneğin kurucuları, Süleyman Necati Bey, Cevat Dursunoğlu, Hoca Raif Efendi'ydiler. Dernek, gerici bir kuruluş olan İslam Cemiyeti temelinde oluşmuştu ve XV. Kolordu Komutanlığı'nın koruyuculuğu altında bulunmaktaydı. Gerçekte derneğin başkanı, XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ydı. Bu dernek, bağımsızlık sancağı altında eyleme girişmekle birlikte, Taşnaklarla

47 T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler, (1859-1952)*, s. 500-504.

48 Daha 1918 yılı sonlarında, İstanbul'da saray ileri gelenleri, Doğu illerinin ulusal haklarını korumak için bir dernek kurmuşlardı. Fakat bu dernek Doğu Anadolu halkından kopukluğu nedeniyle hiçbir başarı elde edemedi.

savaşmanın yanısıra Ermenistan'daki Ermeni devletini ortadan kaldırmayı da hedefliyordu.

Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin ilk kurultayı 17 haziran 1919'da, Erzurum'da Hoca Raif Efendi'nin başkanlığında yapıldı. Kurultayda, göçebe oymakların askerî örgütlenmelerine benzer tipte hareketli silahlı birlikler oluşturulmasına karar verildi. Her birlik dört oymağa, her oymak dört obaya ayrılacaktı ve her oba on savaşçıdan oluşmaktaydı. Savaşçılar kendi olanaklarıyla, ancak bazı ayrıksı (istisnaî) durumlarda halktan sağlanan olanaklarla silahlanacaklardı.[49]

Trakya Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Trakya'da 1918 kasımında kuruldu. Bu derneğin başında bulunan I. Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar Bey, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na karşı olduğunu gizliyor, aslında Fransa'nın koruyuculuğu altında Trakya'da özerk bir devlet kurmayı planlıyordu. Bu dernek beş kurultay yaptı ve 1920 yılı mart ayına kadar bağımsızlık için silahlı savaşım yoluna girmedi. Sivas'taki Tüm Türkiye kurultayına da delege göndermedi.[50] Trakya-Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Trakya'daki bağımsızlık savaşımının merkezi olmak şurda dursun, uygulamada onun gelişmesine engel oluşturmaktaydı.

Böylece, ülkede halkın işgalcilere karşı silahlı savaşımı yaygınlaşırken, burjuva örgütleri de yavaş yavaş bu savaşıma katılmaya başladılar. Fakat o sırada burjuvazi, halk hareketinin başına geçecek yetenekte birleşik bir örgüte sahip değildi. Böyle bir örgütün oluşturulması ödevini, 9. Ordu müfettişi sıfatıyla ve "mülkî ve askerî görevlerle"[51] 19 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Samsun'a gelen Mustafa Kemal (Atatürk) üstlendi.[52]

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı ordusunun önde gelen, yetenekli bir subayıydı. 1881 yılında Selanik'te doğdu.[53] Babası Ali Rı-

49 C. Dursunağlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 67-68.

50 T. Bıyıkağlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, cilt I, s. 137

51 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 12. (Aslı şöyledir: *mülkî ve askerî hususatla muvazzaf olarak..."*/ç.n.)

52 Atatürk sayadı Mustafa Kemal'e, 1934 yılında, TBMM'ce verilmiştir.

53 Mustafa Kemal'in atabiyagrafisi *Türkiye Cumhuriyeti 1925-1926* almanağında yayımlanmıştır. ("Türkiye Cumhuriyeti Salnamesi: 1925/1926. Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Haltercümesi", s. 47-69).

za Bey gümrük memuruydu ve aynı zamanda Cafer Bey'le ortak bir kereste ambarları vardı. Mustafa Kemal, babasını erken yaşta yitirdi ve varlıklı bir köylü olan dedesinin evinde yetişti. 1893 yılında askerî okula girdi ve kendisini tümüyle askerî çalışmaya verdi.

Mustafa Kemal'in siyasal eylemi 1905-1907 yıllarında başlar.[54] 1905 yılında İstanbul Genelkurmayı'ndaki Harp Akademesi'ni bitirmiş ve kurmay yüzbaşı olarak ordu hizmetine başlamıştı. Fakat çok geçmeden bir "jurnalcı"nın (II. Abdülhamid'in hafiyesinin) ihbarıyla tutuklandı. Harp Akademisi'nde gizli bir yurtsever çevreye katılmak ve Namık Kemal'in yasaklanmış *Vatan Yahut Silistre* oyununu okumakla suçlanıyordu.

Üç aylık hapisten sonra Mustafa Kemal Şam'a, bir süvari alayında hizmete gönderildi. Orada, genç subaylar arasında, Sultan II. Abdülhamid'in kanlı rejiminin devrilmesi propagandasını yapan "Vatan ve Hürriyet" grubunu örgütledi. Mustafa Kemal Şam'dan gizlice anayasacı Jön Türk hareketinin merkezi olan Makedonya'ya geçti. Burada Jön Türklerle ilişki kurdu ve Jön Türk Partisi'nin üyesi oldu. Daha sonra Makedonya'da göreve atandı ve burada 1908 Jön Türk devrimine katıldı. Fakat sonradan Mustafa Kemal, ordunun siyasal yaşama karışması konusunda Jön Türklerin görüşüne katılmadığı için Jön Türk Partisi'nden ayrılacak ve siyasal yaşamdan çekilecektir.

1911-1913 yıllarında Mustafa Kemal, Trablusgarp ve Birinci Balkan Savaşlarına katıldı. 1913 yılında binbaşı, 1914 yılında da, Bulgaristan'da askerî ataşe görevindeyken, yarbay rütbelerine yükseldi. Türkiye'nin İttifak devletleri safında Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından sonra Mustafa Kemal ilkin 19. Piyade Tümen Komutanlığı'na, daha sonra da albay rütbesiyle, Çanakkale Cephesi'nde İtilaf güçlerinin sevkiyat kolordusuna karşı çarpışmakta olan Anafartalar grubu komutanlığına atandı. Türk birliklerinin Anafarta'da 1915 yılında kazandığı zafer, Mustafa Kemal'e ülke çapında ve sınır dışında askerî ün kazandırdı. 1916 yılı ağustosunda Mustafa Kemal, Bitlis ve Muş bölgelerindeki harekâtları yönetiyordu. 1916 yılında, Kafkas Cephesi'ndeyken, paşa unvanıyla tuğgeneralliğe yükseldi. Rus Genelkurmayı, 1916 yılında Türk ordusu komuta ku-

54 *Türk Ansiklopedisi*, cilt IV, s. 91

rulu için yaptığı değerlendirmede, Mustafa Kemal'i, yiğit, yetenekli, enerjik ve bağımsız hareket edebilen bir subay olarak nitelemektedir.[55]

1917 yazında Mustafa Kemal, Bağdat'ın ele geçirilmesi ve İngilizlerin Mezopotamya'dan kovulmaları için örgütlenen Yıldırım Orduları grubuna bağlı 7. Ordu'ya komuta etmekteydi. Fakat çok geçmeden, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı General von Falkenhayn'la ciddî görüş uzlaşmazlığı nedeniyle bu görevden uzaklaştırıldı. Mustafa Kemal, ülkede ve orduda Alman baskısına karşı çıkan yurtsever subaylar arasındaydı. Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak için değil, onu kendi sömürgesi yapmak için savaştığından kuşkusu yoktu. 20 eylül 1917 tarihinde hükûmete gönderdiği raporda, Türkiye'yi ve Arap ülkelerini Alman sömürgesi yaparak Almanya'nın egemenliğini pekiştirmek için General von Falkenhayn'ın yüz binlerce Türk askerini kurban etmek istediğini açıkça belirtmekteydi.[56] Bu raporunda Mustafa Kemal, Türkiye'nin cephe ve cephe gerisi durumlarını derinliğine inceliyor, cephenin ve devlet aygıtının pekiştirilmesi için bir an önce önlemler alınmazsa Türkiye için yıkımın kaçınılmazlığını belirtiyordu: *"Binaenaleyh harp devam ettiği halde karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike, her tarafta çürüyen binayı muazzamı saltanatın bir gün dahilen birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimalidir."*[57]

Mustafa Kemal'in, ülkenin ağır askerî durumu konusunda ileri görüşlü yargıları, "her şeye kadir" Başkomutan Enver Paşa'nın yetkisini (otorite) sarsacak nitelikteydi. Bu nedenle Mustafa Kemal Filistin Cephesi'nden çağrıldı ve veliaht Şehzade Vahideddin'in yaverliğine atanarak, 15 aralık 1917'den 5 ocak 1918'e kadar ona Almanya yolculuğunda eşlik etti. Almanya'dan dönüşünde Mustafa Kemal bir kez daha ısrarla Türkiye'nin savaştan ve Alman bağımlılığından çıkması isteğini ileri sürdü. Fakat Jön Türk Partisi'nin yönetici takımı, bu sese kulak vermedi.

1918 yılı ağustos ayında Mustafa Kemal ikinci kez 7. Ordu komutanlığına, Türkiye'nin silah bırakmasından sonra ise, General

55 M. Larcher, *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale*, s. 415.

56 E. B. Şapalya, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, s. 264.

57 a.g.e., s. 258. Bkz. Mustafa Kemal, *Türkiye Cumhuriyeti Başkanının Anıları*, s. 41 (Rus.)

von Falkenhayn'ın görevine getirilmiş olan Mareşal Liman von Sanders'in yerine, Yıldırım Orduları komutanlığına atandı.

Mondros Silah Bırakışması'nın imzalanmasından sonra, Mustafa Kemal birliklerini Kilikya'ya yerleştirdi ve antlaşmanın imzası sırasında Türkiye'nin elinde bulunmasına karşın İngilizlerce işgal edilen Musul ili ve İskenderun Limanı'nda İngiliz birliklerine karşı bir direniş örgütlemeyi denedi. Fakat hükûmetten destek görmeyişi üzerine 10 kasım 1918'de istifasını vererek, İstanbul'a döndü. Burada, sultan hükûmetinin İtilaf güçleriyle uzlaşıcı politikasından hoşnut olmayan kişileri çevresinde toplamaya başladı.

Bu sırada Mustafa Kemal, İtilaf güçlerine karşı kararlı davranışlarda bulunmaya yetenekli yeni bir hükûmet kurulabilirse, Türkiye'nin kritik durumundan bir çıkış yolu bulabileceğini düşünüyordu. Yeni hükûmette Savunma bakanı (Harbiye nazırı) görevini üstlenmek amacındaydı. Fakat çok geçmeden Türkiye yönetici çevrelerinin İtilaf güçlerine karşı bir direnişte bulunmaya yetenekli olmadıklarını iyice anladı.

1919 mayısında Mustafa Kemal, dostlarının yardımıyla, Doğu Anadolu'da ve Karadeniz kıyısında üstlenmiş bulunan 9. Ordu müfettişliğine getirildi. Anadolu'ya hareketinden önce 13 mayıs 1919'da Damat Ferid Paşa kendisini çağırarak, 9. Ordu'nun yerleşme bölgelerinde çete hareketininin kaygı verici bir gelişme gösterdiğini bildirdi. Sadrazam, ordu müfettişinin başlıca görevininin, hükûmet karşıtı bu hareketin bir an önce yok edilmesi olduğunu belirtti.[58] Mustafa Kemal, 15 mayısta da sultan VI. Mehmed (Vahideddin) tarafından kabul edildi.[59] Vahideddin, topları sıraya çevrili İngiliz savaş gemilerinin siluetlerinin göründüğü boğaza baktı ve içini çekerek *görüyorsun, ben artık memleket ve milletin nasıl kurtarılabileceğini kestiremiyorum.* dedi.[60] Padişah, galiplere karşı bir direnişi olanaksız görüyor, bunun Türk devletini kaçınılmaz olarak yok edeceğini düşünüyordu. Bu bakımdan, ordu ve halk tarafın-

58 *Bülleten*, cilt I, sayı 1, 1937, s. 12-13.

59 Şehzade Veliahd Vahideddin, 4 temmuz 1918'de, VI. Mehmed unvanıyla padişah ilan edilmişti.

60 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s. 15. (Aslı şöyledir: *"Görüyorsun, dedi, ben artık memleket ve milleti nasıl kurtarmak lazım geleceğini tasavvurda tereddüde duçar oluyorum..."/ç.n.)*

dan İtilaf güçlerine karşı bir sabotaj ve zorlama girişiminde bulunulmasına izin vermemesi konusunda Mustafa Kemal'e kesin buyruk verdi.[61] Sultan hükûmeti, Anadolu'da "sükûn ve nizam"ı sağlaması için Mustafa Kemal'i geniş yetkilerle donattı ve geniş maddî olanak sağladı.

Mustafa Kemal'e Harbiye nazırının verdiği Sadrazam Damat Ferid Paşa tarafından da onaylanan yönerge, aşağıdaki yükümlülükleri içermekteydi:

a) Teftiş bölgelerinde iç huzur ve düzeni sağlamak ve düzensizliklerin nedenlerini ortaya çıkarmak.

b) Teftiş bölgelerinde, çeşitli yerlerde bulunan silah ve askerî donatım gereçlerini bir an önce özel depolarda toplamak ve gözetimlerini sağlamak.

c) Bazı yerlerde, bazı kuruluşların ortaya çıktığı,[62] bunların asker topladıkları ve sözde, ordu tarafından el altından desteklendikleri haberleri gelmektedir. Eğer böyle kuruluşlar varsa, asker toplamakta ve silah dağıtmaktalarsa ve orduyla bağlantıları varsa, bu kuruluşları kesin olarak yasaklamak ve dağıtmak.[63]

Anadolu'daki durum konusunda sultan IV. Mehmed'e yazdığı 12 haziran 1919 tarihli raporunda Mustafa Kemal şöyle diyordu:

"Şu bir ay süresince sınır boylarına varana kadar Anadolu'nun hemen hemen bütün il, ilçe ve bucaklarının istek ve arzularını, komutanların ve memurların duygularını öğrendim. Sonuçta, tüm ulusun uyanmış olduğunu, ulusun ve devletin bağımsızlığını, padişahlık ve halifeliğin yüce haklarını savunmak için kararlılık ve inançla dolu olduğunu en açık biçimde gördüm."[64]

Mektupta daha sonra şöyle denilmekteydi:

61 E. B. Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, s. 301-302.

62 O sıralarda 9. Ordu'ya komuta eden Şevki Paşa'nın koruyuculuğu altında örgütlenen Kars Şurası'ndan söz ediliyor.

63 M. T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken...*, s. 80.

64 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 15-16. (Aslı şöyledir: *"Şu bir ay zarfında hemen tekmil Anadolu'yu şahanelerinin vilayet, elviye ve kazalarına ve hudut boylarına kadar olan efkâr ve âmali millete ve tekmil kumandanların ve tabakat-ı memurinin hissiyat ve icraatına vukuf ve nüfuz hasıl ettim. Bin netice bariz bir surette tahakkuk ediyor ki: millet baştan aşağı uyanık olup istiklali devlet ve milleti ve hukuku aliyei saltanat ve hilafeti teyit için kavi bir azim ve iman ile mücehhez bulunuyor."*/ç.n.)

"Büyük ulusun ve kutsal halifeliğin biricik dayanağı olan yüce sultanımızı,Tanrı tüm felaketlerden korusun. Ülkenin bugün uğradığı yıkımlar ve bölünme tehlikesi karşısında, vatanı, devletin bağımsızlığını ve ulusu ve şanlı tarihi altı buçuk yüzyıla varan yüce hanedanı, başta siz olmak üzere, varlığını yüksek sesle belirtecek ulusal ve kutsal bir güç kurtarabilir ancak. Herkes bu görüşte birliktir."[65]

Padişah, Mustafa Kemal'in çağrısına kulaklarını tıkadı. Çünkü o "kurtuluş"u işgalcilerle savaşta değil, onlarla uzlaşmada görüyordu.[66] 1919 yılı sonlarında Mustafa Kemal, padişaha ikinci bir mektup yolladı. Bu mektubunda onu halkın başına geçmeye, ya da halkın ülkeyi yabancı işgalcilerden kurtarma konusundaki kararlılığına karşı çıkmamak konusunda ikna etmeye çalışıyordu. Rauf Bey eliyle sultana bizzat verilen bu mektuba yanıt gelmedi. Daha sonra, Rauf Bey başkanlığında "Meclisi Mebusan"dan bir delege kurulu, 1920 yılı mart ayı ortalarında padişahı ziyaret etti. Delege kurulunun, padişahtan, halkın yanında yer alması ve bağımsızlık savaşında ona baş olması ricasına VI. Mehmed'in yanıtı, İngilizlerin yarın Ankara'yı işgal edebilecekleri ve onlarla savaşın bir düşten başka bir şey olmadığını söylemek oldu. Sultana, ülkenin bağımsızlığını korumaya halkın kararlı olduğu bildirildiğinde ise, "Meclisi Mebusan" delege kurulu şu sözlerle yanıtlandı: *"Bir millet var, koyun sürüsü, bir çoban lazım, o da benim."*[67]

Anadolu'da Mustafa Kemal, kendisine özgü enerjisiyle, Kurtuluş Savaşı'nı örgütlemeye girişti. Ülkedeki tüm yurtsever örgütlerini tek bir Anadolu ve Trakya Müdafaai Hukuk derneğinde birleştirmek yoluyla, bağımsızlık savaşı için yönetici bir organ oluşturmak istiyordu. Bu düşüncesini şu sözlerle açıklamaktaydı: *"Yabancı işgalin boyunduruğu altında inleyen başkentte kan ağlayan yurt-*

65 a.g.e., s. 15-16. (Aslı şöyledir: *"Büyük milletin ve mukaddes hilafetin imadı sahih ve yegânesi bulunan saltanatı hümayunlarını Cenabıhak masunu afat buyursun! Şevketpenahım! Memleketin bugün uğradığı âfatı tazyik ve tehlike-i inkısam karşısında ancak zatı hümayunları başta olmak üzere, millî ve mukaddes bir kudretin sayha-i mevcudiyeti, vatani istiklali devlet ve milleti ve hanedanı celilüşşanınızın altı buçuk asırlık mübeccel tarihini kurtarabilir. Her tarafça bu içtihat ve kanaat yektadır."*/ç.n.)

66 D. Lloyd George, *Savaş Anıları*, cilt VI, s. 140-141. (Rus.)

67 A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 313.

severler ve din adamları, halifelik ve saltanat merkezinin ve ulusal bağımsızlığın bu acı yıkım durumundan ancak ulusal birlik yoluyla kurtarılabileceğini anladılar." [68]

Tümen ve kolordu kurmayları ve bazı valiler yoluyla; bütün örgüt ve demeklerle, belediye kuruluşlarıyla, önde gelen toplum ve din adamlarıyla ve yine bazı Kürt aşiretlerinin önderleriyle bağlantı kurdu. Tüm bildiri ve mektuplarında, Türk halkının siyasal ve ulusal varlığının sona ermediğini, ülkenin özgürlük ve bağımsızlığını savunmaya halkın kararlı olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu.[69]

20 haziran 1920'de, Amasya'da, Mustafa Kemal Paşa, eski Bahriye nazırı Hüseyin Rauf Bey (Orbay),[70] XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ve İstanbul'dan Anadolu'ya Mustafa Kemal'le birlikte gelmiş olan Kâzım Bey'in (Dirik) katıldıkları gizli bir toplantı yapıldı.

Toplantıya katılanlar, Türkiye'nin teslimiden sonra ülkede ortaya çıkan durumu görüştüler. İstanbul ve Batı Anadolu'daki durum konusunda Rauf Bey, Orta Anadolu'da olup bitenler konusunda Ali Fuat Paşa, ulusal güçlerin birleştirilmesi ödevleri konusunda da Mustafa Kemal açıklamalarda bulundular. Hepsi, sultan ve hükûmetinin ulusun haklarını savunmak ve devletin bağımsızlığını korumak niyetinde olmadığı görüşünde birleştiler. Sultan ve hükûmetinin, saldırıya karşı koymama görünüşü arkasında yaptıkları, ülkede gelişmekte olan ulusal kurtuluş hareketine düşmanla birlikte karşı çıkmaktan başka bir şey değildi. Toplantıya katılanlar, anayurdun savunması amacıyla, Sivas'ta; yurtseverlerin ve tüm Anadolu ve Trakya illeri temsilcilerinin katılacağı Türkiye çapında bir kurultay toplamaya ve burada işgalcilere karşı ulusal hareketin programının hazırlanmasına karar verdiler.[71] "Doğu Vi-

68 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 12. (Aslı şöyledir: *"Ecnebi kuvvetlerinin işgali altında inleyen payitahtımızda kan ağlayan bilumum erbabı hamiyet, münevveranı millet ve din ve devlete hizmetle mesbuk zevatı aliye makamı hilafet ve saltanatın, istiklali millinin bu haternâk kurtarılması ancak vicdanı milliden doğan birliğin azim ve iradesine müftekar bulunduğuna iman getirdiler."*/ç.n.)

69 a.g.e., s. 13.

70 Rauf Bey 24 mayıs 1919'da İstanbul'dan Anadolu'ya kaçmıştı.

71 E. Z. Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)*, s. 49-50.

layetleri Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum'da kurultay toplama girişiminin desteklenmesini karar altına aldılar.[72]

Toplantı tutanağının, 21 haziran 1919'da İstanbul'dan Amasya'ya gelen, III. Kolordu Komutanı Rafet Bey de (Bele) imzaladı. Toplantıda alınan kararlara XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir ve XIII. Kolordu Komutanı Cemal paşalar da (Mersinli) katıldılar. Fakat bu sonuncusu, kısa bir süre sonra ulusal harekete katılmaktan caydı, İstanbul'a gitti ve 25 mart 1920 yılında İngilizlerce tutuklanana kadar padişah hükûmetlerinde bakanlıklar yaptı.

Böylece, Amasya toplantısında, işgalcilerin diktasına körü körüne boyun eğmek istemeyen yüksek rütbeli Türk subayları arasından, Türkiye'nin tüm yurtsever güçlerini ülkenin bağımsızlık savaşımında birleştirmek ödevini üstlenen bir girişimci grup oluştu.

22 haziran 1919'da Mustafa Kemal, bu grup adına, tüm kolordu komutanlarına, valilere, çeşitli derneklere, siyaset ve din adamlarına ve bu arada belediye kuruluşlarına Sivas Kongresi için gizli bir çağrı gönderdi. Kişisel olarak çağrılanların yanı sıra, her sancaktan sayısı üçten az olamamak üzere delege gönderilmesi isteniyordu.[73]

Mustafa Kemal'in etkin siyasal eylemi İstanbul'da yankılanmakta gecikmedi ve İtilafçı işgal orduları başkomutanı general Milne, Harbiye nazırından, tanınmış bir generalin Anadolu'da bulunmasının kamuoyunda iyi bir izlenim uyandırmayacağı gerekçesiyle Mustafa Kemal'in bir an önce başkentte çağırtılmasını istedi.[74]

8 haziran 1919'da Mustafa Kemal, görevini bırakması, bir an önce İstanbul'a dönmesi konusunda bir telgraf emri aldı.[75] Fakat o bu emri yerine getirmeyi reddetti ve padişaha yazdığı kişisel mektupta bu davranışının nedenlerini açıkladı. Mektubunda Mustafa Kemal şöyle demekteydi: *"Bugünkü kaos durumda bile, seçkin Anadolu halkı, İstanbul'daki uyuşmazlıklardan, fikir ayrılıklarından ve çevri-*

72 A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 72.

73 U. F. Reşit, "Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikaların Resimleri" *Tarih Vesikaları*, cilt 1, sayı 1, s. 5.

74 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi...*, sayı 1, vesika 14.

75 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 15.

len oyunlardan üzgündür. Gerçekten de, İstanbul ortamının çürümeye yatkın ahlakı ve bundan yararlanmayı bilen yabancılar, devlet, millet ve padişahına bağlılık ve özveriyle hizmet edenlerin ortadan kaldırılması için pek ileri gitmek cüretini gösteriyorlar... İşte, ulusal vicdandaki uyanışı istilacı çıkarlarına aykırı gören İngilizler ve yurdun zararına da olsa İngilizlerle işbirliğini iş edinen zayıf ahlaklı kimseler, beni kandırarak İstanbul'a getirtmeye çalışıyorlar. Yüce sultanına, ulusuna, yurduna bağlı ve bu uğurda ölümü hor görmeye alışmış bir kumandanın, hiç kuşku yok ki, saltanatın ve ulusun varlığının düşmanı olanlara boyun eğmesi beklenemez."[76]

Mustafa Kemal'in mektubu, sultanı ve çevresini telaşa düşürdü. 24 haziran 1919'da, direniş taraftarlarının eylemlerinin yasaklanması ve elebaşılarının tutuklanması konusunda tüm valilere İçişleri Bakanı Ali Kemal Bey'in acele bir emri gönderildi.

Bu emirde şöyle denilmekteydi: *"Hain istila ve Türkiye'nin bazı bölgelerinin işgali olayları ne kadar hüzün verici olursa olsun, Türkiye şu sırada hiç kimseyle, hatta Yunanistan'la bile savaşamaz. Temsilcilerimizi gönderdiğimiz Paris Konferansı'nda, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ana hatlarıyla korunacağı inancındayız ve bu inancımız günden güne artmaktadır."*[77]

1919 yılı temmuz başlangıcında İçişleri bakanınca gönderilen ikinci bir emirde, İstanbul'daki İngiliz yüksek komiserinin ısrarıyla Mustafa Kemal'in istifa ettiği bildiriliyor ve tüm valilerden, resmî bir kişilik sayılması, onunla ilişkiye girilmemesi ve hiçbir emrinin yerine getirilmemesi isteniyordu. Mustafa Kemal'e de, aynı zaman-

76 a.g.e., s. 16-17 (Aslı şöyledir: *"Bu nezih Anadolu halkı bugünkü hassas devirde bile İstanbul'da cari tehalüf ve münafereti efkârdan ve ihtirasatı fitnekâriden pek müteezzi bulunuyorlar. Filhakika İstanbul muhitinin tefessuha müsait ahlakı ve bundan istifadeyi bilen ecnebiler devlet ve milletin imhası ve devlet ve millete ve padişahına sadakat ve fedakâriyle hizmet kabiliyetinde olanların ortadan kaldırılması için pek ileri gitmek cüretini gösteriyorlar. İşte vicdanı millideki intibahatı ciddiye ve tecelliyatı cedide-i menfaati istulâciyanelerine münafi gören İngilizler ve vatanı zararına da olsa İngilizlere mümaşaatı meslek edinen zayıf seciyeliler bu kere acizlerini biliğfal İstanbul'o celbe tesebbüs ediyorlar. Hakanı celilüşşanına, milletine, vatanına sadık ve bu uğurda ölümleri istihkar ile meluf kulları gibi bir kumandandan elbette hukuku saltanatı hümâyunlarının ve milletin beka ve mevcudiyetinin düşmanı olanlara mümaşatkârlık beklenemezdi."*/ç.n.)

77 U. F. Reşit, "Atatürk'ün Askerlikten İstifası ve Millî Savaşa Millet Ferdi Olarak Başlaması" *Tarih Vesikaları*, cilt I, sayı 5, s. 8. (Rusca'sından çevrilmiştir./ç.n.)

da bir an önce İstanbul'a dönmesi konusunda padişahın fermanı iletilmişti.[78]

Buna yanıt olarak Mustafa Kemal, Paris Barış Konferansı'nın kararını kabul edemeyeceği ve bu nedenle ülkesi bağımsızlığa kavuşana kadar Anadolu'da kalacağı gerekçesiyle istifasını verdi.[79] Bu eylemiyle Mustafa Kemal, padişahın fermanına uymayı resmen reddetmiş ve "asi" general olmuştu.[80]

Sultan hükûmetiyle ilişkilerinin açıkça kopuşundan az sonra Mustafa Kemal, Doğu Vilayetleri Müdafaai Hukuk Cemiyeti başkanlığına seçildi. Derneğin olağan kongresi, 23 temmuz-7 ağustos 1919 tarihinde Erzurum'da yapıldı. Bu kongreye Erzurum, Bitlis, Sivas, Trabzon ve Van'dan 35 delege katıldı. Malatya ve Diyarbakır delegelerinin gelişi, sultan hükûmetinden aldığı emir gereğince kongre çalışmalarını baltalamak isteyen Harput Valisi Ali Galip Bey tarafından önlendi.[81]

Erzurum Kongresi'nde söylevinde Mustafa Kemal, Türkiye'nin silah bırakmasından sonra İtilaf Devletleri'nin haince eylemlerini belirterek, ülkenin bölünmesi konusundaki emperyalist planları açıkladı. İtilaf Devletleri'nin ne pahasına olursa olsun Türk devletini ve Türk ulusunun bağımsızlığını yok etmek niyetinde olduklarını belirtti. Mustafa Kemal, birbiri arkasına değişen sultan hükûmetlerinin, yurt ve ulusun çıkarlarını savunacak güçte ve yetenekte olmadıklarına işaret etti ve pek çoğu yaşadıkları yerleri terk eden işgal edilmiş bölge insanlarının acıklı durumuna değindi. *"Fakat* -demekteydi söylevinde Mustafa Kemal- *kutsal haklarının kurtarılması amacıyla çırpınan bütün ulus, tüm bu engelleri kesinlikle ve mutlaka kırıp süpürecektir."*[82]

Kongrede Mustafa Kemal, Mısır, Hindistan, Afganistan, Irak, Suriye ve Arap Yarımadası halklarının İngiliz ve Fransız işgalcilere karşı kahramanca savaşlarından da söz etti. Rusya'daki duruma

79 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 27

80 Kolordu komutanları Ali Fuat, Kâzım Karabekir Paşalar ve Refet Bey, padişaha, Mustafa Kemal'i istifaya zorlayanları kınayan bir telgraf gönderdiler.

81 C. Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 111-112.

82 *Nutuk...*, cilt I, s. 24. (Aslı şöyledir: *"Fakat mukaddesatının gayei necatiyle çırpınan bütün millet işbu taiki azm ve mücahedesinde her türlü mevanii, muhakkak ve mutlaka kırıp süpürecektir."*/ç.n.)

değinerek şunları söyledi: *"Ulusal bağımsızlığını tehlikede gören ve her yandan istila edilen Rus ulusu, bu genel baskıya karşı tüm bireylerinin ortak gücüyle çarpıştı."*[83]

Mustafa Kemal'in yurtseverlikle, ülkenin bağımsızlığı için savaşım kararlılığıyla dolu söylevi, delegeler üzerinde büyük bir etki uyandırdı.

Erzurum Kongresi'nde, 1914 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde olan (Trabzon, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Harput, Van ve Bitlis) illerinin savunulması sorunu görüşüldü ve alınan kararda şöyle denildi: *"Trabzon vilayeti ile Canik (Samsun) sancağı ve doğu vilayetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elaziz, Van, Bitlis vilayetleri ve bu bölgedeki müstakil vilayetler hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı camiasından ayrılması mümkün olmayan bir bütündür."*[84] Kongre, oybirliğiyle, doğu illerinin bağımsızlığı için bizzat örgütlenilmesi kararını aldı, saltanata ve halifeliğe bağlılığını belirtti.[85]

Kongre, örgütsel sorunlar konusunda bir dizi kararlar aldı. Doğu illerindeki tüm örgütlerin tek bir Doğu Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nde birleştirilmesi, derneğin amaç ve ödevlerini belirleyen kararlar, her ilin tüm ilçe ve bucaklarında bu derneğin ocaklarının açılması, yönetici organ olarak Heyeti Temsiliye'nin (Temsilci Kurul) seçilmesi bu kararlar arasındaydı. Mustafa Kemal, temsilci kurulun bakanı oldu.

Türkiye üzerinde Amerikan mandası kurulması için çaba gösteren İstanbul'daki ulusçuların tersine, Erzurum Kongresi, Doğu Anadolu üzerinde her türlü mandayı reddetti.[86]

Erzurum Kongresi kurtuluş hareketinin tek ve birleşik bir merkezinin oluşturulmasında belirleyici bir role sahip olmamakla birlikte, böyle bir örgütün 4-12 eylül 1919 tarihleri arasında yapılan Sivas Kongresi'nde biçimlenmesine bir temel hazırlamış oldu.

83 a.g.e., s. 25. (Aslı şöyledir: *"İstiklali millilerini tehlikede gören ve her taraftan istilaya maruz kalan Rus milleti bu tahakkümü umumiye karşı bütün efradı milletinin kudreti müşterekesiyle çarpışıp ve umumun malumu olduğu veçhile bu kuvvet kendi memleketleri dahilinde galebe çalmış..."*/ç.n.)

84 C. Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 169

85 a.g.e.

86 *Nutuk*, cilt III, vesika 54, s. 47

Erzurum Kongresi'nden farklı olarak, Sivas Kongresi'nde Anadolu'nun tüm illerinden ve İstanbul'dan delegeler toplandı. Fakat Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi, burada da varlıklı sınıfların temsilcileri, büyük toprak sahipleri, tüccarlar, şeyhler, mollalar, küçük ve orta tacirler, subaylar, memurlar, hekimler, gazeteciler, hukukçular, öğretmenler ve İstanbul Türk ticaret burjuvazisinin temsilcileri bulunmaktaydı.

Sivas Kongesi çalışmaları, gergin bir siyasal ortamda geçti. Anadolu'nun batısında, kötü silahlanmış çete birliklerinin ve düzenli ordu[87] kalıntılarının direnişini kıran Yunan askerî birlikleri arka arkaya yeni bölgeler ele geçiriyorlardı. Kilikya'nın henüz zapt edilmemiş bölgelerini işgal etmek için Mersin'e yeni Fransız askerî birlikleri yerleştirilmişti. Anadolu'nun Karadeniz kıyısında, İngiliz ve Yunan savaş filosu gemileri devriye geziyordu. Anadolu'nun Karadeniz kıyısında Samsun'dan Trabzon'a kadar olan bölgede Pontos Rum Devleti'nin ilanından yana olanlara, Yunan tekneleri sürekli olarak silah ve donatım ulaştırmaktaydı.[88] Ulusal hareketin geniş boyutlara ulaşmasından ürken sultan hükûmeti Sivas Kongresi'nin açılmasına tüm gücüyle engel olmaya çalışıyordu. Daha 30 temmuzda, Mustafa Kemal'in padişaha karşı bir "isyan"ın örgütleyicisi olarak tutuklanıp askerî mahkemeye verilmesi için bir emir yayınlanmıştı. Mustafa Kemal, sultanın fermanıyla, 9 ağustostan itibaren ordudan çıkarılmış, tüm rütbe ve nişanları alınmıştı. Ve tutuklanması için, İstanbul'dan Sivas'a Fevzi Paşa (Çakmak) başkanlığında bir subay grubu gönderilmişti.[89]

Harput Valisi Ali Galip Bey, Sivas Kongresi'ne katılanları yok etmek üzere, Malatya ve Dersim Kürtlerini silahlı bir saldırı için ör-

87 Resmî verilere göre, 1919 yılı haziran ayında düzenli Türk ordusu 50 000 kişiden oluşmaktaydı, fakat bu sayı gerçekte çok daha azdı. (Bakınız, Tarih, cilt IV, s. 33).

88 Çok eski zamanlarda bu bölgede, sanradan Rama İmparatorluğu'na boyun eğen Pantas Devleti vardı. Rama İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Pantas, Bizans'a katıldı. XIII. yüzyıl başlangıcında Trabzon'da oluşan Rum Kammenas İmparatorluğu, Gürcistan'ın desteğiyle varlığını 1461'e kadar sürdürdü. Sultan II. Mehmed (Fatih), Trabzon İmparatorluğu'nu artadan kaldırdı ve topraklarını Osmanlı İmparatarluğu'na kattı.

89 Kasımda Sivas'o gelen padişah subayları, temsilci kurulun isteğiyle Anadolu'yu hemen terk ettiler. (Bkz. C. Kutay, *Fevzi Çakmak Atatürk'ü Tevkif Edecekti*, s. 16).

gütlemekle görevlendirilmişti.[90] Ankara Valisi Muhittin Paşa'ya, XX. Kolordu'nun kalıntılarından bir birlik örgütleyerek Sivas üzerine hareket etme emri verilmişti. Bütün bu birliklerin genel komutası ise, Diyarbakır'dan Harput bölgesine gelen İngiliz protektora valisi, Binbaşı Noel'in elinde bulunmaktaydı. Halep'ten Malatya'ya, tam siyasal yetkilerle, İngiliz Albayı Peel, Konya'ya ise Türkiye'deki İngiliz işgal orduları komutanı General Milne geldiler.

İşgalcilere karşı halk hareketinin gelişmesinden korkan İngiliz emperyalistleri, Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel olmaya çalışıyorlardı. Daha Erzurum Kongresi çalışmaları sırasında, Lord Curzon'un kardeşi Albay Rawlinson (Collison), Erzurum'daki XV. Kolordu'da İngiliz işgal ordusunun temsilcisi olarak, kongrenin amaçları ve ödevleri konusunda M. Kemal'le kişisel görüşmeler yapmış, sonra Erzurum'da olup bitenler konusunda raporunu sunmak üzere apar topar Londra'ya gitmiş.[91]

Fransız emperyalistleri de kollarını kavuşturmuş oturmuyorlardı. Onlar da Kilikya işgal ordusu subaylarından oluşan bir kurulu Sivas'a gönderdiler. Kurul, Sivas'a kongrenin açılışından önce geldi ve kentin Fransız birliklerince işgal edileceği söylentisini yaymaya başladı. Sivas'ta Türk jandarmasının müfettişi olarak görev yapmakta olan Fransız Protektora Valisi Binbaşı Brunot, bu haberi Vali Reşid Paşa'ya resmen bildirdi. Ürken vali, Mustafa Kemal'den kongrenin bir başka yerde toplanmasını istedi. Fakat işgal tehdidi amacına ulaşamadı. Mustafa Kemal, *"Fransızlar tarafından Binbaşı Brunot'nun dediği gibi beş on günde Sivas'ın işgali o kadar kolay bir şey değildir"* diyerek Reşid Paşa'nın telgrafını soğuk bir biçimde yanıtladı.[92]

Sivas'a kongre çalışmaları sırasında gelen İtalyan temsilcisi, halk milisinin isteği üzerine şehri terk etmek zorunda kaldı.[93]

Tüm çabalarına karşın ne İngilizler ne de Fransızlar amaçlarına ulaşamadılar. Sultan hükûmeti de Sivas Kongresi'ne katılanlara karşı askerî bir güç örgütlemeyi başaramadı.

Sadece, Amerikan mandası yandaşlarının maşalığıyla hareket eden Amerikan emperyalistleri, az kalsın kongrede çoğunluğu

90 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi...*, sayı 2, vesika 28.

91 *Nutuk*, cilt III, vesika 43, s. 33-34.

92 *Nutuk*, cilt I, s. 47

93 M. S. Akkaya, "Millî Tarihimizde Sivas Kongresi'nin Tuttuğu Yer," *Zafer*, 13. 9 1957

elde etmeyi ve Türk Kurtuluş Savaşımı'nı Türkiye üzerinde kendi çıkarları için kullanmayı başarıyorlardı.

Amerikan emperyalistleri, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde, onun savaş öncesi sınırları kapsayan tek ve birleşik bir manda elde etmek istiyorlardı. Amerikan mandası yandaşı yazar Halide Edip, 10 ağustos 1919'da Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta *"Amerika'nın resmî çevrelerinin olduğu gibi resmî olmayan çevrelerinin de gizli düşüncesi, savaş öncesi sınırlarını korumak üzere Türkiye üzerinde tek ve genel bir manda elde etmektir"* demekteydi.[94]

İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, Türk kamuoyunun Amerikan mandası konusunda "görüşleri"ni kişisel olarak öğrenmek amacıyla, 1919 yılı temmuz sonunda, siyasal parti temsilcileri ve ileri gelen saray adamlarıyla görüşmeler yaptı.[95] İsteği Sivas Kongresi'nde, Türkiye üzerinde ABD mandasının kabul edilmesi kararının alınmasıydı. Amerikalı bir resmî temsilci, daha Erzurum Kongresi toplanmadan önce, eski Sadrazam İzzet Paşa'yla yaptığı bir konuşmada *"Eğer siz Erzurum ve Sivas kongrelerine Amerikan mandasını talep ettirecek olursanız Amerika'da Osmanlı mandasını kabul edecektir"* demişti.[96]

Amerikalılar, Türkiye kamuoyunun görüşünü öğrenmen görüntüsü altında, Amerikan mandası sorununun da görüşüleceği Sivas Korgresi'ne gözlemcilerini gönderdiler.

Sivas'a İstanbul kurulluyla birlikte gelen Amerikan istihbaratçısı Louis Browne, kongre delegeleriyle bağlantı kurdu ve onları etkilemeye çalıştı.

Amerikan mandası yandaşlarının, bağımsızlık savaşımının örgütlenmesi konusunda Erzurum Kongresi'nin kararlarına karşı çıkan bir muhtırayı Sivas Kongresi'ne sunuşları, aynı zamanda, Türkiye küçük, orta ve büyük burjuvazisi arasındaki ciddî çelişkileri de gün ışığına çıkarmaktaydı.

Türk büyük ticaret burjuvazisi, esas olarak kompradorlardan,

94 *Nutuk*..., cilt I, s. 58. (Aslı şöyledir: *"Bu cereyanı temsil eden resmî ve gayriresmî Amerika'nın fikri, hafi olarak şudur: Türkiye'yi olduğu gibi hiç bir parçaya ayırmamak, eski hudutları dahilinde vahdet içinde muhafaza etmek şartiyle umumî ve bir tek manda altında istiyorlar."*/ç.n.)

95 M. T. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*..., s. 175.

96 *Nutuk*, cilt I, s. 66.

yabancı sermaye ile Türk pazarı arasındaki aracılardan oluşmaktaydı. Bunlar, ticaret burjuvazisinin en güçlü ve etkili kesimini oluşturmaktaydılar. Derebeylerinin yanı sıra, kompradorlar da, Osmanlı İmparatorluğu halklarının emperyalist devletlerce soyulmasının desteği ve ajanlarıydılar.

Türkiye komprador burjuvazisi, Türk olmayan ve Türk kökenli olmak üzere iki kümeden oluşmaktaydı. Yabancı kökenli Rum, Ermeni, Musevî ve Levanten[97] kompradorların, İngiliz-Fransız kapitalistleriyle eskiden beri ticari ve ekonomik bağlantıları vardı ve bu ülkenin Yakındoğu ülkeleri de sömürgeci egemenliklerinin pekişmesini istiyorlardı. Türk kompradorlar ise büyük çoğunlukla[98] Alman-Avusturya sermayesiyle bağlantıdaydılar ve sömürgeci savaş alanına İngiliz-Fransız emperyalistlerinden daha geç çıkan Alman emperyalistlerinin ajanlarıydılar.

Bu iki küme emperyalist arasında, ekonomik yaşam ve ticaret alanlarında egemenlik için açık bir kavga sürmekteydi. Emperyalistler arası çelişkiler kadar, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu içindeki uluslararası savaşım da bu kavganın kızışmasına etkide bulunmaktaydı. Türk kökenli kompradorlar ellerinde dış ve iç ticaret tekelini tutan öteki gruptakilerden ekonomik bakımdan daha az güçlüydüler.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında güçler dengesi Türk kökenli kompradorlar yararına değişmişti. Ulusal azınlıklarla ilişkilerde Jön Türk hükûmetinin uyguladığı ayrılıkçı politika sonucunda, yabancı kökenli kompradorlar konumlarını yitirmişlerdi. Onların yerini Türk kompradorlar aldı.

Savaşa İtilaf Devletleri'nin Avusturya-Alman bloku üzerindeki zaferi, kendi aralarında kapışan komprador kümelerinin durumunu yeniden değiştirdi. Türkiye'nin silah bırakmasından sonra İtilaf Devletleri'nin koruyuculuğu altında yabancı kökenli kompradorlar, Türkiye'nin dış ve iç ticaretinde yeniden savaş önceki konumlarını elde etmeye başladılar. Kompradorların varlığı ve gelişmesi, İngiliz-Fransız emperyalistlerinin Yakındoğu ülkelerindeki egemenlikleriyle daha sıkı bir bağlantı içindeydi.

Böylece görüldüğü üzere, yabancı kökenli kompradorların çı-

97 Çeşitli zamanlarda Türkiye'ye yerleşmiş olan Avrupalılar.

98 Türk kompradorların küçük bir bölümü, eskiden beri İngiliz-Fransız sermayesiyle bağlantıdaydı.

karları, Türkiye Kurtuluş Savaşımı'nın amaçlarıyla bağdaşmamaktaydı. Bu nedenle onlar, karşı devrimci bir rol oynamakta ve sadece Türkiye'de kurtuluş hareketinin değil, İngiliz-Fransız emperyalizminin ökçesi altına düşen Arap ülkeleri kurtuluş hareketlerinin de açıkça düşmanı olarak çalışmaktalardı.[99]

Türk kökenli kompradorların ekonomik ve siyasal çıkarları da halkın ulusal kurtuluş hareketiyle bağdaşmıyordu. Bunlar, özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Avusturya-Macaristan'la ticaret yaparak ve emekçi yığınlarının insanlık dışı sömürülmeleri yoluyla zenginleşmişlerdi ve kuşkusuz, konumlarını korumak için etkin olarak çaba göstermekte, ülkenin "bölünmezliğini" savunarak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması planlarına karşı çıkmaktalardı. Fakat ülkeyi "kurtarmak" konusunda planları, halkın istek ve yönelişlerinden köklü bir biçimde ayrılmaktaydı.

İngiliz-Fransız sermayesine bağımlı Türk kompradorları, Türkiye üzerinde İngiliz ya da Fransız mandası ya da koruyuculuğu elde etmeye çalışıyorlardı; Avusturya-Alman kapitaliyle bağımlı kompradorlar ise Amerikan mandası yandaşıydılar. Kompradorların yanı sıra yüksek rütbeli memurların, subay ve aydınların bir kesimi de Amerikan mandasından yanaydılar.

Onlar Türkiye üzerinde Amerikan mandası kurulmasını olabilecek en küçük kötülük ve ulusal yıkımdan kurtulmasının, Türk devletinin bütünlüğünü korumanın en iyi volu olarak görüyorlardı. İşgalcilerle savaşımın başarıyla sonuçlanacağına inanmıyorlardı ve bu nedenle bağımsızlığın silahlı savaşımla elde edilmesine karşı çıkıyorlardı. Bundan başka, kendi halklarından korkmaktalardı. Tarihçi E. B. Şapolyo, *"Mandacıların hepsi öz Türk soyundan olmayan, hürriyet ve hâkimiyetin kudretini tadamamış yabancı ajanların vasıtaları idi"* diye yazmaktadır.[100]

Amerikan mandası yandaşlarının eylemi, gerçekte Türkiye halkı kurtuluş hareketinin ABD'nin Yakındoğu'daki işgalci planlarına boyun eğdirilmesi demekti. V. İ. Lenin, *"Bir emperyalist devlete karşı ulusal özgürlük için savaşımdan, belirli koşullarda, öteki bir 'büyük'*

99 İstanbul'un yabancı kökenli büyük kompradorları, Doğu Arap ülkelerinde de ticaret üslerine sahiptiler.

100 E. B. Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi*, s. 25.

devlet kendi emperyalist amaçları için yararlanabilir" diye bu gerçeğe işaret etmektedir.[101]

Daha 26 mayıs 1919 tarihindeki "Şurayı Saltanat" toplantısında, Amerikan mandasının önde gelen yandaşlarından Rauf Ahmed Bey, Türk gazeteciler birliği adına, Türkiye'yi parçalanmaktan kurtarmak ve ülkenin siyasal, ekonomik ve kültürel birliğini korumak için Türkiye üzerinde ABD mandası kurulması görüşünde olduğunu belirtmişti. Söyevinde Amerikan mandasını toz pembe gösteren Rauf Ahmed Bey şöyle demekteydi: *"Wilson ilkeleri gereğince bir Milletler Cemiyeti kuruldu ve bu cemiyet ekonomik yardıma gereksinen halklar için bir vekâlet sistemi kurdu. Bu manda sistemi, öteki devletlerin güvencesi altında, vekâleti üstlenen (mandater) devletin, bir başka devletin yönetimini ele alması ve ona yardım etmesidir. Milletler Cemiyeti'nce belli ilkelere bağlı olarak ve geçici bir süre için verilen bir vekâlettir bu."*[102] Vahdeti Milliye (Ulusun Birliği) derneği başkanı Hamid Bey, aynı toplantıda ülkenin içinde bulunduğu ağır durumu belirterek: *"Eğer devletin bütünlüğünü korumak için başka hiçbir çare yoksa, o zaman mandayı kabul etmek daha iyidir"* diye bağırıyordu.[103]

Amerikan mandasının bir başka önde gelen temsilcisi Bekir Sami Bey, Erzurum Kongresi öncesinde İstanbul'dan Amasya'ya gelerek, eğer Türkiye bağımsızlık savaşına başlarsa imparatorluğun birkaç bölgeye bölüneceğini ileri sürmüştü. Bu konuda şöyle demekteydi: *"İki üç ilin sınırları içinde kalacak bağımsızlıktansa, mandaterlik tercih edilmelidir. Ulusumuz için verilebilecek en iyi karar belli bir süre için Amerikan mandası istemektir."*[104]

Amerikan mandası yandaşları Erzurum Kongresi sonrasında da, bağımsızlık savaşımına karşı bölücü eylemlerine son vermedi-

102 M. T. Gökbilgin, *Millî Mücade Başlarken...*, s. 103-107 (Aslı şöyledir: *"Wilson prensipleri üzerine bir Cemiyeti Akvam kuruldu ve yardıma muhtaç olan milletler için bir vekâlet usulü ihdas olundu. Yani manda usulü devletlerin kefaletleri altında müekkil (mandater) olarak bir devletin diğer devletin idaresini ele alması ve yardım etmesidir. Cemiyeti Akvam tarafından belli prensipler dairesinde tevdi olunan muvakkat bir vekâletten ibarettir."*/ç.n.)

103 a.g.e., s. 108. (Aslı şöyledir: *"Eğer başka çare yoksa, o suretle muvakkat bir müddet için büyük devletlerden birinin yardımı suretiyle idare alınması kabul alunabilir."*/ç.n.)

104 *Nutuk*, cilt I, s. 53. (Aslı şöyledir: *"Şu halde iki üç vilayette münhasır kalacak istiklâle, tamamiyeti mülkiyemizi temin edecek mandaterlik elbette müreceahtır."*/ç.n.)

ler. Daha büyük bir tutkuyla Sivas Kongresi'ne hazırlanmaya başladılar. Orada, Türk halkı adına ABD'den Osmanlı İmparatorluğu üstünde manda isteğinde bulunacakları hesabı içindeydiler. Kongre öncesinde, başkentte olduğu gibi bir dizi Anadolu kentinde ve Trakya'da geniş bir propaganda yürüttüler.[105] Önde gelen askerî ve siyasal kişileri, toplum adamlarını, burjuva partileri ve çeşitli derneklerin yöneticilerini, yazarları, gazetecileri, memurları kendi yanlarına çektiler.[106] Bekir Sami Bey, *"Amasya'da, Tokat'ta ve öteki yerlerde yapılacak propagandanın iyi sonuçlar vereceğini ümit etmekteyim"* demekteydi.[107]

Başkent burjuva basını, ABD'yi Türkiye'nin ulusal yıkımdan "kurtarıcısı" gibi sunmaya çalışarak Ameridan mandası çevresinde gürültülü bir kampanya yürütmekteydi. Birçok gazete, sözde, "Amerikalıların Doğu halkları konumundaki yüksek insancıl ülkeleriyle" okurların beynini yıkamaktaydı.

1919 yılı haziranında İstanbul'dan Ankara'ya gelen İsmail Fazıl Paşa, *"Amerikan mandası meselesi günün meselesi olmuştu"*[108] diyordu. Amerikan mandası yandaşları, ülkenin bütünlüğünü kurtarmak için bu mandayı kabul etmekten başka yol göremeyen pek çok yurtseveri kendi yanlarına çekmeyi başarmışlardı.

Uluslararası hukuk profesörü M. Cemil şöyle diyor: *"Hamiyetlerinden, vatana bağlılıklarından şüphe edilemeyen birçok Türkler, selamet yolunu ancak bir Amerikan mandasında buluyorlardı ve bir manda telkinini, ümitsiz bir vaziyet içinde kurtarıcı bir mucize sayıyorlardı."*[109]

Amerikan mandası yandaşları ülkenin yazgısı konusunda karar vermede Anadolu burjuvazisinin yönetici rolünü kabul etmek istemiyor, onları hoşgörüyle, "Mehmetçiklerin" yani cahillerin temsilcisi diye adlandırıyorlardı. Kendilerini, ulusun yönetici gücü, devleti yıkımdan kurtarmada halka öncülük edecek güç sayıyorlardı. Buna karşılık halkla hiçbir zaman bağlantıları olmamıştı. Pek

105 A. B. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 372-373.

106 M. Paillarès, *Le Kémalisme Devant les Alliés*, s. 6-17

107 *Nutuk*, cilt I, s. 56. (Aslı şöyledir: *"Amasya ve Tokat'ta ve kazalarda icab eden tebligat icra, iyi neticeler vereceğini ümit etmekteyim."*/ç.n.)

108 A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 115.

109 M. Cemil, *Lozan...*, cilt I, s. 293.

çoğu, ülkelerini tanımıyor, Türk halkının yaşamı konusunda bir şey bilmiyordu.

Manda yandaşlarının Amerikancı politikasına karşı Mustafa Kemal, ulusun birliğini sağlamak için, onları Anadolu'daki antiemperyalist savaşıma çekmeye çalışıyordu. İstanbul'daki parti ve grupların temsilcilerine yazdığı kişisel mektuplarda, Anadolu ve İstanbul arasındaki görüş ayrılığının Türkiye'nin tarihinde uğursuz bir rol oynayabileceğini anlatıyordu. Mustafa Kemal, başkentin Anadolu'dan ayrı düşmesinin yabancıların siyasal propagandalarının bir sonucu olduğunu belirtiyor ve ulusal güçleri ülkenin özgürlük ve bağımsızlığı için birleşmeye çağırıyordu. Şöyle yazmaktaydı bu mektuplardan birinde: *"Yurtseverlik, İstanbul'un Anadolu üstünde egemenlik kurmak istemesini değil, ona bağımlı olmasını, başkentteki karşıt akımlarının ulusun duygu ve isteklerine uymasını gerektirmektedir. Başkent, İtilaf Devletleri ordularından boşalıncaya kadar bunun kesin bir gereklilik olduğu kanısındayım."* [110]

Bağımsızlık hareketine karşı olan Amerikan mandası yandaşları, ulusal güçlerin toparlanmasına da karşı çıkıyorlardı. Mustafa Kemal'den, Amerikan mandasını öneren programla tam bir dayanışma içinde olduğunu açıkça bildirmesini istiyorlardı. Şöyle diyorlardı mektuplarında: *"Eğer Mustafa Kemal Paşa böyle bir genel buyruk vermezse, (Amerikan mandası hakkında A. Ş.) ve hemen Amerikalılarla bağlantı kurmazsa, İngilizler ve diğer yabancılar burada eylemlerini sürdüreceklerdir."* [111]

Mustafa Kemal doğrudan doğruya bir yanıttan kaçınıyordu. Manda yandaşlarıyla yazışmalarında Amerikan mandasının niteliğini özenle irdeliyor ve özellikle de mandanın ulusal çıkarlara uyup uymadığı oranı üzerinde durarak şöyle diyordu: *"Başkentteki çabalar ulusun birliğine, ülkenin toprak bütünlüğünün dokunulmazlığına, bağımsızlık ve egemenliğine yönelik olduğuna göre, Ameri-*

110 *Nutuk*, cilt III, vesika 27, s. 17 (Aslı şöyledir: *"Binaenaleyh, İstanbul'un işbu muhalif cereyanları artık Anadolu'ya ve âmâl ve hissiyatı milliyeye hâkim değil, tâbi olmak mecburiyeti vataniyesindedir. Ve Payitaht Düveli İtilafiye tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim."*/ç.n.)

111 *Nutuk*, cilt I, s. 62. (Aslı şöyledir: *"Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya umumî bir emir vermezse ve kendisi de serian oradan Amerika ve İngiliz ve sairleriyle irtibat yapmazsa tabiî burada da faaliyet devam edecektir."*/ç.n.)

kan mandasının kabulü bu amacın gerçekleşmesini sağlayabilecek midir?" [112]

Manda düşüncesinin halka zorla aşılanmasına karşı çıkan Mustafa Kemal, ulusal çıkarlarla bağdaşmayan kararların, ulus için hiçbir zaman zorunlu sayılamayacağını belirtiyor; yabancılarla ilişkilerin sadece kongre kararlarında temellendirilmesini ve ulus adına yürütülmesini isteyerek şöyle yazıyordu: *"Tanrı'ya şükür tüm ülkede ulusal hâreketin gelişmesi ve gittikçe büyük bir güce sahip olmaya başlaması bizleri sürekli olarak bu noktaya çekmektedir."* [113]

Sivas Kongresi'ndeki söylevinde ise şöyle demekteydi: *"Bir ya da birkaç yabancı devlete manda verilmesi sorunu, doğrudan doğruya varlığımıza ve bağımsızlığıma ilgilidir."* [114]

Sultan hükûmetinin, barışın Wilson ilkeleri temelinde sağlanması gerekliliğini ileri süren bildirisini yanıtlarken Mustafa Kemal soruyordu: *"Gerçekte, Wilson, ilkeleriyle birlikte politika alanından çekilmedi mi? Suriye, Filistin, Irak, İzmir, Adana ve Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki bölgelerinin işgali sırasında sadece bir gözlemci rolü oynamadı mı?"* [115]

Mustafa Kemal gerçi Sivas Kongresi koridorlarında ve kişisel konuşmalarda Amerikan mandası düşüncesine kesinlikle karşı çıkmaktaysa da, manda düşüncesine açık bir tavır alarak manda yandaşlarıyla ilişkilerin keskinleştirilmesini istemiyordu. Bu nedenle onların duygularını hesaba katıyor, onları inandırma yoluyla bu düşünceden caymaya zorlayacağını umuyordu. Ayrıca, o sırada manda yandaşlarının eylemcilerine açık bir karşı çıkış ulusal güçleri bölebilir ve antiemperyalist savaşım için bir merkez yarat-

112 a.g.e., (Aslı şöyledir: *"Dersaadetteki zümrei mesainin gayesi milletin vahdeti, mülkün tamamisi, istiklal ve hâkimiyetin temini noktasında tasvir ve irade edildiğine göre Amerikan mandasını kabul halinde bu gaye masun kalabilir mi?"*/ç.n.)

113 a.g.e. (Aslı şöyledir: *"Lehülhamt vatanımızdaki cereyanı millinin pek ziyade inkişâf ve taazzuvu ve kesbi kuvvet eylemekte olması bizleri daima bu noktaya cezp ve davet ediyor."*/ç.n.)

114 *Nutuk*, cilt III, vesika 54, s. 47 (Aslı şöyledir: *müteaddit veya münferit ecnebi mandaterlikleri gibi doğrudan doğruya hayat ve istiklalimizle alakadar bir mesele mevzubahs olmaktadır."*/ç.n.)

115 *Nutuk*, cilt I, s. 137 (Aslı şöyledir: *"Hakikatte Wilson, prensipleriyle beraber, sahneden çekilmiş ve aksamı memaliki Osmaniye'nin Suriye'de, Filistin'de, Irak'ta, İzmir'de, Adana'da ve her yerde işgaline seyirci bulunuyor muydu?"*/ç.n.)

mada Mustafa Kemal'in siyasal çalışmalarına engel olabilirdi. Zaten daha o zaman bile kongre delgeleri arasında onun sultan hükûmetine keskin karşı çıkışlarından hoşnutsuzluk duyanlar vardı.[116] Sivas Kongresi başkanlık seçimi sırasında, aralarında Rauf Bey'in de bulunduğu bazı delegeler Mustafa Kemal'i kongre başkanlığına seçtirmemeye uğraşmışlardı.[117]

Mustafa Kemal, kuşkusuz ABD'nin Türkiye'deki resmî ve resmî olmayan temsilcileriyle görüşmeler yapmayı reddetmiyordu. Amerikan savaş misyonunun başı General Harbord'la, Amerikan ishitbaratçısı Brown'la ve Anadolu'ya sözüm ona Timur'la Beyazıt'ın savaştığı alanı incelemeye gelmiş olan gazeteci Browy ile konuşmalar yaptı.

General Harbord, görevinin dökümünü yaparken hatta, "Mustafa Kemal'in Amerikan mandasından yana olduğunu" ileri sürmüştü.[118]

O sıralarda Amerikan mandası yandaşları, ulusalcılar kampında önemli bir güç oluşturmaktalardı ve arkalarında yüksek rütbeli subaylar bulunmaktaydı. Sivas Kongresi sekreteri Doktor M. Şükrü Akkaya: *"Önderin sarih ve kati izahlarına rağmen, bilhassa Amerikan mandasını faydalı bulanlar hayli mevcuttu"* diye yazıyor.[119] Mustafa Kemal'in en yakın silah arkadaşları olan Hüseyin Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), İsmet (İnönü) vb mandadan yanaydılar.

Manda yandaşları pek çok ileri gelen devlet adamını ve saray ileri gelenlerini kendi yanlarına çekebilmişlerdi. Ahmed İzzet Paşa, Mahmud Paşa, Esad Paşa, Cevat Paşa, Ahmed Rıza Bey ve daha

116 Trabzon delegeleri daha Erzurum Kongresi'nde, sultanlığın savunulmasından yana çıkmışlardı. Sivas Kongresi'nden sonra Osmanlılar Cemiyeti kuruldu, fakat başarı kazanamayarak kısa bir süre sonra dağıldı.

117 M. Ş. Akkaya, "Millî Tarihimizde Sivas Kongresi'nin Tuttuğu Yer" *Zafer*, 13.9 1957

118 *Popers Relating to the Foreign Relations of the United States*, cilt. II, s. 841-879 "Amerikan generalinin sözlerine dayanarak, bazı Sovyet araştırmacıları, Mustafa Kemal'i de Amerikan mandası yandaşları arasında saymışlardır. Bkz. V. İ. Şpilkova, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın Türkiye'yi Elegeçirme Planları" (1919-1920), doktora tezi özeti, Moskova., 1952. (Rus.)

119 M. Ş. Akkaya, "Millî Tarihimizde Sivas Kongresi'nin Tuttuğu Yer," *Zafer*, 13.9 1957

bir çok ileri gelen saray adamı, manda yandaşıydılar. Barış görüşmeleri hazırlık komisyonu üyesi Mahmud Paşa, *Le Bosphore* gazetesi yönetimiyle yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: *"Barış konferansı manda uygulanması sorununu görüştüğü için, biz de bunun olanaklarını inceledik. Bizce Amerikan mandası bazı koşullara bağlı olarak kabul edilebilir."* [120]

İsmet Paşa, Kâzım Karabekir'e yazdığı bir mektupta, *"Bütün memleketi parçalamadan bir Amerikan murakabasına tevdi etmek. Yaşayabilmek için yegâne ehven çare gibidir"* demekteydi.[121]

Amerikan mandası konusunda o sıradaki bu gibi görüşler, Mustafa Kemal'i manda yandaşlarıyla ilişkilerde üstü örtülü ve sakıngan davranmaya zorluyordu.[122]

Üç gün süren tartışmalardan sonra Amerikan mandası yandaşlarının muhtırası gündemden kaldırıldı.[123]

Ülkenin yazgısını belirleyen ana güç, özellikle halkın gelişen kurtuluş hareketi oldu. Halkın uyanışı ve yurdu korumadaki kararlılığı, Türkiye üzerinde bir Amerikan mandası kabul edilmesine engel oldu.

Türk ulusal burjuvazisi, bağımsızlığın kazanılması için ülkede güçlü bir temel bulunduğunu iyice anladı.

Sivas Kongresi'nde de Erzurum Kongresi'nde olduğu gibi, ülkenin bölünme tehlikesinden kurtarılması, başlıca slogandı. Kongrede bağımsızlık savaşımının temel ilkeleri üzerinde çalışıldı ve genişletilmiş bir program kabul edildi. Oybirliğiyle alınan kararda, 30 ekim 1918 Mondros Silah Bırakışması'yla belirlenmiş

120 *Nutuk*, cilt III, vesika 196, s. 232. (Aslı şöyledir: *"Konferans, kendiliğinden bir manda meselesinin ciheti tatbikiyesini düşündüğü için bunun derecesi imkânını tetkik ettik. Bize göre Amerikan mandası tayin edilecek bazı şeriat dahilinde kabili kabuldür."*/ç n.)

121 *Zafer*, 16.4.1952. (*Zafer* gazetesinin bu sayısında, "Ulusa Soruyoruz" başlığı altında yer alan yazıda şöyle deniyor: *"İstanbul'da çıkan haftalık 'Cephe' gazetesi, Türk inkılap tarihine ibretle dolu müthiş ve yepyeni bir vesika takdim etti. İnönü'nün bizzat el yazısını taşıyan ve o zaman Erzurum'da 15. Kolordu kumandanı olarak bulunan Kâzım Karabekir Paşa'ya hitaben yazılmış bir mektup..."* Daha sonra, söz konusu mektubun metni veriliyor./ç.n.)

122 *Nutuk*, cilt I, s. 56-59

123 Kongre, Amerika'dan "yardım" istenmesi konusunda bir karar aldı ve Türkiye'ye özel bir komisyon gönderilmesi konusunda Amerika'ya ricada bulundu.

sınırlar içinde kalan alanın tek bir bütünlük oluşturduğu ve bu alanın hiçbir parçasının hangi nedenle olursa olsun Osmanlı Devleti'nden koparılamayacağı belirtildi. Kongre kararlarının ikinci paragrafında şöyle deniliyordu: *"Tüm gücümüzle, kanımızın son damlasına kadar yurdumuzun bağımsızlığını hep birlikte her türlü saldırıdan koruyacak... her türlü müdahale ve düşmanca eyleme kararlılıkla karşı çıkacağız..."* [124]

Sivas Kongresi, her türlü saldırıya ve Türkiye'nin hangi parçası için söz konusu olursa olsun her türlü işgale karşı savaşım verme konusundaki kararlılığını belirtti. Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde çetelerin yürüttüğü silahlı savaşım, sultan hükûmetinin ileri sürdüğü gibi isyan ya da karışıklık olarak değil, yurdu savunmanın yasal biçimi olarak kabul edildi.

Türkiye'nin ekonomik bakımdan geri bir ülke olduğunu kabul eden kongre, ülkenin iç ve dış politikasına karışılmaması, toprak bütünlüğüne saygılı olunması ve Türkiye'yle ilişkilerde her türlü emperyalist isteklerden el çekilmesi koşullarıyla, herhangi bir devletten teknik, ekonomik ve sanayi yardımı almaya hazır olunduğunu bildirdi.

İçinde bulunulmakta olan tarihsel dönemde halkların kendi yazgılarını kendilerinin belirlediğine değinilerek, halk istemine dayanmadığı için, padişah hükûmetinin yönergelerine artık uyulmayacağı belirtildi. Kongre, sultan hükûmetini halk istemine uymaya, ülkenin ve ulusun yazgısı konusunda karar almak için bir an önce ulusal bir meclis toplamaya çağırdı.

Örgütsel sorunlara ilişkin olarak, kongrece, Osmanlı İmparatorluğu'nun tesliminden sonra ülkenin savunulması için kurulan tüm dernek ve örgütlerin tek bir Anadolu ve Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyeti olarak birleştirilmesi kararı alındı. Derneğin tüzüğü onaylandı ve yönetici kurulu olan, 13 kişilik Temsilci Kurul (Heyeti Temsiliye) seçildi. Temcilsi Kurul başkanlığına Mustafa Kemal Paşa, üyeliklere Hüseyin Rauf Bey, Refet Bey, (Erzurum'dan hoca) Raif Efendi, (eski Trabzon mebusu) İzzet Bey, (eski Trabzon mebusu) Servet Bey, (Erzincan'dan) Şeyh Hacı Fevzi Efendi, (eski Beyrut valisi) Bekir Sami Bey, (Bitlis'ten) Mazhar Müfit Bey, (Ankara'dan) Ömer Mümtaz Bey, (eski Denizli mutasarrıfı) Hakkı Behiç Bey, (Es-

124 Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, cilt I, s. 414. (Rus.)

kişehir'den subay) Hüsrev Sami Bey, (Niğde'den) Ratipzade Mustafa Bey seçildiler.[125]

Sivas Kongresi, özel bir bildiriyle, padişaha bağlılığını açıkladı. Damat Ferid Paşa Hükûmeti'nin eylemlerini ulus çıkarlarına aykırı olarak niteleyen kongre, padişahı halka dayanan ve onun istemini yansıtan yeni bir hükûmet kurmaya çağırdı.[126]

Kongre bunlardan başka büyük devletlerin öteki Avrupa devletlerinin İstanbul'daki siyasal ve diplomatik temsilcilerine de bir bildiriyle seslendi. Anadolu'daki ulusal hareketin yasal niteliğinin belirtildiği bu bildiride şöyle denilmekteydi: *"Ulusal hareketimizde düzeni bozacak hiçbir yan yoktur. Bu hareket, halkımızın olduğu gibi Avrupa ve Amerika'nın da isteklerine ve yüksek çıkarlarına uymaktadır. Kongre, genel güvenliği bozacak hiçbir olaya izin vermeyecek ve tam anlamıyla barışçıl bir politika güdecektir."*[127]

Böylece Sivas Kongresi'nde, antiemperyalist ulusal kurtuluş devriminin programı hazırlanmış oldu. Bu devrim, daha sonraki gelişmesinde önderi Mustafa Kemal'in adını alarak Kemalist devrim diye de adlandırılacaktır.

Sivas Kongresi kararıyla ilgili olarak S. M. Kirov, V. İ. Lenin'e 30 ağustos 1920 tarihinde Tiflis'ten gönderdiği mektupta şöyle diyordu: "Size Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" oturumlarında alınan kararları gönderiyorum. Bu kararlar bir yıl önce alınmış olmakla birlikte, şimdi de büyük ilgiye değer. Çünkü Mustafa Kemal Hükûmeti'nin eylem programının temelinde özellikle bu kararlar bulunmaktadır." [128]

Sivas Kongresi'ne katılan delegelerin temsilcisi, toplumsal temelin sınırlılığı, aldıkları kararların burjuva ulusalcı ve ılımlı niteliğini belirlemişti. Padişahın açıkça ihanet içinde olduğu gözler

125 Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi*, s. 149.

126 *Nutuk*, cilt III, s. 96.

127 a.g.e. (Aslı şöyledir: *"Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerika menafii âliyesinin icabatı atiyesine tevafuk etmekte olan vaziyeti hazırai milliyemizin muhilli asayiş hiçbir fikre müstenit olmadığını ve emniyeti umumiyeyi ihlal edecek hiçbir hadise zuhur etmeyeceğini ve bütün mânasile muslihane bir hattı hareket takip edileceğini, Sivas'ta münakit umum Anadolu ve Rumeli murahaslarından müteşekkil Umumî Kongre sureti katiyede tekeffül ve temin ederek..."*/ç.n.)

128 S. M. Kirov, *Makaleler, Söylevler, Belgeler*, cilt I, s. 229.

önünde bir gerçekken, kongre bu "kutsal kişi"nin kimliğini halk önünde ortaya koyamıyor, devrimci bir hükûmetin kurulmasını hemen gerçekleştirilmesi gereken bir ödev olarak üstlenemiyor, Damat Ferid Paşa'nın iflas etmiş hükûmetinin istifasını ve onun yerine yeni bir hükûmet kurulmasını istemenin sınırları içinde kalıyordu. Oysa, işgal altındaki İstanbul'da bir hükûmet değişikliğinin de olayların gidişini değiştiremeyeceği belli bir şeydi.

Fakat yine de, kongrece ortaya atılan "ulusal egemenlik" ve "tam bağımsızlık" sloganları, ulusal hareketin ilerici niteliğini belirledi ve onun başlıca hedefleri arasında yer aldı. Bu hedefler, sınırlılıklarına karşın, daha sonra büyük derebeyleri dinsel örgüt temsilcileri ve başta sultan olmak üzere, ulusal kurtuluş hareketine karşı savaşımda birleşen kompradorların büyük bir bölümünün dışında, Türk halkının tüm tabakaların desteğini kazandı.

İstanbul'daki meclisin toplantıya çağrılıp dağıtılması Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışı

Sivas Kongresi kararı uyarınca Temsilci Kurul, 12 eylül 1919 tarihinde, Anadolu'nun Damat Ferid Paşa Hükûmeti'yle tüm ilişkilerini kopardı. Aynı zamanda hükûmetin istifası isteğiyle padişaha İtilaf Devletleri'nin yüksek komiserlerine, basına ve İstanbullulara seslenen bildiriler yayınlandı. Bu bildirilerde Damat Ferid Paşa Hükûmeti, yurda, ulusa ve padişaha ihanetle suçlanmaktaydı. Padişaha sunulan bildiride: *"Yenilginin yarattığı ve ülkeyi bugünkü durumuna sürükleyen yıkımların böylesine boyutlara ulaşmasının başlıca nedeni bugünkü hükûmetin ihanetidir"* denilmekteydi.[129]

İstanbul halkına seslenen bildiride, ihanet içinde olan ve sayısız suç işleyen hükûmetin ülkeyi yıkıma sürüklediği belirtilerek şöyle denilmekteydi: *"Tanrı'nın buyruğu ve peygamberin yol gösteri-*

129 *Nutuk*, cilt III, vesika 97, s. 93. (Aslı şöyledir: *"Bugün milletin nazarında felaketimizin bu derece ittisaına tesir eden en büyük amil, mazinin bırakmış olduğu esbabı hariciye ve harbiyeden ziyade halin teraküm ettirmekte bulunduğu müessiratı dahiliyede, yani mütarekeden beri teakup eden hükûmetlerin ve bilhassa Sadrazam Ferid Paşa kullarının riyaseti altında teselsül edip giden kabinelerin irtikâp etmiş oldukları teseyyüplerde mündemiçtir."*/ç.n.)

ciliği sayesinde, halk zulme karşı çıkmış ve zalimlerle her türlü bağlantıyı koparmıştır. Büyük bir inanç ve güçlü bir ulusal birlik içinde harekete geçen ve örgütlenen Anadolu halkı, ulusal haklarını ve ülkesinin toprak bütünlüğünü tüm koşullarda koruyacak bir güç düzeyine ulaşmıştır."[130]

Kolordu komutanları da, -Türk ordusunun başkomutanı- padişaha bir telgraf göndererek Damat Ferid Paşa Hükûmeti'nin istifasını padişah ve halifenin ayrıcalıklarına içten bir saygıyla dolu ve Anayasa'ya tümüyle bağlı dürüst insanlardan oluşan yeni bir hükûmetin kurulmasına ferman verilmesini istediler.[131]

Beklenilmesi gerektiği gibi, Sultan VI. Mehmed, Kemalistlerin çağrısına kulaklarını tıkadı. Bundan da öte, "bütün vilayetlere" başlığıyla yayımladığı bildiride, Damat Ferid Paşa Hükûmeti'nin haince eylemlerini savunarak, bağımsızlık ve özgürlük savaşçılarına şiddetle saldırıyordu. Türk halkının emperyalist işgalcilerle savaşımı konusunda padişah bildirisinde şöyle denilmekteydi: *"Ülkede, hükûmetin söz geçiriciliğini (nüfus) küçültebilecek, düzen ve sükûneti bozacak ve ulusal birliğimizi bölecek girişimler olmaktadır. Bu hareket, ülkemizin temel çıkarlarıyla bağdaşmaktadır. Şu sıra halkımdan, ülkemizin içinde bulunduğu güç durumu göz önünde bulundurmasını, sükûnet ve düzeni gözetmesini istiyorum. Yine halkımdan, hükûmetin yasal emirlerine tümüyle uymasını, ülkede barış ve sükûneti bozacak her şeyden kaçınmasını istiyorum"* [132]

Padişahın açık ihanetini gösteren bu yeni olguya karşın, Kemalistler bu kez de ona açıkça karşı çıkmayı göze alamadılar. Halktan kopmaması, Damat Ferid Paşa Hükûmeti denetimindeki haberlere

130 a.g.e., s. 95. (Aslı şöyledir " *Anadolu halkı bu hale artık bir nihayet vermek mecburiyetini hissetmiş ve Allah'ın emrine ve Peygamber'in hadisine ittiba ederek, zulme karşı harekete başlamış ve zalimlerle her türlü münasebeti kât etmiştir. Büyük bir iman ve en kuvvetli bir vahdeti milliye ile harekâtını tanzim edip teşkilatını ikmal etmiş olan Anadolu ahalisi her türlü hukuku mülkiye ve milliyesinin her türlü ihtimale karşı mahfuziyetini temin edecek bir seviyei maddiye de ihraz etmiştir."*/ç.n.)

131 a.g.e., vesika 82, s. 71.

132 a.g.y, vesika 98, s. 99 (Aslı şöyledir: *dahili memalikte asayiş ve inzıbatı sektedar ve nüfuzu hükûmeti haleldar eyliyecek her guna hareket ve efradı millet beyninde tefrika ve şikakı müeddi olacak her türlü teşebbüsat devletimizin menafi esasiye ve hayatiyesile kabili telif değildir.. Bugün umum efradı milletimden intizarım, hal ve mevkiin nezaketini bittakdir munafazai sükûn ve itidal ve ahkâmı kavanie ve emri hükûmete tamamii ittiba ile memleketin intizam ve asayişini muhil hareketten içtinap eylemek..."*/ç.n.)

inanmaması, bu hükûmetin Türk ulusunun güvenini kazanacak bir başka hükûmetle değiştirilmesi için padişaha "niyazda bulunmayı" sürdürdüler. Hükûmet değişikliği isteğini Mustafa Kemal, "sağlam, güven kazanmış, güçlü ve sağlıklı, bağımsızlığını ve saltanatın ayrıcalıklarını savunabilecek bir iktidar gerekliliğiyle" açıklıyordu.[133]

Temsilci Kurul'un kararsızlığı, bir dizi şehirde, örneğin Trabzon, Konya, Çorum, Kastamonu, Bolu, Eskişehir, Afyonkarahisar, Niğde, İnebolu ve Samsun'da, kurtuluş hareketinin düşmanlarını yüreklendirdi. Kemalist kampta da, "yasal" hükûmetle uzlaşmayı savunan bir grup insan çıktı. Daha sonra Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ni bölecek olan bu grubun başında, Trabzon'daki derneğin, padişahlık yönetimini korumak isteyen gerici üyeleri bulunmaktaydı. Onlar daha Erzurum Kongresi sırasında padişah hükûmetinin eylemlerinin eleştirilmesine karşı çıkmışlar, kongre kararlarının şeriata uygun olmasını istemişlerdi.[134] Muhittin Paşa, Yusuf İzzet Paşa, Albay Selahattin Bey ve Fahrettin Beyler vb bu grubu desteklemekteydi. Bu grubun eylemlerinde, kendi saflarının içerden yıkılması tehlikesini sezen Temsilci Kurul, uzlaşma yandaşlarına karşı koymak, ulusal harekete karşı duran ocakları yıkmak için acil önlemler almak zorundaydı.

Temsilci Kurul'un buyruğuyla Trabzon Valisi Galip Bey, Ankara Valisi Muhittin Paşa, Dersim Mutasarrıfı[135] Osman Nuri Bey, Niğde ve Bolu mutasarrıfları, Kastamonu mutasarrıfı ve kurtuluş hareketine düşmanca davranan bir dizi yüksek polis ve jandarma görevlisi tutuklandılar. Halkın tepkisinden korkan Konya Valisi Cemal Bey, İtalyanların yardımıyla İstanbul'a kaçtı. Konyalılar din adamı Hoca Vehbi Efendi'yi valiliğe seçtiler. Afyonkarahisar mutasarrıfı, Eskişehir'deki İngiliz generalliğine sığındı. Onun yerine mutasarrıflığa Kadı Efendi seçildi. Kayseri mutasarrıflığına Emrullah Bey getirildi. Eskişehirliler, hain Hilmi Bey yerine mutasarrıflığa Çolakoğlu'nu seçtiler; Ankara valiliğine Yahya Galip Bey seçildi.[136]

133 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 29. (Aslı şöyledir: *Camiai Osmaniye'nin tamamiyeti, istiklali millinin temini, bilhassa makamı muallâyı saltanatın masuniyeti mutlaka şayanı itimat bir kuvvete ve sağlam bir idareye mütevakfıktır..."*/ç.n.)
134 C. Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 118-119.
135 Kaymakam.
136 A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 193-194.

İşgalcilere ve Türkiye'deki ajanlarına karşı aldığı kararlı önlemler, Temsilci Kurul'un halk arasında yetkisini (otorite) artırdı.

1919 yılı eylül sonlarında, İtilaf ordularınca işgal edilmemiş hemen hemen tüm illerde ve yörelerde, "müdafaai hukuk" dernekleri kurulmuştu ve bunlar devlet kuruluşlarının çalışmalarını başarıyla denetlemeye başlamışlardı.[137] Temsilci Kurul, padişah hükûmetine bağlı kalan pek çok memur ve subayı görevden aldı ve onların yerine kişiler aradı.[138]

Anadolu'da devlet aygıtının yönetimi yavaş yavaş Kemalistlerin eline geçmeye başladı. M. V. Frunze şöyle yazıyor: *"Başkent İstanbul'un yitirilişinden ve sultan hükûmetinin İngilizler elinde basit bir kuklaya dönmesinden sonra, ülke gerçekte parçalanmıştı. Merkezî egemenlik tüm yetkisini yitirdi ve yöresel egemenlikler dönemi başladı. Merkezî egemenliğin dağılışıyla birlikte, düzenli ordu da dağıldı."*[139] Bundan başka, ülkenin dört bir yanından, padişaha, Damat Ferid Paşa Kabinesi'nin bir an önce istifası isteğiyle çok sayıda telgraf yağıyordu.

Sonunda, İtilaf güçleri ve Sultan Damat Ferid Paşa Hükûmeti'nin halkın gözünden tümüyle düştüğünü, Anadolu'da Kemalistlerin duruma egemen olduğunu anladılar ve onlarla bağlantı kurmaya karar verdiler.[140] Mustafa Kemal'in kişisel dostu Abdülkerim Paşa, padişah görevlisi olarak Temsilciler Kurulu'nun padişahla ilişkilerinin açıklığa kavuşması için kurul üyeleriyle telgraf görüşmeleri yapmaya başladı. Temsilci Kurul üyeleri, Damat Ferid Paşa Hükûmeti'nin istifası konusundaki isteklerini bir kez daha yinelediler ve "Padişah-halifenin tüm istek ve buyrukları önünde eğilmeye" padişah tahtını "halkın yönelmek zorunda olduğu bir mihrap" saymaya hazır olduklarını bildirdiler. Bolşeviklerin küme küme Anadolu'ya sızdıkları, ulusal hareketin bolşevik bir hareket olduğu yolunda söylentiler yayan Damat Ferid Paşa Hükûmeti yandaşlarının suçlamalarını kesinlikle reddettiler.[141]

Ertesi gün, monarşinin eski hizmetkârı İngiliz yandaşı sena-

137 *Documents on the British Foreign Policy 1919-1939*, cilt III. s. 760.

138 a.g.e., s. 762.

139 M. V. Frunze, "Türkiye Yolculuğu Üzerine", *Pravda*, 10.2.1922.

140 *Documents on the British Foreign Policy 1919-1939*, cilt III, s. 762-763.

141 *Nutuk*, cilt III, vesika 112, s. 119.

tör Ali Rıza Paşa, yeni hükûmeti kurdu. Hükûmette çoğunlukla, Türkiye bağımsızlık savaşının gizli düşmanları yer aldılar.[142]

Sultanın planınca Ali Rıza Paşa, kendini kurtuluş hareketine yakın göstererek Müdafaai Hukuk derneklerini yok edecek, çeteleri dağıtacak, Millet Meclisi seçimlerini yaptıracak ve İtilaf güçleriyle barış antlaşması imzalayacaktı.[143] Ali Rıza Paşa bu planı gerçekleştirmek amacıyla, hemen Temsilci Kurul'la görüşme isteğini bildirdi. 1919 yılı ekim ayının 20'sinden 22'sine kadar, Temsilci Kurul adına Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey ile, Bahriye Nazırı Salih Paşa ve padişahın kişisel yaveri Naci Bey'den oluşan sultan hükûmeti delegeleri arasında Amasya'da görüşmeler yapıldı. Görüşmelersırasında temel sorunlar üzerinde anlaşmaya varıldı ve beş tutanak hazırlandı. Bununla birlikte, tutanaklardan üçünün her iki yanca da imzalanmasına karşın, sultan hükûmeti kurulu, tutanaklardan ikisini imzalamadı.

Bu tutanaklar gereğince, Millet Meclisi ülkenin yazgısını eline alıncaya kadar, Kemalistler işgalcilere karşı etkin savaş eylemlerinden el çekiyor, padişah hükûmeti ise Türkiye'nin Mondros Antlaşması'yla belirlenmiş sınırlarının korunması için savaşımı yükümleniyordu.

Meclisin toplanma yeri konusunda büyük tartışmalar patlak verdi. Gelecekteki meclisin çalışmalarına İtilaf'ın karışmasından korkan Kemalistler, bu meclisin Anadolu'da toplanmaya çağrılmasını istiyorlardı.

Fakat, milletvekilleri, meclisini kendi ellerinde bir araç yapma hesabı güden padişah ve İtilaf güçlerinin yüksek komiserleri, Kemalistlerin bu isteklerini reddettiler. Padişah hükûmetinin, milletvekilleri meclisini ille de İstanbul'da toplamakta diretmesi konusunda görüşmek üzere, kurtuluş hareketi yöneticileri Sivas'ta olağanüstü bir toplantı yaptılar. Yeni bir anlaşmazlığa engel olmak gerekçesiyle, toplantıda sultan hükûmetinin önerisinin kabulüne karar verildi. Ayrıca, mecliste bir Müdafaai Hukuk Cemiyeti fraksiyonu oluşturulmasına ve bu fraksiyonun programının hazırlanması için milletvekilleri meclisi açılıncaya kadar Anadolu'dan seçilmiş delegelerle Ankara'da bir toplantı düzenlenmesine karar verildi.

142 *Documents on the British Foreign Policy 1919-1939*, cilt III, s. 762.
143 T. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, s. 55.

Padişah hükûmetiyle bağlantı kurmak için, Temsilciler Kurulu adına Rauf Bey, Kara Vasıf Bey ve Bekir Sami Bey'den oluşan bir kurul İstanbul'a gitti.[144]

Meclis seçimleri, ülkede iç siyasal durumun keskinleştiği bir ortamda yapıldı. Ulusal kurtuluş hareketini yok etmek, ulusçu milletvekillerinin seçilmesini önlemek için, feodal ve dinci (klerikal) çevreler elbirliğiyle çalışıyorlardı. Seçimler sırasında propaganda yapmak ve bölücü çalışmada bulunmak için, İngilizci Hürriyet ve İtilaf Partisi, İngiliz Muhibler Cemiyeti, Askerî Nigehban Cemiyeti, İslam'ın Dirilişi Derneği, Vatanı ve İslam'ı Kurtarma Derneği gibi örgüt ve kuruluşlar, Anadolu'ya kaşarlanmış kışkırtıcıları gönderdiler.

Çetelerle savaşmak için kiralık askerlerden oluşan silahlı birlikler kuruldu. Gerici güçler, İngilizlerin para yardımı sayesinde, ulusçulara karşı geniş kapsamlı bölücü çalışmalarda bulunmak için büyük olanaklar elde ettiler. Sadece 1919 yılı kasım ayında, Askerî Nigehban Derneği, asker toplamak için 8 000 liradan fazla para harcamıştı.[145] İngiliz Muhibler Derneği ve Nigehban ajanları, Kemalistlere karşı Adapazarı, İzmit, Bandırma, Bolu ve öteki yerlerde silahlı ayaklanmaları kışkırttılar.[146]

Padişahın ajanları, kışkırtıcı amaçlarla, Hıristiyan halk arasında kıyımlar düzenlediler. Amacı, silah bırakışması koşulları gereğince, kıyımların yapıldığı "kargaşalı" bölgelerin İtilaf güçlerince işgali sonucunu sağlamaktı. Nitekim, kıyıma son vermek gerekçesiyle, Fransız birlikleri 1919 yılı ocak ayında Bandırma'yı işgal ettiler. Padişah hükûmeti, "ulusçu güçlerin" daha çabuk yok edilmesi için, Orta ve Doğu Anadolu'nun önemli bölgelerinin işgal edilmesini İngiliz yüksek komiserliğinden birçok kez dilemişti.[147]

Gericiler, ulusçularla savaşırken demogojik yöntemlerden büyük ölçüde yararlanıyorlardı. Halkın geri kalmış tabakalarını "yüce Tanrı'nın lanetiyle" ürkütüyor, savaş yıllarında Jön Türklerin halk üzerindeki baskılarını Kemalistlerin üstüne yıkmaya çalışıyorlardı. "İnanan Müslümanlar" birliği komutanı, serüvenci Ah-

144 Bkz. A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 247-254.

145 *Tarih Vesikaları...*, cilt I, sayı 6, s. 6.

146 Z. Güven, *Anzavur İsyanı, İstiklal Savaşı Tarihinden Acı Bir Safha*, s. 63-66.

147 *Documents on the British Foreign Policy 1919-1939*, cilt III, s. 760-770.

med Anzavur, sevgili padişahı dinsiz farmasonlardan kurtarmak için halkı onun çevresinde toplanmaya çağırıyordu.

Sultan hükûmetinin "düzen ve sükûneti" sağlamak perdesi arkasında ilk elde yapmak istediği şey, gerilla birliklerini yok etmekti. Örneğin, Türkiye'nin namusunu ve bağımsızlığını kahramanca savunan Ayvalık Cephesi çetelerini yok etmek amacıyla hükûmet Ayvalık'a askerî birlikler yerleştirmişti ve ordunun kalıntılarını sultana boyun eğdirmek amacıyla, Anadolu'daki kolordu komutanlarını değiştirmeye uğraşıyordu. Meclisi en kısa zamanda toplantıya çağırmak görüntüsü altında asıl amaçlanan şey ise, Müdafaai Hukuk derneklerini dağıtmaktı. Kurtuluş hareketine yönelik tüm bu yöntemler başarıya ulaşamadıysa da, halkın yine de sayısız yeni kurbanlar vermesine neden oldu.

Milletvekili seçimleri, 1919 yılı kasım sonu ve aralık başında, halkın büyük ilgisizliği altında başladı. Hıristiyan ahali, padişah hükûmetinin kıyım politikasını protesto amacıyla seçimlere katılmayı tümüyle reddetmişti.

Anadolu'da zaferi Kemalistler kazandı. Zaten pek çok seçim bölgesinde seçim yapılmamış milletvekilleri seçimleri yönetmek için düzenlenen kurullarca atanmışlardı.[148]

175 milletvekilinden en azından 116 tanesi kuruluş hareketi yandaşıydı. İstanbul'daki açılıştan önce, genel eylem programı üzerinde çalışmak için milletvekilleri Ankara'da toplandılar. 27 aralık 1919'da Temsilciler Kurulu da Sivas'tan Ankara'ya geldi. Milletvekillerinin toplantısında (bağımsızlık savaşımının programı olan) Misakı Millî/Ulusal Ant görüşüldü ve mecliste Müdafaai Hukuk derneği fraksiyonu oluşturulmasına karar verildi.

Dördüncü dönem milletvekilleri meclisi, 12 ocak 1920'de, gerekli çoğunluk sağlanmadan toplandı. Beklenilmesi gerektiği gibi, işgalci süngüsünün koruyuculuğu altında toplanan bu meclis, Türkiye'nin bağımsızlığını savunan bir organ olmadı. Ulusçu milletvekilleri, İstanbul'a gelir gelmez padişahın sadık köleleri oluverdiler. Padişahlarına bağlılıkla hizmet edeceklerine ant içtiler ve Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin ulusa karşı politikasını onayladılar. İşgalcilerle uzlaşma politikasını izleyen milletvekilleri, hatta Maraş'ın Fransız birliklerince işgalini protesto için çeşitli kentlerden gönderilen

148 *Nutuk*, cilt III, vesika 155, s. 180.

telgrafları bile oturumlarında dinlemeyi reddettiler. Ayrıcalıklı durumlarını yitirmekten korkan ulusçu milletvekilleri, ülkeyi yabancı işgalcilerden kurtarmak görevlerini unuttular. Mecliste "Müdafaai Hukuk" derneği fraksiyonu kurulması ve Kilikya, Güney Batı Anadolu, İzmir, Aydın ve Trakya'dan işgalci birliklerini çekmeleri için İtilaf güçlerine ultimatum verilmesi kararlarının uygulanmaması bir yana, bu ulusçu milletvekilleri, Anayasal egemenlik organının, yeni meclisin açılışından sonra "ulusal güçler" (Kuvayı Milliye) ile, Anadolu ve Trakya Müdafaai Hukuk derneklerinin varlıklarını sürdürmesini uygun bulmadıklarını da belirttiler.

XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da, Temsilciler Kurulu'na gönderdiği bildiri de, bu milletvekilleriyle aynı telden çalarak "ulusun yazgısının savunulmasını, milletvekilleri meclisine emanet edip" kurulun dağıtılmasını istemekteydi.[149]

Türkiye'nin sözde bağımsızlığını savunan kişilerin siyasal çehreleri buydu işte. Yabancı işgalcilere karşı kahramanca savaşan halk yığınlarıyla bağıntısız milletvekilleri, Türk devletini "korumak" konusunda halkı hesaba katmadan işgalcilerle anlaşmaya varmak isteyen feodal-dinci ve komprador çevrelerin tümüyle etkisi altına düştüler.

Mustafa Kemal sonradan, bu milletvekillerinin Meclis'teki eylemlerini öldürücü sözlerle niteleyecektir: *"Bu baylar ulusal isteklerin gerçekliğine ve kesinliğine ve bu isteklerin dayanağı olan ulusal örgütün sağlamlığına inanmıyorlardı. Korkaktılar, çünkü ulusal örgütten olmayı tehlikeli görüyorlardı. Bilgisizdiler; çünkü tek kurtuluş dayanağının ulus olduğunu ve olacağını kavrayamıyorlardı. Padişaha dalkavukluk ederek, yabancılara hoş görünerek, yumuşak ve nazik davranarak, büyük ülkelerin gerçekleştirilebileceğine inanma bönlüğünü gösteriyorlardı. Bundan başka, bu baylar, iyilik bilmez ve bencildiler. Ulusal ülkünün ve ulusal örgütün kısa bir zamanda sağladığı şerefi ve varlığı küçümsüyorlardı. Yaratılan durum ve varlığın kolayca elde edilebileceği sanısına ve kuruntu-*

149 a.g.e., vesika 238, s. 280. (Aslı şöyledir: *"Binaenaleyh İstanbul'da Meclisi Millî'de mütehassıl cerayana karşı Heyeti Temsiliye'nin ve Kuvayı Milliye'nin makûs ve mütehakkim bir vaziyet almasını hiç muvaffık bulmuyorum. Yalnız Heyeti Temsiliye bu işin içinden vakarlı çıkmak ve işin mesuliyetini ve takdiri keyfiyeti Meclisi Millî'nin uhdei namus ve hamiyetine bırakmayı mütalaa ediyorum."*/ç.n.)

suna kapılmakla çirkin büyüklenme duygusuna doyup kanmak istiyorlardı." [150]

Ulusçu milletvekilleri 26 ocak 1920'de Temsilciler Kurulu'ndan, Ankara toplantısında alınan kararların bir an önce uygulanması konusunda ultimatom niteliğinde bir bildiri aldılar. 28 ocakta Felâhi Vatan (Yurdun Kurtuluşu) gibi fazla sivri olmayan bir ad altında Müdafaai Hukuk derneği fraksiyonunu oluşturmak ve Ulusal Ant (Misakı Millî) tasarısını ele almak zorunda kaldılar. 17 şubatta bu tasarı, milletvekilleri meclisi adına tüm İtilaf Devletleri temsilcilerinin bilgisine sunuldu.[151]

Bağımsızlık savaşının programı olan Misakı Milli'nin temelinde, Sivas Kongresi kararları bulunmaktaydı.

Ulusal Ant altı maddeden oluşuyordu:

"Biz, Osmanlı Meclisi Mebusan'ının aşağıda imzaları bulunan üyeleri, devletin ve ulusun geleceğinin haklı ve sürekli bir barışa kavuşması için gösterebileceği özverinin tümünü içeren aşağıdaki ana noktalara tümüyle uymanın olanak içinde bulunduğunu ve bu ana noktalar dışında egemen bir Osmanlı saltanatı ve toplumunun var olmayacağını kabul ediyor ve onaylıyoruz.

Madde 1- Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arapların çoğunlukta olduğu ve 30 ekim 1918 tarihli silah bırakışmasının imzalanması sırasında düşman ordularının işgali altında bulunan kısımlarının durumu, o bölge halkının serbest oylarıyla belirlenmelidir. Sözü edilen silah bırakışmasının sınırları içinde, din, ırk ve köken bakımından birleşmiş, birbirlerine karşı saygı ve özveriyle dolu ve gerek örfleri, gerek toplumsal

150 *Nutuk*, cilt I, s. 224. (Aslı şöyledir: *"Çünkü, efendiler; bu grubu teşkil etmeyi, vicdan borcu, millet borcu bilmek vaziyet ve kabiliyetinde bulunan efendiler, imansız idiler... cebin idiler... cahil idiler. İmansız idiler; çünkü, âmali milliyenin ciddiyet ve katiyetine ve bu âmalin mesnedi olan teşkilatı milliyenin salâbetine inanmıyorlardı. Cebin idiler; çünkü, teşkilatı milliyeye mensubiyeti daiimehalik görüyorlardı. Cahil idiler; çünkü, yegane istinatgâhı halâsın millet olduğunu ve olacağını takdir edemiyorlardı. Padişaha tekâpu ederek, ecanibe hoş görünerek, mülayim ve nazik davranarak, büyük gayelerin istihsal olunabileceği gafletini gösteriyorlardı. Bundan başka, efendiler; nankör ve hadperest idiler... Fikri milli ve teşkilâtı milliyenin, kısa bir zamanda temin ettiği şeref ve mevcudiyeti istisgar ediyorlardı. Vücut bulmuş olan vaziyet ve varlığın sehlülistihsal olduğunu zan ve vehmetmekle çirkin gururlarını tatmin sevdasına düşüyorlardı..."*/ç.n.)

151 *Tarih Vesikaları*, cilt I, sayı 8.

durumlarıyla, ortamın koşullarına tümüyle bağlı Osmanlı çoğunluğunun bulunduğu bölgeler, ya da hükmen ayrılmaz bir bütündür.

Madde 2- İlk serbest kaldıkları zaman oylarıyla ana yurda katılmış olan sancaklarda, gerektiğinde yeniden kamuoyuna başvurulmasını kabul ederiz.

Madde 3- Türkiye barışıyla ilgili Batı Trakya'daki hukuksal durumun saptanması da, bura halkının serbest oylarıyla gerçekleşmelidir.

Madde 4- İslam halifeliğinin bulunduğu yer, saltanatın başkenti ve Osmanlı hükûmetinin merkezi olan İstanbul kentiyle Marmara Denizi'nin güvenliği hiçbir şekilde bozulmamalıdır. Bu güvence sağlandığında, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticaret ve taşınıma açık tutulması konusunda, bizimle öteki ilgili devletlerin verecekleri ortak karar geçerlidir.

Madde 5- İtilaf Devletlerle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalar gereğince azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslaman halkın aynı haklardan yararlanması koşuluyla, tarafımızdan onaylanacak ve sağlanacaktır.

Madde 6- Ulusal ve ekonomik gelişmemizi olanaklı kılmak ve daha çağdaş ve doğru bir yönetime sahip olmak için, her devlet gibi biz de gelişmemizi sağlamak amacıyla tam bağımsızlığa ve özgürlüğe sahip olmalıyız. Bu nedenle, siyasal, hukuksal ve ekonomik gelişmemizi engelleyecek yükümlülüklere karşıyız.

Borçlarımızın belirlenmesi gereken ödeme koşulları da, yukarıdaki ilkelerle çelişkide olmayacaktır."[152]

Ulusal Ant, tümüyle bakıldığında, sınırlı bir bağımsızlık savaşımı programıydı. Burada hatta, toplumsal ve ekonomik isteklere, devlet aygıtının demokratlaştırılmasına ve ulusal azınlıkların hak eşitliği konularına değinilmemişti bile. Toprak bütünlüğüyle ilgili isteklere gelince, bunlar Türkiye'nin kendisine ait sınırların ötesine geçmekteydi.

Fakat yine de; işgalciler Ulusal Ant'ı hoşnutsuzlukla karşıladılar. Çünkü Türkiye'nin paylaşılması yolunda ciddî bir engeldi bu.

Kurtuluş Savaşımı'nı sultan hükûmeti aracılığıyla yok etmek hesabını güden İtilaf Devletleri milletvekilleri meclisinde Ulusal Ant'ın kabulünden sonra, meclisi kendi silahlarının gücüyle boğmaya karar verdiler. Bunda herkesten çok, Karadeniz'den Hint Okyanusu'na kadar egemenlik kurmak için savaşım veren İngiliz

152 Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, cilt III, s. 252-253, *Tarih*, cilt IV, s. 45-46.

yönetici çevrelerinin çıkarı vardı, ABD'nin Yakındoğu'daki etkin siyasal savaşım alanından geçici olarak çekilişi, "Britanya Yakındoğu İmparatorluğu" kurma planının gerçekleştirilmesinde İngiltere'nin çok işine yaramaktaydı.

1919 yılı aralığında İngiliz yönetici çevreleri, Türkiye'nin Avrupa bölgesi olan Trakya ve İstanbul'dan Türklerin kovulması, Boğazların kesinlikle İngiltere'nin Yakın ve Ortadoğu'daki egemenliğini savunmak için bir kale görevi taşıyacak ve Sovyet Rusya'ya karşı kavgada köprübaşı olarak bir "Karadeniz Cebelitarık"ına dönüştürülmesi konusundaki eski programlarına yeniden döndüler. Boğazlarda egemen olmakla İngilizler, Balkanlar ve Kafkasya'da da durumlarını sağlamlaştırmak istiyorlardı.

Fakat, Türklerin İstanbul'dan kovulmaları konusunda, öteki müttefikler bir yana, İngiltere'nin kendi içindeki yönetici sınıfları arasında da görüş birliği yoktu. Lloyd George ve Curzon başkanlığındaki İngiliz koalisyon hükûmeti, çoğunlukla Türklerin bir an önce Avrupa'dan kovulması, İstanbul ve Boğazların ele geçirilmesinden yanaydı.

Bu açıkça soyguncu plan, Lord Robert Cecil başkanlığındaki tutucu parti çoğunluğunun tam desteğini kazandı ve İngiltere'nin önde gelen devlet ve toplum adamları arasında da destek buldu. Burjuva siyasal partilerinin ve çeşitli kişilerin hükûmete yönelttikleri muhtıralarda Türklerin bir an önce İstanbul'dan çıkarılması; Türklerle, kazanılan zaferin gerektirdiği bir barış antlaşması imzalanması konusunda istekler yer alıyordu. Örneğin, liberal parti muhtırasında şöyle denilmekteydi: *"Eğer 1878 yılında, Berlin Kongresi sırasında olduğu gibi Avrupa'yı Türklerin yıkıcı etkisinden kurtarma fırsatını şimdi de kaçırırsak, bedelini çocuklarımızın ödeyeceği çok büyük bir hata işlemiş oluruz."* [153]

Başlarında Hindistan Kral Naibi Lord Reading ve Sömürgeler Bakanı Montagu olmak üzere, tutucuların ancak çok az bir bölümü karşı görüş açısını savunmaktaydılar. Sömürge halkların baskı altında tutulmasına doğrudan doğruya maşalık yapan bu kişiler, İngiltere'nin sömürgesi olan ülkelerin halkları arasında hoşnutsuzluğun günden güne artmakta olduğunu herkesten iyi biliyorlardı. Türklerin İstanbul'dan kovulması ve ulusal Türk Devleti'nin yok

153 *Daily Chronical*, 26.2.1920.

edilmesinin tüm Müslüman Doğu'da İngiltere'ye karşı genel bir öfke uyandırmasından korkuyorlardı.[154]

Bu nedenle onlar Türkiye'nin tam olarak parçalanmasına karşı çıkıyor, Türklerin İstanbul'da kalmasında ısrar ediyorlardı. İngiltere'nin denetim ve etkisi altında bir sultanın yönetimindeki bir Türk Devleti'nin İstanbul'da bırakılmasının, İngiltere'nin Müslüman Doğu ülkelerindeki sömürgeci egemenliğinin pekiştirilmesi bakımından daha doğru bulmaktalardı. Montagu şöyle diyordu: *"Türklerin Avrupa'dan kovulmaları Hindistan Müslümanları üzerinde son derece tatsız bir izlenim bırakacaktır. Halifenin İstanbul'da bırakılması sorunu Hindistan'da çeşitli örgütlerde sürekli olarak tartışılmış, her zaman kesinlikle tek ve aynı sonuca varılmıştır. Müslüman dünyası onun, her zaman olduğu gibi, dokunulmaz olarak kalmasını istemektedir."*[155]

Sömürgeler bakanının, İngiltere'nin Hindistan'daki egemenliğinin güvenliği bakımından kaygılanması için dayanaklar vardı gerçekten de. Bağımsızlık ve özgürlükleri için savaşan Hindistan, Kuzey Afrika, Mısır, Irak, Suriye, İran, Afganistan halkları, Türk halkının savaşımına yakınlık duyuyorlardı. Bu ülkelerin Müslüman din adamları da halife-sultanı savunmak için seslerini yükseltmişlerdi. Londra ve Paris'e çeşitli delege kurulları geliyor, halifenin İstanbul'dan kovulmasına karşı çıkan sayısız protesto telgrafı gönderiliyordu. Hindistan parlamentosu delegelerinin İngiliz hükûmetine verdikleri muhtırada şöyle denilmekteydi: *"Halifelik sorununun, majestelerinin hükûmeti ve İtilaf Devletleri'nce tasarlandığı gibi çözümü, hiçbir Müslümanca kabul edilemez. Sonsuz kurtuluş kaygısı taşıyan hiçbir Müslüman, bundan böyle rahat nedir bilmeyecek ve sonuçları son derece ağır bile olsa, İslam'ın buyruklarını izleyecektir."* [156]

Tutucu (konvervatif) partinin "Türklerden yana" çevreleri, sömürgelerle bağıntılı olan iş çevrelerini etkin olarak desteklemektelerdi. Bunlar, 12 şubat 1920'de, İngiliz-Türk derneği adına parlamentoya bir muhtıra verdiler. Bu muhtırada şöyle denilmekteydi: *"Doğu kamuoyuyla bağlantıda olarak, utançla görmekteyiz ki, Yunan birliklerince işgal edilen Aydın ilinde nüfusun çoğunluğu Türk'tür. Trakya'nın bazı kısımlarının hatta İstanbul'un, zaferden sonraki vaadimize*

154 W. Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 257 (Rus.)
155 *Daily Chronical*, 25.2.1925.
156 *Daily Chronical*, 27.1.1920.

karşın barış koşulları gereğince Türkiye'den ayrılabileceğini öğreniyoruz. Oysa, bu gibi olgular ve söylentiler, hiç kuşkusuz, tüm Asya'da ve Mısır'da, İngiltere'ye karşı düşmanlık duygularının gelişmesine yol açacaktır. Bizler İtilaf Devletleri'nin zafer bildirisini[157] *sadece İngiltere ya da Hindistan'ın değil, fakat tüm dünyanın çıkarları için, Türkiye'nin ne Trakya'yı, ne Küçük Asya'yı, ne de başkenti İstanbul'u yitirmemesi için yürürlükte kalmasında ısrar ediyoruz."* [158]

İngiltere'nin askerî çevreleri de Türklerin İstanbul'dan kovulmasını fantastik bir düş saymaktalardı. Elimizde asker yok. Askersiz, Türkleri İstanbul'dan kovamayız" diyorlardı. Türkiye'yi parçalamaya girişmeden önce, ya İtilaf devletlerinin askeri güçleri hesabına, ya da İngiltere'den asker toplayarak Karadeniz ordusunun pekiştirilmesini öneriyorlardı. 1919 yılı aralık ve 1920 yılı şubat aylarında, İngiliz hükûmeti özel olarak padişahı halife kimliğiyle İstanbul'da bırakmak, ya da Türkleri "Tüm pılıpırtılarıyla" Avrupa'dan kovmak sorununu görüştü. Türklerin İstanbul'dan kovulmasını isteyen Lloyd George'un bildirisini, Boğazların İngiltere yönetimine geçmesi olarak değerlendiren Fransa'nın kesin protestosu da işleri karıştırmaktaydı. Fransa, İstanbul'un Türklere bırakılmasını öneriyordu. İtalya da, Fransa'nın önerisini desteklemekteydi. Parlamento üyelerinin çoğunluk baskısına karşın, ortaya çıkan bu koşullarda İngiliz hükûmeti Türkleri İstanbul'dan kovmak niyetinden vazgeçmek zorunda kaldı.

1920 şubatı ortalarında, İtilaf Devletleri bakanlarının Londra Konferansı'nda Türk sorunu konusunda aşağıdaki kararlar alındı:

1) İstanbul, padişahın egemenliğinde kalmaktadır.

2) Boğazlar, uluslararası statü taşıyacak ve yansızlaştırılacaktır.

3) Türkiye, ahalisi Türk olmayan bölgeleri yönetme hakkını yitirmektedir.

Yine Londra Konferansı sırasında, Türklerle yapılacak barış antlaşmasının temel noktaları da belirlendi.[159]

Avam Kamarası'nda Londra Konferansı sonuçlarının dökümünü yaparken, Lloyd George şöyle diyordu: "Hindistan, savaş bittiğinde, kazanan İngiltere'nin, halifenin İstanbul'da bırakılacağı

157 İtilaf Devletleri'nin savaş amaçları konusunda 5 ocak 1918 tarihli bildirisinden söz ediliyor.

158 *Tan*, 25.2.1920 (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

159 *Daily Chronical*, 27.2.1920.

konusunda tüm İslam dünyasını ilgilendiren vaadini tutmayacağı tehlikesinden kaygı duymaya başladı. Hindistan'ın, Magaraci Biganir ve Lord Singh gibi (ikisi de Müslüman olmayan) temsilcilerinin, Türklerin İstanbul'dan kovulmalarının Hindistan'da ve tüm İslam dünyasında büyük bir hoşnutsuzluğa yol açacağı konusunda sürekli uyarıları, bugün herkesçe bilinen kararın alınmasında başlıca etken oldu." [160]

Tutucu parti milletvekilleri, hükûmetin bu kararını öfkeyle karşıladılar. Hindistan Müslümanlarının Britanya İmparatorluğu'nu herhangi bir şeyi kabul etmeye zorlamak hakkına sahip olmadıklarını; deneylerin, İngiltere'nin Türklere ilişkin politikası ne kadar sert olursa, Hindistan Müslümanları arasında hoşnutsuzluğun daha güçsüz biçimde ortaya çıktığını gösterdiğini ileri sürüyorlardı. Muhalefetin saldırılarını yanıtlarken, Lloyd George, zorunlu olarak İtilaf Devletleri kampındaki çelişkilerden söz etti. Aslında, İngilizlerin Türkleri İstanbul'dan kovmak politikasından vazgeçmeye zorlayan başlıca olgu buydu. Lloyd George konuşmasında şöyle dedi: *"Sorunun kararlaştırılmasının kendilerine bağlı olduğu başlıca üç devletten ikisi, özellikle Fransa ve İtalya, Türklerden yana çıktılar. Büyük Britanya, Asya'daki muazzam egemenliği nedeniyle Doğu sorunu konusunda son sözü söyleyecek güce sahip olmasına karşın, belirtilen nedenler sonucunda uzlaşmaya gitmek zorunda kaldı."* [161] Daha sonra Lloyd George, parlamento üyelerine, İngiltere'nin Karadeniz Boğazlarına Türkleri İstanbul'dan kovma sorunundan çok daha fazla önem verdiğini açıkladı. Türk dayanak noktaları (müstahkem mevkileri) yıkılmalıydı. Türklerin, Boğaz kıyısındaki bölgelerde askerî birlik bulundurma hakkı yoktur. Boğazların korunmasını İtilaf Devletleri'nin kendileri üstlenecekler ve belirli noktalarda garnizonlar ve askerî mahkemeler bulunduracaklardır. [162]

Böylece, İngiliz yönetici çevreleri, Türklerin İstanbul'dan kovulması savından vazgeçerken Boğazları ele geçireceklerini düşünüyorlardı. Boğazlarda egemen olunca, Karadeniz devletlerini topraklarının tehdidi altında tutabilir, Doğu ve Balkan halklarının kurtuluş hareketini boğabilirlerdi.

160 *a.g.e.*
161 *a.g.e.*
162 *a.g.e.*

İngiltere, Londra Konferansı'ndan hemen sonra, Türkiye kurtuluş hareketine kararlı bir biçimde karşı çakmaya başladı. Daha 1920 yılı 21 ocağında, başkentten Anadolu'ya silah kaçırttıkları suçlamasıyla Cemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, İngiltere'nin isteğiyle kabineden çıkarılmışlardı. Albay Edip Bey'le bir karşılaşmasında İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza, bu önlemin Türkiye'deki İtilaf Orduları Başkomutanı General Milne'nin tehdit mektubu sonucunda alındığını söylemişti.[163]

Bu olay, Kemalist çevrelerde İtilaf güçlerinin Türkiye'nin içişlerine karışmasının kaba bir göstergesi olarak kabul edildi. Temsilci Kurul kararında şöyle deniliyordu: *"Bu türlü bir karışma, yenilen devletlerin hiçbirine uygulanmadı."* [164]

19 şubat 1920'de padişah hükûmeti General Milne'den yeni bir nota daha altı. Notada İtilaf güçleri bünyesine giren Yunanlılara karşı düşmanca hareketlere son verilmesi ve Türk birliklerinin cephe hatttından üç kilometre geri çekilmesi isteniyordu.[165] İtilaf güçlerinin bu koşullarını uygulamak, bütünüyle olanaksızdı. Çünkü işgal kuvvetlerine karşı hükûmet birlikleri değil, padişah egemenliğini tanımayan gerilla güçleri savaşmaktaydı.

Aydın Cephesi çetelerinin dağıtılması konusunda General Milne'in isteğine verdiği yanıtta cephe komutanı Mehmet Demirci Efe, daha 27 ağustos 1919'da şöyle yazmaktaydı: *"Bizler, Hükûmeti Osmaniye'nin emir veya müsadesiyle harekâtı milliyeye başlamadığımız gibi, bittabi onun emir ve nehiyle de (yasaklamasıyla) bu hareketten feragat edemeyiz."* [166] Çeteleri dağıtmak için padişahın buyruğuyla Aydın'a gelen Jandarma Komutanı Selim Kemal Paşa tutuklanmış ve Ankara'ya gönderilmişti.[167]

Bu isteklerinin yanı sıra İngiltere, savaş hazırlıklarına da başladı. 18-20 şubat 1920'de Anadolu'ya düzenli Yunan orduları, donatım ve taşınım araçları çıkarıldı. 23 şubatta, İngiltere'nin Akde-

163 *Nutuk*, cilt III, vesika 229, s. 268.

164 a.g.y, vesika 224, s. 264. (Aslı şöyledir: *üç devlet mümessilleri bir notta hükûmetimizi istedikleri gibi terkip etmek yolunu tutmuş oluyorlar. Bu hadise bu şeklinde diğer mağlup devletlere vaki olmamıştır."*/ç.n.)

165 *Documents on the British Foreign Policy 1919-1939*, cilt III, s. 653.

166 A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 180.

167 a.g.e.

niz filosu İstanbul'a geldi. İngiliz hükûmetinin bildirisinde şöyle deniliyordu: *"Türk hükûmetine, Türklerin İstanbul'da bırakılması kararının geçici bir önlem olduğu ve Türkiye'de kargaşalık sürerse değiştirilebileceğini göstermek için alındı."*[168] Fransız gazetesi *Echo de Paris*, İngilizlerin Türkiye'ye savaş gemilerini gönderme kararını yorumlayarak şöyle yazmaktaydı: *"İngiliz hükûmetinin bildirisine katılmamakla birlikte, Fransız ve İtalyan hükûmetleri yine de böyle bir gösteride bayrakları temsil edilsin diye gemilerini Boğaz'a göndermeyi gerekli saydılar."*[169]

İngiliz savaş filosu İstanbul'dayken, saray çevrelerince "Yurdun Kurtuluşu" diye bir komite kuruldu. Komitenin amacı, Damat Ferid Paşa ve hempaları başkanlığında bir hükûmet kurmak için Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni devirmek. Meclisi Mebusan'ı dağıtmak, Kuvayı Milliye'yi yok etmek, bir şurayı saltanat oluşturmak, ulusal kurtuluş hareketine karşı fetva çıkartmaktı.[170]

Bütün bu önlemler, ulusal hareketle savaşımda İngilizlere umduğunu vermeyen Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ni devirmek için alınmıştı. 2 mart 1920'de Ali Rıza Paşa, çete kuvvetlerinin cephe hattından üç kilometre geriye çekilmesi konusunda İtilaf güçleri notasını uygulamaya gücü olmadığını bildirdi. Ertesi gün Ali Rıza Paşa Hükûmeti istifasını verdi. İngilizler amaçlarına ulaşmış görünüyordu. Yeni hükûmeti kurması gereken sadık uşakları Damat Ferid, Kuvayı Milliye'yi ortadan kaldırmak ve Meclisi Mebusan'ı dağıtmak yükümlülüğündeydi.

Fakat İngilizlerin Türkiye'nin içişlerine karışmasının halkta yarattığı öfke, ülkenin dört bir yanından sel gibi akan protesto telgrafları, padişahı Damat Ferid Paşa'yı yeni hükûmeti kurmakla görevlendirmek düşüncesinden caymaya zorladı. Yeni hükûmet, 8 mart 1920'de, eski Bahriye Bakanı Salih Paşa başkanlığında kuruldu. Hükûmete, resmen Müdafaai Hukuk derneğine girmemiş olmakla birlikte ulusal hareketin yandaşları ya da harekete yakınlık duyanlar girdiler.

Bütün bunlar İtilaf güçlerini, başta da İngilizleri tedirgin ediyordu. İngiltere, Türk ulusçularına karşı sert önlemler almaya ve

168 *Daily Chronicol*, 24.2.1920.
169 *L'echo de Paris*, 25.2.1920.
170 Bkz. *Nutuk*, cilt III, vesika 243, s. 286.

İstanbul'u resmen işgal etmeye karar verdi. 10 martta İngiliz hükûmeti, önde gelen ulusçu milletvekillerinin tutuklanması buyruğunu verdi ve askerî birliklerini Trakya'dan İstanbul'a doğru harekete geçirdi.[171] Ankara'daki İngiliz elçisi ve Fransız diplomatik temsilcisi ile Konya'da bulunan İtalyan temsilcileri geri çağrıldılar. İstanbul ve Ankara arasında demiryolu bağlantısı kesildi.

Ulusal kurtuluş hareketinin düşmanları her yerden başlarını kaldırdılar. Milletvekilleri şaşkınlığa uğramışlar ve korkmuşlardı. Ulusçu fraksiyonun temsilcileri Rauf ve Vasıf Beyler, durumun çıkışsız olduğu, karşı koymanın yıkımdan başka hiçbir sonuç vermeyeceği görüşündeydiler. Bu nedenle işgalcilere teslim olmayı yeğlediler.

Türkiye'nin yeni bir işgal tehdidiyle karşı karşıya bulunması üzerine, 13 martta, Müdafaai Hukuk Cemiyeti yerel komiteleri üyelerinin katılmasıyla, Temsilciler Kurulu Ankara'da olağanüstü genel toplantıya çağrıldı. Genel toplantıda özel bir çağrıyla, İtilaf birliklerinin İstanbul ve Anadolu'yu işgal etmeye hazırlandıkları konusunda halk uyarıldı ve tutuklanmadan kurtulmaları için önde gelen milletvekillerine bir an önce İstanbul'dan ayrılmaları önerildi. Temsilciler Kurulu genelgesinde, son derece önemli olaylara hazır olunması gerektiği belirtilerek, İtilaf Devletleri'nin kuvvetlerini İstanbul'a gönderdikleri başkentle Anadolu arasında demiryolu ulaşımını kesmeye ve milletvekillerini tutuklamaya hazırlandıkları; telgraf bağlantısını denetim altına almak, karada ve denizde Anadolu'ya kuşatma uygulamak istedikleri; böylelikle egemenliği Damat Ferid Paşa'nın eline teslim etmek ve kendi barış koşullarını dayatmak amacını güttükleri; bunun için, belki de, İstanbul çevresine yerleştirilmiş birliklerini Anadolu'ya hareket ettirecekler; batıdan Yunanlıların, güneyden Fransızların hücuma geçecekleri; hatta İtilaf kuvvetlerinden bir bölümünün Karadeniz kıyılarından güneye hücum etmesinin de olası bulunduğu anlatılıyordu.[172]

Temsilci Kurul genel toplantısında yapılan durum değerlendirmesi doğru çıktı. Gerçekten de, 15 martı, 16 marta bağlayan gece, İstanbul'a çıkartma yapan İngiliz deniz piyade birlikleri, hü-

171 G. Jaeschke, *Beitrage zur Geschichte des Kamptes der Türkei um ihre Unabhangigkeit*, s. 16.

172 Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 51-52.

kûmet binalarını, kışlaları, posta telgraf merkezlerini, askerî depoları zapt ettiler. İstanbul'un işgalinin nedenleri konusunda İtilaf güçlerinin yayımladığı resmî bildiride, ülkeyi bırakıp kaçan Jön Türk Partisi önderlerinin borazanlığını yapan bazı kişilerin "Kuvayı Milliye" adıyla bir örgüt kurdukları, padişahın ve hükûmetinin buyruklarını tam anlamıyla hiçe sayarak zaten savaşın acı sonuçlarıyla bitkin düşmüş halkı silahlı savaşıma çağırmaya cüret ettikleri, farklı ulusal topluluklar arasına ayrılık tohumları saçtıkları ve ulusal dava uğruna bağış toplama bahanesiyle halkı soydukları söyleniyordu.

Bildiride *"İtilaf ordularına bağlaşıklarına karşı sürekli olarak patlak veren silahlı ayaklanmalara son vermek ve barış koşullarının uygulanmasını sağlamak için İtilaf Devletleri İstanbul'u geçici olarak işgal etmek zorunda kalmışlardır. İtilaf güçlerinin amacı, sultanın saygınlığını yıkmak değil, tersine Türk yönetimi altında bulunan yörelerde bu saygınlığı artırmaktır"* denilmekteydi.[173]

İstanbul'un İtilaf Devletleri ordularınca işgali nedeniyle Türk hükûmetine verilen notada, bu işgalin Kuvayı Milliye ve parlamentodaki "Felahı Vatan" grubu yoluyla Tük ulusçularının yürüttükleri akılsızca politikaya karşı alınmış bir savaş önlemi olduğu söyleniyordu. İtilaf güçleri onlarla amansız bir savaşıma başlamaktadır ve Türkiye'yi ölümcül bir yola sürükleyen bu örgütlerin kökünün kazınması için tüm önlemleri alacağını Türk halkına bildirir. Bu örgütlerle ilişkisi olmayan tüm Türk halkının çıkarları ise, İtilaf tarafından tam olarak gözetilecektir.[174]

Bütün bunlar, hiç kuşkusuz, zorbalıklarını haklı göstermeye çalışan işgalcilerin uydurmalarıydı. İşgalin ilk gününden, İstanbul ve çevresinde sıkıyönetim uygulanmaya başlandı. Meclis dağıtıl-

173 *Nutuk*, cilt I, s. 261 (Aslı şöyledir: *teşkilatı milliye namı müstearı altında hareket eden eşhas, maateessüf teşvikat ve tahrikatlarından vazgeçmek istemediler. Herkesin kemali heves ile beklediği sulh için büyük bir tehlike teşkil eden bu vaziyete karşı, Düveli İtilafiye... tedabiri lazimeyi teemmül etmeye mecbur oldular. Bunun için bir tek çare buldular. Bu da İstanbul'u muvakkaten işgal etmek idi... 1- İşgal muvakkattir. 2- Düveli İtilafiye'nin niyeti, makamı saltanatın nüfuzunu kırmak değil, bilakis, idareyi Osmaniye'de kalacak memalikte o nüfuzu takviye ve tahkim etmektir."*/ç.n.)

174 a.g.e.

175 *Tarih*, cilt IV, s. 49

dı, birçok milletvekili ve ulusal hareketi destekleyen seçkin siyaset adamları Malta adasına sürüldüler.[175] İşgalciler ilk olarak İstanbul'daki işçi örgütlerini dağıttılar. Devrimci sendikalar ve gruplar tümüyle yeraltına itildiler. Devrimci bir örgütle ilişkili olmanın karşılığı ölüm cezasıydı. İşgalciler (Boğaz'ın Asya kıyısında bir banliyö olan) Beykoz'da, çeteci olduklarından kuşkulandıkları 27 taş işçisini kurşunladılar.[176] Türk yurttaşları için özel bir askerî mahkeme kuruldu. Hükûmet binaları, basımevleri, gazete ve dergi yönetim yerleri işgal makamlarının sıkı gözetimi altına alındı, "sükûn ve nizam" ise İtilaf polisi ve jandarmasınca korunmaktaydı.[177] Padişah sarayı İngiliz birliklerince korunuyordu.

İşgal orduları komutanı General Wilson'un yayınladığı emirde şöyle denilmekteydi: "Emirlere uymayan, ya da toplumsal düzeni bozan, ya da düşmana yardım ettiği ya da buna niyet ettiği saptanan herkes askerî mahkemece yargılanacak, ölüm cezasına ya da bir başka ağır cezaya çarptırılacaktır.[178]

Padişah ve hükûmeti, işgalciler önünde kölece boyun eğmişlerdi. İstanbul'un işgalini protesto etme yürekliliğini bile gösteremediler. Salih Paşa Hükûmeti, ulusal harekete sırt çevirmişti. İtilaf güçlerinden, dengesiz bazı kişilerin eylemlerinin sorumluluğunu Türk halkına yüklemelerini diliyordu. Fakat İngilizler, kendilerine yararlı olacak, tüm ulusa söz geçirebilecek bir hükûmeti işbaşına getirmek istiyorlardı. Salih Paşa Hükûmeti 25 mart 1920'de istifa etti. İşgal altındaki İstanbul'dan Anadolu'ya kaçan Savunma Bakanı Fevzi Paşa (Çakmak) orada şöyle dedi: *"Bunların (İngilizlerin) en büyük arzuları içimizde bazı hainleri teşvik ve tergip ederek (kışkırtarak ve isteklendirerek) millet arasına kan düşürmek ve bu kan ne kadar tevessü ederse (yayılırsa) o kadar kendi işleri sühulet bulacaktır (kolaylaşacaktır)... Birbirinizle boğazlaşınız, kuvvetsiz kalınız, zebun (bitkin) kalınız. Biz bir İngiliz'in burnu kanamadan Anadolu'yu istila edelim."*[179]

5 nisan 1920'de padişahın yeni hükûmetini kuran İngiliz ajanı, kurtuluş hareketinin düşmanı Damat Ferid Paşa, Hürriyet ve İtilaf, İngiliz Muhibler Cemiyeti, Askerî Nigehban Cemiyeti, Tealii

176 H. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası...*, s. 389.
177 a.g.e.
178 *Tarih*, cilt IV, s. 48. (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)
179 S. Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, s. 127-128.

İslam Cemiyeti ve Halifeliği Kurtarma Komitesi gerici örgütlerine dayanarak kurtuluş hareketine karşı yeni bir amansız savaşım dönemini açtı.[180]

Başkentte işgalcilerin egemenliğinin kurulması üzerine ulusal güçlerde de belli bir merkezileşme oldu. Türkiye'nin bağımsızlığından yana herkes, emperyalizme karşı hareketin üssü olan Anadolu'ya gitmeye başladı. İstanbul ise, başta padişah ve hükûmeti olmak üzere, ulusal kurtuluş ve antiemperyalist hareket karşı savaşımının merkezi oldu.

İstanbul'un işgali ve İtilaf güçlerinin işgal sonrasındaki baskı ve zulümleri, halkın öfkesini taşırdı. Tüm ülkede, "İşgalciler kahrolsun!" "İşgalcilere ölüm!" sloganlarıyla yığınsal mitingler ve gösteriler birbirini izledi. Köylerde ve kentlerde silahlı birlikler kuruldu. Türkiye'nin dört bucağından İstanbul'a yabancı orduların Türk topraklarından çıkmasını isteyen telgraflar yağıyordu. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Heyeti'nin Müttefik ve tarafsız tüm devletlere ve halklara seslenen bildirisinde şöyle denilmekteydi: *"İstanbul'un tüm resmî daireleri, bu arada milletvekilleri meclisi... İtilaf birliklerince zorla işgal edilmiştir. Ulusal amaçlara uygun olarak davranan çok sayıda yurtsever tutuklanmıştır. Bizler, haklarımızın ve bağımsızlığımızın korunması için başlattığınız savaşımın kutsal niteliğine inanıyoruz ve dünyada hiçbir gücün bir ulusu yaşamak hakkından yoksun bırakmayacağı inancındayız."*[181]

İstanbul'un İtilaf Devletleri'nce işgalinden sonra geçici hükûmet işlevini yüklenen Temsilci Kurul, bir çağrıyla ulusa seslendi. Bu çağrıda İtilaf Devletleri'nin Türk hükûmetiyle silah bırakışması antlaşmasını imzaladıktan sonra korunmasız Türk halkını yabancı yönetim altına sokarak tutsaklaştırmak ve ülkenin önemli bölgelerini kendi sömürgeci egemenlikleri altında birleştirmek hesabı içinde oldukları belirtiliyordu. Bu hesapları gerçekleşmeyince, Do-

180 H. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 375-377

181 *Nutuk*, cilt I, s. 263. (Aslı şöyledir: *"İstanbul'da bulunum devairi resmiye, istiklali millimizi temsil eden Meclisi Mebusan dahi dahil olmak üzere, mütelifin kuvayi askeriyesi tarafından resmen ve cebren işgal edilmiş ve âmali milliye dairesinde hareket eden birçok vatanperver eşhasın tevkifine de teşebbüs olunmuştur... Biz, hukukumuzu ve istiklalimizi müdafaa için giriştiğimiz mücahedenin kutsiyetine kail ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemeyeceğine kaniiz."*/ç.n.)

ğu'da bir üstünlük politikası yürütmek amacıyla Temsilci Kurul'a başvurmuşlardı. Çağrıda, "Temsilci Kurul, ülkenin bağımsızlığı, topraklarının dokunulmazlığı sağlanmadıkça ve her şeyden önce de işgal edilmiş bölgeler boşaltılmadıkça onlarla herhangi bir görüşmeye girmeyi reddetti" denilmekteydi. Çağrıda daha sonra, ulusal birliği bozmak için Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde İtilaf güçlerinin ayaklanmalar kışkırttığı belirtiliyordu.Bu planlarının boşa çıkmasından sonra İtilaf güçleri İstanbul'u zapt etme tehdidiyle Türkiye kamuoyuna baskı yapmaya başladı. Ve sonunda, İstanbul'un zorla işgal edilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzlerce yıllık varlığı sona eriyordu. Temsilci Kurul'un çağrısında: *"Bugün Türk ulusu, yaşama hakkını, bağımsızlığını ve geleceğini savunmak zorundadır."* denilmekteydi.[182]

Temsilci Kurul, yabancı işgalcilere karşı bağımsızlık mücadelesi veren Türkiye'nin desteklenmesi isteğiyle dünya Müslümanlarına da bir çağrı yayınladı.[183]

İstanbul'un işgaline karşılık olarak Temsilciler Kurulu aşağıdaki kararları aldı:

1) İzmir Cephesi'ni geriden tehdit eden ve İtilaf'ın İstanbul'dan girişebileceği bir saldırı harekâtına destek olabilecek Eskişehir ve Afyonkarahisar'daki İngiliz birliklerinin silahsızlaştırılması.

2) İtilaf güçlerinin Kilikya ve İstanbul'dan ilerlemelerine engel olmak için Geyve-Ulukışla bölgesi demiryolu hattının tahrip edilmesi.

3) Yurttaşları işgalcilerin yalan bildirimlerinden korumak ve halkın tedirgin olmasını önlemek için mülkî ve askerî makamlara İstanbul'la bağlantının kesilmiş olduğunun bildirilmesi.

4) Kuşku uyandıran kişilerin izlenmesi ve Anadolu'da bulunan tüm İtilaf subaylarının tutuklanması.

5) Posta ve telgraf iletişimi üzerinde denetim kurulduğunun ve kuşku uyandırıcı haberleşmeler üzerinde sansür hakkı uygulanacağının bildirilmesi.

Bundan başka, tüm resmî ve özel malî kuruluşlardan ellerinde bulunan nakit para ya da karşılığının bildirilmesi istendi ve başkente para gönderilmesi yasaklandı.[184]

182 *Tarih Vesikaları*, cilt 2, s. 16. (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)
183 *a.g.e.*
184 Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 52-53.

Temsilci Kurul, 19 mart 1920'de, yüksek mülkî ve askerî görevlilerin de katılmasıyla, olağanüstü yetkilerle donanmış yeni meclisin toplantıya çağrılması kararını aldı.[185] Karar metninde, alınan kararın şu nedenlere dayandığı belirtilmekteydi:

1) İstanbul'daki "Meclisi Mebusan" güç kullanılarak dağıtılmıştır ve bir yasama organı bulunmamaktadır.

2) Yürütme organı siyasal tutsaklık durumunda bulunmaktadır. Çünkü tüm kuruluşlar, tüm taşıt araçları ve iletişim, İtilaf'ın denetimi altındadır. Damat Ferid Paşa Hükûmeti'nin halk düşmanı olduğu ortaya çıkmıştır ve şu andan sonra bu hükûmetle halk arasında tüm bağlantı koparılmıştır.

3) Yargı organları da her ulusun özgürlüğünün kesin koşulu olan özerklikten yoksundur. İstanbul'da, hiçbir yasal dayanak olmadan yüzlerce Türk yurttaşının tutuklanmış olması bunun kanıtıdır.[186]

Böylece, İstanbul'un İtilaf birliklerince resmen işgali, daha önce yeni bir egemenlik kurma konusunda açıkça konuşmayı göze alamayan ulusal burjuvazinin eline devlet egemenliğinin geçişini hızlandırmış oldu. Ülkede güçlü bir yönetimin sürekli yokluğu sonucunda halkın devlet egemenliğine boyun eğmemeye başlayacağı korkusu da ulusal burjuvazinin, "devlet makinesini tam bir yıkımdan kurtarmak ve ülkeyi anarşiden çıkarmak için"[187] egemenliği eline almakta acele etmesinde etken olmuştu.

Mustafa Kemal Türkiye'de bir halk egemenliği konusunda şöyle düşünmekteydi: *"Bugün tüm dünya ulusları tek bir egemenlik tanırlar. Ulusal egemenlik... örgütümüzün öteki ayrıntılarına bakacak olursak işe, köyden ve mahalleden ve mahalle halkından yani bireyden başlıyoruz. Bireyler düşünmedikçe, kendi haklarının bilincinde olmadıkça, yığınlar istenilen yönlere, herkesçe iyi ya da kötü yönlere sürülebilirler. Bundan kaçınabilmek için her birey kendi yazgısıyla kendisi ilgilenmelidir.*

185 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, cilt I, s. 29

186 a.g.e.

187 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 55. (İlgili bölüm şöyledir: *"İstanbul faciasiyle Anadolu'da tebarüz eden vaziyet bu idi ve bu vaziyetin devamı takdirinde vatanımızda müthiş ve feci bir anarşinin hükümran olması tabiî idi. Derhal icap eden makamatı mülkiye ve askeriye ile görüşerek memleketin idaresini anarşiden kurtarmak üzere rüesayi mezkûrenin bizimle tevhidi harekât etmesi teklif edildi."*/ç.n.)

Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir kurum, elbette, sağlam olur. Hiç kuşkusuz, her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya doğru olmaktan çok, yukardan aşağı olması zorunluluğu vardır. Birincisinin gerçekleşmesi durumunda, tüm insanlık amaca ulaşmış olurdu. Bunun pratik ve maddî olanağı henüz bulunmadığı için bazı girişken kişiler uluslara verilmesi gereken yöne göstermede kılavuzluk yapmaktadırlar. Böylece, örgütü yukardan aşağı kurmaktadırlar."[188]

Türkiye, ulusal burjuvazisinin öteki sömürge ülkelerinin burjuvazileri gibi, ikili bir niteliği vardı. Bir yandan sömürgeciliğe ve emperyalist tutsaklaştırmacılığa karşı savaşım verirken, öte yandan ülkede kendi siyasal ve ekonomik egemenliğini kurma kavgası içindeydi.

Ulusal burjuvazi, antiemperyalist devrimin tüm ulusa değgin ödevlerini gerçekleştirme yolunda, kentlerde ve köylerde geniş yığınları arkasına toplayabildi. İlerici bir Türk gazetecisi, Ali Kenan şöyle yazıyor: *"İşte, anavatanı parçalanan Türk milletinin aristokrasi hariç, bütün tabakaları millî burjuvazinin ve özellikle orta tabakanın önderliği altında sömürge devletlere karşı mücadeleye girdiler. Türk milleti o zaman da, her toplum gibi homojen ve sınıfsız değil idi ve mevcut sınıflardan aristokrası, sömürgeciler yanında yer almıştı."*[189]

Ulusal kurtuluş hareketinin düşmanları, işgalcilerin yardımıyla, yeni meclisin toplanmasına engel olmaya çalışıyorlardı. Padişah ajanlarının kışkırtıcı etkisi altında kalan bazı iller "uzunca müddet tereddüt ve mukavemetlerinde ısrar" ederek[190] meclise

188 *Nutuk*, cilt III, vesika 220, s. 259 (Aslı şöyledir: *"Bugün, bütün cihanın milletleri yalnız bir hâkimiyet tanırlar: hâkimiyeti milliye... Teşkilatın diğer teferruatına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından, yani fertten başlıyoruz. Fertler mütefekkir olmadıkça, hukukunu müdrik bulunmadıkça, kütleler istenilen istikamete, herkes tarafından iyi veya fena istikametlere sevk olunabilirler. Kendini tahlis edebilmek için her ferdin mukaderatile bizzat alakadar olması lazımdır. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir müessese elbette rasim olur. Şüphe yok, her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya olmaktan ziyade, yukardan aşağı olması zarureti vardır. Birincisinin tecellisinde bütün beşeriyet için gayeye vusul müyesser olmuş olurdu. Böyle olmanın imkânı ameli ve maddisi henüz bulunmadığından bazı müteşebbisler, milletlere verilmesi lazım gelen istikametin itasında delalette bulunuyorlar."*/ç.n.)

189 A. Kenan, "Dış Politika", *Forum*, 1.6.1961, s. 28.

190 *Nutuk*, cilt I, s. 270.

kendi milletvekillerini göndermek istemediler. Nigehban Derneği'nin kışkırttığı pek çok subay, yeni egemenliği tanımayı reddediyordu. Örneğin, Samsun'daki 15. Piyade Tümeni'nin subayları, Padişah aleyhine verilecek emirleri icra etmeyeceklerine dair amirlerine müracaat etmişlerdi.[191]

Padişah, ulusal kurtuluş hareketine katılanlar konusunda bir bildiri yayımladı ve onları isyancılıkla suçlayarak "Halife Ordusu"nun toplanmaya başlandığını bildirdi. Padişah, bildirisinde, Türk ulusalcılarının gizlice bolşevikler tarafından yönetildiği konusunda Avrupa emperyalist basınının kaba yalanını tekrarlamaktaydı.

Bir "halk" ayaklanmasını kışkırtmak ve köylü yığınlarını bu isyana katmak için sultanın ajanları, padişahın askerlik görevini ve tarım vergilerini tümüyle kaldıracağı yönünde asılsız söylentiler yayıyorlardı. İsyanları yönetmek için tanınmış İngiliz istihbaratçısı General Forbes ve İstanbul'daki İtilaf istihbaratının diğer gizli ajanları Amasya'ya geldiler. General Wilson'un yöneticiliğinde, Kuvayı Milliye'yi yok etmek için bir plan hazırlanmıştı. Bu plan gereğince Kilikya'da "nizam ve sükûn"u Fransız birlikleri, Antalya ve Konya'da İtalyanlar, İstanbul'da ve Boğazlar bölgesinde İngilizler, Anadolu'da ise Yunanlılar ve "nizam ordusu" diye de adlandırılan "Halife Ordusu" sağlayacaktı. Türk halkının kurtuluş hareketine İtilaf güçlerinin silahlı müdahalesi ve padişah gericiliğinin karşı çıkışı böyle başladı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) adını alan yeni meclis, İstanbul'dakinden farklı olarak tek kamaradan oluşmaktaydı. Seçimler, eski seçim yasası uyarınca, iki dereceli olarak yapılıyordu. Her sancak (liva) beş milletvekili seçiyordu.

Seçim çevrelerinin çoğunda, işgal nedeniyle ve sultanın komploları yüzünden, ülkenin içinde bulunduğu karışık durum sonucunda, seçimler fiilen yapılamadı. Büyük Millet Meclisi üyelerinin büyük çoğunluğu yöresel makamlarca delege olarak gönderilmiş, ya da atanmışlar; en iyi olasılıkla da belediyelerin genişletilmiş oturumlarında "seçilmiş"lerdi.[192]

TBMM'nin 23 Nisan 1920-1923 tarihleri arasındaki ilk dönemi üyelerinin tümü 338 kişiydi. Bunlardan 233 tanesi yeniden seçilmiş, 105 milletvekili ise İstanbul'daki meclisin İtilaf güçlerince da-

191 *a.g.e.*

192 Bkz. M. Nurettin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 12-13.

ğıtılmasından sonra Ankara'ya gelmişlerdi.[193] Milletvekilleri arasında toprak ağaları, tüccarlar, köy ağaları, din adamları, subaylar ve aydınlar (doktorlar, hukukçular, gazeteciler, yazarlar, öğretmenler) ve memurlar bulunmaktaydı. Mecliste, Numan Usta dışında, işçilerden, emekçi köylülerden ve zanaatçılardan kimse yoktu.[194] Ulusal azınlıklar ise, Kürt, Laz ve Çerkezlerden birkaç milletvekiliyle temsil edilmişti.

TBMM 23 Nisan 1920'de resmen açıldı.[195] Yeni bir meclis toplanmasının nedenleri üstüne 24 nisanda yayımlanan bildiride: "Yedi yüzyıl boyunca şanlı ve bağımsız bir devleti olan Türk ulusu, şimdi yazgısını kendi ellerine alarak hukuksal durumunu yeniden kurmaya karar verdi ve bu amaçla Ankara'da ulusal meclisi toplanmaya çağırdı."[196] denilmekteydi.

Bildirinin okunmasından ve Misakı Millî'ye bağlılık yemini edilmesinden sonra TBMM başkanlık kurulu seçimi yapıldı ve birinci başkanlığa Mustafa Kemal Paşa, ikinci başkanlığa eski milletvekilleri meclisi başkanı Celaleddin Arif Bey seçildiler. Başkan yardımcılıklarına ise, ülkenin tanınmış din adamları Abdülhalim Çelebi ve Cemaleddin Çelebi efendiler seçildiler. 25 nisanda 8 kişilik geçici bakanlar kurulu. 3 mayısta ise aşağıdaki görev bölümüyle sürekli hükûmet kuruldu. Bakanlar Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, İçişleri Bakanı Cami Bey, Adalet Bakanı Celaleddin Arif Bey, Millî Savunma Bakanı Mustafa Fevzi Paşa, Din İşleri ve Vakıflar Bakanı Mustafa Fehmi Efendi, Bayındırlık Bakanı İsmail Fazıl Paşa, Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bey, Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Bey, Sağlık Bakanı Doktor Adnan Bey, Eğitim Bakanı Doktor Rıza Nur Bey ve Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey.[197]

193 Bkz. "Türkiye Büyük Millet Meclisi isim defteri", devre I.

194 Kırım kökenli olan Numan Bey, Osm. Mesai Fırkası üyesi ve Eskişehir milletvekiliydi.

195 Feodal ve dinci çevrelerin milletvekilleri, TBMM'nin İstanbul'a gönderdiği kurul sultanın iznini getirinceye kadar meclisin açılmasının ertelenmesini istiyorlardı.

196 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, cilt I, s. 19. (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

197 N. Halil, *Büyük Meclis ve İnkilap*, s. 145 (Bakanlıkların o zamanki adları şöyleydi: Hariciye vekili, Dahiliye vekili, Adliye vekili, Müdafaai Milliye vekili, Şeriye vekili, Nafia vekili, Maliye vekili, İstisat vekili, Sıhhat ve İçtimai Muavenet vekili, Maarif vekili, Erkânı Harbiyei Umumiye reisi./ç.n.)

Büyük Millet Meclisi, Türkiye'nin bağımsızlığını ve Misakı Millî'de belirtilen sınırlarda ülkenin toprak bütünlüğünü ilan etti. Kendini halk istemine dayanan biricik yasal iktidar olarak ilan edip yasama ve yürütme erklerini elinde topladı. Büyük Millet Meclisi'nin 7 haziran 1920 tarihli yasasıyla, 16 mart 1920 tarihinden, yani İstanbul'un işgalinden sonra, TBMM'nin onayını almadan sultan hükûmetince yapılan tüm antlaşmalar, sözleşmeler, resmî kararlar, madenlerin satışı ve işletilmesine ilişkin ayrıcalık sözleşmeleri geçersiz kılındı. Silah bırakışmasından sonraki tüm gizli antlaşmalar da gerçersiz sayılmaktaydı.[198]

Bu eylemiyle TBMM, padişah hükûmetinin varlığını yasa dışına çıkarmış oluyor, fakat padişahlığı kaldırmaya henüz karar veremiyordu. Bu nedenle, sultanlık ve halifeliğin işlevleri ulusal kurtuluş devriminin sonuna kadar korundu ve sultan "yabancıların elinde tutsak" sayıldı.[199]

Yeni egemenliğin TBMM'ce kabul edilen kuruluş ilkeleri ilerici ilkelerdi ve feodal-monarşi rejimiyle karşılaştırıldığında Türkiye'nin geleceği bakımından büyük önem taşımaktaydılar. Temellerinde bağımsız bir burjuva ulusal devleti kuruluşunun siyasal ilkesi bulunmaktaydı. TBMM hükûmetinin politikası konusunda Mustafa Kemal şöyle diyordu: *"Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı korumak, ulus ve ülkenin gerçek mutluluk ve ilerlemesine çalışmak... Uygar dünyadan, uygar ve insanca davranış ve karşılıklı dostluk beklemek..."*[200]

Ulusal burjuvazi, siyasal ve ekonomik güçsüzlüğünün ve feodal toprak mülkiyetine tarihsel bakımdan bağımlılığının sonucu olarak, padişahlık Türkiyesi sömürücü sınıflarının güçlü bir grubunu oluşturan büyük toprak sahipleriyle sıkı birlik içindeydi. Bu birlik Türkiye'deki yeni devlet egemenliğinin burjuva-derebeyi altyapısını belirledi.

198 *Düstur*, üçüncü tertip, cilt I, s. 16.

199 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 56. Belirtilen yerde kullanılan deyim şöyledir: " Ecnebi tazyikatı altında"/ç.n.)

200 *Nutuk*, cilt I, s. 277 (Aslı şöyledir: *"Hududu milliyemiz dahilinde her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafazai mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve umranına çalışmak... Alelıtlak tulü emeller peşinde milleti işgal ve ısrar etmemek... Medenî cihandan, medenî ve insanî muameleye ve mütekabil dostluğa intizar etmek...."*/ç.n.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ana gücü olarak halk yığınları

Gerilla güçlerinin 1919-1920 yıllarında işgalcilere ve gerici padişah güçlerine karşı savaşı

Savaştan yengiyle çıkanların karşısında kölece boyun eğen padişah hükûmeti, işgalcilerin ülkedeki yağma zorbalıklarını kıyıdan bir gözlemci olarak izliyordu. Anadolu ve Trakya halkı, kendi özgürlük ve bağımsızlıklarını savunmak için kendileri harekete geçtiler. Her yerde, kendiliğinden, işgalcilere ve padişah gericiliğene karşı Kurtuluş Savaşımı'nı başlatan silahlı halk birlikleri oluştu.[1]

Antiemperyalist kavgaya ilk önce, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan Jön Türk yönetimine karşı savaşmış gerilla birlikleri girdiler. Bunlar, hükûmetin üzerlerine gönderdiği özel askerî güçlere ve jandarmaya karşı mücadele deneyine sahiptiler ve çok iyi silahlıydılar. Anadolu gerilla güçlerinin iskeletini özellikle bu birlikler oluşturdu ve bu iskeletin çevresinde yeni birlikler kuruldu.

Gerillalar, İtilaf güçlerinin Türk ordusundan aldığı silah depolarını havaya uçuruyor, işgalcilerin yol boylarındaki koruma garnizonlarına, yabancı sermayenin önemli ekonomik, ticarî ve malî kurumlarına saldırılar düzenliyorlardı. İngiliz, İtalyan, Fransız ve Yunan subay ve askerleri bu çarpışmalar sırasında büyük kayıplar veriyorlardı.[2]

Gerilla birliklerinin eylemde bulunduğu belli başlı yerler, Batı Anadolu, Kilikya ve Trakya'ydı.[3] Batı Anadolu'da, Ayvalık bölgesinde, işgalcilere karşı, Ayvalık, Burhaniye, Edremit ve öteki yerleşme noktaları gerilla birlikleri cephesi kuruldu. Birliklerin başın-

1 Bkz. E. B. Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi*, s. 46.

2 *Jizn Natsionalnostey*, 15.6.1919. "Ulusal Sorunlarla İlgili Halk Komiserliğinin Türkiye'deki Olaylar Konusunda Görüşleri."

3 Bkz. A. F. Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s. 176-181; Ahmed, *Türk İstiklal Harbi'nin Başında Millî Mücadele*, s. 47-90; E.B. Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1950)*, s. 50-61

da oralı köylülerden Mehmet Ağa ile Nazmi Ağa ve kaymakam Köprülü Hamdi Bey bulunmaktaydı. Bu cephede gerillacıların sayısı 800'e kadar yükseliyordu. Daha önce 56. Piyade Tümeni'ne bağlı Binbaşı Ali (Çetinkaya) komutasındaki 172. Alay'ın yerleşme bölgesi olan Ayvalık'ta topu topu 15-20 asker ve subay kalmıştı.

Soma bölgesinde cepheyi, Mehmet Emin Ağa ve Hulûsi Ağa adlarındaki köylülelerin komutası altındaki Soma, Kırkağaç ve Bergama birlikleri tutuyordu. Birliklerdeki savaşçı sayısı 700 kişiydi. Soma'da yine 56. Piyade Tümeni'ne bağlı ve Albay Akif Bey komutasındaki 188. Alay bulunmaktaydı. Burada da asker ve subayların sayısı 20-25 kişi kadardı. Bergama Cephesi'ni, Mehmed Efe (Adalı), Ali Osman Efe, Molla, Mehmed, Şerif Ali Efe ve İbrahim Efe birlikleri tutmaktaydı.

Akhisar bölgesinde cepheyi, Akhisar, Palamut, Kayışlar ve öteki yerleşme noktaları gerilla birlikleri oluşturmaktaydı. Bu birliklerin komutanları, Hafız Hüseyin Ağa, Dramalı Rıza Bey ve Osman Bey'diler. Bölgede toplam olarak 800-900 savaşçı vardı. Akhisar'da bir halk milisi kurulmuştu.

Salihli bölgesinde cepheyi Salihli, Alaşehir ve diğer yerleşme bölgelerinin, Koko Mehmed, Pehlivan Ağa ve (Çerkez) Ethem Bey komutasındaki (2 000 savaşçıdan oluşan) gerilla birlikleri tutmaktaydı.

Ödemiş bölgesinde işgalcilerle, Tahir, Harnit Şevket Bey, Mestan Efe, Sarı Edip Efe, Halil Efe, Gökçen Efe, Ali Orhan Efe komutasında, binden fazla savaşçıdan oluşan gerilla birlikleri çarpışmaktaydı.

Aydın bölgesinde cepheyi, Aydın, Nazilli, Denizli gerillacıları tutmaktaydı. Bin savaşçıdan oluşan bu birliklerin komutanları, Demirci Mehmed Efe, Yörük Ali Efe, Hüseyin Efe, Sökeli Ali Efe'ydiler. Kocaeli bölgesinde, Arslar, Yahya Kaptan, Hacı Necati ve Hafız Mustafa komutasında, toplam bin savaşçıdan oluşan birlikler vardı. Karadeniz kıyılarında (İpsiz) Recep ve Osman Bey'in çok sayıda savaşçıdan oluşan birlikleri savaşım vermekteydi.

Zonguldak'ta, Yüzbaşı Cevat Rıfat Bey, Emin Bey, Murat Bey, Binbaşı Ethem Bey ve Sabri Bey komutasındaki birlikler, bütün gerilla birlikleri arasında en çok sayıda savaşçıdan oluşanlardı. Bu bölgede toplam olarak, çoğunluğunu Zonguldak ve Ereğli maden işçilerinin oluşturduğu 5 000 savaşçı[4] bulunmaktaydı.

4 E. B. Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi*, s.136.

Kilikya Cephesi'ndeki gerilla birlikleri, Şahin Bey, Özdemir, Nuri Bey, Kılıç Ali Bey adlarındaki subayların ve oymak başkanları olan Yörük Selim, Şadi Ağa, Hüseyin Ağa ve Kara Yusuf'un komutasındaydılar.

Trakya'daki en önemli gerilla birlikleri, Rüştü Kaptan komutasındaki "Al Bayrak" birliği ile Şeref Kaptan, Burhan Kaptan, Şakir Kaptan ve Enver Kaptan (Şapolyo) komutasındaki birliklerdi.[5]

Büyük birliklerden başka, Türkiye'de 10 ila 30 kişiden oluşan çok sayıda küçük gerilla grupları vardı. Yunan işgal ordusu genelkurmayının verdiği raporlara göre, Batı Anadolu'da gerilla savaşçılarının sayısı 40 000'e kadar ulaşmaktaydı.[6]

Birçok gerilla birliğinin başında eski askerler bulunmaktaydı. Köylü ya da kentli bu genç insanlar çok ciddî savaş eylemlerini başarıyla yürütmektelerdi. Gerilla savaşı kahramanları Demirci Mehmed Efe, Mehmed Efe, Yörük Ali Efe, Abbas, Mesut Memo, Ayşe, Yahya Kaptan ve Mehmed Ali ile, hayatlarını ülkelerinin bağımsızlığına adamış, Türk halkının öteki yiğit evlatlarının adları tüm ülkede bilinmekteydi. Eski Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, bağımsızlık savaşı üstüne anılarında onları haklı olarak, "halk kahramanları", "milletin yetişdirdiği kişiler" diye adlandırmaktadır.[7]

Batı Anadolu'daki en seçkin gerilla komutanı, dağınık gerilla birliklerini bir tümende birleştirerek Aydın Cephesi'ni kurmayı başaran Demirci Mehmed Efe'ydi. Demirci Mehmed Efe, Nazilli ilçesi Pirlibey köyünden bir demircinin oğluydu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ordudan kaçmış, bir gerilla birliği kurmuş ve üç yıl boyunca Aydın ve Denizli bölgesinde Jön Türk yönetimine karşı başarıyla mücadele etmişti. İzmir'in işgalinden sonra, Demirci Mehmed Efe, işgalcilere karşı, birliğiyle silahlı savaşımı ilk başlatanlardan oldu.[8]

Salihli'de, Menemen-Afyonkarahisar demiryolu hattında cepheyi o sırada gerilla komutanlarının en ünlüsü Çerkez Ethem Bey komutasındaki büyük birlik tutmaktaydı. M. V. Frunze, Ethem

5 İzmit Yarımadası ve Trakya'da gerilla birlikleri komutanları, "başkan", "yüzbaşı" anlamlarına gelen İtalyanca "kaptan" sözüyle adlandırılıyorlardı.

6 Ahmed, *Türk İstiklal Harbinin Başında Millî Mücade*, s. 373.

7 A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 404-467, vb.

8 İ. A. Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 100.

Bey'den: *"İtilaf Devletleri'yle silah bırakışması antlaşmasından sonra Batı Anadolu'da işgalci ordulara karşı savaşına başlayan isyancı birliklerin en enerjik yöneticilerinden biri olarak sivrildi"* diye söz etmektedir.[9]

Türkiye'de bulunmuş olan yazar L. Nikulin, Mehmed Efe'yi (Çakırcalı) şöyle anlatıyor: *"Mehmed Efe, aralıksız on dört yıl Abdülhamid yönetimine ve Jön Türk yönetimine karşı kanlı bir savaşım verdi. Onun İzmir yöresindeki dağlarda ne diri ne ölü olarak ele geçirebildiler. 1919 yılında Yunanlılar İzmir'i işgal edince, Mehmed Efe, savaşçılarını İzmir'den çekilen birliklerle birleştirdi. Ve bu koca kişi, padişah jandarmasına ateş etmedeki ustalığıyla işgal ordularına da ateş etmeye başladı."* [10]

Çok güçlü bir gerilla birliğinin komutanı olan 23 yaşındaki köylü delikanlısı Yörük Ali Efe'de büyük bir ün kazanmıştı. Onun birliği daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında, asker kaçaklarından oluşmuştu. 1919 yılında, işgalcilerin istilasından sonra gönüllülerle dolan bu birlik işgalcilere ve "halife ordusu"na karşı pek çok çatışmalarda yer aldı; yiğitliği ve kahramanlığıyla halkın sevgisini kazandı. Genç komutanın adı gerilla türkülerine konu oldu.[11]

Şu dağları oydular
İçine çete koydular
Yörük Ali'nin adını
Hazreti Ali koydular

Vay gidinin efesi
Efelerin efesi

Mintanımın kolları
Parıldıyor pulları
Yörük Ali geliyor
Açıl Aydın Dağları

Vay gidinin efesi
Efelerin efesi[12]

9 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu*, s. 337 (Rus.)

10 L. Nikulin, *İstanbul, Ankara, İzmir*, s. 172. (Rus.)

11 Türkünün metinde yer alan Rusça çevirisinin Y. Valitova tarafından yapıldığı belirtiliyor. (ç.n.)

12 E. B. Şapolyo, "Millî Mücadelenin İç Âlemi ve Ankara", *Zafer*, 18.9.1956.

Gerilla birlikleri gönüllülerden oluşuyor, silahları, donatım ve yiyip içeçekleri halk tarafından sağlanıyordu. Pek çok köylü ve zanaatçı, kendine silah alabilmek için malını, mülkünü satıyor ya da rehine koyuyordu.[13] Fransız Albayı Grancourt: *"Türk gerillalarının silahları, hançerlerden ve Avrupa yapısı tüfeklerden oluşmaktadır"* diye yazmaktaydı... *"Donatımları ise bir fişeklik kemeri ve fişek taşımak için birkaç omuz kayışından ibarettir."*[14]

Fakat silah ve donatım yoksunluğu çeken pek çok birlik vardı. Makineli tüfek ve otomotik silah sayısı çok azdı; onlar da sadece büyük birliklerde bulunmaktaydı. Düşmanın savaş ağırlıklarını ele geçirmek için, gerillalar çetin eylemleri göze almak zorunda kalıyorlardı. Anadolu'daki Yunan işgal orduları komutanı, *d'Orient* gazetesi muhabirine verdiği bir demeçte, *"Pek çok gerilla birliği, Yunan savaş ağırlıklarını, veznelerini ve diğer malları ele geçiriyorlar. Bu Yunan askerî birliklerini çok zor durumda bırakıyor"* demişti.[15]

1919-1920 yılları süresince, işgalcilerle ve padişah gericiliğiyle savaşın tüm ağırlığı, gerillaların omzundaydı. Bu mücadelede onlar, yüzlerce yıllık Türk savaş tarihinde görülmemiş kahramanlıklar yaratarak haklı bir şan kazandılar.

Aydın Cephesi gerilla güçleri 1919 haziran sonlarında Yunan ordularının ülkenin içerlerine doğru ilerlemesini durdurdular ve 29 haziran günü gözüpek bir karşı atakla Aydın'ı kurtararak halkın bağrında kaynayan gücü gösterdiler. Savaşa katılanlardan birinin sözleriyle, *"Menderes Köprüsü üzerlerindeki tüm yakın köylerle yaşayanlar, intikam için tabancalarıyla, tüfekleriyle, hançerleriyle, bıçaklarıyla akıp geldiler... Biz ise, haykırışlar, kan, alev ve barut dumanı içinde, cehenneme girercesine, rüzgâr gibi şehre girdik."*[16]

Gerillalar, Akhisar ve Bergama'yı da düşmandan kurtardılar. İşgalcilerle işbirliği yapan hainler kurşuna dizildi.[17] Bu kentleri ikinci kez ele geçirmek için Yunan komutanlığı, İzmir'deki yedek

13 Örneğin Kilikya'da İngiliz subay ve askerleri, Türklerden alınmış silahları satarak büyük paralar kazanmışlardı. Bir tüfek 20-25 altın liraya, bir fişek 5 kuruşa satılıyordu. Bkz. M. Nurettin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 38.

14 K. Grancourt, *Yakın Doğu'da Taktik*, s. 29, 30. (Rus.)

15 *Pravda*'dan alıntı, 3.1 1921.

16 *Zvezda Vostoka*, 1924, no: 1, s. 4.

17 Ahmed, *Türk İstiklal Harbi'nin Başında Millî Mücadele*, s. 37, 40.

tümenini bölgeye göndermek zorunda kalmıştı. Gerillalarla işgalciler arasındaki amansız savaşlarda, pek çok yerleşme noktası, bir o yanın bir bu yanın eline geçti. Batı Anadolu gerillalarının kahramanca çabaları sayesinde, işgalcilerin Anadolu içerlerine doğru ilerleme girişimleri 1919 yılı süresince başarıya ulaşamadı. Yunan orduları komutanı, hükûmetine çektiği bir telgrafta şöyle diyordu: *"Türk gerillalarının çok üstün güçlerinin baskısı sonucunda, birliklerimiz her gün, daha önce elde ettikleri konumları yitirmekteler. Eğer İtilaf Devletleri Türklere karşı bir an önce önlemler almazlarsa, birliklerimiz İzmir'i de bırakmak zorunda kalacaklardır."* [18]

Bursa önlerindeki savaşa tanık olan *Times* gazetesi muhabiri, *"Düzenli birlikler çok güçsüz, gerillalarsa ölümüne savaşıyorlar. Düzenli birlikler direnişte bulunmadan 8 temmuzda şehri bırakıp gittiler; gerillalar ise son adamlarına kadar savaşı sürdürdüler."* diye yazıyordu.[19] Gerillaların savaşları konusunda Fransız kadın gazeteci B. Gaully şöyle demektedir: *"Sayıları 1 500'den fazla olmayan gerilla süvarilerinin baskısı karşısında, üçte ikisi Hintli askerlerden oluşan dört bin kişilik İngiliz ordusunun nasıl geri çekilmek zorunda kaldığına tanık oldum."* [20]

1919 eylülünde, Eskişehir bölgesi gerilla savaşçıları, Eskişehir'deki İngiliz işgal orduları komutanı General Selly Clayd'e bir ültimatom vererek, İngilizlerin Türkiye'nin içişlerine karışmaya son vermesini; Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya'dan İngiliz birliklerinin çekilmesini istediler. Halkın temsilcileriyle ilkin konuşmak bile istemeyen general, Eskişehir'in gerilla birliklerince kuşatılması üzerine, onların isteklerinin yasal olduğunu kabul etmek bir yana, birliklerini hemen İzmit'e göçürmeye boyun eğdi.[21]

Gerillalar, Afyonkarahisar'daki Türk ordusundan alınmış, silah ve donatım deposunu ele geçirdiler ve 300 kişilik bir İngiliz birliğini yok ettiler. Savaşlar sonunda Kütahya da, İngiliz birliklerinden temizlendi.[22]

Anadolu gerilla savaşçıları, işgalcilerle savaşlarında daha

18 *a.g.e.*, s. 72

19 *The Times*, 12.7.1920

20 G. G. Berthe, *Angora, Constantinopole, Londres. Moustafa Kemal et la Politique Anglaise en Orient*, s. 35.

21 Bkz. A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 181, 239.

22 *a.g.e.*, s. 223.

pek çok başka zaferler kazandılar. Hamdi Bey komutasında gerillacıların 1920 yılı 26 ocağı 27'ye bağlayan gece Gelibolu'ya yaptıkları baskını anımsamak yeter.[23] Kırım'da Baron Vrangel'e verilmek üzere Padişah hükûmetinin İtilaf güçlerine (Gelibolu yakınlarındaki) Akbaş deposunda bulunan silah ve gereçleri vermeyi kabul ettiğini öğrenen gerillalar, sallarla Gelibolu'ya giderek Fransız askerlerinin koruduğu bu depoyu zapt ettiler. Ele geçirdikleri 8 000 tüfek, 40 makineli tüfek ve 20 000 sandık mermiyi Lapseki'ye taşıdılar.[24]

Yörük Ali birliği gerilla savaşçıları da haziran 1920'de bundan daha az gözüpekçe olmayan bir baskın düzenlediler. Malkoç'ta düşmanın konımakta olduğu bir köprüyü uçurarak Menderes Nehri kıyısına dinlenmek üzere yerleşmiş olan bir Yunan piyade alayını bozguna uğrattılar ve ele geçirdikleri ganimetlerle sallar üzerinde birliklerinin karargâh kurduğu yere döndüler.[25]

İstanbul yakınındaki İzmit Yarımadası'nda, bir gerilla birliğinin komutanı olan Yahya Kaptan adı dilden dile dolaştı. Asker kaçaklarından büyük bir gerilla birliği örgütleyen Yahya Kaptan, 1919 yılı boyunca, işgalcilere ve padişah ajanlarına karşı amansız bir savaşım verdi. Yahya Kaptan birliğini ortadan kaldırmak için padişah hükûmeti 1920 yılı ocak ayı başlarında Hereke'ye, Jandarma Başkomutan Yardımcısı Hilmi Bey komutasında, 2 000 jandarma ve koruma alayı askerinden oluşan özel bir cezalandırma birliği gönderdi. Yahya Kaptan'ın hasta yatmakta olduğu Tavşancıl köyünü kuşatan birlik komutanı, köylülerden onu teslim etmelerini istedi. Köyün yaşlılar kuruluna verilen muhtırada şöyle deniliyordu: *"Hain Yahya Kaptan teslim edilmez ya da nerede bulunduğu bildirilmezse, köy içinde bulunanlarla birlikte yakılacaktır."* [26]

Yaşlılar kurulu, Yahya Kaptan'ı teslim etmek istemedi. Fakat Yahya Kaptan'ın kendisi, köy yakılıp yıkılmasın diye, teslim oldu ve bu halk kahramanını, ahalinin gözü önünde canavarca öldürdüler.

Kocaeli'de Ayşe Hanım ve Fatma Hanım komutasındaki ka-

23 Z. Güven, *Anzavur İsyanı, İstiklal Savaşı Tarihinden Acı Bir Safha*, s. 56-62.

24 *Nutuk*, cilt I, s. 245-246.

25 *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 405.

26 *Nutuk*, cilt I, s. 199. (Aslı şöyledir: *"Gelen heyet, köy heyeti ihtiyariyesini toplayarak haini vatan olan Yahya'ya teslim yada nerede olduğunu söylemezlerse Tavşancıllı insanlarıyla beraber yakacaklarını ifade ederler."*/ç.n.)

dın gerilla birlikleri ün kazandılar. Adana, Mersin, Urfa, Maraş, Antep, Zonguldak, Samsun ve ülkenin başka bölgelerinin gerillaları pek çok kahramanca zaferle adlarını duyurdular.

Fakat gerilla birliklerinin savaş eylemleri, öteki cephelerdeki harekâtlarla uyum içinde değildi. Tek bir cephe ve genel bir yönetim yokluğu, işgalcilere vurulan darbelerin etkisini azaltıyordu. Gerilla birliklerinin ve düzenli ordu artıklarının savaş eylemlerini birleştirmek amacıyla, Temsilci Kurul eylül 1919'da Batı Cephesi'ni kurdu ve cephe komutanlığına XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa atandı.[27]

Resmen "Kuvayı Milliye" (Ulusal Güçler) diye adlandırılan gerilla birlikleri, Temsilci Kurul'un kararıyla, düzenli ordu kuruluncaya kadar onun işlevlerini yerine getirmekle yükümlüydü. Oysa Sivas Kongresi'nin kararına göre, ulusal hareketin temelini sadece düzenli ordu oluşturmaktaydı ve ülkeyi yabancı boyunduruğundan ancak onun kurtarması gerekirdi.

Mustafa Kemal, gerilla hareketini anarşist bir savaş olarak görüyordu. Türk ulusu, bağımsızlığını ancak örgütlü ve disiplinli bir düzenli orduyla kazanabilirdi.[28]

Fakat Mondros Silah Bırakışması'nın imzalanmasından sonra düzenli ordu dağılmıştı ve fiilen yoktu. Milyonluk bir ordudan geriye, 1920 başlarında, ne işgalcilerle ne de padişah gericiliğiyle silahlı bir mücadele yeteneği olan maneviyatı bozuk birkaç bin asker kalmıştı. En kalabalık kolordularda, 150-200 askerden fazlası yoktu.[29] Jandarma ve polis birlikleri de dağılmıştı. Bu koşullarda Kemalistler, ister istemez o sırada gerek dış, gerek iç düşmanlara karşı savaşmaya yetenekli biricik silahlı gücü oluşturan gerilla birliklerine dayanmak zorundadırlar.

Yeni ilkeye göre "ulusal güçler" seferberlik durumundaki bölgelerin yöneticilerinin yardımıyla, fakat sadece "Anadolu ve Trakya Müdafaai Hukuk" dernekleri yöresel komitelerince, o bölgenin silah kullanmaya yetenekli yurtseverlerinden oluşturuluyordu. Ulusal güçler, sabit ve hareketli birlikler olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

27 A. F. Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, s. 198.

28 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 13 (İlgili cümle şu olabilir: *"İlk düşündüğüm, memleketimizde osoyişin istikrorıno kendi vesoitimiz ile muktedir bulunduğumuzu göstermek oldu."*/ç.n.)

29 M. Nurettin, *Goziontep Müdofoosı*, s. 124.

Sabit birlikler, (Kuvayı İnzibatiye), kentlerde ve köylerde düzen ve sükûneti korumak, yani polis görevini yerine getirmek üzere örgütlenmekteydi. Hareketli birlikler, (Kuvayı Seyyare), düzenli ordu işlevini yerine getiriyordu. Bu birliklerin kuruluş ve çalışma ilkeleri padişah ordusunun askerî tüzüğünden alınmıştı. Hareketli ve sabit birliklerin komutanları, her ilin "müdafaai hukuk komiteleri"nce, subaylar arasından atanıyordu.

Ulusal güçlerin silah ve bakımları, sözkonusu birliğin oluştuğu bölge ahalisinin vermeye üstlendiği, belli bir sıra ve düzenle toplanan paralarla sağlanıyordu. Kolordular ulusal güçlere, donatım ve sağlık gereçleri sağlıyor, fakat onların işine karışmak, emir vermek ve onları, oluştukları bölgeden bir başka bölgeye göndermek hakkına sahip bulunmuyorlardı. Ulusal güçlerde düzenli ordunun işlerine karışmak ve diğer bölge ve illerdeki birliklerle izinsiz bağlantı kurmak hakkına sahip değillerdi. Bu birliklerde görev alan her savaşçı Kuran'a el basarak yemin ediyordu. Tüm bu önlemler, ulusal güçleri Temsilci Kurul'a bağımlı kılmak için alınmıştı.

Fakat o dönemde, Kemalistler, bütün çabalarına karşın düzenli askerî bir güç oluşturmayı başaramadılar. Bağımsızlık savaşına katılanlardan Rahmi Apak'ın anılarında belirtildiği üzere 1919 yılında Batı Anadolu'nun birçok bölgesinde köylüler, askerî birlikleri örgütlemeye gelen subayları köye sokmuyorlardı. Onlara yiyecek vermiyor, bazı yerlerde üstlerine ateş açıyorlardı.[30]

Bütün bunlar, emekçi yığınların, eski orduda, muvazzaf subayların komutasında çalışmak istemediklerinin kanıtıydı. Halkın kendilerini iflasa sürükleyen ve ülkeyi uçurumun kıyısına getiren Jön Türk askerî kliğine nefreti büyüktü. 1920 yazında Anadolu'yu ziyaret eden Sovyet temsilcisi, subaylara duyulan bu nefret konusunda şunları yazıyordu: *"Halk, kendi sözleriyle, ona pek çok acılar çektiren, onu açlığa mahkûm eden ve sorgusuz yargısız Diyarbakır çöllerine sürgüne gönderen subaylardan bütün benliğiyle nefret ediyor. Türk halkı, başlarında bütün ülkenin saygı duyduğu Kemal Paşa'nın bulunmasına karşın, asker bir iktidara artık güven beslemiyor."* [31]

Halkın subay kadrosuna karşı olumsuz duygularını Türk yazarları da belirtmek zorunda kalmışlardı. Genelkurmay subayla-

30 R. Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 155-156.
31 *Jizn Natsionalnostey*, 2.12.1920.

rından Cevdet Kerim şöyle yazıyordu: *"Türkiye daha hiçbir ulusun karşılaşmadığı tehlikelerle karşılaştı. Bu tehlikelerin en ciddîsi, savaş sırasındaki bir takım yasadışı davranışlar sonucunda, halkın subaylarımıza duyduğu düşmanlıktı..."*[32] Bir başka Türk yazarı, *"Halkın zihniyeti,* -diye yazıyor- *bir de ordu noktasından çok güçlük veriyordu. Dünya harbinde yapılan suistimallerden dolayı, ahali orduya karşı kırgın bir vaziyette idi. Hiç kimse asker olmak istemiyor; asker için para vermek istemiyordu... Millî cephelerle çalışanları bu sebeple ciddî muntazam bir askerî teşkilat haline koymak çok güç bir şeydi."* [33]

Örneğin 1919 yılı sonlarında Aydın ve Salihli gerilla birliklerini Temsilci Kurul'una bağlımlı kılmak için Demirci Mehmed Efe ve Ethem Bey'in cephe komutanlıklarından alınmasına ve yerlerine yüksek rütbeli subayların atanmasına karar verilmişti.[34]

Çok geçmeden, Temsilci Kurul üyesi ve III. Kolordu Komutanı Refet Bey, Aydın Cephesi komutanlığına atandı. Fakat Aydın Cephesi gerillaları bu atamayı kabul etmediler ve Refet Bey'i kurmayıyla birlikte cepheyi terk etmek zorunda bıraktılar.

Refet Bey'i askerî güçleri örgütleyememekle suçlayan Mustafa Kemal'in kendisi de, sonradan gerillaların kendilerine karşı tutumlarını gösteren bu olguyu kabul etmek zorunda kalmıştı. Şöyle demektedir bu konuda: *"Nazilli'ye giden Refet Paşa, Demirci Mehmed Efe'den kumandayı almayı gerek görmemiş. Bunu ya yararlı bulmadı, ya da komutayı kendisine vermediler. Demirci Efe'nin maiyetinde kurmay subayı olarak hizmet etmeyi daha yararlı ve akla yakın görmüş..."* [35] Fakat yine de, Temsilci Kurul birçok birliğe subaylar arasından danışmanlar atamayı başarmıştı. "Mülhak" (eklenmiş) adı verilen bu danışmalar, tümüyle birlik komutanının emrindeydiler.[36] Yüzbaşı Ah-

32 C. Kerim, *Türk İstiklal Mücadelesi Konferansları*, s. 37-38. (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

33 M. Cemil, *Lozan...*, cilt I, s. 369-370.

34 *Nutuk*, cilt I, s.171

35 a.g.e., s. 172. (Aslı şöyledir: *"Nazilli'ye giden Refet Paşa, Demirci Mehmet Efe'den kumandayı almaya lüzum ve bunda bir fayda görmemiş veyahut, kimbilir, belki de kumandaya vaziyet ettirilmemiş. Demirci Efe'nin maiyetinde erkânı harp gibi ifayı vazife etmeyi daha faydalı ve müreccah görmüş."*/ç.n.)

36 E. B. Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi*, s. 48. (İlgili bölüm şöyledir: *"Müfrezelere dahil olan subaylara (mülhak) adı verilmekte idi. Bunlar çetenin müşavirleri idi. Her çete müstakil hareket eder, efenin dediği dedik idi..."*/ç.n.)

med'in bildirdiğine göre, askerî danışmanlar savaş sırasında komutanlık yapar, gerillalarca seçilmiş birlik komutanı ise siyasal yönetmen işlevini görürdü.[37]

Kemalistler, 1919 yılı sonlarında ve özellikle 1920 yılı yazında Anadolu'daki siyasal durumun, gerillalarla ilişkileri keskinleştirmemeyi ve egemenliklerini pekiştirmek için belli bir zamana kadar örgütlü bir askerî güç olarak onlardan yararlanmayı gerektirdiğini anlıyorlardı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) kuruluşu ve çalışmalarının ilk aylarında Anadolu'daki askerî ve siyasal durum Kemalistler bakımından elverişsiz bir nitelikteydi. İtilaf Devletleri kurtuluş hareketini boğmak için Anadolu'da bir iç savaş cephesi açmaya karar vermişlerdi. *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi 13 nisan 1920'de *"İngilizler Rusya'da başarısızlığa uğrayan girişimlerini ülkemizde de tekrarlamak istiyorlar"* diye yazıyordu. Bilindiği gibi, İngilizler, Kolçak, Yudeniç ve Denikin'i desteklemek için Rusya'da yüz milyonlarca lira harcamışlar, fakat bunların yenilip yok edilmelerine engel olamamışlardı. Şimdi aynı deneyi ülkemizde tekrarlamak istiyorlar.[38]

1920 nisanında padişah hükûmeti, kurtuluş hareketiyle mücadele etmek için, aldatılmış, cahil ve dinci fanatiklerden oluşan Hilafet Ordusu'nu kurdu. Bu ordunun başına, kurtuluş hareketinin azgın düşmanları, İngiliz emperyalizmine uşaklıklarıyla tanınmış Süleyman Şefik Paşa ve Hamdi Paşa geçtiler. Yardımcıları ise, 1919 yılında Bandırma ve Balıkesir'de gerilla hareketiyle mücadelesindeki "hizmet"leri dolayısıyla padişah tarafından "Paşa" sanıyla ödüllendirilen jandarma komutanı, serüven düşkünü Ahmed Anzavur'du.

Hilafet Ordusu çok iyi silahlandırılmış, düzenlenmiş ve İngiliz öğretmenlerce eğitilmişti. Padişah hükûmeti, Anadolu halkının dinsel duygularını da etkilemek amacıyla Şeyhülislam Dürrizade Abdullah'a özel bir fetva yayımlattı. Fetvada, kurtuluş hareketine katılan herkes "halifeye isyan"la suçlanıyor, halifenin düşmanı ve İslam dinine karşı suçlu ilan ediliyor ve tüm inanmış Müslümanlara, Tanrı adına, onları acımasızca yok etmeleri emrediliyordu. Şu soru ve yanıtla sonuçlanıyordu fetva: *"Asilerin katli caiz midir ?/Elce-*

37 Ahmed, *Türk İstiklal Harbi'nin Başında Millî Mücadele*, s. 47
38 *Byulleten NKİD Rus SFSC*, s.12, temmuz 1920.

vap vaciptir..." (İsyancıların öldürülmelerine Tanrı'nın izni var mıdır?/Öldürülmeleri Tanrı buyruğudur...)[39] Gerici padişah yönetimi ve İtilaf Devletleri yüzlerce yıldır halkın manevî baskı altında tutulmasının en güçlü silahı olan din yoluyla, artık padişaha boyun eğmez olan Türk halkını yine boyun eğdirebileceklerini hesaplamışlardı. Şeyhülislamın fetvasının tüm ülkede dağıtılması için İngiliz uçakları kullanıldı. Fetva, halkın geri kalmış tabakaları, özellikle de, Kuran üzerinde padişaha bağlılık yemini etmiş düzenli ordu asker ve subayları üzerinde ciddî bir etki yarattı.

Fetvanın halk üzerindeki etkisine engel olmak isteyen Kemalistler, hemen, Ankara Müftüsü Mehmed Rıfat Efendi ve Anadolu'dan 79 ülemanın karşı fetvasını yayımladılar. Karşı fetvada, şeyhülislamın Müslüman düşmanlarının baskısı altında yayımladığı fetvanın hukuksal bir değer taşımadığı, yurdun ve halifenin din düşmanlarından kurtarılması için verilen savaşın kutsal bir savaş olduğu, Müslüman düşmanlarına yardım eden kişilerin asıl kendilerinin isyancı oldukları bildiriliyordu.[40]

Ankara müftüsünün karşı fetvasının yanı sıra, TBMM'de 17 mayısta özel bir çağrıyla seslendi. Çağrıda, ülkenin ve halife-sultanın kurtarılması için halk TBMM çevresinde birleşmeye, işgalciler ve asilerle savaşıma çağrılıyordu.[41]

Fakat padişah ajanlarının eylemlerine engel olunamamıştı. 1920 yılı boyunca, tüm Anadolu'da, Hilafet Ordusu'nun, Yunan, İngiliz ve Fransız işgalcilerinin saldırılarıyla bütünleşen büyük isyanlar patlak verdi. İsyanların çoğunluğu, isyancıların malî gereksinimlerini karşılayan, onları silahlandıran ve İstanbul'da işsiz güçsüz kalmış subay kadrolarıyla donatan Damat Ferid Paşa Hükûmeti ve İtilaf Devletleri ajanlarınca kışkırtılmaktaydı.

Türk halkının ulusal kurtuluş hareketinin azgın düşmanları olan dinci-feodal çevreler, ya da feodal aristokrasinin temsilcileri, Anadolu'daki büyük isyan ve huzursuzlukların doğrudan doğruya örgütçüsü ve yöneticisiydiler. Halife-sultanı korumak sloganı altında örgütlenen ve "inanmış Müslümanların isyanı" diye adlandırılan bütün bu ayaklanmalar gerici nitelikteydi. Em-

39 E. B. Şapolyo, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1959)*, s. 47

40 M. Pernot, *La Question Turque*, s. 42.

41 *Hâkimiyeti Milliye*, 20.5.1920.

peryalistler, bu ayaklanmalar yoluyla Türk halkını köleleştirmek istiyorlardı.

Hilafet Ordusu'nun ve müdahalecilerin saldırı eylemleri sürecinde cephe gerisinde patlak veren ayaklanmalar, sadece TBMM ve hükûmetinin varlığına değil, genel olarak Türkiye kurtuluş hareketinin tüm varlığına yönelmiş bir tehditti. Bu yeni tehlike, ancak gerilla birlikleri çevresinde birleşen halk yığınlarının kahramanlıkları ve özverileri sayesinde yok edilebildi.

Ankara hükûmetine karşı gerici iç isyanlar zinciri 1920 nisanında, TBMM'nin kuruluş sürecinde başladı. Bandırma, Balıkesir ve sonra Kütahya ve Eskişehir'de sultan hükûmetinin egemenliğini sağlamakla görevlendirilen Ahmed Anzavur'un bin kişilik birliği 9 nisanda bir İngiliz torpidobotuyla Bandırma'ya çıkarılmıştı. Anzavur ve adamları, anarşiyle savaş görünümü altında, korunmasız yerli halk arasında sayısız çapul yaptılar ve cinayet işlediler. Para ya da mal olarak kendilerine haraç vermeyi reddeden köyleri yaktılar. Fakat Anzavur'un zorbalıkları ve kötülükleri uzun sürmedi. 21 nisanda, Balıkesir, Savur, Edremit, Soma ve Akhisar bölgeleri birleşik gerilla güçleriyle Ethem Bey ve Sarı Efe birlikleri, düzenli ordunun 184. Alayı'nın da katılmasıyla, Anzavur'u bozguna uğrattılar. Anzavur askerlerinden arta kalanlarla birlikte, bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a kaçtı.[42]

13 nisan 1920'de, bir genelkurmay subayı olan Hayri Bey komutasında Bolu ve Düzce bölgelerinde yaşamakta olan Abaza ve Çerkezler, TBMM'ye karşı ayaklandılar. Kafkasya'nın Rusya'yla birleşmesi sırasında Türk padişahının hizmetine geçen Çerkez ve Abaza feodal beyleri, ayrıcalıklara sahiptiler. Ellerinde büyük topraklar vardı ve oymakları üstünde kayıtsız koşulsuz egemendiler. Padişahlık tahtına "inanç" ve "doğrulukla" hizmet etmenin gereği olarak bu kişiler, Anadolu'da sultan egemenliğinin yeniden kurulması için ulusal-kurtuluş hareketine başkaldırdılar.

Resmî verilere göre sayıları 4 000'e ulaşan[43] isyancılar, TBMM'nin açılışına engel olmak için Ankara üzerine bir sefer hazırlamaktalardı. Mayıs başlarında isyancılar, Adapazarı ve Geyve'yi ele geçiren Hilafet Ordusu'nun I. Tümen birlikleriyle birleşti-

42 Z. Güven, *Anzavur İsyanı, İstiklal Savaşı Tarihinden Acı Bir Safha*, s. 106-155.
43 E. B. Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi*, s. 202.

ler. İstanbul ve İzmit'te, bu ordunun 2. ve 3. tümenleri hızlı bir biçimde oluşturulmaktaydı. Ahmed Anzavur da birliğiyle Adapazarı'na gönderilmişti.

İsyancıların Halife Ordusu'yla birleşmeleri, tehlikeli bir iç savaş ocağı yaratmış oldu. Bundan başka, isyan kıvılcımları, Hendek, Gerede ve Beypazarı'nı sararak, komşu bölgelere de sıçrıyordu. Düzenli ordunun Geyve'de bulunan 24. Piyade Tümeni isyancıların saflarına geçti. Kuzey Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünde Hilafet Ordusu ve isyancılar, durumun efendisi oldular.

İç savaş ocağını yok etmek için Kemalistler, etkileri ve yönetimleri altında bulunan tüm askerî güçleri hakete geçirdiler. Ali Fuat Paşa, Geyve-Adapazarı, Refet Bey, Bolu ve Düzce'deki bölgelerinin komutanlıklarına atandılar. Fakat komutanların elinde askerî birlik yoktu. Refet Bey'in komutası altındaki III. Kolordu'da, biçimsel olarak, 2 000 asker, 8 batarya, 10 makineli tüfek sayılıyordu. Gerçekte ise Refet Bey bir bataryada ancak 60 kişi toplayabilmişti.[44] Bundan başka, "düzenli ordu askerleri padişah askerlerinin kışkırtmaları sonucunda isyancılarla çarpışmak bir yana, silahlarını bırakıp köylerine dönüyorlardı."[45] Bu nedenle Hilafet Ordusu ve padişah yandaşlarıyla savaşın tüm ağırlığı Batı Anadolu gerilla güçlerinin üstüne düşüyordu. İsyancılarla ve Hilafet Ordusu'yla savaşlara Ethem Bey komutasındaki Salihli ve Soma gerilla savaşçıları, Talat Bey, Vasfi Bey ve Şevket Bey'in milis birlikleri katıldılar. Hilafet Ordusu'yla çarpışmalara katılan düzenli birlikler arasında Binbaşı Nazım Bey ve Albay Arif Bey'in birlikleri seçkinleştiler.

1920 haziran başlarına doğru gerillalar Hilafet Ordusu'nu tümüyle bozguna uğratmışlar ve kalıntılarını İstanbul'a kaçmaya zorlamışlar; ayrıca Bolu, Düzce ve Adapazarı bölgelerindeki isyanları bastırmışlardı. İngilizleri İzmit'ten çıkarmak amacıyla gerilla güçleri, haziran başlarında İngiliz birliklerinin İzmit Yarımadası'ndaki savunma istihkâmlarına saldırdılar. İngiliz donanmasının Marmara Denizi'nde bulunan gemileri, gerillalara karşı koydu. İn-

44 C. Bardakçı, *Anadolu İsyanları*, s. 235-236.

45 *Nutuk*, cilt I, s. 293. (Aslı şöyledir: *"Filhakika, birçok yerlerde, bazı nizamiye efradı, usâtla müsademe etmeksizin bilakis silahlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı."*/ç.n.)

giliz gemilerinin güçlü top ateşi, gerilla birliklerini İzmit Körfezi'nden ayrılmak zorunda bıraktı.

Fakat Kuzeybatı Anadolu'daki iç savaş merkezi, gerillaların kahramanca çabaları sonunda tümüyle ortadan kaldırılmış; bu, hiç kuşkusuz, halk yığınlarının gözünde onların saygınlığını daha çok yükseltmişti.

1919 yılı başlarından beri müdahalecilere karşı yorulmaz bir savaş yürüten Güney Anadolu gerilla güçleri de Fransız işgalcilerine karşı savaşta büyük başarılar kazandılar. Anadolu'nun güneyinde düzenli bir askerî birlik hemen hemen yoktu. Diyarbakır ve Konya'da bulunan XII. ve XIII. kolorduların askerleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun teslimiinin daha ilk günlerinde evlerine dağılmışlardı. Fransız müdahalecilerine karşı ulusal hareketin yöneticilerinden biri: *"Kolordu diye adlandırdığımız askerî birim, gerçekte 150-200 askerden ibaretti"*[46] demektedir.

Bu nedenle oralarda işgalcilerle savaşı, salt gerilla güçleri yürütmekteydi. Fakat Batı Anadolu gerilla birliklerinden farklı olarak buradaki gerilla birlikleri çoğunlukla muvazzaf subayların, göçebe oymak beylerinin ve parlamento üyelerinin yöneticiliği altında oluşmuştu. Gerilla güçlerinin örgütlenmesinde jandarma subayları Kılıç Ali ve Saip Beyler, topçu subayı Kemal Bey, süvari subayı Osman Tufan Bey, özel bir etkinlik gösterdiler. Batı Anadolu'da irili ufaklı gerilla birliklerinin sayısı yüzden fazlaydı. Bazı birliklerde savaşçı sayısı bini aşıyordu. Böylesi birlikler büyük çarpışmaları da yürütebilecek güçteydi. Örneğin, Şahin Bey'in birliği, 25 mart 1920'de, bir topçu bataryasına ve 16 ağır makineli tüfeğe sahip 8 000 kişilik bir Fransız tümenine karşı Kızılburun'da günlerce savaştı.[47]

1920 başlarında Güney ve Güneybatı Anadolu hâlâ Fransız ve İtalyan işgalcilerin egemenliği altında bulunmaktaydı. Fransız birlikleri Mersin, Tarsus, Adana, Ceyhan, Kilis, Maraş, Antep ve Urfa'yı ele geçirdiler. Suriye ve Kilikya'daki Fransız işgal orduları yüksek komiseri General Gourand'ın emriyle yüzlerce Türk köyü yerle bir edildi, Türkiye'nin yüzlerce kurtuluş savaşçısı kurşuna dizildi.[48]

46 M. Nurettin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 124. (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)
47 a.g.e., s. 46-47
48 Bkz. E. Özoğuz, *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, s. 18-25.

Fransız emperyalistleri, Kilikya'ya büyük bir önem veriyorlardı.[49] Verimli bir toprağı ve önemli demir, gümüş ve bakır cevheri stokları olan bu zengin bölge, Anadolu'nun tahıl ambarıydı. Kilikya, yılda iki kez buğday hasatı veriyor, ülkeyi en iyi nitelikte üzüm, hurma, portakal, limon, zeytin vb ile donatıyordu. İklimi ipekböceği üretilmesine ve en iyi nitelikte pamuk yetiştirilmesine uygundu.

Fransız kapitalistleri daha geçen yüzyılda, Kilikya'da, Mersin Limanı'nı Kilikya'nın merkezi olan Adana'yla birleştiren bir demiryolu kurmuşlardı. Kilikya'nın yanında, Mezopotamya'ya giden eski ticaret yolları üzerinde Urfa, Maraş ve Antep kentleri bulunmaktaydı. Bu kentler, bir yandan Musul petrolüne, öte yandan Ergani madeninin zengin, bakır, gümüş ve demir yataklarına açılan yol üzerinde bulunmaktalardı. Fransız emperyalistleri Kilikya'yı denetimleri altında tutmak için, burada yabancı egemenliğe boyun eğmek isteyen Türk ahaliye karşı acımasız bir savaş yürüttüler.

Fransız işgalcilere karşı Anadolu'nun güneyinde yığınsal silahlı savaş, aralık 1920'de Maraş halkının ayaklanmasıyla başladı. Ayaklanmayı, subaylardan ve kentin ileri gelen kişilerinden oluşan savunma komitesi yönetmekteydi. Komşu köylerden gerilla birlikleri isyancıların yardımına geldi. 18 gün süren çarpışmalardan sonra, ocak 1920 başlarında Fransız garnizonu kenti bırakmak zorunda kaldı. Fakat isyanı ezmek isteyen Fransız komutanlığı 12 ocakta Cezayirli askerlerden oluşan bir tümeni kentin üstüne sürdü.[50] Kıyasıya savaşlar ocak 1920 sonuna kadar sürdü. Kurtuluş savaşçıları, tümeni bozguna uğrattılar, çok sayıda savaş ganimeti elde ettiler ve Maraş'ı Fransız işgalcilerden temizlediler.

Maraş ayaklanmacılarının zaferinin haberi hızla bütün Anadolu'yu dolaştı. Maraş'ın kurtuluşu dolayısıyla Kilikya'nın kentlerinde ve köylerinde kendiliğinden doğan miting ve gösterilerde Fransız işgalci birliklerinin Kilikya'dan çıkması istendi. Birçok yerlerde savunma komiteleri örgütlendi ve silah satın almak için para toplandı.

7 şubat 1920'de Urfalılar ayaklandılar. Ayaklanmacılarla Fransız garnizonu arasında bir ay süren çok kanlı savaşlar oldu. Ki-

49 a.g.e., s. 18-19

50 Cezayirli askerlerin büyük çoğunluğu yerli ahaliyle savaşmayı reddettiler ve teslim oldular.

lis'teki Fransız komutanlığının kuşatılmış garnizona gönderdiği destek güçler, kente giremedi. 10 nisanda Fransız garnizonu kentten serbestçe çıkmak koşuluyla teslim oldu ve aynı gece silahları ve ağırlıklarıyla birlikte, Kilis'e varmak umuduyla Urfa'dan ayrıldılar. Fakat Urfa'dan 10 kilometre ötede gerillaların tuzağına düştüler ve yok edildiler. 700 kişi öldürülmüş, 100 kişi tutsak edilmişti. Urfa savunma komitesi başkanı Ali Saip Bey bu olayı şöyle anlatıyor: *"Bütün Anadolu galeyan halindeydi o sırada. Her kent, her kasaba, hatta her köy kendi başına hareket etmeye devam ediyordu... Böyle bir durumda, büyük ya da küçük bir düşman birliğiyle karşılaşan yerleşik bir halkın ya da göçebe bir oymağın, ona dostça davranmayacağı, kendiliğinden anlaşılır bir şeydir. Urfa'da yapılan antlaşmanın, kent duvarları dışında hükümsüz kalacağını anlamak için büyük bir kültüre ya da öğrenime gerek yoktu..."* [51]

Savaşalanını gözden geçirerek ilginç bir sonuca varan Ali Saip Bey, şöyle soruyor: *"Şimdi toprağa serilip kalmış bu balıtsız Fransız delikanlıları ne arıyorlardı burada? Niye geldiler buraya, ne işleri vardı? Urfa nere, Paris nere? Hangi büyük denizler, hangi büyük uzaklıklar yaratıyor Urfa'yla Fransa arasında? Neden gelip yaşamlarını yitirdiler burada bu genç insanlar? Türk yurdunu ele geçirmek ve Türk bağımsızlığını yok etmek için buraya gönderilen bu balıtsızları, oymakların ve çevre köylerin savaşçıları öldürmedi, hayır. Hayır, onları buraya gönderenler öldürdü. Bu insanları Türk devriminin ve Türk bağımsızlık savaşının ayakları altına fırlatmanın ne anlamı vardı?"* [52]

1 nisan 1920'de Anteplıler ayaklandılar. Teslim olmayı reddeden Fransız garnizonu, tümüyle yok edildi. Nisan başlarında Fransız komutanlığı, karşı koyulursa kente taş üstüne taş bırakılmayacağı tehdidiyle, içinde topçu birlikleri de bulunan önemli güçler yığmıştı Antep çevresine. Antep halkının Fransızların ultimatomunun reddetmesi üzerine Fransızlar kenti acımasız bir top ateşine tuttular ve havadan bombaladılar. Sadece tek bir gün içinde, 15 nisanda, 34 bina, bir cami, bir fırın ve bir kahve yıkılmıştı. Çok sayıda ölü ve yaralı arasında kadınlar, çocuklar ve yaşlılar da vardı.

Yerli zenginler arasından âcizler ve korkaklar, kan akıtılmasına son vermek bahanesiyle ahaliye düşmanın merhametine sığın-

51 A. Saip, *Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, s. 243. (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)
52 a.g.e., s. 250 (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

mayı önerdiler. Fakat çok güç koşullara ve cephane yokluğuna karşın, Antepliler 15 nisan günü yaptıkları ve tüm kentin toplandığı mitingde tek bir insan kalana kadar düşmanla savaşmaya ve onu yeniden kente sokmamaya ant içtiler. Antep savunmasına kadınlar, yaşlılar, hatta çocuklar bile katıldılar. Yeniden kentin savunma komutanlığına atanan Binbaşı Arslan Bey şöyle diyordu: *"Sizler, Antep kahramanları, 16 gündür düşmana karşı cepheyi tutmaktasınız. Sayıca azlığınıza bakmaksızın düşmanı kentin kapılarından içeri sokmamakla görülmemiş bir kahramanlık gösterdiniz... Değerli arkadaşlar! Şimdi kadınlarımız da, düşmanla kanlarının son damlasına kadar savaşmak ve ona canlı teslim olmamak için kentin savunmasına katıldılar. Dostlarım! Namusunuzu ve vatanınızı korumak için her şeyinizi, son öküzünüzü ve son eşyalarınızı sattınız. Halep'te, bir tüfek için 20 altın ve bir mermi için yedi akçe ödediniz.*

Dostlarım! Düşman güçlü, fakat sayısı 6 000'den fazla değil. Biz ister az, ister çok olalım, fakat hepimiz buradayız. Düşmanın topu, otomatik silahları ve iyi donatılmış askerleri var. Fakat arkadaşlar, karşımızdaki düşmandan korkmayın. Siz ondan güçlüsünüz. Çünkü kendi toprağınızı, kendi ailenizi, kendi namusunuzu koruyorsunuz...

Ölümden korkmayanlar ve son nefesine kadar savaşmaya hazır olanlar sağa, düşmandan korkanlar ve kenti ona teslim etmeye hazır olanlar sola ayrılsın." [53]

Antep'in kahramanca savunusu dokuz ay sürdü. Mayıs ayı süresince kent halkı Fransız birliklerinin dört şiddetli saldırısını püskürttüler. 8 mayısta, Kilis'ten gönderilen bir piyade alayını tam bir bozguna uğrattılar ve dört gün süren çetin savaşlardan sonra, 20 mayısta, Albay Debieuvre komutasındaki tümeni geri çekilmek zorunda bıraktılar. İki ay içinde, sadece Kuzaili bölgesinde, Fransız topçusunun ateşiyle 2 657'den fazla bina yıkıldı, yerli halktan çok sayıda ölen ve yaralanan oldu. Özel bir komisyonun yaptığı hesapa göre, kentin uğradığı zarar 40 milyon altın liradan fazlaydı.[54]

Maraş, Urfa ve Antep halkının arkasından, Kilikya'nın öteki yerleşme bölgelerinde yaşayan halk da Fransız işgalcilere karşı savaşa girdi. Tarsus çevresinde, Adana, Pozantı, Sis, Osmaniye, Mersin ve Haçin'de kıyasıya savaş başladı. Mustafa Kemal: *"Fran-*

53 M. Nurettin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 72 (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

54 *a.g.e.*, s. 111

sız işgal bölgesinde ulusal güçler günden güne güçleniyorlardı. İşgal kuvvetleri her yerde onların şiddetli baskısını duyuyordu" demektedir.[55] Yunus Nadi şöyle yazıyordu: *"Adana, Maraş, Urfa, Antep bölgesindeki ulusal güçler hemen hemen her gün düşmanla çarpışmaktaydı. Bu cephede bu sıradaki harekâtlar öylesine kahramanca ve efsanevidir ki, tarih kitabına altın harflerle yazılmaları gerekirdi. Burada bir avuç insan Adana'yı tehdit ediyor, ötede özverili savaşçılardan oluşan bir grup Mersin bahçelerinde üstleniyor. İş oraya vardı ki, Fransız askerî mahkemeleri dışardan yaylım ateşine tutuluyordu. Sonunda Fransızlar, ülkenin içerlerine Adana'dan uzağa çekildiler ve bizim ulusal güçlerimiz deniz kıyılarındaki geniş cephe gerisinde egemenlik sağladılar."*[56]

Kilikya'daki halk hareketiyle mücadelede, 20 000 kişilik Fransız kolordusu açıkça yetersiz kaldı. Fransız birliklerinin önemli bir bölümü dört ay süren savaşlarda yok edildi; geri kalanları ve özellikle sömürge ülkelerden devşirilmiş askerler ise manevî çöküntüye uğradılar. Bunlar üzerinde, ayaklanmacıların Fransız askerleri arasında yürüttüğü propaganda etkili olmuştu. Suriye'den Kilikya'ya destek göndermek olanaksızdı. Çünkü orada da işgalcilerin altındaki zemin tutuşmuştu. Zaten Suriye yurtseverleri, Fransız işgalcilere karşı ortak savaş için Türklerle birlik kurmak istiyorlardı.

Bu amaçla 1920 baharında, Ali Şefik Bey başkanlığında bir Suriye heyeti Antep'e geldi. Heyet, Antep temsilcileriyle görüşmeler yaptı ve Fransız işgalcilere karşı ortak savaş konusunda Ankara hükûmetiyle telgraf görüşmeleri sürdürdü.[57]

Suriye-Türk görüşmelerine engel olmak için Fransız hükûmeti Kemalistlere bir ateşkes antlaşması önerisinde bulunmakta gecikmedi. Mayıs sonunda Ankara'ya gelen bir Fransız heyetiyle, Kilikya'da yirmi gün için savaşın kesilmesi konusunda bir ateşkes antlaşması yapıldı.[58] Böylece Kilikya'da Türk yurtseverlerinin savaşını aradan çıkaran Fransız emperyalistleri Suriye'ye saldırdılar ve 4 haziran 1920'de Suriye'nin önemli stratejik savaş merkezi olan

55 *Nutuk*, cilt I, s. 285. (Aslı şöyledir: *"Fransız işgal mıntıkalarında ve cephelerinde millî kuvvetler her gün daha esaslı bir surette taazzuv ediyorlardı... İşgal kuvvetleri, her taraftan sıkı ve şedit bir surette tazyik ediliyordu."*/ç.n.)

56 Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, cilt III, s. 354. (Rus.)

57 M. Nurettin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 117-118.

58 *Tarih*, cilt IV, s. 60.

Halep'i daha sonra Dımaşk'ı (Şam) ele geçirdiler ve 1920 martında Suriye Genel Kongresi'nce kurulan Kral Faysal Hükûmeti'ni dağıttılar.

Kilikya'da Fransızlarla yapılan ateşkes antlaşması TBMM'de tartışmalara yol açtı. Mustafa Kemal, bunu *"Fransız heyetiyle yaptığım ateşkese Büyük Millet Meclisi'nde bazı üyeler karşı çıktı"* diye ifade edecektir.[59]

Bir buçuk ay sonra Fransız müdahalecilerle Kilikyalılar arasında savaş daha da kıyasıya başladı.

1920 başlarında, Anadolu'nun güneybatısında, Antalya, Muğla, Isparta ve Kuşadası'nda İtalyan birlikleri bulunmaktaydı. İtalyanlar güçsüzlükleri nedeniyle elden geldiğince silahlı çarpışmalardan kaçınıyor, yöresel yöneticilerle iyi ilişkiler kurmak istiyorlardı. Bu nedenle, daha 1919 sonlarında birliklerini Konya'dan çekmişlerdi. İtalyanlar Anadolu'daki birliklerini, kendilerine Güneybatı Anadolu yeraltı servetlerini sömürmek hakkını veren Türk-İtalyan ekonomik antlaşması nedeniyle çekmişlerdi. Bütün bunlar, kuşkusuz, İtalya'nın bir toprak talebi bulunmadığı, Türkiye'nin yasal haklarını korumak amacını taşıdığı görünüşü altında yapılmaktaydı.

Kemalistler de kendi yönlerinden, emperyalistler arası çelişkilerden kendi amaçları doğrultusunda yararlanmak düşüncesiyle, İtalyan müdahalecilere karşı nazik davranıyorlardı.

Gerilla güçlerinin 1920 başlarında işgalcilere ve padişah gericiliğe karşı kazandıkları başarılar, İngiliz ve Fransız emperyalistlerinin Türkiye'deki başına buyruk egemenliklerine karşı ciddî bir tehdit oluşturdu. Bu nedenle ilk elde, Suriye, Irak, Mısır, İran, Afganistan ve Hindistan halklarının destekledikleri Türkiye Kurtuluş Savaşı'nı boğmaya karar verdiler. İtilaf güçleri en yeni savaş tekniğiyle donattıkları düzenli Yunan ordusunu Türk gerilla güçlerinin üzerine saldı. Harekât planını hazırlayan Churchill: *"Yunan tümenleri kuzeye doğru ilerleyecek ve İzmit Yarımadası'nı tehdit eden Türklere saldırarak onları püskürteceklerdi"* diye yazmaktadır.[60]

22 haziran 1920'de Yunan birlikleri, Paris Barış Konferan-

59 *Nutuk*, cilt I, s. 285. (Aslı şöyledir: *Bu Fransız heyetiyle yaptığım yirmi günlük mütareke, Büyük Millet Meclisi'nde bazılarının itirazatına uğradı..."*/ç.n.)

60 W. Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 257 (Rus.)

sı'nın isteği üzerine Türkiye'deki İngiliz işgal orduları başkomutanı General Milne tarafından Türk ve Yunan birlikleri arasından 1919 kasımında belirlenen sınır çizgisinden, tüm cephelerde saldırıya geçtiler. Bu sınır çizgisi, Ege Denizi kıyısından, Ayvalık'ın kuzeyinden, Soma'dan, Akhisar'ın batısından ve Aydın'ın batısından geçiyor, Kuşadası kıyısına çıkıyordu. Yunan birlikleri, gerilla güçlerini yok etmek, İtilaf Devletleri'nce 1920 nisan ve mayısında San Remo ve Hayta konferanslarında belirlenen ağır koşullu barış antlaşmalarını kabul etme isteğini gösteren padişah hükûmetine boyun eğdirmekle görevliydiler.

Yunan saldırısı üç yönde başladı. Üç Yunan Tümeni Akhisar-Soma yönüne, iki tümen Aydın üzerine doğru harekâta geçti. Gerilla güçleri ve düzenli ordu kalıntıları Yunan ordusunun ani vuruşu karşısında dayanamadılar. Gerillalar, tüm yönlerde çarpışa çarpışa, ülkenin içlerine doğru çekilmeye başladılar.

Sayıca üstünlükleri ve savaş tekniğiyle iyice donanmışlıkları, Yunan birliklerinin başarısında başlıca etken oldu. Gerilla güçleri ise iyi silahlardan yoksundular. Hilafet Ordusu'yla ve her yerde ayaklanma çıkaran kurtuluş hareketi düşmanlarıyla sürekli savaşlardan yorgun düşmüşlerdi. Bundan başka, Yunan birliklerinin kuzey koluna karşı cepheyi yutan düzenli ordu kalıntıları tam bir savaş yeteneksizliği gösterdiler. Gerilla güçlerinin çarpıştığı Aydın ve Salihli cephelerinde Yunan birlikleri büyük bir başarı kazanamadılar.

Kuzey kolu, dokuz gün süren savaşlardan sonra, 30 haziranda Balıkesir'i, 2 temmuzda ise Bursa'ya bağlı Kirmasti ve Karacabey'i ele geçirdiler. İngilizler 25 haziranda Mudanya'ya, 2 temmuzda ise Bandırma'ya çıkarma yaptılar. Donanmalarına bağlı gemilerden uzun menzilli silahlarının ateşiyle, Yunan birliklerinin Marmara Denizi kıyısındaki saldırısını destekliyorlardı. Yunan birliklerinin saldırısı sonucunda, Üsküdar'dan Çanakkale Boğazı'na kadar, Marmara Denizi'nin Asya kıyısı, İngiliz-Yunan birliklerinin eline geçti. Zaten 1920 temmuzu başlarında da İngiliz birlikleri İzmit Yarımadası'nı gerilla güçlerinden temizlemişlerdi.

Bursa'nın teslimiden sonra Türk güçleri Eskişehir'e çekildiler ve orada cepheyi tutmayı ve pekiştirmeyi başardılar.

Salihli yönünde işgalciler, Afyonkarahisar ve Kütahya'yı ele geçirmek istiyorlardı, fakat bunu gerçekleştiremediler. Üç ay süren amansız savaşlardan sonra Uşak ve Gediz'i ele geçirerek Dumlu-

pınar'a kadar ulaştılar. Fakat Dumlupınar, gerilla güçlerinin elinde kaldı. Bu bölgedeki savaşlar özellikle amansızcaydı. Pek çok yerleşme bölgeleri birçok kez el değiştirdi.

Aydın yönünde Yunan birlikleri Nazilli'yi ele geçirdiler, fakat daha ileri gitmeyi başaramadılar. Burada cepheyi Demirci Mehmet Efe'nin gerilla güçleri tutmaktaydı.

Yunan birliklerinin saldırı harekâtları sonucunda Batı Anadolu bölgesinin önemli bir bölümü İngiliz-Yunan işgalcilerinin eline geçmişti. Temmuzda Kilikya'da savaş yeniden başladı. Bundan başka, 1920 yazında, Ankara hükûmetine karşı, ülkenin ağır ekonomik durumundan yararlanan padişah ajanlarının kışkırttıkları iç kargaşalıklar sürüp gitti. Mayısta Yenihan bölgesi ve İç Anadolu'da başlayan kargaşalıklar hızla yaygınlaştı ve Çamlıbel, Tokat, Zile ve Boğazlayan'a yayıldı. Temmuzda, Yozgat'ın büyük feodal ailesi Çapanoğulları ayaklandı. Başlarında Halit Bey ve Celal Bey bulunan ayaklanmacılar Çorum ve Kırşehir'i ele geçirerek Ankara üzerine sefere hazırlandılar. Yozgat'ın ele geçirilişinden sonra Celal Bey, sultan fermanıyla o bölgenin yöneticisi ilan edildi. İsyanın ezilmesi için cepheden getirtilen Ethem Bey ve Çolak İbrahim Bey'in gerilla birlikleri isyancıları bozguna uğrattılar.[61]

İtilaf'ın saldırısı sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun tesliminden sonra fiilen Fransız-İngiliz işgali altında bulunan Trakya'da güç bir durum doğdu. Bu bölgede, işgal birliklerinin başında, İtilaf Devletleri, silahlı güçlerinin doğudaki komutanı Fransız Generali Franchet d'Esperey; genel valilik görevinde ise Bulgar ve Türk özgürlük ve bağımsızlık savaşçılarına karşı amansızca mücadele eden Fransız Generali Charpie bulunmaktaydı.

İngiliz ve Fransız emperyalistleri arasında Trakya'nın paylaşılması konusunda keskin bir savaşım sürüyordu. Trakya'da egemenliklerini kurtarmak isteyen İngilizler, Batı ve Doğu Trakya'yı Yunanistan'la birleştirmek isteyen Yunan uluslarına dayanıyorlardı. Fransız emperyalistleri ise, Türk ve Bulgar ulusal hareketinin liderleri arasından adam satın alarak, bu halklarının kurtuluş hareketlerinden kendi amaçları doğrultusunda yararlanmak istiyorlardı. Fransız emperyalistleri bu liderlere, "çıkarı olmayan" Fran-

61 Bkz. C. Bardakçı, *Anadolu İsyanları*, s. 146-287

sa'nın koruyuculuğu altında "bağımsız" bir Trakya devleti kurmak düşüncesini aşılıyorlardı.

Zaten, Doğu Trakya'nın egemen sınıfları, derebeyleri ve burjuvalar "bağımsız" bir Trakya devleti kurulması planına dünden razıydılar. Bunlar, Sivas Kongresi'nce ilan edilen, işgalcilere karşı silahlı savaş görüşünü reddediyorlardı.

Bu yüzden, Doğu Trakya'da 1919 yılında kurulan ve Sivas Kongresi'nden sonra adı Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyeti olarak değiştirilen Trakya-Paşaeli Cemiyeti Temsilci Kurul'un ısrarlı isteklerine karşın, işgalcilerle silahlı bir savaşa girmek için herhangi bir etkinlikte bulunmuyordu. Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyeti Merkez Komitesi'nin başında, yukarda da belirttiğimiz gibi, işgalcilere karşı silahlı savaşımdan yana olmayan ve bir Trakya devleti kurulmasını amaçlayan Cafer Tayyar Bey (Eğilmez) bulunmaktaydı.

Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyeti yöneticilerinin açık ihaneti sonucunda, Anadolu'dan farklı olarak bu bölgede kurtuluş hareketi bir gelişme gösteremedi. Toprak sahipleri ve burjuvazinin yanı sıra, *"Trakya'nın yazgısını halk değil, padişah hükûmeti kararlaştırmalıdır"* [62] diye düşünen memurlar da silahlı savaşım konusunda yansız bir konumdaydılar.

Böylece, padişah hükûmeti ve Fransız işgalcilerinin etkisi altında bulunan Doğu Trakya egemen sınıfları emperyalist işgalcilere karşı ayaklanma bayrağını açmak kararını veremediler. Mustafa Kemal, bunu şöyle belirtmektedir: *"Trakya'da, Doğu Trakya'nın kendi başına var olamayacağı, ancak bir yabancı yönetimi altında ve Batı Trakya'ya birleşerek yaşayabileceği konusunda belli bir görüş ortaya çıkmıştı... Tek sözcükle, bölgede maneviyat bozucu ve yaygın bir propaganda yapılmış..."* [63]

Bölgenin bağımsızlığını savunmak için emekçi yığınlar işgalcilere karşı silahlı savaşıma etkin olarak girmeye hazırdılar. Cafer Tayyar Bey'le bunu itiraf etmek zorunda kalarak şöyle yazmaktay-

62 *Nutuk*, cilt I, s. 305-306. (Aslı şöyledir: *"Bu suretle Trakya talihi, İstanbul mehafili siyasîyesinin verdiği tesire terk olunmuş..."*/ç.n.)

63 a.g.e., s. 306. (Aslı şöyledir: *"Anlaşıldığına göre Şarkî Trakya'nın yalnız başına muhafazai mevcudiyet edemeyeceğinden Garbî Trakya ile birleşerek bir ecnebi idaresi sayesinde yaşayabileceği tarzında fikirler telkin olunmuş. Herhalde kuvvei maneviyeyi kıracak bir takım propagandalar yapılmış..."*/ç.n.)

dı: *"Bölgede kişisel teftişlerimde köylülerle sıkı ilişkim oluyor. Genellikle bu tabaka her türlü özveride bulunmaya hazırdır."* [64] Fakat köylüler örgütlü ve silahlı değillerdi. Trakya milletvekillerinden biri: *"Ne yazık ki Cafer Tayyar Bey hepimizi aldattı* -demekteydi- *En ufak bir örgütsel çalışmaya girişmedi ve tek bir tüfek dağıtmadı."* [65]

Trakya'da Türk ve Bulgar devrimci ve yurtseverlerinin örgütlediği az sayıda gerilla birlikleri ciddî bir etkinlik gösterebilecek durumda değildi. Trakya'da İngiliz-Fransız işgalcilerinin büyük birlikleri bulunduğu göz önünde tutulursa, antiemperyalist savaş cephesini oluşturmak için bu gerilla birliklerinin gücü yetersizdi. Bu nedenlerle Trakya halkı Yunan işgalcilerine karşı savaşa tam anlamıyla hazırlıksızdı ve Yunan emperyalistleri İngiliz emperyalistlerinin onayıyla 1920 temmuz başlarında Doğu Trakya topraklarını ele geçirmeye koyuldular.

20 temmuzda Tekirdağ'a bir tümen yerleştiren Yunanlılar, Edirne üstüne saldırıya geçtiler. Bir başka Yunan tümeni, Meriç Nehri'ni zorla geçerek Batı Trakya'dan saldırıya geçti. 1. Kolordu'yu bozguna uğratan Yunan askerî birlikleri temmuz sonunda Doğu Trakya'yı tümüyle ele geçirmişlerdi. Tayyar Bey komutasında bir Türk birliği düşmana tutsak düştü. İşgalciler, Doğu Trakya'da kanlı bir rejim kurdular. Kendi halindeki Türk halkı üzerinde korkunç bir baskı, yağma ve yığınsal kırıma giriştiler. Halkın özgürlük ve bağımsızlığı için silahlı savaşıma yanaşmayan Doğu Trakya, ulusal hareketi liderlerinin ihanetleri işte böyle sonuçlandı.[66]

Yunan ordusunun harekâtlarına ilişkin olarak Balkan-Tuna Komünist Federasyonlarının bildirisinde şöyle denilmekteydi: *"Balkanlarda kara bir siyasal gericilik egemendir şimdi. Bu gericiliğin koruyuculuğu altında Yunan emperyalistleri, hiçbir protestoya kulak asmadan, Trakya ve Küçük Asya'daki yeni kanlı işlerine başladılar."* [67]

64 *Nutuk*, cilt III, vesikalar, vesika 254, s. 297 (Aslı şöyledir: *"Vilayet dahilinde sık sık icra etmekte olduğum teftişlerde bilhassa köylerle pek sık temas ediyorum. Ekseriyet itibari ile bu tabaka her türlü fedakârlığa amadedir."*/ç.n.)

65 *Nutuk*, cilt I, s. 254. (Aslı şöyledir: *"Maalesef, Cafer Tayyar cümlemizi aldatmış, zerre kadar teşkilat, bir tek tüfek ile teslihat bile yapmamıştır."*/ç.n.)

66 Bkz. T. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, cilt II.

67 *Kommunistiçeski İnternatsional*, 1920, no: 14, s. 2898.

Böylece, Yunan askerî birliklerinin saldırı harekâtları sonucunda Doğu Trakya'nın tümü ve Batı Trakya'nın önemli bir bölümü İngiliz-Yunan işgalcilerin elinde kaldı. Fakat Yunan birlikleri temel amaçlarına henüz ulaşamamışlar, çünkü Türk halkının direnişini kırmayı başaramamışlardı. Halk yığınlarından destek alan Anadolu gerilla güçleri, Türkiye Kurtuluş Savaşı tarihine yeniden seçkin bir sayfa daha yazdılar. Onların kahramanlıkları sayesinde emperyalist İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi "iki hafta içinde dize getirmek" planları suya düştü.

Yeşilordu ve meclisteki fraksiyonu Halk Zümresi

Farklı sınıfsal çıkarları olan farklı toplumsal grupların temsilcileri, antiemperyalist mücadelede birleştiren Türkiye kurtuluş hareketinin "ulusal güçler"i içinde, 1920 bahar ve yazında, sınıfsal çelişkiler gözle görülürcesine keskinleşti. Bağımsızlık mücadelesinin başlıca hedefi, ülkenin yıkımdan kurtarılmasıydı. Bunda emekçilerin olduğu kadar egemen sınıfların da çıkarı vardı. Fakat, anayurdun savunulması olan genel amaç, kuşkusuz, sadece yabancı işgalcilerle mücadeleyle sınırlanamazdı. İşgalci güçlere karşı silahlı mücadeleye köylü, işçi ve zanaatçıların geniş ölçüde katılımı, gündeme kaçınılmaz olarak, tarım, ulusal sorun, devlet düzeninin demokratlaştırılması vb gibi yarı fedol Türkiye için yaşamsal önemde sorunların çözümlenmesi zorunluluğunu getirdi.

Gerilla güçlerinin nizami ordu komutanlıklarına bağlanması girişiminin başarısızlığı, kurtuluş hareketi içinde bir ayrımlaşmanın işaretiydi. Gerilla birlikleri, topraksız ya da az topraklı köylülerden oluşmaktaydı ve bunlar genel olarak devrimci bir duyarlık taşımaktalardı.[68]

M. V. Frunze, Anadolu ulusal hareketini toplumsal sınıfsal içeriği açısından nitelerken bu hareketin temelini Türk subayları ve memurlarının büyük çoğunluğunun ve köy ve kent emekçi yığınlarının oluşturduğunu belirterek şöyle yazıyordu: *"Fakat yavaş yavaş sınıfsal gruplaşmalar gittikçe daha açık seçik biçimlenmeye başladı.*

68 E. E. Lansere, *Ankara'da Bir Yaz. 1922 Yazında Bir Anadolu Yolculuğu Günlüğünden Tablolar ve Değinmeler*, s. 83. (Rus.)

Özellikle de, başlıca kaynak ve temel olan Anadolu köylüsünün rolü gittikçe daha büyük ölçüde kendini gösteriyor." [69]

Antep savunucularının, subaylardan oluşan kent savunma kurulunun kararına karşı protestoları, kurtuluş hareketi içindeki sınıfsal çelişkilerin nasıl keskinleştiğini gösteren en parlak örneklerden biridir. En amansız saldırılar ve kentin Fransız işgalcilerle bombalanması sırasında, 1920 ağustosunda, savunma kurulu, ileri gelen kişilerin para karşılığında kentten ayrılmalarına izin verme kararı aldı. Kenti savunanlar bu karara karşı çıktılar. Savunma kurulunu, kararlarını değiştirmeye, ancak silah taşıyamayacak kimselerin, yani yaşlıların, hasta ve çocukların kentten ayrılmasını sağlayan bir karar almaya zorladılar. Savaşçıların protestosunda şöyle deniliyordu:

"Biz fakirlerin şu memlekette ne bir tek dikili ağacımız ve ne de servet namına hiçbir şeyimiz yok iken bile vatanımızı müdafaa, daha doğrusu bütün zenginlerimizin hesabına çalışıyor, onların mal ve mülklerini servet ve sematını muhafaza ediyoruz. Yine biz fakirler, kadınlı erkekli, düşman karşısında kanlarımızı akıtırken; zenginlerimiz ailesiyle üç dört katlı kâgir binaların zemin katlarında 'hayatlarını sigortaya koymuş gibi' sıcak yemeğinin başında ve yumuşak yataklarının içinde vakit geçirdiklerini görüyoruz. Ve yine onların istirahatlarını temin için geceli gündüzlü cephelerde üzerimize örtecek bir şey bulunmadığı halde yastık yerine tüfeklerimizi başımızın altına koyarak kuru topraklar üzerinde vakit geçiriyoruz.

Bu ahvalin hepsini bildiğimiz halde yalnız kendimizi şununla aldatıyoruz:

Evet biz fakirler, cephelerde ifayı vazife ediyor isek, onlarda hiç olmazsa bizi bırakıp gitmediler. Belki bizim bu hizmetlerimizi yakından görürler de takdir ederler diye onları içimizde gördükçe daha ziyade cesaret ediyoruz.

Eğer bu zevatı-muhtereme hayatlarından korkup harice çıkar, serveti sayesinde işi gücü ile uğraşır ve biz fakirleri 'her vakit ölüme mahkûm; sırf zenginlerin emval ve eşyasının muhafazası, hayatının idamesi için yaratılmış' ayrıca bir kavim telakki ediyorlarsa ve bizi böyle ateşler içinde bırakıp gideceklerse bizim ne mecburiyetimiz var. Biz onlardan evvel gitmeyi biliriz. Onların canları aziz de bizimki neden olmasın. Onlar ölmek istemiyorlarsa biz neden ölelim. Şu memlekette servet namına düşünecek nemiz var. Hanlar, oteller, kıraathaneler, dükkânlar, mağazalar, köşkler, vesaireler bizim değildir.

69 M. V. Frunze, *Kara Denizin Öte Yakasında*, s. 258. (Rus.)

Bugün memleketin müdafaası her şeyden büyüktür. Şu halde ne biz, ne de onlar harice çıkamayacaktır. Aksi takdirde silah istimal edeceğimize de emin olunuz..." [70]

İşçi sınıfının güçsüzlüğü ve köylü hareketine önderlik edecek devrimci bir proletarya partisinin o sırada bulunmayışı nedeniyle, gerillaların Türkiye çapında bir örgütte birleştirilmesi ödevini Türk halkının kurtuluş savaşımında seçkin bir rol oynayan küçük burjuva devrimcileri üstlendiler. Onlar, yarı feodal Türk toplumu, İslam'ın ilk öğretisine uygun düştüğünü varsaydıkları eşitlik ve adalet ilkeleri üzerinde kurulmuş bir topluma çevirmek istiyorlardı. Daha 1919 yılı martında, sözde ilk İslam öğretisinin ilkeleriyle komünizm ilkelerinin özdeş olduğu düşüncesini yayan "Mukaddesatı İslam Cemiyeti"ni kurmuşlardı. Şeyh Abdülvahit Servet'in yukardaki yargıyı kanıtlamak amacıyla yazdığı "İslam'ın Asrı Saadetinden Bir Yaprak" adlı broşürde, "İslamiyet'te şura fikrinin demokrasiyi kabul etmek, zekât vermenin müsavatı kabul etmek" olduğu ileri sürülmekteydi.[71]

İslam ideolojisinin etkisinden kurtulmamış olan Türk küçük burjuva devrimcileri Türk halkının ve öteki Müslüman halkların kurtuluş savaşımının, peygamberin kutsal bayrağı altında ve Rusya'daki komünist devrimle birlik içinde gelişmesi gerektiğini düşünmektelerdi.

Bu akımın önde gelen temsilcilerinden Hakkı Behiç şöyle demekteydi: *"Batı'nın ülkemizi yok etmek isteyen siyaseti karşısında Rus devrimine yaklaşmakta ülke için bir kurtuluş ümidi görmüştüm. Müslüman dünyasında Rus devriminde değişiklikler yaparak oluşturulacak bir sosyalist birlik düşüncesine bağlıydım."* [72]

1920 martında, köylü partisini kurmak amacıyla, Ankara hükûmeti Maliye Bakanı Hakkı Behiç, Nazım Bey, Sırrı Bey, Yunus

70 M. Nurettin, *Gaziantep Müdafaası*, s. 174-175. (Çeviriyi yaptığımız sırada M. Nurettin'in kitabını kitaplıklarda bulamamış, söz konusu kitaptan alıntılar; Rusçalarından yapılmıştır. Kitabı daha sonra bulabildim. Redaksiyon sırasında, metne, önemli ve uzun olan bu parçanın da aslını koydum./ç.n.

71 E. B. Şapolyo, "Millî Mücadele'nin İç Âlemi ve Ankara", *Zafer*, 2.1 1957

72 A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 465. (Aslı şöyledir: *"Garbın memleketimizi yok etmek isteyen siyaseti karşısında Şarka ve Rus inkılabına yaklaşmakta büyük bir ümidi necat görmüştüm. Müslüman âleminde Rus inkılabını tadilen vücuda getirilecek bir sosyalist ittihadı fikrine bağlıydım."*/ç.n.)

Nadi, Hacı Şükrü, Ferit Vakkas, Şeyh Servet Efendi, Eyüp Sabri ve Hüsrev Sami'den oluşan bir girişimci kurul örgütlendi. Hakkı Behiç, kurul sekreteri oldu.[73]

Bu kişilerden pek çoğu, kuşkusuz köylülerin sınıfsal çıkarlarını koruma kaygısından uzaktı. Bu partinin kuruluşuna katılmakla silahlı köylü yığınlarını Ankara hükûmetinin etki ve denetimi altına sokmak istiyorlardı. Ulusalcılar, emekçi halk arasında devrimci hareketin gelişmesinin burjuva egemenliğinin varlığını ve pekişmesini tehlikeye sokacağını bilmektelerdi. 1920 yazında Ankara'yı ziyaret eden bir Sovyet temsilcisine bu çevrelerin temsilcilerince şöyle denilmişti: *"Gerilla birlikleri ve halk arasında, subaylar ve memurların, rütbeleri, durumları, hatta hayatlarıyla ödeyebilecekleri anarşist bir hareket patlak verebilir."*[74]

Savaşmaya yetenekli düzenli bir ordunun oluşturulması Ankara hükûmetinin birincil sorunu olmuştu. Kuşkusuz, böyle bir ordu olmaksızın bağımsızlık savaşının kazanılması olanaksızdı. Bununla birlikte ulusal güçler arasında bu konuda görüş birliği yoktu.

Başta Mustafa Kemal olmak üzere çoğunluk, yeni ordunun, ancak eski ordu temelinde ve onun yüzlerce yıl sürmüş geleneklerivle oluşturulmasından yanaydı. Bir başka grup ise, eski sistemi sürdüren düzenli ordu düşüncesine karşı çıkmaktaydı. Onların kanısınca, sadece yabancı işgalciye karşı değil, Türk halkının iç düşmanlarıyla da savaşmaya yetenekli, "ulusal güçler"in temelinde yeni bir devrimci ordu kurulmalıydı.

İşgalcilerin etkinliğinin ve feodal-sultan gericiliğinin acımasızlığının artması ölçüsünde bu sorunla ilgili tartışma keskinleşti ve meclisin sınırları dışına taştı. Mustafa Kemal "söylev"de şöyle demektedir: *"Batı Cephesi'nde, orduda ve halk arasında ve hatta meclis-te bu akım çevresinde yapılan propaganda* (yeni düzenli ordunun eski sisteminin yıkılması gerektiği A.Ş.) *öylesine güçlü ve etkili bir duruma geldi ki, 'Orduda yarar yoktur, dağılsın! Hepimiz Kuvayı Milliye olalım!' sözleri... her yerde duyulmaya başladı."*[75]

73 E. B. Şapolyo, "Millî Mücadele'nin İç Âlemi ve Ankara", *Zafer*, 31.12.1956.

74 *Jizn Natsionalnostey*, 2.12.1920.

75 *Nutuk*, cilt I., s. 309. (Aslı şöyledir: *"Garp Cephesi'nde, orduda ve halk arasında ve hatta mecliste, bu cereyan etrafında yapılan propaganda, o kadar kuvvetli ve müessir bir hale geldi ki, 'Ordudan fayda yoktur, inhilal etsin! Hepimiz Kuvayı Milliye olalım!' sözleri... her tarafta kulakları doldurmaya başladı."*/ç.n.)

Halkın eski düzen ordu sistemine karşı tepkisi, Kemalistlerin 1920 sonbaharına kadar düzenli bir ordu kuramayışlarının başlıca nedeni oldu. Düzenli ordu kalıntılarının pekiştirilmesi amacıyla gerilla birliklerini ordu komutanlığına bağlamak girişiminin başarısızlığından sonra, 1920 mayıs başlarında kısmî seferberlik ilan edildi. Fakat seferberlik çağrısı da başarıya ulaşamadı. Örneğin Eskişehir'de, Bursa'daki 24. Piyade Tümeni'nin tamamlanması için 3 000 kişi silah altına çağrılmış, fakat toplanan askerler bir gün sonra, Bursa yolundan kaçarak evlerine dağılmışlardı.[76] Kütahya'da silah altına çağrılan askerler ise ikinci Kuvayı Seyyare'ye katıldılar. Batı Anadolu'nun seferberlik ilan edilen öteki yerlerinde de buna benzer olaylar görüldü.

Halkın düzenli orduya katılmak istemeyişi üzerine, TBMM özel bir çağrı yayımlamak zorunda kaldı. Ülkenin yabancı boyunduruğundan kurtulması için ordusunun kurulmasında halkı yardıma çağıran bu bildiride şöyle denilmekteydi: *"Eğer ulus, oğullarını orduya vermezse, ülkeyi kim savunacak? Eğer halk vergi ödemezse, nereden para bulunacak? Eğer insanlarınızı orduya verirseniz, kuşkusuz, ülkenin sahibi siz olacaksınız."*[77]

Düzenli ordunun oluşturulmasının belirsiz bir zamana ertelendiği bu özellikle kritik dönemde, gerilla güçlerini işgalcilere ve padişah ajanlarına karşı mücadelede tek bir örgüt olarak birleştirme zorunluluğu doğdu. Çok geçmeden bu örgüt Yeşilordu adı altında oluştu. Örgütün amacı emperyalizmle ve feodalizme karşı mücadeleydi. Mustafa Kemal: *"Kuşkusuz, yararlanılması zorunlu olan ulusal birliklerin, seçkin ve bilinçli kişilerden oluşması istenilir bir şeydi"* demektedir.[78]

Düzenli ordu kalıntılarının çürümüşlüğünü ve düşmanla savaşmaya yeteneksizliğini belirten Türkiye tarihi yazarları, Yeşilordu'nun oluşturulmasının nedenlerine değinerek şöyle demektedirler. *"Bu koşullarda, yeni bir bilinç taşıyan yeni Türk ordusu kurulana kadar, bilinçli ve ulusal harekete destek olabilecek insanlardan oluşmuş askerî güçler kurmak isteği doğdu."*[79]

76 A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 350-351.

77 *Hâkimiyeti Milliye*, 13.5.1920 (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

78 *Nutuk*, cilt I, s. 293. (Aslı şöyledir: *"Şüphesiz, istihdamları zaruri olan millî müfrezelerin, güzide ve şuurlu kimselerden terkip edilebilmesi şayanı arzu idi."*/ç.n.)

79 *Tarih*, cilt IV, s. 68. (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

1920 mayıs ayı sonunda Yeşilordu örgütünün 32 maddeden oluşan programı hazırlanıp yayınlandı.[80] Program içeriğinde, birbirine karşıt iki dünya görüşünün, sosyalizmin ve ulusçuluğun etkisi vardı. Bu programın siyasal içeriğinden söz ederek M. V. Frunze *örgütün başında bulunan kişiler, -ulusal güçler-i oluşturan öğelerin niteliklerini taşımaktalardı. Bu nedenle siyasal çizgide, belli belirsiz sosyalist-halkçı bir program izliyorlardı" demektedir.*[81] *Türk tarihçileri ise aynı konuda şöyle yazıyor: " TBMM'nin açılışından sonra siyasal parti niteliği taşıyan bir kaç örgüt doğdu. Bunların doğuşunda, Rusya olaylarının ve Rusya'da yayılan komünist düşüncelerin şu ya da bu ölçüde etkisi vardır. Yeşilordu adıyla kurulan örgüt de bunlar arasındadır. Bu örgüt büyük önem kazandı, orduda ve TBMM hükûmetinde kaygı uyandırdı."*[82]

Yeşilordu devrimci bir örgüttü. Başında bulunanların küçük burjuva devrimcileri oluşları nedeniyle Yeşilordu programı, emekçi halkın çıkarlarının tutarlı bir biçimde savunulmasında temellendirilmemişti. Fakat yine de, programda yer alan bazı istekler; geri kalmış, yarı feodal ve yarı sömürge Türkiye'nin hızla burjuva-demokrat bir devlete dönüşmesine yardım edebilirdi. Sömürücü devletin temellerini söz konusu etmeden halkı sadece yabancı sömürgelerle savaşa çağıran Anadolu ve Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyeti programıyla karşılaştırıldığında, Yeşilordu programının üstünlüğü özellikle bu noktadaydı. Yeşilordu programının oluşmasında o yıllarda Türkiye'de oluşan sosyalist ve komünist grupların etkisi olmuştu.

Program şu temel ilkelerden oluşmaktaydı: emperyalizmle ve içerdeki ajanlarıyla mücadele, tarım reformunun ve devlet düzeninin demokratlaşması için zorunlu olan öteki reformların yapılması vb.

Program gereğince Yeşilordu, Asya'dan emperyalist saldırganları kovmak ve onların daha sonra da Asya ülkelerine sızmamalarına izin vermemek için kurulmuş bir savaş örgütüydü. "işgalcilerle silahlı mücadelenin yanı sıra, Yeşilordu ülke içindeki her türlü emperyalist akıma ve aynı zamanda sermayenin baskı ve zorbalığına karşı da amansızca savaşır." (mad. 2)

Yeşilordu, halkın çıkarlarına ihaneti, vatana karşı işlenmiş

80 *Yeşilordu'nun Nizamnameleri*, mayıs 1920.

81 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu*, s. 338. (Rus.)

82 *Tarih*, cilt IV, s. 67-68 (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

en ağır suç olarak görüyor ve hainlere ölüm cezasının uygulanmasını haklı ve yasal bir savunma aracı olarak kabul ediyordu. (mad. 17) Emperyalizmin yararına örgütün davasına ihanet eden örgüt üyeleri için de ölüm cezası getiriliyordu. (mad. 26) Yeşilordu emperyalizme mücadelede Kızıl Ordu'yu en iyi bağlaşık (müttefik) sayıyor ve bu birliğin, halkların içtenlikle karşılıklı saygısı ve kardeşliği temelinde kurulması gerektiğini belirtiyordu. (mad. 19)

Yeşilordu kendini, düzenli ordunun karşıtı olarak görüyor; çoğunluğun ordusu sayıyordu. Bu nedenle "halkın çoğunluğunun esenlik, mutluluk, özgürlük ve güvenliğini sağlamak." (mad. 9) Yeşilordu'nun amaçlarındandı.

Yeşilordu, "fiziksel ve akıl emeğiyle yaşayan herkesi, yani bütün insanlığın hizmetkârları olan köylü, işçi ve hizmetlileri" örgütünün desteği olarak görüyordu. (mad. 10). Bu nedenle Yeşilordu, düzenli ordu sistemine karşı çıkıyor ve genel olarak savaşı reddediyordu. Savaşı ve askerî hizmeti ancak "emperyalizme, halk üzerindeki orbalık ve egemenliğe karşı mücadele" amaçlarıyla kabul ediyordu. (mad. 8)

Yeşilordu'nun tarım programı, en kısa zamanda toprak reformunun yapılmasına yönelikti. Toprak "hava, ışık ve su gibi, tüm halka özgü bir nimet" sayılıyor, toprak üzerindeki mülkiyet hakkının devlete verilmesi isteniyordu. Devlet ise, "onu ücretsiz olarak köylülerin kullanımına bırakmalıydı." (mad. 4)

Toprağın ve toplumsal zenginliklerin bölüşülmesi konusunda Yeşilordu programında şöyle denilmekteydi: Herkes topraktan ve toplumsal zenginliklerden sadece kişisel emeğine ve akılsal yeteneklerine bağlı olarak yararlanmalıdır." (mad. 3)

Böylece, tarım reformu, feodal toprak sahipliğinin ortadan kaldırılmasına ve köylülere toprak sağlanmasına yönelikti.

Yeşilordu örgütünün ekonomik programı, sermaye kârlarının tek tek kişilere ya da onların ailelerine değil tüm halkın yararına kullanılması için (mad. 5) devletin ekonomik yaşama etkin olarak karışmasını öngörmekteydi. Bu programa aynı zamanda, üretim araçları üzerinde özel mülkiyet ve kişisel olarak mal mülk sahibi olmak haklarını tanıyor, fakat "zenginlik ve sermayenin tek tek ellerde toplanmaması için geleceğe dönük gerekli önlemlerin alınmasını" (mad. 6) en önemli görevlerinden bir sayıyordu. Yeşilordu aile kurumunu saygıyla karşılıyor (mad. 12) "toplumun tüm nimetle-

rinden yaşlıların, yersiz, yurtsuz çocukların, hastaların, kişisel emekleriyle kendilerine yaşama araçları sağlayamayanların yararlanabilmelerini" (mad. 11) savunuyordu.

Devlet düzeni konusunda Yeşilordu, halk hükûmeti kurulmasından ve genel çalışma yükümlülüğünden yanaydı. (mad. 7)

Yeşilordu programının ideolojik temeli, İslam diniydi. Örgütün kurucuları, Türk halkının dinsel duygularını göz önünde bulunduruyorlardı ve kendileri de İslam ideolojisinin etkisinden kurtulmuş değillerdi. Programda, İslam'ın kutsal yasalarına dayanan Yeşilordu'nun; o mutluluk çağının herkese özgü içtenliğini yeniden canlandırmak ve Batı'dan gelmiş bencil ve çıkarcı istekleri Asya'dan uzaklaştırmak için çaba göstereceği belirtiliyordu. Yeşilordu'nun yolu, Tanrı'nın doğruluk yoludur. (mad. 13) "Mutluluk çağları" olarak Müslümanlığın başlangıç dönemi, yani Muhammed'in ve ilk halifelerin dönemi kabul ediliyordu. (mad. 2)

Gençliğin eğitim ilkeleri, çocukların okul ve okul dışı eğitimi de yine İslam ideolojinden alınmıştı. (mad. 14, 15, 16, 18)

Yeşilordu'nun bayrağı, yeşil sancaktı. Bu, İslam'a inananların kardeşlik sancağıydı. (mad. 20) Basın organı olan *Seyyare Yeni Dünya* "Bolşevik İslam Gazetesi" başlığını taşıyor ve makalelerinde komünizmin ilkelerini İslam'ın ilkeleriyle özdeşleştiriyordu.[83]

Yeşilordu tüzüğü, örgütün genel yönetiminin merkez komitesince gerçekleştirilmesini öngörüyordu. (mad. 21) Alt örgütler, ilçe ve bucak merkezlerinde, kentlerde ve köylerde kuruluyordu. (mad. 22) Gelir kaynakları, gizlice toplanan, fakat kesinlikle isteğe bağlı bağışlardı. (mad. 28, 29, 30)

Yeşilordu devrimci köylülüğü Türk devriminin ana gücü sayıyordu. Sömürücülerin baskısından emekçi yığınların kurtuluşunun baş koşulu olarak işçi ve köylülerin devrimci birliği düşüncesi bu programda yer almamaktaydı. Türk toplununun en devrimci ve en öncü sınıfı olan işçi sınıfının yönetici rolünün bilmezlikten gelinişi, uluslararasıcılığın yerine ulusalcılığın geçirilişi, ulusal azınlıkların Türk çoğunluğun karşısına konuluşu; tüm bunlar devrimci köylü hareketini dolaysız sınıfsal ödevlerinden saptıracak şeylerdi ve bu noktalarda da "Yeşilordu" yöneticilerinin küçük burjuva yapıları kendini ele veriyordu.

83 Bkz. K. Yust, *Anadolu Basını*, s. 109. (Rus.)

Fakat Türkiye gibi bir köylü ülkesinde, Yeşilordu programının devrimci ilkeleri geniş bir yaygınlık kazandı. Anadolu'nun birçok kentinde, Ankara, Samsun, Amasya, Malatya, Tokat, Zile, Sivas, Konya, Kütahya, Eskişehir vb yerlerde alt örgütler kuruldu.

Yeşilordu programının meclis üyeleri arasında da pek çok yandaşı vardı. Bu milletvekillerinden 85 kişi, Yeşilordu ilkeleri uğrunda mücadele edeceklerine Kuran'a el basarak yemin edip mecliste, "Halk Zümresi" adlı bir grup oluşturdular. Halk Zümresi, Yeşilordu programına uygun olarak kendi siyasal programını hazırladı ve yayımladı. Bu programda, devrimci Türkiye'de halk egemenliğinin devlet örgütüne ilişkin ilkeleri açıklanmaktaydı.

Halk Zümresi'nin programında yer alan devlet kuruluşunun temel ilkeleri; yeni Türkiye'nin, Mustafa Kemal tarafından 26 nisan 1920'de TBMM'de ilan edilen siyasal yapısından kesinlikle farklıydı. Kendi programında Mustafa Kemal, ülkenin kayıtsız, koşulsuz egemenliğinin bütün ulusa ait olduğunu söylemekteyken, Halk Zümresi, "ulus" terimini "halk" terimiyle değiştirdi. (mad. 1) Bu terimle emekçi yığınlar amaçlanıyor ve onların "insan toplumunun gerçek hizmetkârı olan, fiziksel ya da akıl emeğiyle yaşayan kişiler, yani köylüler, işçiler, zanaatçılar, memurlar ve hizmetliler" (mad. 4) olduğu belirtiliyordu.

Halk Zümresi, Büyük Millet Meclisi adının Halkın Büyük Şûrası olarak değiştirilmesini ve meclis üyelerinin genel oyla seçilmiş halk delegelerince atanmalarını istiyordu. (mad. 8) Kemalistler önceden beri uygulanan iki dereceli seçim sisteminden yanaydılar. Halk Zümresi, "bakanlar kurulu" terimi yerine "yürütme komiserleri kurulu" terimini öneriyordu. Bu kurul, hayır ve din işleri,[84] sağlık koruma ve toplumsal güvenlik, eğitim, sanayi, adalet, maliye, içişleri, nafia,[85] dışişleri komiserliklerinden ve Yeşilordu'nun

84 Yeşilordu vakıfların varlık ve topraklarına el konulmasına karşıydı. Bunun gibi, Halk Zümresi programındaki bir açıklama notunda do şöyle denilmekteydi: "Camiler, iyi işlerde kullanılmak üzere büyük bir sermayeye sahiptir. Hükûmet bu poroların hayırlı işlerde kullanılmasını denetler." (mod. 15)

85 Nofio Komiserliği kurulmosının nedeni, Halk Zümresi'nin, hemen hemen tümüyle yabancı kapitalistlerin elinde bulunan yeraltı servetleri endüstrisinde kapitülasyon ve ayrıcalıklar sisteminin kaldırılmasını savunuşuydu. Programda şöyle deniliyordu: "Yeraltı servetleri işletmeleri, halkın genel kullanım hakları alanına girer ve devletçe yönetilirler." (mad. 24)

yasal amaçları elde edilene kadar varlığını sürdürecek olan halk savunma komiserliğinden oluşmalıydı. (mad. 15)

Halk Zümresi programında, örneğin vergi alanında yeni istekler öne sürülerek, "bugüne kadar ikinci sınıf yurttaş sayılan köylü ve işçilerin sırtındaki ağır vergi yükünü hafifletmek için, tüm halk arasında adil ve oransal bir vergi dağılımı"nın gerekliliği belirtiliyordu. (mad. 19) İşçi sorununa ilişkin olarak programda "hükûmetin işçilere, sağlık kurallarına uygun konut sağlaması ve işletmelerde güvenliğin kazanılması için gerekli koşulların yaratılması" görüşleri yer alıyordu. (mad. 21)

Yasal olmayan aşırı kâr, spekülasyon ve hileyle mücadele için, Halk Zümresi, üretim ve kredi kooperatifleri kurulmasını ve dış ticaretin tekelleştirilmesini öneriyordu. (mad. 27)

Dış borçlar ve yabancılara tanınmış ayrıcalıklar Halk Zümresi'nce, emperyalistlerin zenginleşme kaynağı, Türkiye'nin içişlerine karışma ve Türk halkının vicdanıyla alay etme olarak nitelendirilmekteydi. Halk Zümresi böylece, kapitülasyonların kaldırılmasını ve dış borçların tanınmamasını savunmaktaydı.

Yeşilordu programının sonraki gelişmesi, sol grupların bu örgüt içindeki etkinliklerinin güçlenmesiyle gerçekleşti. 1920 haziranında oluşan bir sol fraksiyon Yeşilordu programını yeterince tutarlı ve devrimci bulmuyor, bu nedenle bazı maddelerinin gözden geçirilmesini öneriyordu. Fakat Yeşilordu yönetici kadrosu içinde bulunulan dönemin gereklerini karşıladığı gerekçesiyle, programın yeniden gözden geçirilmesi önerisini reddetti. Bununla birlikte sol fraksiyonun Yeşilordu saflarında bilimsel sosyalizm propagandası yürütmesine izin verilmişti.

Çok geçmeden Yeşilordu sol fraksiyonu Ankara şehir komitesini ele geçirdi ve eylemlerine işçiler, zanaatçılar ve çevre köyleri köylüleri arasında geniş ölçüde yaygınlık kazandırdı. Yeşilordu Ankara hücresi üye sayısı bir hafta içinde 50'den, 150'ye çıktı. Ankara komitesi, işçi ve köylülere, onları Türk devriminin dış düşmanlarıyla kararlılıkla mücadele etmeye çağıran bir dizi çağrı yayınladı.

Yeşilordu'nun cephe hattı yakınındaki hücreleri özellikle büyük başarılar kazandılar. Pek çok gerilla birliği, bu arada Ethem Bey'in o sırada 6 000'den fazla savaşçıdan oluşan Birinci Kuvayi Seyyare Kolordusu, tümüyle Yeşilordu'ya katıldı.

Cephe hattı yakınındaki kent ve köylerde yeni Yeşilordu birlikleri örgütlendi. Örneğin, 1920 haziran sonu ve ağustos ayı başlarında, Kütahyalılar, her biri 600 savaşçıdan oluşan dört taburluk bir "ulusal alay" örgütlediler. Alayın örgütleyicisi, birinci gerilla kolordusunca tam yetkili kılınan ve sonra alayın komutanı olan Binbaşı İsmail Hakkı Bey'di. Alay, düzenli ordu yapısı içinde yer almadığı için Batı Cephesi Komutanlığı onun silahlandırılmasını ve (ayda 20 000 lira tutan)[86] geçim masraflarını üstlenmeyi kabul etmedi. Batı Cephesi komutanı Ali Fuad Paşa, Binbaşı İsmail Hakkı Bey'e, resmî yazısında şöyle demekteydi: *"Alayınız, ulusal alay olduğuna göre, geçimleri halkın parasıyla sağlanmalıdır."*[87]

Fakat bu durum Kütahyalılara engel olamadı. Kendi topladıkları paralarla askerlerini silah, donatım ve alay için gerekli diğer gereçlerle donattılar. Doktor İdris Nezihi Bey başkanlığında 50 yataklık bir sahra hastanesi kuruldu. Yeşilordu birliklerince kabul edilen armalı başlıkların dikilmesi için gereç bulmak hepsinden güç oldu. Bu başlıklar, Türk denizcilerinin başlıklarına benziyordu. Fakat kuşağında yeşil ve kırmızı şeritler dikiliydi. Komutanların başlıklarında, bu şeritlerden başka, sayısı rütbeyi belirten yıldızlar da vardı. Tabur komutanı üç bölük komutanı iki, takım komutanı bir yıldız taşıyordu.[88]

Batı Cephesi'nde Yeşilordu'nun düzenli birliklerin askerleri üzerinde de etkisi artmaktaydı. Bu yüzden subaylarla gerilla birlikleri komutanları arasında karşılıklı ilişkiler gerginleşiyordu. Tevfik Bey şöyle demekteydi: *"Gerillaların başına subay ya da levazımcı koymak, ya da onları ordu düzenini kabul etmeye zorlamak olanaksızdır. Çünkü bir subay gördüler mi azrail görmüş gibi ayaklanıyorlar."*[89]

Yeşilordu'nun Batı Cephesi'ndeki etkisini Mustafa Kemal de kabul etmek zorunda kalmıştı. "Söylev"de şöyle diyor: *"Ali Fuad*

86 İ. H. Uzunçarşılıoğlu, *Bizans... Kütahya Şehri*, s. 197

87 a.g.e.

88 a.g.e., s. 198.

89 *Nutuk*, cilt I, s. 320-321 (Aslı söyledir: *"Tevfik Bey diyordu ki: Kuvayı Seyyare ne bir fırka ne de bir kuvveyi mutazamma haline ifrağ edilemez... Bu serserilerin başına ne bir zabit, ne de hesap memuru koymak kolay olmamakla beraber kabul ettirilmesi imkânı da yoktur. Çünkü zabit gördüler mi, Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar."*/ç.n.)

Paşa'yı karşılamak için istasyonda bulunuyordum. Paşa'yı omzunda bir filintayla, Kuvayı Milliye giysileri içinde gördüm. Batı Cephesi komutanını bu giyime özendiren düşünce ve anlayışın bütün Batı Cephesi üzerinde ne ölçüde ileri bir etki yapmış olduğunda kuşku kalmamıştı."[90]

Yeşilordu'nun ilk başarıları, Kemalistleri kaygılandırmıştı. Hükûmet çevreleri, Yeşilordu konusunda (sözde yabancı devletlerle bağlantısı olduğu ve bir hükûmet darbesi hazırladığı) türünden kışkırtıcı söylentiler yaymaya başladılar.[91] Bu kışkırtma, İstanbul tarafından hemen benimsendi. Kemalistleri düşsel bir "bolşevizm tehlikesi"yle daha fazla ürkütmek için İtilaf Devletleri basınınca şişirildi. *Times* gazetesi İstanbul muhabiri şöyle yazıyordu: *"Küçük Asya'da etkin bir biçimde bolşevizm propagandası yaygınlaştırılıyor. Eskişehir'de kurulan bir bolşevik komitesi, komünist programa katıldığını belirten bir bildiri yayınladı. Tüm kent halkı, bu komiteden olduklarını belirtmek için bütün gün kırmızı ve yeşil şeritler taşıdılar. Gezginler, bürokrasinin ezdiği cahil halk yığınları arasında bolşevik propagandanın ciddî başarılar kazandığını bildiriyorlar..."*[92]

1920 yazında Ankara'ya gelen bir Fransız gezgin şöyle yazıyor: *"Komünizm ülküsü, kasırga gibi, en yüce dağları aşarak tüm dünyayı dolaşmakta. Küçük Asya'nın merkezinde tüm dünya işçilerinin savaş marşı enternasyonalin çınıltıları coşku uyandırıyor."*[93]

17 haziranda meclis tarafından İçişleri bakanlığına seçilmiş olan Yeşilordu sekreteri Hakkı Behiç Bey, kışkırtmalar sonucunda istifa etmek zorunda kalmıştı.[94] Fakat 4 eylülde İçişleri bakanlığına, oy çoğunluğuyla, Tokat milletvekili ve Yeşilordu sol kanat üyesi Nâzım Bey seçildi.

Nâzım Bey'in İçişleri bakanlığına seçilmesi, Mustafa Kemal tarafından, milletvekillerinin önemli bir bölümünün "garip ve ölçü-

90 a.g.e., s. 314. (Aslı şöyledir: *"8 teşrinisani 1920'de Fuod Paşa, Ankara'ya geldi. İstikbal için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşayı omzunda bir filinta olduğu halde Kuvayı Milliye kıyafetinde gördüm. Garp Cephesi kumandanını bu kıyafete rağbet ettiren fikir ve zihniyet cereyanının bütün Garp Cephesi üzerinde ne derece ileri bir tesir yapmış olduğunu anlamak için artık tereddüde mahal kalmamıştır."*/ç.n.)

91 H. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası...*, s. 539-550.

92 *Provda*'dan alıntı, 20.7 1920.

93 Bkz. *Petrogradskaya Provda*, 19 11 1920.

94 N. Halil, *Büyük Meclis ve İnkılap*, s. 147

süz ilkeler" yanına geçişlerinin başlangıcı olarak nitelendi. Nâzım Bey, seçmenlerin istemleri hiçe sayılarak ve gösterişli bir biçimde hükümet başkanınca huzura kabul edilmedi ve İçişleri Bakanlığı seçimi onaylanmadı. Mustafa Kemal bu konuda şöyle diyordu: *"Yüce meclisin güvenini kazanmış ve onun tarafından seçilmiş bir bakanı kabul etmemek davranışımın anlamını ve yaratacağı gerginliği kuşkusuz biliyordum. Fakat ulusun büyük çıkarı beni böyle davranmaya zorluyordu."*[95]

Nâzım Bey, bazı yabancı çevrelerle "bağlantıda" olmakla suçlandı.[96] Mustafa Kemal, meclisten, bakanların ancak Bakanlar Kurulu başkanınca belirlenmiş adaylar arasından seçilmesi konusunda yeni bir yasa çıkarttı ve ekim 1918-mayıs 1919 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu jandarmasına komuta etmiş olan Refet Bey'i İçişleri başkanlığına seçtirdi.

Bunların yanı sıra Yeşilordu'nun eylemleri kovuşturulmaya başlandı ve bu eylemler halkın amaçlarına düşman olarak nitelendirildi. Mustafa Kemal: *"Bu derneğin zararlı bir biçim ve nitelik aldığı kanısına vardım ve hemen ortadan kaldırılması sorununu düşündüm"* demektedir.[97]

Yeşilordu'nun küçük burjuva sağ kanat yöneticileri, hükûmetin isteğine hemen boyun eğdiler ve 1920 eylülünde, ülkenin bağımsızlığı için savaşan ulusun birliğine engel olduğunu ileri sürdükleri Yeşilordu'nun kendi kendini dağıtma kararını açıkladılar.

Yeşilordu'nun, Ankara kent komitesi yönetimindeki sol kanadı, bu karara boyun eğmeyi reddetti ve bağımsız bir örgüt olduğunu bildirdi. 1920 kasımında ise, örgütün en devrimci üyeleri, Türkiye Halk Komünist Partisi'ne (Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası) girdiler.

1920 sonbaharında Bakü'de toplanan Doğu Halkları Birinci Kurultayı'na, 37 ulus ve halkın temsilcisi olarak 1 275 delege katıldı. Türkiye delege kurulu özellikle kalabalıktı.

95 *Nutuk*, cilt I, s. 312. (Aslı şöyledir: *"Meclisi Âli'nin, mazharı itimat ve intihabı olan bir vekili kabul etmemekle, ihtiyar ettiğim muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat, memleketin büyük menfaati, beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu."*/ç.n.)

96 H. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası...*, s. 339-550.

97 *Nutuk*, cilt I, s. 295. (Aslı şöyledir: *"Bu cemiyetin, muzır bir şekil ve mahiyet aldığına kani oldum. Derekap lağvı cihetini düşündüm."*/ç.n.)

Gündemdeki en önemli sorunlar arasında, kurultay, Türk ulusal hareketine ilişkin açıklamaları dinledi ve Türk halkının kurtuluş hareketinin gelişmesinde büyük önem taşıyan "Türkiye Üzerine" başlıklı özel kararı aldı. Kurultay, Doğu halklarını ezen ve sömüren emperyalizme karşı çarpışmakta olan Türk savaşçıları derin yakınlık duygularını bildirdi. Doğu'nun ezilen halklarını yabancı emperyalist boyunduruğundan kurtarmak isteyen ulusal devrimci hareketleri desteklediğini açıkladı.

Bununla birlikte kurultayda, Türkiye'deki ulusal devrimci hareketin salt yabancı sömürücülere karşı yönelmiş olduğu ve bu hareketin başarısının Türk köylü ve işçilerinin baskıdan ve her çeşit sömürüden kurtulması anlamına gelmeyeceği belirtildi. Hareketin başarısı Türk emekçi sınıflarının en önemli sorunları olan tarım ve vergi sorunlarına çözüm getirmeyecek ve Doğu'nun kurtuluşuna en büyük engel olan ulusal çekişmeleri ortadan kaldırmayacaktı.[98]

Türkiye Komünist Partisi'nin kurulması ve ilk kurultayı

1918-1919 yıllarında Türkiye tarihinin en büyük olaylarından biri, Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kurulmuş olmasıdır. Bu parti, antiemperyalist devrim sürecinde ve Marksist-Leninist öğretinin temelinde doğdu. Girişimcileri ve örgütçüleri, 1911'de kendi gruplarını oluşturan sol sosyalistlerdi. Bulgar, Makedonya ve Yunan sol sosyalistleriyle sıkı bir bağlantı içinde, Türk işçileri ve aydınları arasında sosyalist düşüncelerin propagandasını ilk kez onlar başlattılar. Türk sol sosyalistleri o dönemde bilimsel sosyalizmin propagandasından uzak olmakla birlikte, Türk toplumsal düşüncesinin gelişme tarihinde sosyalist akımının ortaya çıkması için bir taban hazırlamaya başladılar. Türk toplumunun 1908 burjuva Jön Türk devrimine kadar doğurabildiği en sol akım, burjuva reformcu isteklerin çerçevesi dışına çıkmıştır. Burjuva ideolojisinin etkisi altında bulunan işçi hareketi, burjuva ulusalcılığının sancağı altında gelişmekteydi. O dönemde sınıfsal uzlaşmazlıklar henüz ulusal birlik duygusunu koparacak bir güce ulaşmamıştı. Türkiye işçi sınıfı güçsüzdü ve sayıca azdı.

98 *Doğu Halkları Birinci Kurultayı. Bakü, 1-8 eylül 1920...*, s. 116-117 (Rus.)

Türkiye'nin yarı sömürge durumu, eskimiş feodal kurumlarının varlıklarını sürdürmesi, sonsuz erkli (kadiri mutlak) İslamlığın egemenliği, Türkiye'deki çeşitli halklar arasında burjuva-ulusalcı hareketler ve bunların yanı sıra gerek yerli gerek yabancı sömürgelerin zulmü altında inleyen emekçi yığınların yılgınlıkları ve bilinçsizlikleri, sosyalist düşüncelerin olgunlaşmasına engel oluyordu.

Ülkede 1908 devriminin ilk yıllarında canlanan toplumsal yaşam yeniden Jön Türklerin askerî-polis rejiminin denetimi altına düşmüştü. Jön Türk egemenliğinin sahipleri, halk hoşnutsuzluğunu, sınıfsal ve ulusal kurtuluşçu savaşın en ufak belirtilerini acımasızca eziyorlardı. 1913 yılında siyasal partilerin dağıtılması ve yasaklanması konusunda bir yasa çıkarıldı. Parti yöneticileri tutuklanarak Anadolu zindanlarına sürüldüler. Pek çoğu oralarda yok olup gitti.

Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar sosyalist düşünceler Türkiye'de geniş yaygınlık kazanamadı. Bundan başka, devrimci mücadele deneyi ve kuramsal bakımdan hazırlıklı sınıf savaşımında pişmiş kadrolar yoktu. Sosyalizmin temel kuramsal yapıtları Türkçe'ye çevrilmemişti. Tüm bunlar belirli bir ölçüde sosyalist hareketin gelişmesini frenlediler.

1918 yılı sonlarında, Türk işçilerinin büyük ölçüde (yüzde 58'inin) yoğunlaşmış olduğu İstanbul'da, ilk komünist grup yasadışı olarak örgütlendi. Grubun etkin üyeleri, demiryolu ve kent ulaşımında çalışan öncü işçilerdi. 1919 şubatında, önde gelen üyelerinin tutuklanmasıyla, grup dağıldı ve varlığı sona erdi.

İstanbul'da bu grubun yanı sıra yine komünist düşüncelerin propagandasını yapan yasadışı çevreler oluşmuştu. Bunlardan bazıları işgalcilerin ve padişah hükûmetinin acımasız terör rejimleri altında işçiler ve öğrenciler arasında çalışmalar yapmaktaydı. İşçiler kaynaşmış ve örgütlenmiş değillerdi. Başında İngiliz emperyalizminin satın aldığı Hüseyin Hilmi ve Mustafa Fazıl'ın[99] bulunduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası (OSF) işçi hareketini efendilerinin çıkarlarına bağımlı kılmak istiyordu. OSF, yasal olarak çalışıyor, demiryolu ve şehir ulaşımı, sanayi ve kamu kuruluşları, hamallar ve ticaret kurumlarında çalışan hizmetliler arasında eylemini sürdürü-

99 *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, s. 94.

yordu. Eskişehir'de bir şubesi vardı.[100] 1919 yılı ortalarında bu partinin üye sayısı 5 000 kadardı.[101] OSF'nin açıkça İtilaf Devletleri safına geçişi Türkiye işçi sınıfı üzerindeki etkisini zayıflattı.[102]

Bunun yanı sıra, başında Doktor Hasan Rıza ve Cemil Arif'in bulunduğu Sosyal Demokrat Parti adlı örgütün de oportünist eylemi güçlenmekteydi. Bu parti işçiler arasında bir etkiye sahip olmamakla birlikte, edilgen (pasifist) düşüncelerin propagandasıyla, devrimci bir hareketin gelişmesine engel oluyordu.[103]

1919 yılında, Şefik Hüsnü, Ethem Nejat ve Ahmet Akif'in önderlik ettikleri Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF), emekçilerin örgütlenmesinde önemli bir rol oynadı.[104] Bu partiye esas olarak, Almanya'dan Türkiye'ye dönen işçiler katıldılar.[105] TİÇSF'nin temel ödevi, ülkenin emperyalist egemenliğinden kurtarılması ve demokrat bir hükûmetin kurulmasıydı. Parti, işçi ve köylülerin siyasal ve ekonomik çıkarlarını savunuyor ve "sosyalizmi kurmanın propagandasını" yapıyordu. TİÇSF'nin yayın organı olarak *Kurtuluş* adında bir dergisi vardı. TİÇSF yarı yasal çalışma koşullarına karşın işçiler ve zanaatçılar arasında geniş bir propaganda çalışması yürütmekte ve emekçi yığınların yakınlık duygusunu kazanmaya başlamaktaydı. Fakat bu partinin köylüler arasında herhangi bir fiili çalışması yoktu.

TİÇSF, OSF'nin kurduğu sarı sendikalardan farklı olarak devrimci işçi sendikaları örgütledi. 1919 yılı kasımında, İstanbul'daki tüm sendikalar kurultayında II. Enternasyonal sendikalarından ayrılma kararı alındı.[106]

1920 başlarında, TİÇSF'nin yasallaştırılmasından sonra, parti yönetimine gelen burjuva öğeler, devrimci mücadele yolundan

100 T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)*, s. 464-465.

101 E. F. Ludşuveyt, *Türkiye'de Ekim Sonrasında Devrimci Yükseliş*, s. 47 (Rus.)

102 *Doğu Halkları Komünist Partileri Program Belgeleri*, s. 147 (Rus.)

103 *Türkiye Komünist Fırkası Birinci Kongresi*, s. 94.

104 T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)*, s. 438.

105 Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk hükûmeti Almanya ve Avusturya'ya 3 000'den fazla işçi göndermişti. Bunlar arasında, Ekim Devrimi'nin etkisiyle, savaşın hemen sona erdirilmesi ve yurda dönmek için bir hareket doğdu. Birçok Türk işçisi Sportak hareketinden etkilenmiş, bazıları, Almanya'daki Kasım Devrimi'ne katılmışlardı. 1918 yılında Berlin'de Türk işçileri için bir kulüp açılmıştı.

106 *Kızıl Sendika ve Üretim Birlikleri Uluslararası Sovyeti Raporu*, s. 53. (Rus.)

ayrıldılar ve parti programını değiştirdiler. Yeni programda, demokrat bir hükûmet oluşturmak için savaşım maddesi yerine, parlamento seçimlerine katılma isteği ileri sürüldü. Köylülerin topraktan parasız yararlanmaları yerine, herkese özgü kredilerden yararlandırılmaları önerildi. Sekiz saatlik iş günü maddesi yerine, bir iş yasası çıkarılması düşüncesi konuldu.[107]

Pek çok işçi TİÇSF'den ayrılarak, İstanbul'daki komünist örgüte katıldılar. Bu örgüt 1919 yılı ilkbaharında kurulmuştu ve başkent emekçilerini işgalcilere karşı mücadeleye yöneltmede önemli bir rol oynuyordu. İstanbul'un eski işçi merkezlerinden biri olan Haliç bölgesi, işgalcilere karşı çatışma alanı oldu.

Türkiye Komünist Partisi çalışma programının girişinde örgütün çalışmasının niteliği şöyle belirtilmekteydi: *"Komünistlerin İstanbul grubu, Türk işçilerinin devrimci eyleminin temellerini attılar; sınıf savaşı temelinde ilk sendikal birlikleri kurdular; emekçi yığınlar ve... antiemperyalist cephenin işçi savaşçıları arasında dayanışma ve bağlantıyı sağlamaya yöneldiler."*[108]

İstanbul'daki komünist grup, Komintern'in IV. Kurultayı'nda bu grubun temsilcisinin belirttiğine göre, hemen hemen iki yıllık yasadışı çalışması süresince, fabrikalarda, işliklerde, işçilerin toplu olarak bulundukları her yerde hücreler kurarak; yasal ve yasadışı broşürler, dergiler, bildiriler ve çağrılar yayınlayarak ve çok sayıda komünist yayın dağıtarak yığınlar arasında etki sahibi oldu.[109]

İstanbul'daki örgüte koşut olarak 1919-1920 yıllarında Anadolu kentlerinde, Eskişehir, Zonguldak, Samsun, Sivas, Erzurum, Trabzon ve Rize'de de yasadışı komünist gruplar oluştu.[110] Bu grupların oluşmasında, devrim Rusyası'ndan dönen eski Türk savaş tutsakları büyük rol oynadılar.[111]

107 B. Ferdi, *Türkiye'de 1917-1918 Yıllarında İşçi Köylü Hareketi* (Rus.) -ders notları steno tutanakları-, s. 22. Bu kadar büyük ölçüde ılımlı bir programa karşın, 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri askerî birliklerince zapt edilmesinden sonra TİÇSF yasaklandı. 1920 sonlarında yeni bir temel üzerinde yeniden kuruldu ve 1925 yılına kadar varlığını sürdürdü. Yayın organı, *Aydınlık* dergisi oldu.

108 *Doğu Komünist Partileri Program Belgeleri*, s. 147 (Rus.)

109 Bkz. *Komünist Enternasyonal IV. Kurultay Bülteni*, 1922, no: 17, s. 28. (Rus.)

110 *28-29 Kânunusani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi...*, s. 52.

111 *Jizn Natsionalnostey*, 27.4.1919

Komünist gruplar; Zonguldak madencileri, bakır, kurşun ve demir maden ocağı işçileri, hamallar, ticaret filosu tayfaları, demiryolu ve kent içi ulaşım işçileri ve dokumacılar arasında uyarı ve propaganda çalışması yürütüyorlardı.[112]

İstanbul'daki komünist grup, Anadolu'daki komünist örgütlerle bağlantıdaydı. *"Pek fazla büyük olmayan bu topluluk, yine de çok yoğun çalışıyordu. Topluluğun İstanbul'daki merkez komitesi Anadolu'yla ve Türkiye'nin diğer bölgeleriyle bağlantıdaydı."*[113]

14 temmuz 1920'de Ankara'da bir komünist örgüt oluştu.[114] Bu örgütün Türkiye köylü, amele, çiftçi, asker ve diğer vatandaşlara çağrısında şöyle denilmekteydi: "Ülkemiz ve halkımız, her ikisi de emekçilerin köklü çıkarlarına aynı derecede düşman iki hükûmetin etkisi altında bulunmaktadır. Sultan hükûmeti, amaçlarına ulaşmak için ezilen tüm insanlığın düşmanlarıyla, emperyalist devletlerle birleşmekte bir an bile duraksamayan bir grup namussuz ve vicdansız insanın monarşik ve aristokratik hükûmetinden başka bir şey değildir. İşgalcilerden destek alan bu hükûmet, halkı birbirine karşı kışkırtmakta ve ülkeyi düşman çizmesine çiğnetmektedir; Padişah hükûmetinin ihanetini gören yurtseverler, Mustafa Kemal'in çevresinde birleştiler ve burjuva sınıfına dayanarak Büyük Millet Meclisi'ni kurdular. Meclis, halkın tüm işlerinin yönetimini ele aldı... Ülkedeki durum nedeniyle bu hükûmet Rus Devrimi'ni selamlamak zorundaydı. Fakat aynı zamanda, yönetimde eski düzeni koruyarak ve komünist hareketi kovuşturarak aldatma politikasından da el çekmedi. Türkiye Komünist Partisi'nin kutsal amacı, Türkiye'de sosyalizmin kurulmasıdır."[115]

Anadolu'nun büyük kentlerinde Komünist Partisi'nin alt örgütleri kuruldu ve üye sayısı 500'e çıktı. Partinin yayın organı, *Emek* gazetesiydi. Paris sekreterliğine, geniş kültürlü ve Marksism öğretisini bilen veteriner hekim Salih Hacıoğlu seçildi.

Türkiye'de komünist hareketin örgütlenmesinde Mustafa Suphi seçkin bir rol oynamıştır. Mustafa Suphi, 1883 yılında, Trab-

112 Mihail Pavloviç (M. Veltman), *Devrimci Türkiye...*, s. 109. (Rus.)

113 *Jizn Natsionalnostey*, 23.5.1919

114 1920 ekiminde iktidar eliyle hükûmet "komünist" partisinin kurdurulmasından sonra, bu örgüt, adını Türk Halk Komünist Partisi (Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, THİF) olarak değiştirdi.

115 "Türk, İşçi, Köylü, Asker ve Şehirlilerine" çağrı. (Rus.)

zon iline bağlı Giresun kentinde doğdu. Babası, yüksek dereceli bir memur olan Ali Rıza Bey'dir. Mustafa Suphi ortaokul ve lise öğreniminden sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'ne girdi. İstanbul'daki öğrenim yıllarında burjuva toplumbilim kuramlarını öğrendi ve İslam şeriatına dayanan hukuk biliminin yabancı baskıyla birlikte ülkenin ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmesine en büyük engel olduğu kanısına vardı. Tutucu çevrelerde "zındık" diye adlandırılan genç reformist hukukçuların çalışmalarına yakın ilgi duydu. Hukuku bitirdikten sonra Paris'e giderek, hukuk bilimi alanında öğrenimini yetkinleştirmek için (Sorbonne Üniversitesi'nin bir fakültesi olan) toplumsal bilimler okuluna girdi.

Paris'te Mustafa Suphi, Avrupa sosyalistlerinin yapıtlarını inceledi; Fransız ve Belçika işçi hareketleriyle yakından ilgilendi.

İstanbul'daki öğrenim yıllarında, toplumsal yaşamı kuşatan ve ezen İslam Ortaçağı'ndan kurtuluşu Jön Türk anayasa hareketinde görmekteyken, Paris'te, halkın kesin kurtuluşunu ancak toplumsal devrimle gerçekleştirilebileceğini anladı. Kendi sözleriyle: *"1908 yılında Türk gençliğinin bir bölümü, halkın ancak toplumsal devrimle kurtuluşunu kazanabileceğini anlamıştı."*[116]

Türk gazetelerine muhabir olarak gönderdiği pek çok haberde, Mustafa Suphi, Jön Türk politikasının içyüzünü gözü peklikle ortaya koyuyor; Türk olmayan halkların sindirilmesi (asimilasyon) yoluyla Osmanlı uluslarının birleştirilmesi programının şovenist niteliğini ortaya koyuyordu. Mustafa Suphi şöyle demekteydi: *"Jön Türk hareketinin yandaşları, ilerici ulusal hareketin ve İslam'ın dinsel kuralları alanında reformların sınırları içinde kalmadılar. Ulusalcı akımlar onları Türkiye'deki [illegible] ulusal toplukları tutsaklaştırmaya, baskı altında tutmaya itiyordu. En aşırı bir ulusalcılık düşünüsünden esinlenen İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri, bu ulusalcılık adına, Anadolulu bahtsız Türk köylülerinin kanını akıtmaktan çekinmediler."*[117]

Mustafa Suphi, toprak üzerinde feodal-derebeyi mülkiyetinin kalkması isteğini ileri süren federalistlerin[118] tarım programını

116 *Komünist Enternasyonal Kurultay Tutanakları. Komintern'in Birinci Kurultayı*, mart 1919, s. 244. (Rus.)

117 *Jizn Natsionalnostey*, 26.10.1919.

118 Jön Türk federalistleri, ulusal hareket içinde, daha ılımlı ulusalcı programlarıyla Jön Türklerden ayrılan bir akımdır.

destekliyordu. Maddî nimetlerin temel yaratıcısı olan Türk köylülerin durumunun iyileştirilmesinin yollarını aramaktaydı.

Yüksek Ticaret Okulu'nda ve Öğretmen Enstitüsü'nde siyasal, ekonomi ve hukuk öğretmenliği yapan Mustafa Suphi, ülkenin siyasal yaşamına etkin olarak katılmaktaydı. *Servetifünun* dergisinde ve *Hak* gazetesi'nde yazıları yayımlanıyordu.

Mustafa Suphi ve düşündaşları 1911 yılında, Osmanlı Sosyalist Partisi'ne üye olarak, *İfham* gazetesini yayımlamaya başladılar. Gazete sol sosyalist düşüncelerin propagandasını yapıyor ve Jön Türklerin gerici politikasına şiddetle karşı çıkıyordu. 1912 yılında Mustafa Suphi Sorbonne Üniversitesi öğretmenlerinden Bougle'nin *Toplumsal Bilim Nedir?* adlı kitabını Türçe'ye çevirdi. Kendisi de (Vazife-i Meddûn) *Uygarlaşma Görevi* adlı bir kitap yayımladı. Bu kitabında, Doğu ülkelerini uygarlaştırma görüntüsü altında emperyalistlerin bu ülkeleri ezme politikalarını açıklıyordu.[119]

Mustafa Suphi 1913 yılında tutuklandı ve Sinop Kalesi'ne sürüldü. Oradan Rusya'ya kaçtı.[120] 1914 kasımında, düşman bir ülkenin yurttaşı olarak Batum'da gözaltına alındı ve Kaluga iline, oradan da Ural'a gönderildi. Türk savaş tutsaklarıyla birlikte Ural'daki büyük fabrikalarda işçi olarak çalıştı. Oralı işçiler aracılığıyla Ural bolşevikleriyle bağıntı kurdu ve onlardan Marksist yapıtlar aldı. Partinin birinci kurultayında Mustafa Suphi şöyle diyordu: " *Rusya'daki Türk amele ve rençperleriyle bolşeviklerin münasebeti 1915 senesinden itibaren başlamış... Bolşevik edebiyatı Türkler arasında büyük bir reva kazanmıştır.*"[121]

Bolşevik partisinin savaş, barış ve devrim sorunları konusunda kuram ve taktikleriyle Marksizm-Leninizm'le tanışıklık Mustafa Suphi üzerinde büyük bir etki yarattı. Ulusal sorun konusundaki bolşevik programını, sömürge ve bağımlı ülkelerin ezilen ve tutsaklaştırılan halkları için biricik kurtuluş yolu olarak gördü.

1918 yılı şubatında Moskova'ya gelen Mustafa Suphi, Ekim'in kazanımlarını savunanların safında yer aldı.

119 *28-29 Kânunusani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi.* , s. 4.
120 A. B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, s. 550.
121 *28-29 Kânunusani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi...*" s. 52. (*Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, Güncel Yayınlar, İstanbul, 1977, s. 95/c.n.)

İtilaf Devletleri emperyalistlerinin elinde cellat rolü oynayan Türkistan ve Transkafkasya karşı devrimcileri konusunda, Mustafa Suphi büyük bir öfkeyle şöyle demekteydi: *"Deney görmüş yoldaşlarımızı, Caparidze'yi, Şaumyan'ı, Korganov'u ve Petrov'u onlar kurşuna dizdiler... Yüzlerce işçi ve köylüyü kurşuna diziyor, yoldaşlarımızın gözlerine mil çekiyorlar."* [122] Sovyet egemenliğinin düşmanı olan ve ünlü bolşevik Mollanur Vahitov'u öldüren Tatar karşı devrimcilerini hoşgörüyle lanetliyordu. Yorulmak bilmez ve yoğun çalışması, ezilen halkları sömürü boyunduruğundan kurtarma davasına bağlılığı, Mustafa Suphi'ye Sovyet doğusu halkları arasında bir yetki kazandırdı.

1918 temmuzunda Moskova'da Türk sol sosyalistleri kurultayı toplandı. Kurultay, Türk göçmenleri arasından bir komünist grup oluşturulması kararını aldı ve Mustafa Suphi başkanlığında bir merkez büro seçti. *Yeni Dünya* adıyla yayımlanan ve bu grubun yayın organı olan gazete, Türk dilinde ilk komünist gazetesiydi.

1919 yılı martında Mustafa Suphi, Türk komünist örgütlerinin temsilcisi olarak Komünist Enternasyonal'in Birinci Kurultay çalışmalarına katıldı. "Türk Temsilcisinin Görüşleri" adlı makalesinde III. Enternasyonalin oluşumunu selamlayarak şöyle yazıyordu: *"II. Enternasyonal önemini yitirdi. Ona katılanların çoğunluğunun o kadar hainçe eylemlerinden sonra; savaşan ülke sosyal hainlerinin doğruladıkları, hatta destekledikleri dört yıllık emperyalist katliamdan sonra, II. Enternasyonal eski yetkisini ve örgütsel gücünü yitirdi. İşte bunun için ben ve özellikle de Rusya'yı ve Almanya'yı saran muazzam devrim ateşinin karşısında, III. Enternasyonal çağrısını tam zamanında yapılmış bir çağrı olarak görüyorum."* [123]

Mustafa Suphi grubu, Komünist Partisi'nin kurulmasını ilk sıradaki görev saymaktaydı. Bu parti Türkiye'deki komünist örgütleri birleştirmekle kalmayacak; partinin program, taktik ve stratejisini hazırlayacak ve bağımsızlık savaşımında uygulanacak genel doğrultuyu saptayacaktı. Türkiye'de yönetimin komünist harekete karşı düşmanca tutumu nedeniyle, kurultayın Türkiye sınırları dışında, Bakü'de toplanması kararlaştırıldı.

Yasadışılığın güçlüklerine karşın, kurultayın çalışma hazır-

122 *Jizn Natsionalnostey*, 9.2.1919
123 *İzvestiya*, 5.2.1919

lıkları başarıyla tamamlandı ve Türkiye'den gelecek delegelerin çoğunluğu 10 eylül 1920'de açılan kurultaya zamanında ulaştılar. Aralarında İstanbul, Zonguldak, Ereğli, İnebolu, Samsun, Trabzon, Rize, Erzurum, Sivas, Ankara, Eskişehir, Konya Karahisar komünist grupları da bulunan 15 örgütün temsilcisi olarak kurultaya 32 asil, 42 gözlemci delege katıldı. Toplam 74 delegenin 51'i Anadolu ve İstanbul komünist örgütlerini, ötekiler ise yurtdışındaki grupları temsil ediyorlardı.[124]

Kurultay söylevinde Mustafa Suphi şöyle demekteydi:

"Fırkanın önünde duran birinci vazife: bundan sonra memleketimiz amele ve fukara rençperleri arasında fikrimizi kuvvet ve süratle neşrederek halkın mukadderatını kendi eline verecek sebep ve kabiliyetleri hazırlamaktır.

Komünist Fırkası için memlekete musallat olan harici düşmanları kovmak nasıl bir vazife ise, dahilde halkın sırtından geçinen yağmacı tufeyli sınıflarını da hazır yiyicilik halinden çıkarıp yumruk altında işletmek de, o derecede esaslı bir vazifedir. Bu iki cihetin temini iledir ki, Komünist Fırkası mazlum amele ve rençper halka karşı hizmetini ifa etmiş olacaktır."[125]

Kurultay gündemi şöyleydi: 1) İçinde bulunulan siyasal ortamın değerlendirilmesi; 2) Türkiye Komünist Örgütleri Merkez Komitesi'nin çalışma raporu; 3) Ulusal sorun ve sömürge sorunu; 4) Kooperatifler konusu; 5) Türkiye Komünist Partisi programının onaylanması; 6) Yöresel raporlar; 7) Kadın hareketi; 8) Köylü sorunu; 9) Merkez organların seçimleri.

Kurultay bildirgesinde ise şöyle denilmekteydi: *"Bizler, Anadolu'da sürmekte olan ulusal devrim hareketinin, dünya emperyalizmine karşı verdiği savaşla, tüm dünya proleter hareketine yardım edeceği kanısındayız.*

Ülkede bu ulusal hareketin gelişmesi ve derinleşmesinin, Anadolu işçilerinde sınıfsal bilincin uyanmasına olduğu kadar, yarınki devrimin gerçekleşmesine de elverişli bir zemin hazırlayacağına kuşku yoktur."[126]

124 *28-29 Kânunusani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi...*, s. 60.

125 *Bkz. 28-29 Kânunusani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi...* s. 54. (*Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 115./ç.n.)

126 *Kommunist*, 13.9 1920.

Merkez Komitesi raporunda, köylerdeki çalışmanın özel bir önem taşıdığı altı çizilerek belirtiliyordu: *"Devrimin başarısı, devrim ordusunu oluşturan köylülerin devrimci savaşıma kazanılmasıyla sağlanabilir."*[127] Bu sorun üzerine iki rapor dinleyen kurultay, köylüler arasında komünist düşünceleri yaymak amacıyla merkez komitesine bağlı bir köylü bölümü kurulmasını kararlaştırdı.

Kurultayda kadın sorunu üzerinde büyük bir ilgiyle duruldu. Kadınları toplumsal yaşama kazanmak ve onların hukuksal eşitsizliklerine son vermek için, kadınların erkeklerle eşit haklardan yararlanmaları ve tüm devlet kuruluşlarında görev alma özgürlüğüne sahip olmaları gerekliliği kabul edildi.[128]

Türkiye'deki tüm komünist grup ve örgütlerin tek bir partide birleştirilmesi konusunda özel bir karar alındı ve parti programı onaylandı.[129] Kurultay delegeleri, merkez komitesini ve teftiş kurulunu seçtiler. Parti başkanlığına Mustafa Suphi, genel sekreterliğe ise İstanbul Komünist Örgütü'nün seçkin yöneticilerinden Ethem Nejat seçildiler. Kurultayda ayrıca, bir sekreterlik kurulu, yazım ve yayın bürosu ve Komintern'le bağlantıyı sağlamak için bir dış büro seçildi.

TKP I. Kurultayı kararları Türkiye devrimci hareketinin gelişmesi bakımından büyük önem taşımaktaydı. Komünist Partisi, emperyalist koalisyona karşı geniş bir devrimci savaşımın örgütlenmesinde, sadece işçi ve köylülerin değil, ülkenin tüm yurtsever güçlerinin birleştirilmesini gerekli görüyordu. Gerçek bağımsızlık ve halkın demokratik bağımsızlığı için mücadelede, bu partinin kutsal sloganı oldu.

Kurultay, tüm sömürge dünyasının, emperyalist zalimlere karşı özgürlük ve bağımsızlıklarını savunarak ayaklandığını belirtti. Türkiye'nin işgalcilere karşı silahlı savaşımının emekçiler bakımından yaşamsal bir önem taşıdığı belirlenerek, bu savaşımın tüm halkın emperyalizme karşı savaşına dönüştürülmesi önerildi. Mustafa Suphi şöyle demekteydi: *"Bugün Türkiye ahalisi, umumiyetle Avrupa ve Amerika emperyalizminin, Yunan ve İngiliz kor-*

127 *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, s. 113 (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

128 a.g.e., s. 96.

129 *Türkiye Komünist Fırkası'nın Nizamnamesi.*

sanlarının yağmacılıklarına karşı hayatının en tehlikeli anlarını yaşıyor; Türkiye amele ve rençperleri, ellerinde tuttukları son ekmek dilimini gasıplara kaptırmamak için mübarezenin, harbin en büyük ağırlığını öz sırtlarında taşıyorlar."[130]

Komitenin II. Kurultayı'nın kararına uygun olarak kurultay, ulusal sömürge sorununa ilişkin olarak, dünya emperyalizmine karşı Anadolu'daki ulusal devrim hareketinin tüm dünya proletarya hareketine katkıda bulunacağını belirtti.[131]

Kurultay bildirisinde, Türk halkının işgalcilere karşı silahlı mücadelesinin, burjuvazinin öncülüğünde olmakla birlikte, dünya halklarının özgürlük ve bağımsızlıklarının celladı olan dünya emperyalizminin gücünü zayıflattığı ve yıprattığı için, nesnel olarak devrimci bir mücadele olduğu, uluslararası proletaryanın ve Türkiye emekçi yığınlarının çıkarlarına uygun düştüğü belirtildi.

Böyece TKP, çabalarını, Kemalistlerin yönetimindeki kurtuluş hareketinin desteklenmesine yöneltti.[132]

Bunun yanı sıra, TKP, emekçilerin başlıca gereksinimleri yönünde; onların derebeyler ve burjuvazinin boyunduruğundan kurtarılmaları, son çözümlemede insanın insan tarafından her çeşit sömürüsünden kurtulmuş emekçilerin kendi egemenliklerinin kurulması için savaşım alanını genişletti. Parti merkez komitesi raporunda, işçiler arasında sınıfsal bilincin pekiştirilmesi; işçi örgütlerinin ve işçilerin siyasal örgütünün, Komünist Partisi'nin özerkliğinin korunması gerekliliği önemle belirtilmekteydi.

Kurultay bildirgesinde şöyle deniliyordu: *"Türkiye Komünist Partisi, emperyalizme karşı hareketin Türkiye'de derinleşmesine yardım etmenin yanı sıra, emekçi sınıfların egemenliği ele alması için gerekli zeminin hazırlanmasına da çalışacaktır. Bu işçi sınıfının asıl amacı ve son (nihaî) isteğidir."*[133]

130 *28-29 Kânunusani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi..."* s. 40. (*Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 74./ç.n.)

131 Bkz. *Kommunist*, 13.9 1920.

132 Komintern'in IV. Kurultay kararlarında şöyle deniliyordu: *"Komünistlerin, özerk sınıfsal çıkarlarını 'savunmak' bahanesiyle, emperyalist zulme karşı savaşıma katılmamaları, oportünizmin en kötü biçimidir ve bu doğuda proletarya devrimini gözden düşürmekten başka bir şeye yaramaz."* (*Belgelerle Komünist Enternasyonal, 1919-1932*, s. 321 Rus./ç.n.)

133 *Kommunist*, 13.9 1920.

TKP, genel çizgisinin sapmadan yürütülebilmesi için, saflarındaki sağ ve sol oportünistlere karşı direşken bir mücadele veriyordu.

Sol oportünistler, burjuva-demokratik devrim evresini atlayarak Türkiye'de hemen Sovyet egemenliğinin kurulmasını istiyorlardı. Hatta bunların çağrısıyla çeşitli bölgelerde Sovyetler kurulmuş,[134] fakat geniş halk tabakalarından destek bulamayan bu kuruluşlar çabucak dağılmıştı. Mustafa Suphi, "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve Komünist Partisi" adlı makalesinde, "sol"dakilerin konumlarının işçi sınıfının savaşımı bakımından yanlışlığını ve zararını belirterek şöyle yazıyordu: *"Komünist Fırkası, halihazırda inkılabı yapacak ve idareyi ele alacak büyük bir hükûmet fırkası şekil ve mahiyetinde ortaya atılamaz."*[135]

Sağ öğeler ise, "ulusun birliği" ve "yurttaşlar arasında barış" adına, partiyi sınıfsal ödevlerinden koparmak ve onu Türkiye işçi ve köylüleri üzerinde burjuva-ulusalcı etkinin ajanlığını yapacak tipik bir uzlaşmacı partiye dönüştürmek istiyorlardı.

İşgalcilere karşı silahlı ayaklanmayı emperyalizme karşı tüm halkın savaşına dönüştürmek için savaşım veren TKP, siyasal partiler ve gruplardan geniş bir ulusal cephe oluşturulmasını önerdi. Parti aynı zamanda, emekçilerin başlıca gereksinimleri için mücadeleyi de sürdürmekteydi. "Türkiye İşçilerine" başlıklı çağrısında TKP, şu istekleri ileri sürüyordu: 1) Sendika kurma, toplantı, grev, basın ve kişilik özgürlüğü ve dokunulmazlığının tam anlamıyla sağlanması; 2) Genel ve eşit seçim hakkı; 3)Jandarma yerine, halk tarafından seçilmiş halk milisinin oluşturulması; 4) Tüm vergilerin kaldırılması ve normal kazanç üstünde gelirler için uygulanacak bir vergi sisteminin kurulması; 5) Çocuklar için genel ve parasız eğitim zorunluluğu; 6) Topraksız ve az topraklı köylüye, toprak ve demirbaş tarım araçları dağıtılması; 7) Ülke içi ulaşıma tam bir özgürlük; 8) Padişahın devrilmesi, padişahlık ve halifeliğin kaldırılması; genel valiler, valiler, kaymakamlar ve diğer memurlara işten el çektirilerek, bu işlevlerin halk tarafndan seçilen kişilere verilmesi; 9) İşçi bayramlarının (1 Mayıs, 8 Kasım ve Paris Komünü günü olan 18 Mart) resmen kabulü.

134 Bkz. S. Üstüngel, *Savaş Yolu...*, s. 45-548.

135 *28-29 Kânunusani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi..."* s. 49. (*Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 88/ç.n.)

TKP, tam dokunulmazlık ve özgürlüğünü savunduğu işçi sendikalarını, dünya proletaryası birliği içinde, birleşik bir işçi ailesi olarak görüyordu. Aynı çağrıda, Türk işçi sendikalarının emperyalizmle savaşım dönemindeki istekleri şöyle sıralanmaktaydı: 1) Sekiz saatlik iş günü; 2) Grev yapma özgürlüğü; 3) Ücretlerin artırılması; 4) İşverenle toplu sözleşme imzalama hakkı; 5) İşçilere iyi durumda konuklar sağlanması; 6) 14 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasının yasaklanması; 7) Gebe kadınlara doğumdan önce ve doğumdan sonra ikişer ay ücretli izin; 8) Çalışma yeteneğini yitirme tehlikesine karşı işçilerin sigortalanması; 9) İş yasasının uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için bir işçi denetim kurulu oluşturulması.

Komünistlerin bu istekleri, Türk emekçilerinin yaşam koşullarının düzeltilmesini güvence altına almaya yönelikti.

TKP, demokratik devrim ödevlerinin gerçekleştirilmesi için ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra geniş bir tarım reformu yapılmasını, hükûmetin ertelenemez bir ödevi saymaktaydı. TKP'nin tarım reformu; feodal-derebeyi toprak mülkiyetinin ve tarım araçları ile iş hayvanı ve tohumluk üzerinde mülkiyetin karşılıksız olarak kaldırılarak bunların köylü kurullarına verilmesini öngörmekteydi.[136]

Türkiye komünist Partisi, halka gerçek bir özgürlüğü ancak, yoksul köylülükle birleşen proletaryanın verebileceği ve emperyalistlerle monarşik çevrelerin ve Jön Türklerin Türkiye'de geniş bir alanda kışkırttıkları düşmanlıkları yine proletaryanın sona erdireceği kanısındaydılar. TKP, ulusan azınlıkların baskı altında tutulması politikasını yargılayarak, her halka kendi yazgısını belirleme hakkının tanınmasını istiyordu.

Böylece, İstanbul, Anadolu ve Mustafa Suphi'nin yurtdışındaki komünist gruplarının birleşmesiyle tek bir program çevresinde Türkiye Komünist Partisi kurulmuş oldu. Yaşanılan dönemin en önemli sorunları ve Türk devriminin gelişme perspektivleri konularında görüşlerin birliği sağlandı ve belirlendi.

TKP'nin kurulması Türkiye tarihinde önemli bir aşamaydı. Bu olgu, sayıca azlığına karşın, Türkiye işçi sınıfının, Türk halkının yaşamına siyasal bir güç olarak girdiğine tanıklık ediyordu.

136 *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, s. 84.

Komünist Partisi kurultayı kapanış söylevinde Mustafa Suphi şöyle demekteydi: "... zaman oldu ki, arkadaşlar, Türkiye'de komünist teşkilatı olamaz, dediler; fakat, Türkiye'nin muhtelif şehirlerinden gelen komünist vekiller, bunun aksini ispat ettiler; Türkiye'de amele ve rençper komünist teşkilatı gittikçe genişliyor ve kuvvet kesp ediyor. Şimdi Komünist Fırkası'nın müstemlekeci kuvvetleri ezmeye azim işçi halkla rehber olacağına hiç şüphe edilemez."[137]

Komünist örgütler TKP'nin kuruluşundan önce de Türk halkının kurtuluş mücadelesinde belli bir rol oynamaktalardı. Bu örgütler, işçiler ve köylüler arasında başarılı bir sözlü propaganda yürütüyorlardı. Birçok yerde gerilla hareketinin esinleyicileri, savunma komiteleri ve silahlı birliklerin örgütçüleriydiler.[138]

Halk yığınlarını, ülkenin bağımsızlığına kastetmiş emperyalistlere karşı savaşıma yöneltiyorlardı. TKP'nin halka çağrısında şöyle denilmekteydi: *"Beynelmilel cihangirlik ve emperyalizme elinden geldiği kadar karşı dur. Memleketin içinde hiçbir bölük ecnebi asker kalmasın. İngiliz ve Fransız emperyalistlerine ve onların yardımcısı, yardağı olan Yunan ordusuna bir karış toprak verme."* [139]

Komünist Partisi'nin yasaklanması ve gerilla birliklerinin ortadan kaldırılması

Ulusal burjuvazi Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi döneminde nesnel olarak devrimci bir rol oynamakla birlikte, amaçları ve ödevleri halk yığınlarının çıkarlarından köklü bir biçimde ayrılmaktaydı.

Ulusal burjuvazi, hiçbir zaman, hatta bağımsızlık savaşımının en kritik dönemlerinde bile "ulusal barış"ı gerçekleştiremedi.

Türk ulusu içinde uzlaşmaz sınıflar vardı ve emekçilerin toplumsal adalet için savaşımları ülkenin toplumsal gelişmesinin nesnel bir sonucuydu.

Partinin emekçiler arasında etkin eylemleri, ülkede komünist-

137 *28-29 Kânunusani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi..."* s. 66. (*Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 114/ç.n.)

138 *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, s. 87-100.

139 *28-29 Kânunusani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi...*, s. 32. (*Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 61./ç.n.)

lerin etkisinin güçlenmesinden kaygı duyan iktidar çevrelerini telaşa düşürdü. Türkiye'de gelişen komünist hareketi dağıtmak ve engellemek amacıyla, 1920 ekiminde, hükûmet eliyle resmî Komünist Partisi kuruldu. Bu partinin amacı, emekçilerin bilincini Müslümanlık ve Pantürkizm ideolojileriyle bulandırmaktı.[140] Fakat bu Komünist Partisi herhangi bir başarı elde edemedi ve kısa bir süre sonra varlığı sona erdi.

1920 sonlarında Kemalistler, egemenliklerini önemli ölçüde pekiştirmeyi başarmışlardı. İl, ilçe ve bucakların çoğunun başında, hükûmetin atadığı kişiler bulunmaktaydı. Her yerde polis ve jandarma birlikleri kuruluyor, adlî ve malî kuruluşlar yeniden çalışmaya başlıyor ve düzenli orduyu kurma çalışmaları gittikçe hızlanan bir tempoyla ilerliyordu. 1921 başlarında düzenli ordunun sayısı 90 000 kişiye ulaşmıştı. Bunlardan 25 000'i Doğu Cephesi'nde, 15 000'i Güney Cephesi'nde, 45 000'i Batı Cephesi'nde ve 5 000 asker de Genelkurmay yedeğinde bulunmaktaydı.[141]

Düzenli ordunun kuruluşu yeni güçlükler doğurdu. Bu ordunun gereksinimlerini karşılayabilmek için tahıl, hayvan ve taşınım araçlarına el konuldu. Bu önlemlerin başlıca yükü, köylü yığınlarının omzundaydı. El koyma işlemleri sırasında memurlar yetkilerini kabaca kötüye kullanıyorlar ve zorbalık yapıyorlardı. Bu tutum Anadolu'nun yoksul düşmüş halkı arasında hoşnutsuzluk uyandırıyor, hatta bazı yerlerde hükûmete karşı hareketlere yol açıyordu. Örneğin, memurların zorbalığından yakınan Erzurum halkı, valinin bundan böyle halk oyuyla seçilmesini istemişti. Konya, Sivas ve Zile'de hükûmete karşı ayaklanmalar oldu.[142] Halk yığınlarının bu hoşnutsuzluğundan yararlanan gerici padişah yönetiminin ajanları Anadolu'da Ankara hükûmetine karşı genel bir ayaklanmayı kışkırtmak için ellerinden geleni ardlarına koymuyorlardı.

Padişahın ajanı olan feodallerin, Fransız işgalcilerin yardımıyla 1920 yılı ekim ayı başlangıcında kışkırttıkları Konya isyanı, bunların en tehlikesi oldu. Bu isyan, kısa zamanda, Beyşehir, Çum-

140 Bu partinin çalışması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mih. Pavloviç (M. Veltman), *Devrimci Türkiye*..., s. 110-118. (Rus.)

141 C. Kerim, *Türk İstiklal Harbi*, s. 33-34.

142 C. Bardakçı, *Anadolu İsyanları*, s. 8.

ra, Seydişehir, Akşehir, Ilgın, Kadınhanlı, Bozkır ve Karaman gibi çevre şehir ve ilçelere yayıldı. İsyan bölgesine askerî kuvvetler gönderildi.

İsyan ocaklarının ortadan kaldırılmasından sonra Konya'nın ileri gelen feodalleri TBMM hükûmetini tanıdılar ve meclise kendi delegelerini gönderdiler. Sivas ve Zile'deki ayaklanmalar da bastırıldı.

İlerici kamuoyu, ayaklanmaları kışkırtan padişah ajanlarının bu kışkırtma politikalarını lanetlerken, aynı zamanda hükûmetten, ürünlere el koyma sırasında işlenen hataların düzeltilmesini de istiyor; ordu ve devlet gereksinimleri için her hanenin gelirine uygun olarak ve bizzat halkın yardımıyla, orantılı bir vergi düzeni kurulması gerekliliğini belirtiyordu. Derebeyi, tüccar, ağa, mal sahibi ve sanayi işletmelerinin savaş vergisi yükümlüsü olmaları da, ilerici kamuoyunun istekleri arasındaydı.[143] Bütün bu istekler, ülkenin ekonomik durumuna uygun olduğu için, adalete uygundu. Böyle bir vergilendirme, gerilla güçlerinin yerleşme bölgelerinde çoktan beri uygulanmakta ve halk tarafından da tümüyle desteklenmekteydi. Vergi yükümlülüklerini zamanında yerine getirmeyen zenginlere karşı, gerillalar, savaş zamanına uygun sert önlemler alıyorlardı. Zenginlerin çıkarlarını koruyan hükûmet memurları tutuklanıyor, ya da gerilla birliklerinin hareket sınırları dışına atılıyorlardı. Örneğin, gerilla birliğinin buyruğunu dinlemediği için Kütahya mutasarrıfı Ahmet Asım Bey, kentten sürülmüş ve eğer kente dönerse yargılanmadan idam edileceği kendisine bildirilmişti.

Konya ayaklanmasının bastırılmasından sonra, hükûmet gerilla hareketini ortadan kaldırmaya karar verdi. Gerilla güçlerinden düzenli birlikler oluşturulması ve düzensiz güçler sisteminin ortadan kaldırılması konusunda bir kararname yayımlandı. Bu kararname üzerine, pek çok gerilla birliği hemen düzenli ordu saflarına girdiler. Fakat bazı büyük gerilla birliklerinin biçim değiştirmesinde, büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. Örneğin, Kuvayı Seyyare Komutanı Ethem Bey, buyruğu altındaki güçlerden kendi çıkarcı amaçları doğrultusunda yararlanmak isteğiyle, düzenli orduya girmeyi ve Batı Cephesi komutanlığının buyruklarını uygulamayı

143 *Yeni Gün*, 17 12.1920.

reddetti. M. V. Frunze'nin belirttiği üzere, Ethem Bey ulusal-devrimci hareketin dalgaları üstünde ortaya çıkmış, emekçi yığınlar arasında kendine bir ün sağlamış, fakat aslında demagog ve tatlı su serüvencisi bir kişiydi.[144]

Ethem Bey ve ağabeyleri, Reşit'le Tevfik'in hükûmete karşı eylemleri, gerilla birliklerinin silahtan arındırılmasında, iktidarın işine yaradı. İlk olarak, Demirci Mehmed Efe'nin Dinar yöresindeki birliği bozguna uğratıldı. Demirci Mehmed Efe'nin birliği 600-800 kişilikti.[145] 1920'nin 15 aralığını 16'ya bağlayan gece, Refet Bey'in süvari tugayı bu birliğe saldırarak hemen hemen tümünü yok etti. Demirci Mehmed Efe, küçük bir grup gerillayla dağlarda gizlendi. Ünü tüm ülkede yaygın bu halk kahramanı, işgalcilerin ve padişahın bu korkulu düşü, çok geçmeden bu kez düşmanın cephe gerisinde bir "cephe" oluşturarak yeniden işgalcilerle mücadeleye başladı.[146]

19 aralıkta, Haymana bölgesinde, Ankara jandarma birlikleri Musa Abbas'ın birliğini bozguna uğrattılar. Abbas yakalandı ve hükûmete karşı komplo hazırladığı sahte suçlamasıyla İstiklal Mahkemesi'ne verildi. 1920 yılı aralık sonuna kadar, düzenli orduya katılmayan öteki küçük gerilla birlikleri de çözüldü ya da dağıtıldılar.

Fakat Ethem Bey'in Kuvayı Seyyare birliğiyle hesaplaşmak pek kolay olmadı. Hükûmet ajanlarınca gerilla kuruluşları arasında yaratılan dağınıklığa karşın, Ethem Bey'in birlikleri hâlâ müthiş bir güce sahipti. Ülkede iç savaşın şiddetlenmesinden korkan Türk hükûmeti, ilkin barışçıl antlaşmalar yoluyla Ethem Bey birliklerinin düzenli ordu saflarına katılmasını sağlamaya çalıştı. Bu amaçla, 1920 aralık ortalarında Kütahya'ya gelen bir TBMM delege kurulu, meclis adına düzensiz askerî birliklerin yok edilmesi kararına tümüyle uyulmasını; ayrıca malî kaynakların, silah depoları-

144 Bkz. M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu*, s. 339.

145 Ş. Güralp'in verdiği rakamlara göre, Demirci Efe'nin 1 400 atlısı vardı. Bunlardan 450 tanesi gönüllü olarak düzenli ordu saflarına katıldılar. (Bkz. Ş. Güralp, *İstiklal Savaşı'nın İç Yüzü*, s. 31, 110.)

146 Daha 1919 yılı yazında padişah hükûmeti, padişahın düşmanı olarak Demirci Mehmed Efe'nin tutuklanması için emir vermişti. Ülkenin işgalcilerden kurtarılmasından sonra Demirci Efe köyüne döndü ve "bağışlandı" (Bkz. İ. A. Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 100.)

nın, erzakların, gizli şifrenin Batı Cephesi komutanlığına teslimini ve Yeşilordu gizli ağının dağıtılmasını istedi.

Buna karşılık hükûmet, Ethem Bey'in Kuvayı Seyyare'sinden, yine onun komutanlığında bir kolordu kuracağını vaat ediyordu.[147]

Bazı komutanlar, birliklerini düzenli orduya katmaya hemen razı oldular. Örneğin, İbrahim Bey'in birliğinden 3. Süvari Tümeni, Sarı Efe'nin birliğinde 33. Süvari Alayı, Gök Bayrak birliğinden ise 61. Piyade Alayı oluşturuldu.[148]

Fakat Ethem Bey ve kardeşleri hükûmetin kararına uymayı reddettiler. Mustafa Kemal'in Eskişehir'de Ethem Bey'le görüşmeleri de başarısız oldu.[149]

Ethem Bey, hükûmetin kararına uymayı reddetmekle sadece ulusal kurtuluş savaşımını zayıflatmakla kalmayıp, emperyalist tutsaklaştırıcılara karşı gerilla güçlerinin kahramanca mücadelesini etkin olarak destekleyen ve hükûmetle Ethem Bey arasındaki uzlaşmazlığı barışçı yoldan düzenlemeye çalışan ilerici çevrelerin durumunu da tehlikeye soktu.

Ethem Bey'in Kuvayı Seyyaresi'ni silahtan arındırmak için Mustafa Kemal'in emriyle Batı Cephesi komutanlığı 28 aralık 1920'de Kütahya bölgesinde toplam 8 000 asker, 29 top ve 67 ağır makineli tüfek gücünde, 4 piyade tümeni ve 3 süvari tugayı topladı. Ethem Bey güçleri ise 1 800 kılıç, 800 süngü, 12 ağır makineli tüfek ve 4 toptan oluşmaktaydı.[150]

Düzenli ordu birlikleri 30 aralıkta Kütahya'yı işgal ettiler. Şehirde sıkıyönetim ilan edildi ve pek çok tutuklama yapıldı. Düzenli birliklerin başında Kütahya'ya gelen Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Kuvayı Seyyare asker ve subaylarına çağrısında şöyle diyordu: *"Birinci Seyyare Birliği komutan ve askerleri! Sizler Büyük Millet Meclisi ordularının bir parçasısınız. Yoksa, bu birliğin başında bulunan Ethem ve Tevfik'in uşakları olursunuz."*[151]

147 K. Salahaddin, "Türk İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesi." *Askerî Mecmua*'nın tarih kısmı, sayı 30, 1 haziran 1933, s. 5.
148 Ş. Berker, "Çerkez Ethem" *Ulus*, 22.2.1958.
149 E. B. Şapolyo, *Kuvayı Milliye Tarihi*, s. 219
150 K. Salahaddin, *Türk İstiklal Harbi'nde Birinci İnönü Muharebesi*, s. 7
151 İ. H. Uzunçarşılıoğlu, *Bizans... Kütahya Şehri*, s. 202.

Bursa'da böyle bir cephenin açılmasından Yunan komutanlığı yararlanmakta gecikmedi. Yunan birlikleri 6 ocak 1921'de Yenişehir'i, ertesi gün de İnegöl'ü savaşsız ele geçirerek, kendilerine Eskişehir yolunu açan İnönü ovasına çıktılar. Türk komutanlığı Ethem Bey'i izlemeyi bırakarak güçlerini hemen İnönü'ye aktardı. Yunan ve Türk birlikleri arasında İnönü'deki savaşlar üç gün sürdü ve Türk ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Yunan birlikleri, sayıca üstünlüklerine karşın, büyük yitikler vererek eski konumlarına çekildiler.[152] İnönü'deki zafer Türk komutanlığına, güçlerini, Yunanlılarla mütareke yaparak düzenli Türk ordusuna cephe gerisinden bir darbe indirmek isteyen Ethem Bey karşısında yoğunlaştırmak olanağını verdi.[153]

Ethem Bey düzenli ordunun asker ve subaylarını kendi yanına çekmek için Yunan uçaklarıyla bildiriler attırdı.

Fakat halk, Ethem Bey'in çağrılarına kayıtsız kaldı. Kuvayı Seyyare dağıldı. Pek çok gerilla, gönüllü olarak düzenli orduya katılırken, çoğunluk dağlara çekildi. Orada yeniden gerilla birlikleri oluşturarak, Yunan işgalcilerinin cephe gerisinde kahramanca savaşımlarını sürdürdüler.[154]

Kuvayı Seyyare'nin dağılmasından sonra Ethem Bey, 11 ocak 1921'de, elinde kalan güçlerle Kütahya'yı ele geçirmek istedi. Fakat Yarbay İzzettin Bey komutasındaki 61. Piyade Tümeni birlikleriyle üç gün süren savaştan sonra bozguna uğratıldı ve 13 ocağı 14'e bağlayan gece Derviş Bey komutasındaki süvarilerin önünden kaçarak Akhisar'a vardı. Kuvayı Seyyare müfettişi Hikmet Bey'in tanıklığınca, Ethem Bey ve kardeşi Tevfik Bey Akhisar'da Yunan ordusuna sığındılar.[155]

Gerilla savaşçılarının Ethem Bey'in serüveniyle ilgileri yoktu. Ayrıca, gerilla süvari birliği komutanı Pehlivan Ağa, ihaneti

152 C. Kerim'in verdiği rakamlarla, Yunanlılarda 20 000 süngü, 150 hafif ve ağır makineli tüfek ve 100'den fazla top bulunmaktaydı. Buna karşılık Türklerde 6 000 süngü, 50 hafif ve ağır makineli tüfek ve 28 top vardı. (Bkz. *Türk İstiklal Mücahadesi Konferansları*, s. 103.)

153 Yunanlılarla ateşkes antlaşması Uşak'ta Yüzbaşı Sami Bey, Teğmen Ali Recep Bey ve Reşid Bey tarafından imzalandı.

154 E. B. Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, s. 297

155 İ. H. Uzunçarşılıoğlu, *Bizans... Kütahya Şehri*, s. 206. Ethem Bey daha sonra Atina'dan Amman'a göçtü ve orada 1928 yılında öldü.

öğrenince, Ethem Bey'i kendi elleriyle yakalamak isteğiyle, Akhisar'daki Yunan taburuyla hemen savaşa tutuşmuştu. Türk ordusunun Eskişehir bölgesinden geriye çekilmesinden sonra da, bu birlik cephe gerisinde şaşırtmaca saldırılarda bulunarak ve düşmanın canlı gücünü yok ederek işgalcilere karşı savaşı sürdürmüştü.[156]

Birliği Tavşanlı'da bulunan gerilla komutanı Naci, Ethem Bey'in buyruğuna uymayı reddetmişti.[157] Kütahya'daki "Millî Alay" Ethem Bey'in isyanından sonra gönüllü olarak düzenli birliklere girmiş ve İnönü Savaşları'na katılmıştı. İsmail Ağa ve Doktor Fazıl Bey birlikleri de kendi istekleriyle Türk askerî birliklerine teslim olmuşlardı. Fakat pek çok gerilla birliği daha Ethem Bey İsyanı'ndan önce düzenli orduya katılmışlardı. Bunlar arasında Binbaşı İbrahim Bey'in İkinci Kuvayı Seyyare birliği; ayrıca, Yörük Ali, Kıllı Hasan, Mestan Efe, Süleyman Efe, Gökçen Efe, Hüseyin Çavuş Bey, Arap Dede Efe, Sökeli Ali Efe, Kara Efe, Tahir Efe vb birlikleri bulunmaktaydı.

Gerilla yığınlarının bu serüvene katılmamış olmalarına karşın, iktidar Ethem Bey ve yakınlarının ihanetinden ülkede gelişmekte olan demokratik hareketi ezmek için yararlandı. Ethem Bey İsyanı'nın ezilmesinden sonra çok sayıda tutuklama yapıldı. Tutuklananlar arasında gerilla birliği komutanları, Yeşilordu'nun bazı örgütçüleri, Türk Halk İştirakiyun Fırkası yöneticileri, sendika yöneticileri, ilerici gazete yönetmen ve yazarları, öncü gerilla savaşçıları, işçiler ve zanaatçılar bulunmaktaydı.

İç isyanlardan ve Ethem Bey'in ihanetinden yararlanan iktidar, komünist harekete de darbe indirdi.

Ankara'da ve öteki kentlerde, devlete ihanet suçlamasıyla Türk Halk İştirakiyun Fırkası ve sendika yöneticileri tutuklandılar. Elde kanıt bulunmadığı için yargılanmalar üç ay sürdü ve bazı tutuklular soruşturma sırasında öldüler. Ankara İstiklal Mahkemesi, Komünist Partisi ve sendikaların aralarında Salih Hacıoğlu, Nâzım Bey, Nuşirevan, Abdülkadir ve Nizamettin'in bulunduğu yöneticilerini, vatana ihanet suçlamasıyla çeşitli hapis cezalarına çarptırdı.

1921 yılı ocağını 29'a bağlayan gece Mustafa Suphi ve arala-

156 a.g.e.

157 K. Salahaddin, *Türk İstiklal Harbi'nde Birinci İnönü Muharebesi*, s. 9

rında (Ethem Nejat, Hilmioğlu Hakkı, Topçu İsmail Hakkı, Kâzım Ali) bulunan 15 arkadaşı, TBMM'nin çağrısıyla ülkeye dönerken Trabzon'da öldürüldüler.

Çağrının içtenliğinden duyulan kuşkuya karşın, TKP Merkez Kurulu'nun Ankara'ya, devrimci Anadolu'nun merkezine taşınmasına karar verilmişti. Bu yer değiştirme, merkez komitesine ülkenin emekçileriyle daha sıkı bağlantı kurma, onlar arasında uyarı-propaganda çalışmasını genişletme ve partinin alt organlarını örgütsel olarak pekiştirme olanakları veriyordu. TKP Merkez Komitesi'nin Ankara'ya nakli, Türk halkının Kurtuluş Savaşı'nı tüm olanaklarla desteklemek ve derinleştirmek kararını alan kurultay kararına uymaktaydı. Merkez komitesi adına meclise gönderilen mektupta, içinde bulunulan dönemde Komünist Partisi'nin temel görevinin, ülkeyi işgalcilerden kurtarma mücadelesinde devrimci orduya yardım etmek olduğu bildiriliyordu. Mektupta, Komünist Partisi'nin Türk halkı arasında bulunmakla bu görevi daha başarılı olarak yerine getirebileceği belirtiliyordu.[158]

TKP Merkez Kurulu Ankara hükûmetine gerçek bir yardımda bulunmak için, daha 1920 sonbaharında Sovyet Azerbaycan hükûmetinin izniyle Türk savaş tutsaklarının ülkeye gönderilmesi için özel bir kurul oluşturmuş ve yine Türk savaş tutsakları ile Kafkasya ve Karadeniz kıyısındaki işletmelerde çalışan Türk yurttaşlarından gönüllü askerî birlikler kurmuştu. Türk komünistlerinin bildirdiğine göre, Kafkas bölgesinde, genel savaş sayısı 20 000'e ulaşan üç dört tümen oluşturmak olanağı vardı.[159]

1920 eylülünde, 800 savaşçıdan, iki yaya taburu, bir makineli tüfek ve bir süvari bölüğünden oluşan birinci avcı alayı örgütlenmişti. Ekim ayında bu alay Ermenistan üzerinden Türkiye'ye gönderilmişti. Fakat Goris'te Taşnakların saldırısına uğramış, savaşarak Karakelis'e (Sisian) kadar varmış; sonra Azerbaycan'a geri dönmek zorunda kalmıştı.[160]

Sonradan Türk komünistlerinin Ankara hükûmetine yardım için örgütledikleri askerî birlikler dağıtıldı. Çünkü hükûmet "Tür-

158 A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 36-37

159 *28-29 Kânunusani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi...* s. 63-64.

160 "15'ler Hâtırası", s. 64-66

kiye'nin adama ihtiyacı" olmadığını, "ancak esliha ve cephaneye ihtiyacı" olduğunu bildirmekteydi.[161]

1921 yılı ocak ayı ortasında TKP Merkez Komitesi üyeleri Kars'a vardılar. Orada kendilerini, hükûmet adına Kâzım Karabekir Paşa karşıladı.

Erzurum'da yerel yöneticiler, kentteki bütün dükkânları kapattırmıştı. Halkın geri kafalı kesimleri arasında komünistlere karşı dinsel fanatizmi kışkırtmak için Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti özel bir çağrı yayımladı. Çağrıda şöyle deniliyordu: "*Kafkas'tan gelen Türk bolşeviklerinin maksadı, dükkânları kapatmak, evleri arayıp ne var ne yoksa gasp ve gayret edip kadınların yüzünü açıp sokağa çıkarmak, camileri kapatmaktır. Ey ümmeti Muhammet, gözlerinizi açınız. Bize bolşeviklik lazım değildir. Bunlar eşkıyadan ibarettir. Türkistan'ı, Buhara'yı Azerbaycan'ı garat ettikten sonra Anadolu'yu da soymaya geliyorlar.*" [162]

Kars'tan Trabzon'a kadar, izlenen yol boyunca, bu türden yöntemlerle halkı Komünist Parti yöneticilerine karşı kışkırttılar. Trabzon'da tutuklamalar yapılmış, halkın sokaklarda, pazar alanlarında, genel yerlerde toplanmaları yasaklanmıştı. Vali Sabri Bey'in verdiği görev üzerine, silahlı kışkırtıcılardan ve kılık değiştirmiş polislerden oluşan bir grup komünistlere karşı "halk"ın tepkisi görünüşü altında bir gösteri düzenlediler.

Komünist Partisi yöneticileri Trabzon'a vardıklarında ise, "halkın" öfkesinden korunmaları bahanesiyle, daha önceden hazırlanmış iki motorlu teknenin bulunduğu iskeleye götürüldüler. Geceleyin, açık denizde, başta Mustafa Suphi olmak üzere, katledildiler ve cesetleri denize atıldı.

161 *"28-29 Kânunusani 1921 Karadeniz kıyılarında parçalanan Mustafa Suphi..."* s. 63. (*Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 110. / ç.n.)

162 a.g.e., s. 17 (*Mustafa Suphi ve Yoldaşları*, s. 37-38. / ç.n.)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Türk-Sovyet ilişkileri (1920-1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Sovyet Rusya hükûmetleri arasında diplomatik ilişkilerin kurulması

Sovyet hükûmeti, 1920-1922 yılları boyunca pek çok Doğu ülkesiyle diplomatik ve dostluk ilişkileri kurdu. 1921 yılında Moğolistan, Afganistan, İran ve Türkiye'yle dostluk antlaşmaları imzalandı.

Türkiye ve Sovyet Rusya arasında dostluk kurulması, Türk halkının antiemperyalist savaşı bakımından tarihsel bir önem taşımaktaydı. İtilaf Devletleri ve müttefiklerinin düşmanca çemberi arasında sıkışan Türk kurtuluş hareketinin yöneticileri ve eylemcileri, bağımsızlık mücadelesinin daha ilk günlerinden bakışlarını Sovyet devletine çevirmişlerdi. Daha Sivas Kongresi'nin toplanma öncesinde, bazı Türk yurtseverleri, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesine destek için Sovyet Rusya'ya gitmeksorununu tartışmışlardı.[1] Ali Fuat Paşa (Cebesoy): *"Biz o vakitler, Rusya'da yeni rejim kurulurken, çarların ekmiş olduğu Türk-Rus düşmanlığının tohumunu ortadan kaldırarak milletlerimizi birbiriyle kardeş ve dost yapmayı çok düşünmüştür"* diye yazmaktadır.[2]

1919 yılı ekiminde Sovyet hükûmetiyle resmî olmayan bağlantı kurulması için görevlendirilen Halil Paşa (Kut),[3] Moskova'ya ancak 1920 ilkbaharında varabildi.[4] Halil Paşa, Sovyet hükûmetine,

1 Bkz. Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, cilt III, s. 292. (Rus.)

2 A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 121.

3 Osmanlı İmparatorluğu'nun teslim olmasından sonra Halil Paşa, İngiliz yüksek komiserinin buyruğuyla İstanbul'da tutuklanmıştı. 1919 yılı ağustosunda Bekir Ağa Bölüğü'nden kaçmayı ve eylülde Sivas'a gelmeyi başardı.

4 Sovyet Rusya'yla bağıntı kurmak için Mustafa Kemal'ce görevlendirilen iki Türk subayının Beyaz Ordu tarafından tutuklanmaları, Denikin'in genelkurmayında tam yetkili İngiliz temsilcisi olan Mc Kinder'in kesin biçimde onaylanmasına karşın, Türk yazarlarınca yalanlanmaktadır. (Bkz. *Documents on the British Foreign Policy* 1919-1939, cilt. III, s. 784; T. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da* [1919-1921], s. 64).

İtilaf Devletleri'nin saldırısından sonra Türkiye'nin içine düştüğü ağır durumu anlattı ve "kısa bir süre sonra Anadolu'da ulusal bir hükûmet kurulacağını ve bu hükûmetin Sovyet Rusya'yla dostluk ve barış antlaşması imzalamaya hazır olduğunu" bildirdi.[5]

Bu bakımdan, Büyük Millet Meclisi hükûmetinin dış politika alanında ilk girişimin 26 nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal'in V. İ. Lenin'e gönderdiği resmî bir mektup olması, bir rastlantı değildir. Bu mektupta: *"Türkiye, emperyalist devletlere karşı Sovyet Rusya'yla birlikte savaşmayı üstlenmektedir... ve Türkiye'ye saldıran emperyalist düşmanlara karşı savaşta Sovyet Rusya'nın yardımını ümit etmektedir"* denilmekteydi.[6]

Mektupta yeni Türk hükûmetinin dış politikasının temel ilkeleri de belirtilmekteydi. Bu ilkeler şunlardı:

1- Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı.

2- Tartışmasız Türk bölgesi olan yerlerin Türk devletine katılması.

3- Arabistan ve Suriye'nin bağımsız devletler olarak ilanı.

4- Ahalisi karışık olan tüm bölgelere kendi yazgısını belirleme hakkının verilmesi.

5- TBMM başkanlığındaki yeni Türk devletinin sınırları içinde kalan ulusal azınlıklara, Avrupa devletlerindeki ulusal azınlıklara tanınan hakların en liberal bir yapı içinde tanınması.

6- Boğazlar sorununun, Karadeniz'de kıyısı olan devletler arasındaki bir konferansa götürülmesi.

7- Kapitülasyon sistemi ve yabancı devletlerin ekonomik denetiminin kaldırılması.

8- Her türlü yabancı etki alanının yok edilmesi.[7]

TBMM'nin çağrısı Moskova'ya 1 haziranda ulaşmıştı. Bazı noktalarda fazla gösterişli olmasına karşın yeni Türk hükûmeti dış politikasının ilkeleri, sultan hükûmeti politikasının ilkelerinden köklü bir biçimde ayrılmaktaydı.

Sovyet hükûmeti, TBMM'nin çağrısına verdiği yanıtta, emperyalist hükûmetlere karşı çalışmalarını ve askerî eylemlerini uy-

5 NKİD'nin Rus SFSC (1919-1920) VIII. Sovyetler Kurultayı'na Yıllık Raporu, s. 67 (Rus.)

6 a.g.e.

7 Bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt II, s. 554-555. (Rus.)

gunlaştırma konusundaki kararını, "ezilen halkların kurtuluşu yüce idealine bağlı olarak" göz önünde bulundurduğunu bildiriyordu. Yanıtta şöyle denilmekteydi: *"Sovyet hükûmeti, her halkın kendi yazgısını belirleme ilkesine her zaman bağlı olarak, dünyanın tüm halklarına dostluk elini uzatıyor. Sovyet hükûmeti, Türk halkının bağımsızlık ve toprak bütünlüğü için yürüttüğü kahramanca savaşı canlı bir ilgiyle izlemektedir ve Türkiye için bu ağır günlerde Türk ve Rus halklarını birleştirmesi gereken sağlam dostluk temelini atmaktan sevinç duymaktadır."*[8]

Sovyet hükûmeti, Türk hükûmetinin isteğine bağlı olarak yeni Türkiye'yle diplomatik ilişkiler kurdu ve Türkiye, Ermenistan ve İran arasında, adalet ve halkların bağımsızlığı temelinde, sınırların belirlenmesinde aracılık yapmayı kabul etti. Dışişleri Bakanlığı Halk Komiserliği'nin (NKİD) Türk hükûmetine yazdığı mektupta şöyle deniliyordu: *"Sovyet hükûmeti, diplomatik görüşmeler sonucunda Büyük Millet Meclisi'nin, bir yandan Türkiye, öte yandan Ermenistan ve İran arasında, adalet ve halkların kendi yazgılarını saptama haklarının gerektirdiği sağlam sınırların belirlenmesini sağlayacağını ümit etmektedir. Konuyla ilgili yanların çağrısı üzerine, Sovyet hükûmeti her an aracılık yapma sorumluluğunu üstlenmeye hazırdır."*[9]

Sovyet Rusya o sırada, dünyada TBMM hükûmetini tanıyan ve onunla dostça diplomatik ilişkiler kuran tek ülkeydi. Batı Avrupa emperyealist devletleri ise, tümüyle, Türk devletini yıkmak ve Türkiye'yi aralarında paylaşmak çabası içindeydiler. Bu nedenle, Sovyet hükûmetinin TBMM hükûmetini tanıdığını açıkça belirten yanıt mektubunun Türkiye'de büyük coşkuyla karşılanması doğaldı. Dışişleri Bakanlığı Halk Komiserliği'ne yanıtında, Mustafa Kemal şöyle demekteydi: *"Kendi zincirlerini parçalamakla yetinmeyerek tüm dünyanın kurtuluşu için iki yıldan beridir benzersiz bir savaş yürüten ve yeryüzünden zulmün sonsuzca kalkması için inanılmaz acıları coşkuyla göğüsleyen Rus halkına karşı Türk halkının beslediği hayranlık duygusunu size bildirmekten büyük bir sevinç duymaktayım... Bir yandan Batılı emekçiler, öte yandan Asya ve Afrika'nın tutsak edilmiş halkları, içinde bulunduğumuz şu sırada, uluslararası kapitalin, egemenliğinin en yüksek kârını elde etmek için onları birbirlerini yok etmek ve tutsaklaştırmak yolunda kullandığını anladıkları gün; sömürgeci politikanın canili-*

8 *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt II, s. 555. (Rus.)
9 a.g.e.

ğinin bilinci, dünya emekçi yığınlarının yüreğine işlediği gün, burjuvazinin egemenliği sona erecektir. Ben buna derinliğine inanmaktayım ve tüm yurttaşlarım da bu inancımı paylaşmaktadır." [10]

11 mayıs 1920'de, TBMM delegeleri, Rus SFSC Sovyet Halk Komiserliği'nin (Sovnarkom) "Rusya ve Doğu'nun tüm emekçi Müslümanlarına" 3 aralık 1917 tarihli çağrısını büyük bir dikkatle dinlediler.[11] Çağrı, coşkulu alkışlarla karşılandı. Sovyet Rusya ve Türkiye hükûmetleri arasında dostça diplomatik ilişkilerin temel ilkelerinin görüşülmesi ve gelecekteki karşılıklı ilişkilerin saptanması için Moskova'ya bir kurulun gönderilmesine karar verdi.[12]

Rus SFSC'nin kapitülasyon hakları, ekonomik denetim ve Türkiye'nin içişlerine karışmayı reddetmesine ilişkin olarak 8 temmuz 1920'de Sovyet hükûmetinin yayımladığı resmî bildiri, TBMM üyeleri ve halk arasında büyük sevinç uyandırdı. Bu bildiride ayrıca, emperyalist işgalcilerle savaşta Türk halkına başarı dilenmekteydi.

1920 haziranında Sovyet Azerbaycan'ı ve Türkiye arasında diplomatik ilişkiler kuruldu. Azerbaycan hükûmeti, Türk hükûmetine, "Türk ulusal hareketinin zaferi için Müslüman komünistlerin tüm çabalarını harcayacaklarını" bildiriyordu.[13]

Mayıs ortasında Ankara'dan yola çıkan Türk delege kurulu Moskova'ya ancak 19 temmuz 1920'de varabildi.[14] Delege kurulu Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Milletvekili Osman Bey'den oluşmaktaydı. Delege kurulunun danışmanları, Doktor İbrahim Tali Bey (Öngören) ve Kurmay Albay Seyfi Bey (Düzgören) idiler.

Resmî görüşmeler başlamadan önce, Türk delegelerine, Sovyet Rusya halklarının yaşamları ve mücadeleleri ve devlet düzeninin ilkeleri anlatıldı. Türk delegeleri 24 temmuzda Rus SFSC Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin, 14 ağustosta Halk Komiserleri

10 *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt III, s. 11-12. (Rus.)

11 T. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, s. 68.

12 a.g.e., s. 67

13 *Bakinski Roboçi*, 8.6.1920. (Rus.)

14 Türk delege kurulu Ankara'dan, Sivas yoluyla, 11 mayısta yola çıktı; fakat Taşnaklardan geçiş izni alamadıkları için Bakü'ye varamadılar. Trabzon'a giderek, balıkçıların yardımıyla Tuapse'ye vardılar ve oradan Moskova'ya geçtiler.

Kurulu (SNK) Başkanı V. İ. Lenin tarafından kabul edildiler. Delege kurulu başkanı Bekir Sami Bey, V. İ. Lenin'e Türk halkının ve TBMM'nin iyi duygularını iletti ve *"Sovyetlerin bütün dünyaya ilan ettikleri prensiplere sadık kalacaklarına ve iki seneden beri devamlı olarak emperyalist ve kapitalist hükûmetlere karşı mücadelede bulunan, millî hudutları içinde mevcudiyet ve istiklalinden başka gayesi olmayan ve komşu memleketlere karşı istila emeli beslemeyen Türk halkına yardım ve dostluklarını esirgemeyeceklerine büyük emniyet ve itimadı olduğunu"* söyledi.[15]

V. İ. Lenin'in Türk delegelerine gösterdiği dostça kabul ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarını savunması, Türk hükûmet yöneticileri üzerinde derin bir etki yaratmıştı.[16] 24 ağustos 1920'de, Türk ve Sovyet delegeleri, 7 maddeden oluşan bir Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması taslağını hazırladılar. Antlaşma tasarısı her iki delege kurulunun yöneticilerince parafe edildi ve tasarının tüm maddeleri daha sonra 16 mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın kapsamına girdi.

Görüşmeler sırasında, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye silah, cephane ve altın yardımında bulunması konusunda da anlaşmaya varıldı.

Sovyet hükûmeti, Türk ordusunun gereksinimlerini tümüyle karşılayamamakla birlikte, onu savaş tekniği bakımından donatmak için elinden gelen her şeyi yaptı.

Birinci parti silah, daha 1920 yazında Trabzon'a gönderilmişti.[17] Yine 1920 eylülünde, Erzurum'da, Türk hükûmeti ve askerî komutanlık temsilcilerine 200,6 kg külçe altın teslim edilmişti.[18]

Türk-Sovyet görüşmeleri, Ermeni Taşnak delegeleriyle yapılan görüşmeler koşut olarak sürmekteydi. Bu görüşmelerde ele alınan en önemli sorun, bu ülkeler arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasıydı. Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırın belirlenmesi konusunda aracılık yapmayı üstlenen Sovyet hükûmeti, bu ülkeler arasında kesin sınırların, adalet ve halkların kendi yazgılarını saptama haklarının temelinde ve her iki ülkenin tarihsel, eko-

15 A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 72.
16 Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 80.
17 Bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt III, s. 675. (Rus.)
18 a.g.e.

nomik ve etnografik haklarının hesaplanması sonucunda belirlenmesini istiyordu. Böylelikle Sovyet hükûmeti, emperyalist devletlerin, bu iki ülkenin içişlerine yüzlerce yıldır karışmalarına da bir kerede ve kesinlikle son vermek istiyordu.

VTSİK'nin (Sovyetler Panrusya Merkez Yürütme Komitesi) 17 haziran 1920 tarihli oturumundaki raporunda, Dışişleri halk komiseri G. V. Çiçerin şöyle demekteydi: *"Biz, Türkiye'yle dostluk ilişkilerine, ancak Ermenistan gibi Türkiye'ye komşu halklarla Türkiye arasında karşılıklı sınırların belirlenmesi ve karşılıklı katliamın sona ermesi koşullarında giriyoruz. Burada da barıştırıcıyız. Türkiye de, Ermenistan da bugüne kadar Türk ve Ermeni halkları arasında çözülmeden kalan ve uzun bir zamandır her iki halkın varlığını da zehirleyen çelişkilerin bizim etkimizle çözümlenmesi için aracılık yapmamızı kabul ettiler."*[19]

Fakat Moskova görüşmeleri sırasında, her iki taraf yöneticilerinin, Sovyet Rusya hükûmetince önerilen tarihsel, ekonomik ve etnografik ilkeleri kabule yanaşmadıkları görüldü.[20] İki tarafın da karşılıklı toprak savları çok aşırıydı. Türk delge kurulu, sınırların Brest-Litovsk Antlaşması temelinde belirlenmesinde ısrar ediyordu. Brest Antlaşması'nı Türkiye'yle daha 20 eylül 1918'de bozan Sovyet hükûmeti, Türklerin bu savlarına kesinlikle karşı çıktı. Buna karşılık Taşnak delege kurulu da Karadeniz'den Akdeniz'e kadar "Büyük Ermenistan" fanatik idealini savunmaktaydı.

Türkiye ve Taşnak Ermenistanı arasındaki toprak tartışmaları, durumu karıştırmaktaydı. Türk-Sovyet Antlaşması'nın imzalanması bu nedenle daha altı ay uzadı. Bunda, Sovyet hükûmetinin Türkiye'ye ilişkin politikası konusunda verdiği yanıltıcı bilgilerle hükûmetini yanıltan Türk delege kurulu başkanı Bekir Sami Bey de[21] küçümsenmeyecek bir rol oynadı.[22] Ankara'ya döndüğünde Bekir Sami Bey, Türk sınırının düzenlenmesi konusunda G. V. Çiçe-

19 G. V. Çiçerin, *Makaleler ve Söylevler*, s. 168. (Rus.)

20 *NKİD'nin Rus SFSC (1919-1920) VIII. Sovyetler Kurultayı'na Yıllık Raporu (1919-1920)*, s. 68. (Rus.)

21 Türk hükûmetinde Dışişleri bakanı görevinde bulunan Bekir Sami Bey, siyasal görüşleri açısından, gizlice padişah çevrelerinden yanaydı. Babası General Musa Kundukov, XIX. yüzyıl sonlarında, Türk sultanına hizmet etmek için Rusya'dan kaçmıştı. Bekir Sami Bey, İttifak'ın yardımıyla, Kafkasya'nın Müslüman halklarını Türkiye'yle birleştirmek ve Sovyet Rusya'ya karşı bir tampon devlet kurmak istiyordu.

22 A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 77-78.

rin'le yaptığı konuşmaları ters yorumlayarak hükûmet yöneticilerini Sovyet Rusya'ya karşı kışkırtmaya çalıştı.[23]

Bekir Sami Bey'in antisovyetik tutumunu, C. Arif Bey, Durak Bey vb gibi feodal-dinsel çevrelerin temsilcisi olan milletvekilleri etkin olarak destekliyorlardı. Bu milletvekilleri Türkiye'nin Sovyet Rusya'yla yakınlaşmasına karşı çıkıyorlardı. Feodal-dinsel çevrelerin Türkiye ile Taşnak Ermenistanı arasındaki sınırların belirlenmesinde Sovyet Rusya'nın aracılığını reddeden tutumlarını, Mustafa Kemal'in dış politikasına karşı bölücü eylemleriyle İtilaf Devletleri ajanları da kışkırtmaktalardı. İtilaf Devletleri, Türk-Sovyet Antlaşması'nın imzalanmasına engel olmak amacıyla, Taşnaklarla Kemalistler arasında bir savaş kundaklamak için ellerinden geleni yapmaktalardı. Böylece, Türk askerî birlikleriyle Kızıl Ordu'yu çatıştırmak ve Sovyet Rusya askerî güçlerinin Polonya Cephesi'nden çekilmesini sağlamak amacındalardı.

Sovyet diplomasisinin büyük çabalarına karşın, o dönemde, İtilaf Devletleri'nin Kafkasya'daki entrikalarına son verilmedi ve Türkiye ile Taşnak Ermenistanı arasında askerî çatışmaya engel olunamadı.

Türk-Taşnak Savaşı

Taşnak Ermenistanı'yla savaş tehlikesinin olgunlaşması üzerine Türk hükûmeti 9 haziran 1920'de Doğu Cephesi'ni oluşturdu ve ülkenin doğu illerinde seferberlik ilan etti. Doğu Cephesi komutanlığına, XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa atandı.

Silah altına çağrılan subay ve askerlerin toplam sayısı 22 000'di. Doğu Cephesi birliklerinin elinde 69 top, 200 makineli tüfek vardı. Doğu Cephesi'ni oluşturan dört yaya tümeninden 9. ve 11. tümenler Erzurum'a, 2. Tümen Beyazıt'a ve 3. Tümen Trabzon'a yerleştirilmişti.[24]

Doğu Cephesi'nin gereksinimi için, hemen hemen, 1,5 milyon liralık erzak, havyan ve taşınım aracına el konulmuştu.[25]

23 *NKİD'nin Rus SFSC (1919-1920) VIII. Sovyetler Kurultayı'na Yıllık Raporu*, s. 69 (Rus.)
24 T. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, s. 70.
25 *Nutuk...*, cilt I, s. 302-303.

Kurmay Albayı C. Kerim'in (İncedayı) belirttiğine göre, Türk hükûmeti, siyasal ve askerî nedenlerle, Doğu Cephesi'ne, Batı Cephesi'nden daha çok önem vermekteydi.[26] Bu nedenle, "ülkenin yaşam ve ölüm sorunu Batı Cephesi'nde çözümlendiği"[27] halde, Türk hükûmeti tüm ilgisini ve gücünü Doğu Cephesi'nde yoğunlaştırmıştı.

Türk hükûmeti, 7 temmuz 1920'de Taşnak hükûmetine bir nota verdi. Bu notada, Brest ve Batum antlaşmalarına dayanılarak, Taşnak birliklerinin bu antlaşmalarla belirlenen sınırların gerisine çekilmeleri isteniyordu.[28]

Sovyet hükûmeti, Türk hükûmetine, askerî bir çatışmadan kaçınmasını ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın diplomatik görüşmeler yoluyla belirlenmesini önerdi. Ermenistan'la savaşa girilmesini isteyen milletvekillerinin meclisteki bir sorularını yanıtlarken, Mustafa Kemal, Sovyet notasına ilişkin olarak Türk birliklerinin Ermenistan'a saldırısının ertelendiğini belirtirken *"Sovyet Rusya hükûmeti bizim Ermenistan'a saldırmamıza karşıydı, bunu istemiyordu."*[29] dedi.

Türk hükûmetinin, Sovyet hükûmetinin notasına 26 ağustos 1920'de verdiği yanıt notasında, Ermenistan ve Türkiye arasında iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin kurulmasında Türk hükûmetinin Sovyet Rusya'nın aracılığını kabul etmeye hazır olduğu bildiriliyordu.[30]

Fakat Ermenistan ve Türkiye arasında savaş çıkması yolunda emperyalist İtilaf Devletleri'nin kışkırtmaları sürüyordu. Bu devletler, Ermenistan üzerinde manda kurulması girişiminin başarısızlığından sonra Ermenistan devletinin egemenliğini tanımışlar ve ona 4 milyon ruble borç vermişlerdi.[31]

26 C. Kerim, *Türk İstiklal Mücadelesi Konferansları*, s. 91

27 *Nutuk...*, cilt I, s. 310-331. (Aslı şöyledir: *Memleketin hayat ve memat meselesini teşkil eden Garp Cephesi'nde..."*/ç.n.)

28 H. Bayur, *Kuvayı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyaseti ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları*, s. 659-699.

29 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 65. (Aslı şöyledir: *bizim Ermenilere daha ziyade taarruz etmemizi Rus Hükûmeti Cumhuriyeti arzu etmiyordu, muvafık görmüyordu."*/ç.n.)

30 *Bkz. SSCB Dış Politikası Belgeleri 3*, cilt III, s. 325. (Rus.)

31 A. Hatisov, "Anılar", *Zarya Vostoka*, 1.2.1925. (Rus.)

1920 mayısında, Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulması için yığınsal bir savaşım başladı. General Denikin birliklerinin Kızıl Ordu önünde bozguna uğraması, Sovyet egemenliğinin 1920 nisanında Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'da kazandığı zafer, Ermenistan'ın işçi ve köylülerinde kanlı Taşnak diktatörlüğünü yıkmak yolunda silahlı savaşıma girmek azmini biliyordu. Halk hareketinin başında, Allahverdiyan, Musayelyan, Gukas Gukasyan, Garipcanyan, Saruhanyan vb gibi komünistler bulunmaktaydı.

1 mayıs 1920'de, ülkenin birçok büyük yerleşme noktalarında, yığınsal gösteriler yapıldı. Erivan ve Aleksandropol'de (Gümrü) göstericiler Taşnak örgütlerinin binalarını tahrip ettiler ve Taşnak liderlerinin portlerini yaktılar. Yığınsal 1 mayıs gösterileri, bazı yerlerde silahlı ayaklanmaya dönüştü. 8 mayıs 1920'de, Aleksandropol'de, Musayelyan başkanlığında bir askerî devrim komitesi kuruldu ve komite 10 mayısta Taşnak hükûmetinin yıkılarak egemenliğin Sovyet işçi, köylü ve asker delegelere geçtiğini bildirdi. Kars, Sarıkamış ve diğer kentlerde de silahlı ayaklanmalar patlak verdi. 11 mayısta, Kars ve Sarıkamış'ta Sovyet egemenliği ilan edildi. Gukas Gukasyan, askerî devrimci komitenin başkanı oldu.

Fakat, genellikle yerel nitelik taşıyan ve örgütlenmesi güçsüz olan mayıs ayaklanmaları, yenilgiye uğradı. Taşnaklar, 12 mayıs 1920'de "ülkenin kurtuluşu" adını verdikleri bir komite kurdular. İngiliz-Amerikan emperyalistlerinin de yardımıyla, ayaklanmaları bastırdılar.

Taşnak ve Türk askerî birlikleri arasında ilk çatışmalar 24 eylül 1920'de başladı. Bardiz ve Keteks bölgelerinde saldırıya geçen Taşnaklar, Sevr Antlaşması'yla Ermenistan'dan ayrılan alanları ele geçirmek istiyorlardı. Fakat dört gün süren saldırı harekâtları başarıya ulaşmadı. Taşnak birliklerinin saldırısını püskürten Türkler, 28 eylülde karşı saldırıya geçerek Sarıkamış ve Merdenek'i ele geçirdiler.

Sovyet hükûmeti savaş eylemlerinin başlamasından sonra, daha önce kabul edilmiş aracılık önerisinin temelinde, savaşı sona erdirmeleri ve sınır uzlaşmazlığını barışçıl yolla çözümlemeleri çağrısıyla Taşnaklara ve Kemalistlere yeniden başvurdu.[32] Fakat İtilaf'ın kışkırttığı düşman taraflar, daha önceki vaatlerine karşın, Sovyet hükûmetinin aracılığını reddettiler.

32 Türk komutanlığı, birliklerinin saldırısını bir süre için durdurdu.

Kemalistleri, Sovyet hükûmetinin aracılığını reddederlerken, Taşnak Ermenistanı'nın kısa zamanda bozguna uğrayacağını ummaktalardı. Öte yandan Ermeniler, İtilaf'ın yardımına el bağlamışlardı. Taşnak hükûmeti Dışişleri bakanı, Tiflis'teki temsilcisine, *"Cephedeki durum çok ağır. Bir an önce Luck ve Corbeille'e*[33] *başvurarak, Türk birliklerinin ilerlediği konusunda hükûmetlerine telgraf çekmelerini ve gerekli tüm önlemlerin alınmasını istemelerini sağlamak mutlaka zorunlu... Yunan temsilcisinden de, hükûmetine hemen bir telgraf çekerek her şeyi bildirmesini ve Yunan birliklerinin bir saldırıya geçerek Türk hareketini güçsüz düşürmelerinin olanaklı olup olmadığını öğrenmesini isteyin. Gürcü hükûmetine de hemen başvurarak, cepheye gönderilmek üzere bize petrol sağlamalarını bildirin... Vrangel'in temsilcisinden, Vrangel'in bize donatım yardımı yapıp yapamayacağını, ya da Trabzon bölgesine bir çıkarma yapıp yapamayacağını öğrenin"* diye yazmaktaydı.[34]

Taşnakların İtilaf Devletleri'nin gücüne bağladıkları ümit boşa çıktı. İtilaf vaatlerine karşın, Kemalistlere karşı etkili önlemler almadı. Taşnakların serüvenciliği Ermeni halkını yeniden büyük acılara sürükledi. 1920 ekimi sonunda yeni bir saldırıya geçen Türk birlikleri 30 ekimde Kars'ı, 7 kasımda da Aleksandropol demiryolu kavşağını ele geçirdiler.

Taşnaklar ateşkes istemek zorunda kaldılar. Kemalistlerin ateşkes antlaşması için öne sürdükleri ağır koşullar şöyleydi: 24 saat içersinde 2 000 tüfek, 20 ağır ve hafif makineli tüfek, 3 top, 4 000 sandık mermi, 6 000 top mermisi, iki lokomotif ve 50 vagonun teslim edilmesi; ateşkes antlaşmasının imza gününde askerî birliklerin cepheden 15-20 kilometre imzalamasından sonra üç gün içinde ise 40-50 kilometre öteye sevk edilmeleri. Bundan başka Türkiye, askerî ağırlıkların demiryolunda taşınmasına son verilmesini ve bu konuda kayıtsız koşulsuz denetim istiyor, ateşkes antlaşmasının dördüncü gününde de barış antlaşmasının imzalanması için bir konferansın toplantıya çağrılmasını öngörüyordu.[35]

Ateşkes koşullarını yumuşatmayı başaramayan Taşnaklar, savaşı sürdürmeye karar verdiler. Çünkü İtilaf'ın yardımından hâ-

33 İtilaf'ın Tiflis'teki temsilcileri.

34 D. S. Zavriyev'in *Türkiye'nin Kuzey-Doğu İllerinin Yeni Tarihine* yapıtından alıntı, s. 85. (Rus.)

35 K. Karabekir, *İstiklal Harbi'nin Esasları*, s. 13.

lâ umutlarını kesmemişlerdi. Milletler Cemiyeti toplantısında, Ermenistan'a yardım çağrısı, mesafenin uzaklığı nedeniyle yardımı reddeden bir kaç küçük devlet dışında yankı bile bulmadı. Türk-Taşnak Savaşı'nın başlıca suçluları olan emperyalist İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya ise Kafkasya'yı Sovyetler'e karşı bir savaş arenasına dönüştürmek isteğinde ve çabasındaydılar.[36]

Humanité gazetesi, "Ermeni-Türk Çatışmaları ve Milletler Cemiyeti" başlıklı makalesinde, Ermeni sorunu konusunda İtilaf Devletleri'nin konumunu niteliyor, şu belirlemeyi yapıyordu: *"Milletler Cemiyeti'nde İngiltere'nin temsilcisi olan Balfur, sorunun güçlüğünü ve karmaşıklığını belirterek yan çizdi. Oysa tüm karmaşıklık, İngiliz emperyalistlerinin şimdi Kemalistlerle flört etmesi ve Ermenilere aldırış etmemelerindedir."*[37]

İngiliz gazetesi *Daily Heral*, "Türk-Taşnak Savaşı" başlıklı makalesinde Kemalistleri İtilaf cephesine çekme planının içyüzünü açıklıyor ve bu planının antisovyet yönünü belirtiyordu.[38]

Türk-Taşnak Savaşı'nda Sovyet hükûmetinin aracılık önerisini reddettikten sonra, Kemalistler padişah hükûmetiyle bağlantı kurarak Londra'da Doğu sorunu üzerine bir konferans toplanması için görüşmelere başladılar. İstanbul'a yeniden gelen İngiliz yüksek komiseri, padişah hükûmetine, Ermenistan ve Gürcistan ve hemen sonra da İzmir sorununun Türkiye için istenir bir çözüme ulaştırılacağını vaat etmişti.[39] Padişah hükûmetinin Dışişleri Bakanı İzzet Paşa, 23 kasım 1920'de TBMM temsilcisiyle yaptığı konuşmada, İtilaf Devletleri'yle görüşmelere başlanması için, ortaya çıkan olumlu koşullardan hemen yararlanılmasını önermişti.[40] Padişah hükûmetinin bu amaçlarla gönderdiği delege kurulu, 1921 yılı şubatına kadar Ankara'da kaldı.

Padişah hükûmeti delege kurulunun Ankara'da bulunuşu, Türk-Sovyet yakınlaşmasına açıkça karşı çıkan sağcı milletvekillerinin baltalayıcı eylemlerini güçlendiriyordu. Bu nedenle, TBMM hükûmeti, İtilaf ajanlarının Türk-Sovyet dostluğu aleyhine yaydık-

36 *Documents on the British Foreign Policy 1919-1939*, cilt II, s. 725-729.
37 *l'Humonitè*, 19.10.1920.
38 Bkz. *Provdo*, 26.11 1920.
39 Bkz. *Nutuk*, cilt I, s. 290.
40 a.g.e.

ları söylentileri kesinlikle yalanlamak gereğini duydu. Anadolu telgraf ajansının bildirimleri ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın notlarıyla, Sovyet hükûmetine, Ankara hükûmetinin, emperyalist zalimlerle savaşta kendini Sovyet Rusya'nın doğal müttefiki olarak tanımaya kesinlikle devam ettiği bildirildi.[41]

Fakat emperyalist İtilaf Devletleri entrika ve provokasyon ağlarını örmeyi sürdürüyorlardı. Vrangelin Kızıl Ordu tarafından bozguna uğratılması ve Sovyet Rusya ile Polonya arasında barış imzalanmasından sonra, bu devletler Kafkasya'da yeni bir antisovyetik savaş alanı yaratmak istiyorlardı. Türk-Sovyet yakınlaşmasına engel olmak ve Türkiye'yi Sovyet Rusya'ya düşman bir yola yöneltmek için ellerinden geleni ardlarına koymuyorlardı.[42]

Türk birliklerinin Ermenistan içlerine doğru ilerlemesi üzerine, Rus SFSC Dışişleri Bakanlığı Halk Komiserliği, Ermenistan ve Türkiye hükûmetlerine 11 kasım tarihli mektubunda, savaşın sona erdirilmesi ve sınır anlaşmazlığının barış yoluyla çözümlenmesini isteyen bir mektup gönderdi.[43] Sovyet hükûmetinin görevlendirmesiyle 13 kasımda Erivan'a gelen bir Rus SFSC temsilcisi, Türk-Taşnak Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın aracılık ve hakemliğini önerdi.[44]

Kanlı katliamlara son vermek için, Sovyet hükûmeti, Taşnaklardan Kızıl Ordu birliklerinin Ermenistan topraklarına girmesine izin verilmesini istedi. Fakat Taşnaklar, Kızıl Ordu'yu Ermenistan'a sokmaktansa, ateşkesin ağır koşullarını kabul etmeyi yeğlediler.

Türk ulusalcıları da, aracılık ve hakemlik konusundaki Sovyet önerisini reddedince,[45] Kafkasya'da yeni bir büyük savaş tehlikesi doğdu. Fakat bu kritik anda, Ermenistan'da ve Transkafkasya'daki durumu kökünden değiştirecek olaylar patlak verdi. Bolşeviklerin şiddetli etkisi altında bulunan Kuzey Ermenistan bölgelerinde, Taşnak yönetimine karşı silahlı bir ayaklanma patladı. İsyancı işçi ve köylüler, 29 kasım 1920'de Taşnak egemenliğini yıkarak Sovyet egemenliğini ilan ettiler. İcevan (Karavansaray) kentin-

41 Bkz. *İzvestiya*, 25.12.1920.

42 Bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt III, s. 503-504. (Rus.)

43 *Dışişleri Bakanlığı Halk Komiserliği Bülteni*, 1921, no: 57, s. 15. (Rus.)

44 a.g.e.

45 *Dışişleri Bakanlığı Halk Komiserliği Bülteni*, 1921, No: 57, s. 15. (Rus.)

de kendini Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin geçici hükûmeti ilan eden Devrimci Komite kuruldu.

İsyancılar, 2 aralıkta, Kızıl Ordu birliklerinin desteğinde Ermenistan'ın başkenti Erivan'ı zapt ettiler. Taşnak yöneticileri kaçtılar, askerî birlikleri ise Sovyet egemenliğine teslim oldular. Aynı gün, Sovyet Ermenistanı geçici hükümeti, Rus SFSC ile, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan bir antlaşma imzaladı. Antlaşmanın 7 maddesinde: *"Rus Sovyet hükûmeti, SSRA'nın bağımsızlığının korunması için gerekli askerî güçlerin toplanmasının önlemlerini bir an önce alacaktır"* denilmekteydi.[46]

Buna karşın Türk askerî komutanlığı, Sovyet Ermenistanı hükûmetini bir "oldu bittiyle" karşı karşıya bırakmak için, Taşnaklara, tam bir teslim oluş anlamına gelen Aleksandropol Antlaşması'nı kabul ettirdiler. Taşnaklar da, kendi açılarından, Aleksandropol (Gümrü) Antlaşması'nın Sovyet Ermenistanı ile Türkiye arasında bir uzlaşmazlık yaratacağı hesabı içindeydiler.

Aleksandropol Antlaşması, doğal olarak Sovyet Ermenistanı Sovyet Azerbaycanı ve Sovyet Rusya tarafından kabul edilmedi.[47]

10 ekim 1920'de Sovyet Ermenistan hükûmeti Türk hükûmetine Aleksandropol Antlaşması'nın bozulmasını ve İtilaf Devletleri'ne karşı ortak savaşımda dostluk konusunda yeni bir antlaşma imzalanmasını önerdi. Bu notada şöyle deniliyordu: *"Ermenistan Sovyet hükûmeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Ermenistan'daki devrimci dönüşümü ve şimdiye kadar emperyalist İtilaf'ın maşası olan ülkemizde Sovyet iktidarının kurulmuş olduğu haberini sevinçle aldığından kuşku duymamaktadır. Şimdiden sonra Türkiye ve Ermenistan halkları arasında her türlü düşmanca çatışma olasılığının ortadan kalktığına, halklarımız arasında karşılıklı adil hakların kabul edilmesi ve her halkın özgürce ve engelsiz gelişmesinin sağlanması temelinde yeni ilişkiler kurulacağına Sovyet hükûmeti sarsılmaz bir inanç beslemektedir. Savaşların ve katliamların kanlı hayaletlerini taşıyan karanlık geçmiş ortadan kalkmalı, yerini halklarımızın kardeşçe dayanışmasına bırakmalıdır.*

Sovyet hükûmeti, Taşnaklarla imzalanmış antlaşmanın geçersizli-

46 Y. V. Klyuçnikov ve A. V. Sabanin, *Antlaşma, Nota ve Bildirilerle En Yeni Dönem Uluslararası Politika*, III. bölüm, fasikül I, s. 76. (Rus.)

47 Bkz. *NKİD'nin Rus SFSC (1920-1921) IX. Sovyetler Kurultayı'na Yıllık Raporu*, s. 43. (Rus.)

ğini kabul etmenizi beklemekte ve her iki halk arasında yeni ilişkilerin bir an önce kurularak ahalinin barış koşullarına kavuşması için, Ermenistan'daki devrimci dönüşümün yarattığı koşullarda yeni bir antlaşma üzerinde çalışmak amacıyla bir an önce bir konferans toplanmasını önermektedir." 48

Sovyet Ermenistan hükûmeti notasında, Türk komutanlığının Ermenistan'ın işgal edilmiş bölgelerindeki eylemlerinin, Ermenistan'a karşı eski uzlaşmaz düşmanlık politikasının bir devamı olmaktan başka türlü anlaşılamayacağı konusunda TBMM hükûmetinin dikkatini çekiyordu. Notada, sivil halkın soyulması, köylülerin elinden hayvanlarının alınması, erzaklara ve bu arada kimsesiz çocuklarla yetimler için ayrılmış depolara el konulmasına ilişkin pek çok olgu sıralanıyor ve şöyle deniliyordu: *"Sovyet hükûmeti, yukarda belirtilen eylemlere son verilmesi ve kurtuluşa kavuşan Ermenistan halkıyla dostça ilişkiler kurulması için TBMM hükûmetinin gerekli tüm önlemleri alacağını ümit etmektedir."* 49

Sovyet Rusya hükûmeti de, Türk birliklerinin Aleksandropol yöresini ve Kars yöresinin kuzey ve doğu bölgelerinde bulunan diğer noktaları bir an önce boşaltacağına, Ermenistan ve Türkiye arasında barışın, hakların kendi yazgılarını belirleme ilkesinde temelleneceğine inancını belirtiyordu.[50]

TBMM hükûmeti, gerici çevrelerin etkisinde, Gümrü Antlaşması'nı gözden geçirmeyi reddetti. 25 aralık 1920 tarihli Türk notasında "arazi sorunun her türlü itirazın dışında bulunduğu" belirtiliyordu.[51]

Türk komutanlığı, Aleksandropol'ü boşaltmamakla kalmıyor, 1918 Batum Antlaşması'nda bu bölgelerin Türkiye'ye bırakıldığı savına dayanarak Batum'u ve tüm Macaristan'ı işgal etmeye hazırlanıyordu.

Böyle bir politikanın izlenmesinden, her şeyden önce emperyalist devletlerin çıkarı vardı, Emperyalist İtilaf Devletleri Kafkasya'da, Sovyet Rusya'ya karşı yeni bir savaş kundaklamaya ve bu savaşa Türkiye'yi de çekmeye hazırlanıyorlardı. İtilaf'ın Ermenis-

48 *İzvestiya*, 14.12.1920.
49 a.g.e.
50 Bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt II, s. 392. (Rus.)
51 a.g.e., s. 487

tan'daki planlarının bozulmasından sonra da Türkler Batum'u ele geçirme niyetlerinden vazgeçmediler. Görünüşteki hedef menşevik Gürcistan'la mücadeleydi. Türkiye'nin Tiflis'teki tam yetkili temsilcisi Albay Kâzım Bey, 1920 aralık başlangıcında, menşeviklerin hiç beklemediği bir anda, "Gürcistan'la tartışmalı sorunlardan ve bunların barışçıl yolla çözüleceği konusunda iyimser inancından" söz etti.[52]

1921 yılı ocak ayında Türk hükûmetinin Batum'un "yazgısı" konusunda mecliste yaptığı resmî bildirimde, bu kentin bir an önce "ana yurda" dönmesi zorunluluğundan söz ediliyordu.

1921 yılı şubat başlangıcında Türk hükûmeti Gürcistan menşevik hükûmetine, Artvin ve Ardahan yörelerinin bir an önce boşaltılmasını talep eden bir ültimatom verdi.[53]

Menşevikler savaş korkusuyla Türk ültimatomunu kabul ettiler ve Türkiye-Gürcistan sınır antlaşması için görüşmeler başladı. Fakat, Sovyet Rusya'ya karşı düşmanca politika güden Gürcistan menşevik hükûmeti bu sırada son günlerini yaşamaktaydı.

25 şubat 1921'de Gürcistan'da menşevik yönetim devrilerek Sovyet iktidarı ilan oldu. Menşevikler ülkeden ayrılmadan önce Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in Türk birliklerince işgalini kabul ettiler. Böylece Transkafkasya'yı Sovyetler'e karşı yeni bir savaş alanı açmayı hesaplamaktalardı. Fakat, Sovyet yönetiminin uyguladığı dış politika buna engel oldu.

Türk-Sovyet ilişkilerinin güçlenmesi ve 16 Mart 1921 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması

1920 ekim ayı başlarında, bir Sovyet diplomatik heyeti Ankara'ya gitti. O sırada devrimci Türkiye'deki tek diplomatik temsilcilik olan Sovyet Elçiliği, Ekim Devrimi'nin üçüncü yıldönümünde görkemli bir törenle açıldı.[54]

52 V. A. Kurko-Kryajin, *Yakındoğu ve Devletler,* s. 90. (Rus.)

53 Bkz. *İzvestiya,* 1.3.1921

54 Rus SFSC'nin tam yetkili temsilcisi Eliava, hastalığı nedeniyle Ankara'ya gelmedi. İlk zamanlarda onun görevlerini elçiliğin birinci sekreteri Upmal yerine getirdi. 1920 yılı sonunda Rus SFSC'nin olağanüstü temsilcisi Mdivani Türkiye'ye gelerek elçi görevini de üstlendi. 29 mart 1921'de tam yetkili temsilci olarak Natserenus atandı. 1921 sonunda da S. İ. Aralov Türkiye'nin yeni büyükelçisi oldu

1920 şubat başlangıcında Türk hükûmeti Sovyet hükûmetine Bakü'de bir Türk-Sovyet konferansı toplanmasını önerdi. Sovyet hükûmeti çağrıyı kabul ettiğini, fakat konferansın Moskova'da toplanmasını istediğini bildirdi.

Türk hükûmeti Sovyet önerisini kabul etti. Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Bey (kurul başkanı), Maarif Bakanı Doktor Rıza Nur Bey ve 1920 kasım sonundan beri Türkiye'nin Sovyet Rusya'daki olağanüstü ve tam yetkili elçisi Ali Fuat Paşa'dan oluşan delege kurulunu Moskova'daki toplantıya katılmak üzere görevlendirdi.

Sovyet hükûmeti, Sovyet Ermenistanı ve Sovyet Azerbaycanı delegelerinin de bu konferansa katılmalarını gerekli görüyordu. *"Çünkü söz konusu olan bu devletlerle Türkiye ve Rusya sınır sorunları ve diğer sorunların çözümüydü."*[55]

İki hükûmet aynı zamanda, uluslararası ilişkilerin güncel sorunları konusunda karşılıklı notalar gönderiyorlardı. Türk hükûmeti 2 aralık 1920'de, TBMM hükûmetinin Kafkasya'da antisovyetik bir blok örgütlemek için İtilaf Devletleri'yle işbirliği yaptığı yolundaki söylentileri kesinlikle yalanlamıştı. Türk hükûmetinin bu konudaki notasında *"İtilaf Devletleri, İngiltere, Fransa ve İtalya'yla doğrudan ya da dolaylı hiçbir barış görüşmesi yapılmamıştır ve bu yönde hiçbir girişimde bulunulmamıştır"* deniliyordu.[56]

Türk hükûmeti, İngilizlerin sultan hükûmeti yoluyla ilettikleri barış önerilerine karşı olumsuz tutumlarını bildirmekte, ticaret antlaşması konusunda Sovyet-İngiliz görüşmelerinin gidişi ve Rus SFSC hükûmetinin Ermenistan ve Gürcistan'daki politikalarına ilişkin bilgi istemektelerdi.[57]

Sovyet hükûmetinin 19 aralık 1920 tarihli notasında Türkiye'yi ilgilendiren sorunlara ayrıntılı yanıt verilmekteydi. Notada, *"Ermenistan ve Türkiye arasındaki barışın, halkların kendi yazgılarını belirleme ilkesinde temellenmesi gerektiği"* belirtiliyordu.[58]

Notanın, ticaret antlaşmasına ilişkin olarak Sovyet-İngiliz görüşmelerine değinilen bölümünde, İngiltere'nin Sovyet Rusya'dan

55 Bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt III, s. 371-372. (Rus.)

56 S. İ. Kuznetsov'un *Sovyet-Türk İlişkilerinin Kuruluşu* yapıtından alıntı. s. 39. (Rus.)

57 *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt III, s. 397-398. (Rus.)

58 a.g.e., s. 392.

Doğu devletleriyle bu arada Türkiye'yle ilişkilerini kesmesini istediği, fakat Sovyet delege kurulunun, İngiltere'nin önerdiği siyasal koşulları görüşmeyi bile reddettiği belirtiliyordu.[59]

Sovyet hükûmeti, Türk halkının bağımsızlık savaşımının iki yolla sonuçlanacağı inancındaydı: ya Türk halkı Avrupalı istilacıları silah gücüyle başta İstanbul olmak üzere topraklarından söküp atacak, ya da İtilaf hükûmetleri Türkiye'yle bu savaş sürecinde Türk halkının onurunu ve bağımsızlığını savunmak için kararlı ve yetenekli olduğunu iyice anlayarak savaşı sürdürmekten vazgeçip herhangi bir barışçıl çıkış yolu aramak isteyeceklerdi.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti İngiltere'den bir öneri almış olsa bile, biz İngiltere'nin Türkiye'yle içtenlikle barış istediğini sanmıyoruz. İngiltere'nin en çok istediği şey, kalıramamca savaşan Türk halkını bölmek, böylece onun direniş gücünü zayıflatmaktır. Ya da önerilerde İtilaf'ın gizli bir amacı daha olabilir: barış bedeli olarak Sovyet Rusya'ya karşı mücadelede Türk halkını yanına almak."[60]

Fakat yine de Sovyet hükûmeti, Türk hükûmetine "eğer en ufak bir umut varsa, eğer bir aldatmaca değilse bu, eğer bu öneriler savaşı sona erdirecek ve Türk halkına barışçıl yaşama geçme, yedi yıllık savaşın açtığı yaraları sarma olanağı verecekse, İtilaf hükûmetlerinden gelen önerileri geri çevirmesini" öğütlüyordu.[61]

TBMM ve Sovyet Rusya hükûmetleri arasında bir dizi sorun üzerinde karşılıklı görüş alışverişi "Rusya ve Türkiye arasındaki tüm yanlış anlamaları gidermeye; sağlam ve uzun ömürlü temellerde sağlam ve yakın bir dostluğun başlangıcını kurmanın" yolunu açıyordu.[62]

Türk hükûmeti delege kurulu 20 ocak 1921 tarihinde Kars'tan yola çıkarak, Tiflis, Bakü, Harkov yoluyla, 19 şubatta Moskova'ya vardı. Delege kuruluyla birlikte Moskova'daki Türk elçiliğinin tüm elemanları da geldiler.

Ertesi gün G. V. Çiçerin'e güven belgesini (itimatname) veren Ali Fuat Paşa, Türk delege kuruluna gerek Moskova'da, gerek yol boyunca tüm Sovyet Rusya topraklarında gösterilen dostça kabul-

59 a.g.e.
60 a.g.e., s. 395.
61 a.g.e., s. 396.
62 a.g.e. s. 468.

den ötürü Sovyet hükûmetine teşekkür etti.[63] Türk delege kurulu ile Rus SFSC Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin arasında resmî olmayan görüşmeler daha 21 şubat 1921'de başlamıştı. Bu görüşmelerin başlıca konuları, Türk birliklerinin Ermenistan ve Gürcistan'ı boşaltmaları ve Gümrü Antlaşması'nın beşinci maddesiydi. Bu maddeye göre, dış ya da iç tehlike söz konusu olduğunda, Türk hükûmeti Ermenistan'a askerî yardımda bulunmayı üstleniyordu. Türk delege kurulu başkanı Yusuf Kemal Bey antlaşmanın bu maddesinin Sovyet Rusya'ya değil, emperyalist ülkelere karşı olduğunu kanıtlamak için çok çaba harcadı.[64]

Bu görüşmelerin en önemli sorunu, Sovyet Rusya ve Türkiye arasında askerî bir ittifak imzalanması konusunda Türkiye önerisinin görüşülmesiydi.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye askerî yardımda bulunma sorunu TBMM oturumlarında da görüşülüyordu. Mustafa Kemal, "yabancı güce gereksinimleri olmadığını, ellerinde yeterince askerî güç bulunduğunu" söyleyen sağcı milletvekillerini eleştirerek şöyle diyordu: *"Amerika Birleşik Devletleri ve egemenliğimizi gasp eden tüm Batı dünyası, doğal olarak, muazzam bir askerî güce sahiptir. Temelde kendi öz gücümüze dayanmamıza karşın, varlığımızla ilgili olan güçlerden en çok ölçüde yararlanmayı reddetmiyoruz ve bu bakımdan onların yardımını reddetmek yanlıştır."*[65]

Fakat, merkezî Rusya'nın pek çok ilini kaplayan açlıktan Sovyet halkını kurtarmak için İngiltere ve diğer kapitalist ülkelerle ticaret antlaşması yapılan bu tarihsel dönemde, Sovyet hükûmeti Türkiye'yle askerî bir antlaşma yapamazdı. Bu bakımdan Türkiye'yle ancak bir dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalanabileceği, Türk delegelerine 22 şubatta resmen bildirildi.[66]

Türk-Sovyet konferansı 26 şubat 1921'de resmen açıldı. Bu

63 A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 137

64 a.g.e.

65 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt 1, s. 80. (Aslı şöyledir: *mevcudiyetimize tasallût eden bütün garp âlemi, Amerika'da dahil olduğu halde, tabiatıyla azim bir kuvvet teşkil ediyor. Biz de şüphesiz esasta yalnız kendi kuvvetimize istinad etmekle beraber, bizim hayatımızla alakadar olan bilcümle kuvvetlerden azamî derecede istifadede kusur etmeyeceğiz ve böyle bir kuvveti reddetmek bittabi doğru bir şey değildir."*/ç.n.)

66 Mih. Pavloviç, (M. Veltman), *Devrimci Türkiye...*, s. 88. (Rus.)

konferans, emperyalist işgalcilere karşı özveriyle savaşan her iki halk içinde büyük bir siyasal önem taşımaktaydı. Konferansın açılış konuşmasında Sovyet delege kurulu başkanı G. V. Çiçerin, emperyalizmle mücadelede sovyet halkının seçkin rolünü belirtti. Özgürlükleri uğruna savaşan halklar ve bu arada Türk halkı için Sovyet Rusya'nın doğal bir müttefik olduğunu vurguladı ve bu halka karşı kopmaz dostluğu ilan etti. G .V. Çiçerin, Doğu halklarıyla dostluğun, uluslararası yaşamında Sovyet Rusya için en önemli koşul olduğunu ve tıpkı bunun gibi, Türkiye için de Sovyet dostluğunun bu ülkenin siyasal konumuna temel olması gerektiğini söyledi. Her iki ülkeyi birleştiren dostluğun, Sovyet Rusya ve Türkiye'nin ortak çıkarları doğrultusunda, dışardan dayatılan emperyalist tiranlığa karşı savaş veren tüm halkların çıkarları doğrultusunda gelişmesi gerektiğini belirtti.

G. V. Çiçerin konuşmasını şu sözlerle tamamladı: *"Türkiye, tıpkı devrimci Rusya gibi, acılı deneyler yaşadı. Eğer son altı ay içinde Türkiye'nin durumunda köklü bir değişiklik olduysa, yabancı saldırgana göğsünü siper eden Türk işçi ve köylülerinin kahramanlığının yanı sıra Rusya ve Türkiye arasındaki dostça ilişkilerin de bunda önemli bir payı vardır. Türkiye'nin durumunu güçlendiren bu dostluk bağları yazılı bir anlaşmayla pekiştirilmelidir."* [67]

Türk delege kurulu başkanı Yusuf Kemal Bey, yanıt söylevinde, gösterilen sıcak kabule teşekkür ederek, geçmiş zamanlarda Rus ve Türk halklarının zorla birbirlerinin üzerine sürüldüklerini ve artık sonuna kadar savaşmaya kararlı Türk halkı önünde, yüce bir idealle silahlanmış Rus halkının örnek olarak durduğunu belirtti: *"Bu iki halk, doğal olarak birlikte yürüyorlar. Tarihsel süreç bu iki halkı el ele yürümeye zorluyor. Türkiye doğru bir yola girdi. Tüm koşulları ona, Rusya'ya giden yolu gösteriyor... Karşımızda, kapitalizmin egemenliğine boyun eğmek istemeyen iki halk var. Bu iki güç birlikte hareket etmelidir."* [68]

Yusuf Kemal Bey, Türkiye'nin ulusal varlığının temel koşulu olan siyasal ve ekonomik bağımsızlığın Türk halkınca kazanılabilmesi için Sovyet Rusya'yla dostluğun büyük önemini özellikle belirtmekte ve şöyle demekteydi: *"Rusya'yla doğal olarak var olan ant-*

67 *SSCB Dış Politikası. 1917-1944. Belgeler Kitabı*, cilt II (1921-1924), s. 69. (Rus.)
68 a.g.e., s. 70.

laşmanın ayrıntıları üzerinde çalışmalı ve onu tüm dünyaya ilan etmeliyiz. Bu antlaşmayı, Batı halkları ve emperyalistler de öğrenmelidir. Bu, halkların özgürlüğünü güvence altına alan biricik güç olacaktır... eğer aramızda (yani Sovyet ve Türk halkları arasında A. Ş.) *antlaşma imzalanmazsa, bunun suçu onu imzalamakla yükümlü olanlarındır."* [69]

Sovyet Rusya ve Türkiye hükûmetleri arasındaki görüşmelere engel olan pek çok etken vardı. İtilaf Devletleri Türk-Sovyet görüşmelerini baltalamak için Londra'da bir konfrerans düzenlediler. Sevr Barış Antlaşması'nın koşullarını yumuşatarak, Türkiye'yi Sovyetler'e karşı koalisyonlarına çekmeyi umuyorlardı. Bunun için emperyalistler Sovyet egemenliğine karşı isterik bir kampanya yürütüyorlar; Petrograd, Moskova ve tüm Rusya'da isyanlar, köylü ayaklanmaları, silahlı grevler ve sokak savaşları olduğu yolunda bir yalan selini tüm dünyaya yayıyorlardı. Londra Konferansı'na katılan Türk delege kurulunun bir üyesi şöyle yazıyor: *"O günlerde İngiliz basını, bir telgraf seliyle dolup taşıyordu... bunlarda Rusya'nın günlük ayaklanmalar ve dalgalanmalarla yıkılmakta olduğu bildiriliyordu. O sırada Moskova'da Türk temsilcileri vardı. Sonradan onlardan bütün bu telgrafların tek sözcüğünün doğru olmadığını öğrendik."* [70]

Türkiye'yle görüşmeler Sovyet devleti dış politikasının büyük bir başarısı oldu. V. İ. Lenin şöyle demekteydi: *"Hiçbir kurnazlık peşinde değiliz. Bu görüşmelerin çok alçakgönüllü çerçevler içinde geçeceğini bilmekteyiz. Fakat tüm halkların emekçi işçi ve köylü yığınları arasındaki yakınlaşmalar, umut kırıcı engellere karşın durmadan ileriye doğru gittiği için bu görüşmeler önemlidir ve yaşadığımız güçlükleri değerlendirirken bunu unutmamalıyız."* [71]

Antlaşma tasarısının hazırlanması için konferansta üç komisyon kuruldu. Bunlar politika, hukuk ve redaksiyon komisyonlarıydı. Komisyon oturumlarında sınır sorunları, sömürge halkların bağımsızlık savaşlarıyla ilişkileri sorunu, ticaret ve ekonomi sorunlarıyla Karadeniz ve Boğazlara ilişkin sorunlar ayrıntılı olarak görüşüldü.

O sırada Sovyet Cumhuriyetleri'nin de savaştığı emperyalist ülkelere karşı elde silah savaşan devrimci Türkiye'yle dostça iliş-

69 a.g.e.

70 Bkz. Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, cilt IV, s. 289. (Rus.)

71 V. İ. Lenin, *Moskova Sovyeti İşçi ve Köylü Delegeleri Genel Toplantısı Söylevi*, 28 şubat 1921, cilt 42, s. 354. (Rus.)

kiler kurulmasına büyük bir önem veren V. İ. Lenin, Türk-Sovyet görüşmelerini içtenlikle selamlamakta, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında sağlam ve dostça ilişkiler kurulması gerekliliğini belirterek: *"Her iki halk, son yıllarda, emperyalist devletlerden, işitilmemiş kötülükler gördü"* demekteydi.[72]

Türk-Sovyet konferansının çalışmaları sırasında V. İ. Lenin, G. V. Çiçerin'e her akşam telefon ederek, o gün yapılan işler konusunda bilgi alıyor ve bu görüşmelerin gidişine büyük bir ilgi gösteriyordu.[73]

Lenin'in kişisel etkisiyle, görüşmeler sırasında ortaya çıkan pürüzler hızla giderildi. Uluslararası hukuk profesörü M. Cemil (Bilsel), Lozan Konferansı'na ilişkin kitabında, V. İ. Lenin'in Moskova görüşmelerindeki rolünün altını özellikle çizmektedir.[74]

TBMM üyesi Celal Nuri, V. İ. Lenin'in Türk halkına dostça yaklaşımının önemini belirterek şöyle yazmaktaydı: *"Bu çok saygıdeğer insan, bizim için en karanlık günlerde bize yakınlık gösterdi. Ulusça en karanlık düşünceler içinde bulunduğumuz bir zamandı bu. Bütün sınırlarımızda düşman vardı. İşte o zaman Lenin bize dostluk elini uzattı. En güç anlarımızda mektupları ve telgraflarıyla bize her zaman güç verdi."*[75]

16 mart 1921'de Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalandı.

Moskova Antlaşması bir önsözden, 16 maddeden ve üç ilişik belgeden oluşmaktaydı.[76]

Antlaşmanın büyük siyasal önem taşıyan girişinde: *"Ulusların kardeşliği ve halkların kendi yazgılarını özgürce belirleme hakkını tanımak konusunda anlaşan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile Rusya Şuraları Fedaratif Sosyalist Cumhuriyeti hükûmeti, emperyalizme karşı mücadeledeki dayanışmalarını ve bu iki halktan herhangi biri için söz konusu olan güçlüğün diğer halkın durumunu da kötüleştireceği olgusunu göz önünde bulundurarak ve aralarında sürekli ve yürekten karşılıklı ilişkiler ve her iki tarafın karşılıklı çıkarlarında temellenen kopmaz ve*

72 a.g.e., s. 353.

73 Bkz. G. V. Çiçerin, *Makaleler ve Söylevler*, s. 283. (Rus.)

74 Bkz. M. Cemil, *Lozan...*, cilt I, s. 386.

75 Y. N. Rozaliev'in *V. İ. Lenin ve Türkiye* yapıtından "Lenin ve Doğu", s. 201. (Rus.)

76 Antlaşmanın tam metni için, bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt III, s. 597-604. (Rus.)

içten bir dostluk kurma isteğiyle dolu olarak bir dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalamaya karar verdiler."[77] denilmekteydi.

1. maddede, antlaşmayı imzalayan her iki tarafın, ülkenin bir başka ülkeye zorla kabul ettirdiği herhangi bir barış antlaşmasını ya da uluslararası sözleşmeyi kabul etmeyeceği belirtiliyordu. Sovyet hükûmeti 28 ocak 1920'de İstanbul Milletvekilleri Meclisi'nde kabul edilen Ulusal Ant'ın (Misaki Millî) yasallığını kabul etmekte; Türkiye'ye ilişkin fakat TBMM'ce onaylanmamış uluslararası sözleşmeleri geçersiz saymaya razı olmaktaydı. 1. madde uyarınca, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle bugünkü sınırı saptanmaktaydı. Sovyet hükûmeti, bu sınırların saptanması sırasında, her iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerine dayanarak ve Transkafkasya'daki durumu da göz önünde bulundurarak, 1918 yılına kadar Rusya sınırları içinde bulunan Kars, Ardahan ve Artvin bölgelerini Türkiye'ye bırakmaya razı oluyordu. Merkezî İstatistik Dairesi'nin rakamlarına göre, Türkiye'ye bırakılan toplam alan 19 915 km^2 ve bu topraklarda yaşayan insan sayısı 492 000'di.[78] Türkiye, Gürcistan'ın Batum üzerinde egemenliğini kabul ediyordu (mad. 2).

Antlaşmanın büyük siyasal önem taşıyan 4. maddesinde şöyle denilmekteydi: "Antlaşmayı imzalayan her iki taraf, Doğu halklarının ulusal kurtuluş hareketleriyle Rusya emekçilerinin yeni bir toplumsal düzen için mücadeleleri arasındaki ilişkiyi saptayarak, bu halkların özgürlük ve bağımsızlık haklarını ve ayrıca istedikleri yönetimi seçme haklarını kabul ederler."

Antlaşmanın 5. maddesi Karadeniz devletlerinin yaşamsal bir sorununa, Boğazlarda uygulanacak düzen sorununa ilişkindi. Bu madde gereğince, Karadeniz Boğazları için uygulanacak düzen, sadece Karadeniz kıyısında sınırı bulunan ülkeler arasında toplanacak bir konferansta saptanacaktı.

6. madde gereğince, çar ve padişah hükûmetlerince daha önce imzalanmış tüm antlaşmalar, karşılıklı çıkarlara uymadıklarından geçersiz sayılıyordu.

Kapitülasyonlar rejimini her ülkenin özgür ulusal gelişmesiyle ve egemenlik haklarının tam olarak gerçekleştirilmesiyle bağdaşmaz gören Sovyet hükûmeti, kapitülasyonlar rejiminin doğur-

77 a.g.e., s. 597

78 *Merkezî İstatistik Dairesi Bülteni*, 1921, no: 55, s. 10. (Rus.)

duğu her türlü ayrıcalık ve hakkı, gücünü yitirmiş ve ortadan kalkmış saymaktaydı. (mad. 7)

8. madde, her iki tarafın, kendi topraklarında, diğer ülkenin ya da onun bir bölümünün hükûmeti olma rolüne yeltenen örgüt ya da grupların oluşmasına karşılıklı olarak izin vermemek yükümlülüğü içeriyordu.

Sovyet Rusya ve Türkiye, her iki ülke arasında demiryolu, telgraf ve diğer iletişim araçlarının geliştirilmesi ile iki ülke arasında her iki ülkenin yürürlükteki yasalarına uygun olmak koşuluyla insan ve mal taşınımının özgürce yapılması için gerekli tüm önlemleri almayı yükümleniyorlardı. (mad. 9)

10. madde gereğince, her iki ülkenin yurttaşları, ulusal savunma yükümlülüğü dışında, bulunduğu ülkenin yasalarından doğan tüm haklara sahip olmakta ve yükümlülükleri taşımaktaydı.

Her iki taraf, kendi ülkesinde bulunan diğer ülke yurttaşlarına en büyük ölçüde elverişli koşullar sağlama ilkesini uygulamayı kabul ediyordu (mad. 11)

12. madde, 1918 yılına kadar Rusya sınırları içinde bulunan Kars, Ardahan ve Artvin yöreleri ahalisine, eşyalarını, mallarını ya da değerli şeylerini alarak Türkiye'den özgürce ayrılmak hakkını veriyordu. Aynı hak, Gürcistan'dan ayrılmak isteyen Batum ahalisine de tanınmaktaydı.

13. madde gereğince Sovyet hükûmeti, Rusya'dan Türkiye'ye dönmek isteyen tüm savaş tutsaklarını ve savaş sırasında alıkonulmuş Türk yurttaşlarını Türkiye'nin kuzeydoğu sınırına getirmeyi yükümleniyordu.

14. madde, çok kısa zamanda bir elçilik antlaşması ve yine ekonomik, mali ve diğer sorunları düzenleyen antlaşmalar imzalanmasına ilişkindi.

15. madde gereğince Sovyet hükûmeti, Transkafkasya cumhuriyetlerine ilişkin olarak, bu antlaşmanın doğrudan onlarla ilgili maddelerinin bu cumhuriyetlerce kabulü için gerekli girişimlerde bulunmayı yükümleniyordu.

Sonuncu (17.) madde, antlaşmanın yürürlüğe girmesi için onaylanması gerektiğini ve onaylanmış metinlerin karşılıklı olarak alınıp verilişinin en kısa süre içinde Kars'ta gerçekleştirileceğini belirtiyordu.

13. maddede öngörülen koşulların uygulanması için 28 mart

1921'de özel bir sözleşme imzalandı. Buna göre, antlaşmanın imzalandığı günden, yani 16 mart 1921'den başlamak üzere, Rusya'nın Avrupa bölgelerinde ve Kafkasya'da tutsak bulunan asker ve sivil Türk yurttaşları üç ay içinde, Orta Asya'da tutsak bulunan kişiler ise altı ay içinde anayurda döneceklerdi.

Tutsakların anayurda dönüşleri, kendi isteklerine bağlıydı. Tutsakların taşınımı ve bagajlarının da nakil istasyonlarına teslim masraflarını, antlaşmayı imzalayan her iki taraf, kendi sınırları içinde üstleneceklerdi. Tutsakların nakil istasyonları Sovyet Rusya için Novorosisk, Batum, Tuapsse, Aleksandropol (bugün Kumayri), Türkiye için İnebolu, Trabzon ve Aleksandropol'dü.

Sözleşmelerin uygulanmasını sağlamak için her ülkede üç kişilik komisyonlar kuruldu. Bunların üyelerine, diğer ülkenin egemenlik alanında bulunduğu süre içinde diplomatik dokunulmazlık güvencesi sağlandı.[79]

Antlaşmanın imzalanması sırasında her iki hükûmet karşılıklı notalar gönderdiler. Bunlarda, dış politikalarında birbirlerini ilgilendirecek önemli değişiklikler konusunda karşılıklı olarak birbirlerine bilgi verecekleri belirtilmekteydi.

Bundan başka, her iki taraf, Asya'da Türkiye ve Sovyetler Birliği'nden farklı politika izleyen bir başka devletçe Türkiye ve Sovyet Rusya'ya ilişkin olarak yakınlaşma ya da uzlaşma konularında kendilerine yapılan bildirim ya da önerileri kısa süre içinde birbirlerine bildirmeyi ve yine, diğer devletlerle bu türden tüm görüşmeler konusunda birbirlerini bilgilendirmeyi ve birbirlerine bilgi vermeden her iki tarafın çıkarlarına ilişkin herhangi bir antlaşma imzalamamayı yükümleniyorlardı.[80] Türk-Sovyet Antlaşması'nın yapılışı sırasında, Türkiye'ye karşılıksız olarak 10 milyon ruble değerinde altın ve silah yardımı yapılması konusunda bir sözleşme imzalandı.[81] Bu sözleşme gereğinde Sovyet hükûmeti 1921-1922 yılı süresince Türkiye'ye tüfek, makineli tüfek, mermi, top, donatım ve diğer askerî gereçler ve külçe altın gönderdi.[82]

79 *İzvestiya*, 2.4.1921

80 Bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt III, s. 605-607 (Rus.)

81 Türkiye'ye gerekli olan askerî gereçlerin yeni listesi, Türkiye'nin 1920 yazında önerdiği listeden çok az farklıydı. (Bkz A. F. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s. 144-145.)

Bu dostluk ve kardeşlik antlaşmasının imzalanması, Türkiye ve Sovyet Rusya halklarının yaşamında çok büyük önemi olan bir olaydı. Bu antlaşma Rus-Türk ilişkilerinde bir dönüm noktasını vurguluyor ve çarlık Rusyası ile padişahlık Türkiyesi arasındaki karşılıklı güvensizliğe son veriyordu.

Türk-Sovyet Antlaşması Transkafkasya halklarına savaştan kurtularak barışçıl yaşama geçme olanağını sağladı. V. İ. Lenin iaşe vergisi konusundaki raporunda bu olguya değinerek, *"Türklerle imzaladığımız barış antlaşması bizi Kafkasya'daki bitmek bilmez savaşlardan kurtarmıştır"*[83] demekteydi.

Tüm Rusya Merkez Yürütme Kurulu'nun 20 mart 1921 tarihli olağanüstü oturumunda Türk-Sovyet Antlaşması onaylandı.[84]

Türk-Sovyet Antlaşması, Türkiye bakımından büyük bir önem taşıyordu. Sovyet hükûmeti Türkiye'nin kuzeydoğu sınırının dokunulmazlığını güvence altına alıyor ve işgalcilerle savaşında bu ülkeye manevî siyasal ve maddî destek sağlıyordu. Bu antlaşma Türkiye'nin devlet olmak niteliğini ve egemenliğini pekiştirmesine yardım ediyor, ülkenin askerî durumunu güçlendirerek Türk halkını daha sıkı kenetleme doğrultusunda etkiliyordu. Türkiye böylece Doğu Cephesi'nde de ordu bulundurmak gerekliliğinden kurtuluyordu.

Türkiye'nin devlet ve toplum adamları Türk-Sovyet Antlaşması'na büyük değer verdiler. Türkiye Dışişleri Bakanı Yardımcısı Ahmet Muhtar Bey, 21 martta G. V. Çiçerin'e çektiği telgrafta şöyle demekteydi: *"Metin* (antlaşma metni A. Ş.) *-telgrafla- verilişi sırasında önemli boşluklar ve bozukluklarla buraya ulaştıysa da, daha fazla beklemeden sevincimi belirtmek istiyorum. Ortak idealleri olan adalet ve özgürlüğün gerçekleştirilmesi için gerekli birleşme yolunda, Rusya ve Türkiye halklarının arttığı ilk ve ciddî bir adımdır bu."*[85]

TBMM oturumundaki konuşmasında Moskova'da antlaşmanın imzalandığını bildiren Mustafa Kemal: *"Bu antlaşma ile, emperyalizmin hırslı saldırısına hedef olan iki devlet arasında doğal ne-*

83 V. İ. Lenin, *RKP (b) Moskova ve Moskova İli Sekreter ve Sorumlu Hücre Temsilcilerin 9 Nisan 1921 Tarihli Toplantısında İaşe Vergisi Konusunda Rapor*, cilt 43, s. 151. (Rus.)

84 *İzvestiya*, 22.3.1921

85 *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt IV, s. 48. (Rus.)

denlerle ortaya çıkan dayanışma, hukuksal olarak da saptanmış oldu. demekteydi.[86]

Rusya telgraf ajansının Türkiye'den bir bildiriminde şöyle deniliyordu: *"Herkesin ilgili Rus-Türk Antlaşması'nın imzalanması üzerinde yoğunlaştı. Sadece resmî yayınlarda değil, sokaktaki insanın konuşmalarında da antlaşma kutlanıyor ve Türk halkının kurtuluşunun sadece bunda olduğu, söyleniyor... Antlaşma haberi her yerde, hatta kahvelerde ve berberlerde de okunup görüşülüyor."* [87]

Rus-Türk dostluğu onuruna verilen ziyafette Mustafa Kemal şöyle demekteydi: *"Dünya, iki gruba ayrılmıştır şimdi. Bunlardan biri, birleşen ve bağımsızlık, insan sevgisi ve halkların hakları için tek bir cephede mücadeleye giren Doğu'dur. Diğer gruba ise, insanlığı ezmek isteyenler, lanetten başka hiçbir şeye layık olmayanlar girmektedir. Bu grubun gönül yüceliğine bel bağlamak en büyük kendini aldatış olurdu. O ancak, ahlakî ve maddî gücünden yoksun kılınarak zararsızlaştırılabilir. Devrimci Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki sıkı birlik, emperyalist Batı üzerinde kazanılacak zaferin ve Doğu'ya düşen görevlerin gerçekleştirilmesinin güvencesidir."* [88]

Türk Doğu ordusuna yayınlanan bir emirde şöyle deniliyordu: *"Sovyet Rusya'yla dost olduk. İtilaf bizi bolşeviklerle savaşa sürüklemek istiyordu, bu nedenle Londra Konferansı'nı reddettik ve Moskova'yla antlaşma imzaladık."* [89]

Türk-Sovyet Antlaşması 29 mart 1921'de mecliste okundu ve coşkun alkışlarla karşılandı. Fakat, ancak 22 temmuzda, yani dört ay sonra onaylandı. Ulusal kurtuluş hareketinin yöneticileri arasında, Sovyet Rusya'yla yakınlaşmanın sadece yandaşları değil, düşmanları da vardı. Rusya'yla yakınlaşmaya karşı çıkanların başında, İtilaf'la uzlaşmak ve padişahlık rejimini korumak isteyenler geliyordu. Bunlar İtilaf Devletleri'nin Sovyet karşıtı propagandasının şiddetli etkisi altındaydılar ve antlaşmaya engel olmak amacıyla Türk-Sovyet ilişkilerini bozmaya çalışıyorlardı.

Türk-Sovyet Antlaşması'nın imzalanmasının daha ertesi gü-

86 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 226. (Aslı şöyledir: *"Bu muahede ile emperyalizmin sovlet-i ihtiraskâresine hedef olan iki devlet arasında avamil-i tabiiyeden mütehassıl tesanüt, bir şekli hukuki ile de tespit edilmiş oldu."*/ç.n.)

87 *Pravda*, 29.3.1921

88 *Mejdunarodnaya Odnaya Jizn*, 1922, no: 6, s. 48.

89 *İzvestiya*, 6.4.1921

nü, Doğu Cephesi ordusundan destek bulan gerici çevreler, Batum'u işgal etmeye kalkıştılar.

Kafkas Cephesi RVS üyesi G. K. Ordconikidze, bu girişimi, Türk Doğu ordusunun, Türk-Sovyet Antlaşması'nı bozmaya yönelmiş bir serüveni olarak niteledi. Ordconikidze, Türk Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektupta şöyle diyordu: *"İki müttefik arasında başarıyla sağlanmış bir antlaşmanın böylesine açıktan açığa bozulmasına izin verilemez. Böyle bir hareket, birliğimize engel olmak için ellerinden geleni ardlarına komayanların ekmeğine yağ sürmektedir. Brest-Litovsk Antlaşması'nın emriniz altında bulunanlarca dayanak olarak gösterilmesi, hukuksal ve olgusal bakımdan temelsiz bir gerekçe oluşunun yanı sıra, bizim için son derece onur kırıcıdır. Acaba siz, bizim, Sevr Antlaşması'nı ya da 1878 Antlaşması'nı dayanak göstermemize izin verir misiniz ? Herkesçe bilinmektedir ki, Brest-Litovsk Antlaşması'nın defteri çoktan dürülmüştür. Eğer bizimle içtenlikle ve dostça birlik kurmak istiyorsanız, ittifak antlaşmasını bir kâğıt parçasına çevirmemeniz gerektiğini bildirmeme izin veriniz. Askerî birliklerimiz Batum'a girdiler ve Moskova Konferansı'nda saptanan sınırları işgal etmek üzeredirler. Bu sınırlar, sizce de Ankara'ca da bilinmektedir. Şu andan itibaren, Batum hiç kimse tarafından tartışma konusu yapılamaz. Her türlü yanlış anlamadan ve düşmanlarımızdan başka kimsenin işine yaramayacak sürtüşmelerden kaçınmak için, birliklerinizi Batum'dan ve diğer bölgelerden çıkarınız."*[90]

Tüm askerî birlikleri, hükûmetin emriyle, 22-23 mart 1921'de, Moskova Antlaşması'yla belirlenen sınırların gerisine çekildiler.

Türk Doğu ordusu komutanlığı, Türk-Sovyet ilişkilerini keskinleştirmek için, Türk askerî birliklerinin Sovyet Ermenistanı'ndan çıkmasını sorun yapmak istiyordu. Taşnakların Türkiye'yle imzaladıkları Gümrü Antlaşması'nın Moskova Antlaşması'yla geçersizleştirilmesine karşın, Türk diplomatları, Ermenistan'la yeni bir antlaşma imzalanmadıkça bu anlaşmanın yürürlükte olduğu görüşünü savunuyorlardı. *"Türk askerî komutanlığı, Ermenistan antlaşmayı uygulamadıkça ve silahını teslim etmedikçe, Gümrü bölgesini boşaltmayı reddediyordu."*[91] Türk diplomatları, 7 nisan 1921 tarihli notlarında, Gümrü'nün boşaltılmasındaki gecikmeyi, Taşnakların karşı dev-

90 *Pravda Gruzii*, 20.3.1921.

91 *NKİD'nin Rus SFSC Sovyetleri'nin (1920-1921) IX. Kurultayı'na Yıllık Raporu*, s. 110. (Rus.)

rimci bir darbeyle 18 şubatta Erivan'ı ele geçirmeleriyle açıklamaktalardı.[92] Bundan başka, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Sovyet Ermenistan hükûmetine, Türk birliklerinin Gümrü'de kalacağını ve gerekirse Ermenistan'la savaşacağını ima etti.[93]

Türkiye ile Sovyet Ermenistanı arasında savaş, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında savaş demek olurdu. Bu bakımdan, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu bildirimi, G.V. Çiçerin'in Devrimci Askerî Sovyet (RVS) üyesi G. K. Ordconikidze'ye telgrafında, "Karabekir"in başına buyrukluğu olarak nitelendi.[94]

Kâzım Karabekir Paşa, Moskova Antlaşması'ndan sonra da birliklerini Gümrü'den çekmeyi reddederken, Ulusal Savunma Bakanlığı'ndan ve TBMM'nin feodal-dinci üyelerinden ciddî bir destek görüyordu. Ulusal Savunma Müdafaai Milliye Bakanı Mustafa Fevzi Paşa, Ermeni sorununda Kâzım Karabekir Paşa'nın konumunu savunarak şöyle demekteydi: *"Ermenistan'ın Türk askerî birliklerince hâlâ işgal altında tutulmakta olan bölgesi, ancak Gümrü Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra boşaltılacaktır.*[95] *Mustafa Fevzi Paşa'nın kanısınca, Doğu Cephesi Türk ordusu, Kafkasya'da kalarak, orada bir denge unsuru görevi yapmalıydı."*[96]

Savunma bakanının bildirimine bağlı olarak, Rus SFSC Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin, 8 nisan 1921 tarihli notasında, Gümrü Antlaşması'nın uygulanmasını istemenin, Moskova Antlaşması'nın bozulmasını istemek anlamına geldiğini bildiriyor ve şöyle yazıyordu: *"Türk ordusu, Doğu Cephesi birliklerinin, Kafkasya'da başka hangi askerî güce karşı denge sağlanmasının düşünüldüğünü anlamak kolay değil. Bu bölgedeki diğer askerî güç, sadece Sovyet Cumhuriyetleri Birleşik Kızıl Ordusu olduğuna göre, Savunma bakanının kanısınca, Türk ordusunun Sovyet güçlerine düşman bir güç olarak çalışacağı ve onların askerî güçlerinin karşısında yer alma amacını taşıyacağı sonucu çıkmaktadır."*[97]

92 Bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt IV, s. 49 (Rus.)
93 E. K. Sarkisyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Transkafkasya'da Yayılma Politikası...*, s. 454. (Rus.)
94 Bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt IV, s. 50. (Rus.)
95 a.g.e., s. 53.
96 a.g.e.
97 a.g.e.

11. Kızıl Ordu Komutanı, 13 nisanda Kâzım Karabekir Paşa'ya ultimatom niteliğinde bir bildirimde bulundu. Gümrü'nün boşaltılmasının istendiği bildirimde şöyle denilmekteydi: *"Önümüzdeki yakın günlerde ortaya çıkabilecek ve ordularımızın dostluk ve birliği üzerinde son derece ağır sonuçlara yol açabilecek üzüntü verici anlaşmazlıklardan kaçınmak için Gümrü bölgesininin bir an önce temizlenmesi ve Türk birliklerinin Moskova Antlaşması'nca belirlenen hattın gerisine çekilmesi için emir vermenizi rica ederim. Birliklerin boşaltılmaya başlandığı haberini almazsak, büyük bir üzüntüyle, Kızıl Ordu birliklerinin yukarda belirtilen bölgelere girmesi emrini vermek zorunda kalacağım ve bunu izleyebilecek olayların sorumluluğunu taşımıyorum."*[98]

Türk birlikleri 22 nisan 1921'de, Gümrü'yü boşalttılar. Fakat boşaltma sırasında Türk komutanlığı, devlet dairelerine ve kişilere ait malları da götürdü ve barut depolarını havaya uçurdu. Suçluları koruma amacıyla, Doğu Cephesi Komutanlığı, barut depolarının uçurulmasının sorumluluğunu Taşnaklara yükledi.[99]

Sovyet hükûmeti, Türkiye'de bazı sorumlu kişilerin, Sovyet cumhuriyetlerine karşı yönelmiş entrika, gizli dolaplar ve bölücü eylemleri konusunda Türk hükûmeti yöneticilerinin sürekli olarak dikkatini çekiyordu. Nitekim 6 haziran 1921 tarihli bir notada şöyle denilmekteydi: *"Yönetim katmanlarınız arasında sizin hükûmetinizle bizim gibi devrimci bir cumhuriyet arasındaki sıkı birliğe düşmanca davranan bazı öğelerin bulunuşu, birleşik cumhuriyetimize karşı yöneticileriniz arasında kuşku tohumları ekmek için kasıtlı olarak çıkarılan yalan haberlerin bir sonucu olabilir."*[100]

Daha 1921 yılı şubatında, G. K. Ordconikidze'nin G. V. Çiçerin'e bir raporunda şöyle denilmekteydi: "Şu sırada Anadolu'da iki grup arasında bir savaş var. Bunlardan biri, bizimle antlaşma yapmaktan yana olanlar (halkçılar), diğeri ise İtilaf'la işbirliği yapmak isteyenlerdir." G. K. Ordconikidze, itilafla işbirliği yapmak isteyenlerin açıkça ortaya çıkmak olanağı bulamadıkları için, Erme-

98 S. V. Harmandaryan, *Ermeniston'da 1921 Yılı İç Savaş Dönemi Belgeleri*, s. 97-98. (Rus.)

99 Bkz. *NKİD'nin Rus SFSC (1920-1921) IX. Kurultayı'na Yıllık Raporu*, s. 110-111. (Rus.)

100 *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt IV, s. 170. (Rus.)

nistan'daki zıtlıkları bilinçli olarak kışkırttıklarını ve kışkırtıcı söylentiler yaydıklarını ileri sürmekteydi.[101]

Örneğin Kars'ta, bazı gerici devlet memurları, orada yaşayan Molokanları (bir mezhep), Türkiye'de komünizm propagandası yapmakla suçlayacak kadar ileri gittiler. Bu nedenle, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında dostça ilişkileri dış politikasının temel taşı sayan Türk hükûmetinin, ülkenin ulusal çıkarlarına karşı hareket eden kişiler konusunda önlemler alması rastlantısal değildir.

Mustafa Kemal, meclis oturumlarından birinde: "Bolşevikleri aradık ve bulduk" demekteydi. Aynı konuşmasında, Sovyet hükûmetinin askerî gereçler ve altın yardımı konusunda söylediği sözler "bravo" sesleri ve alkışlarla karşılanmıştı. Bu konuşmada şöyle demekteydi Mustafa Kemal: *"Eğer şimdiye kadar bu maddî yardımdan en büyük ölçüde yararlanamadıysak, bu ne bizim ne de Sovyet Cumhuriyeti'nin hatasıdır. Bu, son günlerde Kafkasya'da ortaya çıkan güvensizliğin sonucu olabilir. Baylar! Bu güvensizliği tez elden ve tümüyle gidermek gerekirdi."*[102]

Bütün bu olgular, Türkiye'deki gerici çevrelerin antlaşmanın onaylanmasına engel olmak istediklerini gösteriyordu. Fakat Türk diplomatları ısrarla yadsıyorlardı olguyu. Örneğin, milletvekili Süleyman Bey'in "antlaşmanın neden uzun süredir meclise sunulmadığı" sorusunu yanıtlarken Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, antlaşmanın onaylanmasındaki gecikmenin "siyasal bir nedeni bulunmadığını ve bu gecikmeden ötürü içtenlikle üzüntü duyduğunu" bildirmekteydi.[103]

22 temmuz 1921'de Türk-Sovyet Antlaşması'nın onaylanması sırasında, Sovyet Rusya'yla yakınlaşmaya karşı olanlar bu antlaşmaya karşı yeniden seslerini yükselttiler. Bir grup milletvekili adına söz alan Erzurum Milletvekili Salih Efendi, hükûmete verdi-

101 Bkz. A. N. Heyfets, *Lenin'in Doğu Halklarıyla Dostluk Politikasının Tarihsel Belgeleri*, s. 98. (Rus.)

102 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 80. (Aslı şöyledir: *biz bolşevikleri aramış ve bulmuşuzdur ve en son temasımız az çok maddî ve kati bir şekle girmiştir .. Eğer şimdiye kadar maddî olan bu muavenetlerden istifade edememiş isek o kabahat ne bizde ve ne de Sovyet Cumhuriyeti'ndedir. Belki son günlerde Kafkasya'da vukua gelen suitefehhümat neticesidir."*/ç.n.)

103 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, cilt II, s. 330. (Bu ve aynı metinden daha sonraki alıntılar Rusça'dan çevrildi./ç.n.)

ği soru önergesinde şu sorunun tam olarak yanıtını istiyordu: *"Türkiye'de kapitalizme ve emperyalizme karşı mücadele verenler ve bunların dostları kimlerdir?"* [104]

Hükûmetin yanıtında şöyle denilmekteydi: *"Türkiye'de kapitalizmle hiç kimse mücadele etmemektedir ve hiç kimse onunla mücadele edecek değildir... Söz konusu olan, ekonomik ve toplumsal düşünceler bakımından bizim ve Rusların siyasal inançları arasındaki benzerlik değildir. Rus hükûmeti Doğu halklarının hareketini kurtuluş hareketi olarak kabul ediyor. Rusya ve Türkiye'nin siyasal yolları arasındaki benzerlik işte budur."* [105]

Antlaşmaya karşı olanların halka karşı konumlarını eleştiren Eskişehir Milletvekili Abdullah Aziz Bey, meclisteki konuşmasında bunların çıkarlarının Türk halkının çıkarlarından ayrıldığını belirtti. Şiddetli alkışlar arasında yaptığı konuşmasında Aziz Bey şöyle dedi: *"Batı devletlerinin bizim yüzlerce yıllık varlığımızı insanlığa yakışmaz bir biçimde ayaklar altına aldıkları şu sırada Rusya'nın bize el uzatması, hiç kuşkusuz, bağımsızlığımızın güvencesi olacaktır."* [106] Abdullah Aziz Bey, bir grup milletvekili adına yaptığı konuşmasında, görüşülmesine son verilerek antlaşmanın onaylanmasını istedi.

Antlaşmanın onaylanması önerisinin ad ad oylanması sonucunda, 201 kişi lehte, beş kişi aleyhte oy verdi, bir kişi çekimser kaldı. Böylece, ellerinden geleni ardlarına komamalarına karşın, Türk-Sovyet yakınlaşmasının karşıtları, amaçlarına ulaşamadılar.

Sovyet hükûmeti, emperyalist işgalcilere karşı zorlu savaşımında Türk halkına siyasal-manevî ve maddî yardımda bulunmaya devam ediyordu. Sadece 1921 yıl süresince Türkiye'ye, 33 275 tüfek, 57 986 000 fişek, 327 makineli tüfek, 54 top, 129 479 top mermisi, 1 500 kılıç, 20 000 gaz maskesi vb askerî donatım gönderilmişti. Sovyet hükûmeti Türkiye'ye bunlardan başka iki tane de hücumbot (muhrip) vermişti.[107]

Sovyet Azerbaycan hükûmeti de 23 mart 1921'de Türkiye'ye Kars yoluyla, 30 tank petrol, 2 tank benzin ve 8 tank gayzağı gönderdi.[108]

104 a.g.e.
105 a.g.e., s. 331.
106 a.g.e., s. 335.
107 Bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt III, s. 675. (Rus.)
108 *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt IV, s. 17 (Rus.)

1921 yılı nisanında Sovyet hükûmeti, Türk Kızılayı'na, işgalcilerin yakıp yıktığı bölgelerin halkına yardım için 30 000 altın ruble verdi. Yanıt olarak yazdığı teşekkür mektubunda Mustafa Kemal şöyle diyordu: *"Emperyalizmin açgözlülüğü ve Yunanlıların barbarlığının korkunç bir yoksulluğa düşürdüğü bahtsızlara karşı Sovyet Rusya'nın bu yüce gönüllü ve insanca davranışı, tüm Türk halkınca en büyük ölçüde değerlendirilecektir."* [109]

Türk hükûmeti 25 mayıs 1921'de Sovyet hükûmetinden, "ödünç olarak ya da herhangi bir başka biçimde" 50 milyon altın ruble karşılığında Türkiye'ye yeniden maddî yardım yapılmasını ve bundan başka Türkiye'de baruthane ve dumansız barut fabrikaları kurulmasını istedi.[110] Ağır malî durum nedeniyle Sovyet hükûmeti o sırada Türkiye'nin dileğini yerine getiremedi.[111]

Türk-Sovyet yakınlaşmasına düşman olanların karşı eylemlerine ve çevirdikleri dolaplara, bunun yanı sıra, Türkiye'nin Ermenistan ve Gürcistan'la Kuzeydoğu sınırının saptanmasında doğan güçlüklere karşın, Türk-Sovyet dostluğu günden güne pekişti ve bu dostluğun vardığı aşama, Türk halkının yabancı işgalciler üzerinde kazandığı zaferin en ciddî etkenlerinden biri olma niteliğini kazandı. Dışişleri Bakanlığı Halk Komiserliği'nin (NKİD) bir raporunda: *"Rusya'nın Türkiye ile sıkı dostluluğunun genel siyasal çizgisi, bazı kendine özgü sorunlar üzerindeki görüş ayrılıklarıyla birlikte yürütülebildi"* [112] denilmektedir.

Mustafa Kemal'in V. İ. Lenin'e telgrafında, istenen amaca ancak iki ülke arasında sıkı işbirliğiyle varılabileceği belirtilmekteydi. Mustafa Kemal şöyle diyordu telgrafında: *Bizi bağlayan dostça ilişkilerin bundan sonraki her gelişmesini selamlıyorum. Sizin yüksek girişiminizle Sovyet Cumhuriyeti'nin Doğu'da olduğu gibi tüm dünyada uygulamaya başladığı uzak görüşlü politikadan ötürü size teşekkür borçluyum."* [113]

Yanıt telgrafında teşekkürlerini bildiren V. İ. Lenin, Türk hal-

109 a.g.e., s. 59.

110 a.g.e., s. 774.

111 Bkz. a.g.e., s. 146.

112 *NKİD'nin Rus SFSC Sovyetleri (1920-1921) IX. Kurultayı'na Yıllık Raporu*, s. 110-111 (Rus.)

113 *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt III, s. 451. (Rus.)

kına ve sarsılmaz bir enerji ile ülkesinin bağımsızlığı ve gelişmesi için savaşan Türk hükûmetine en içten dileklerini sunuyordu.[114]

Türk hükûmeti 4 ağustos 1921'de Rus SFSC hükûmetine her iki ülkenin çıkar ve amaçlarının yeterince yakın ve özdeş olduğu tüm sorunlarda işbirliği önerisiyle bir muhtıra gönderdi. Muhtırada özetle şöyle deniliyordu: *"Tarafların ortak çıkarları bulunan tüm dünya sorunlarının birlikte gözden geçirilmesini, Moskova Antlaşması'nın girişinin ve 4. maddesinin ruluna uygun olarak emperyalizme ve Batı devletleri kapitalizmine karşı tek bir cephe oluşturmak için elbirliğiyle çalışmasını istiyoruz."*[115]

Türk muhtırasında Rus SFSC ve TBMM hükûmetlerinin üzerinde elbirliğiyle çalışılmasının istendiği sorunlar, Boğazlar, Mezopotamya ve Orta Asya'ya ilişkin konularla, Türkiye'ye silah ve para yardımı yapılması konusuydu.

Sovyet hükûmeti, emperyalizme karşı savaşta elbirliğiyle hareket edilmesine ilişkin Türk önerisini çok olumlu karşıladı. NKİD'nin 10 ekim 1921 tarihli notasında şöyle deniliyordu: *"Aramızdaki bu gerçek işbirliği, bizi bağlayan dostluk ilişkilerinin en büyük ölçüde gelişmesinde ve halklarımızın çıkarlarının karşılanmasında etkili olacaktır. Bizi birleştiren dostluk politikasının ilkeleri tüm güncel sorunlar konusunda ortak karar alma temeli üzerine kurulmalıdır."*[116]

Boğazlar sorunu, uluslararası politikanın genel planında, her iki hükûmeti de her şeyden daha çok ilgilendiren sorunlardan biriydi. NKİD'nin notasında, bu konuya ilişkin olarak şöyle denilmekteydi: *"Hükûmetlerimiz bu sorunun, Moskova Antlaşması'nda ifadesini bulan ortak bir programla çözümlenmesine karar verdiler. Bugün bu program bizim için henüz ideal bir nitelik taşımakta olsa da, onu pratikte uygulamak için önümüzdeki güçlükleri yeterince aşacağımız gün yakındır."*[117]

Mezopotamya ve Asya sorunlarında Sovyet hükûmeti İslam dininin İslam halklarının yaşamsal çıkarlarına zarar verecek biçimde kötüye kullanılmasına engel olmaya çalışıyordu. NKİD'nin notasında bu konuda şöyle denilmekteydi: *"Bu tehlikeden korunmada*

114 V. İ. Lenin, *Mustafa Kemal'e Telgraf*, cilt 52, s. 302. (Rus.)
115 *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt IV, s. 404-405. (Rus.)
116 *a.g.e.*, s. 402.
117 *a.g.e.*

en etkili yolun, din düşüncesine karşı bu halkların temel yaşamsal gereksinimlerini karşılayan ulusal hareket düşüncelerinin konulması olacağı kanısındayız." [118]

Türk-Sovyet dostluğunun gelişip güçlenmesi; Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ve Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'yle dostluk antlaşmalarının imzalanması

Moskova Konferansı'nın ardından Sovyet Türk antlaşmasının XV. maddesi uyarınca, bir Transkafkasya-Türkiye Konferansı'nın düzenlenmesi için diplomatik görüşmeler başladı. Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri bu görüşmelerde, Türkiye'yle tüm Transkafkasya Cumhuriyetleri arasında tek bir antlaşma imzalanması yönünde görüş belirttiler.

Bu politikanın dayanağı, sadece Transkafkasya Cumhuriyetlerinin ekonomik, siyasal ve kültürel çıkarlarını ortak özelliklerinde değil, fakat aynı zamanda emperyalist devletlerin saldırısına karşı Transkafkasya'yı elbirliğiyle savunma gerekliliğindeydi.

Transkafkasya komünist örgütlerinin II. kurultayında G. K. Ordconikidze şöyle demekteydi: *"Sovyet Cumhuriyetlerinden herhangi birinin ayrılmasından sonraki 24 saat, bu cumhuriyetin, çevredeki devletlerce yok edilmesine yeterlidir."* [119]

Fakat Türk diplomasi çevreleri (o sırada Transkafkasya Federasyonu henüz kurulmadığı için) tek bir antlaşma imzalamanın hukuksal temelleri bulunmadığı savıyla, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'la ayrı ayrı antlaşmalar imzalamak istiyorlardı.[120] Bu nedenle Transkafkasya Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında antlaşma imzalanması 1921 sonbaharına kadar gecikti.

Transkafkasya Cumhuriyetleri ancak daha sonraki görüşmeler sonucunda Türk hükûmetine, tüm cumhuriyetlerle birleşik görüşmeler yapılmasını ve tek bir antlaşma imzalanmasını kabul ettirebildiler.

118 *a.g.e.*, s. 403.

119 *Transkafkasya Komünist Örgütleri 19-23 mart 1923 II. Kurultayı, Stenografik Döküm*, s. 14. (Rus.)

120 Y. Hikmet, *Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti*, s. 68.

Transkafkasya hükûmetleriyle bir konferans toplanması konusundaki Türk önerisine Azerbaycan hükûmetinin 21 temmuz 1921 tarihli yanıtında şöyle denilmekteydi: *"Yaşamsal çıkarlarımız, karşılıklı olarak Moskova Antlaşması'nın tamamlanması ve gelişmesi gerekliliğini bize emretmektedir. Ortak düşmana karşı ortak bir cephede yer alan, gelişmesinin tarihsel yolları konusundaki sorunları halkın emelleri ve istekleri doğrultusunda çözümleyen Türkiye ve Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri'nin yakınlığında zaten var olan birlik ve dostluk ilişkileri, bir an önce antlaşma biçimlerinde pekiştirilmelidir."* [121]

Gürcistan Sovyet hükûmeti de, Gürcistan ile Türkiye arasında dostça ilişkilerin pekişip gelişmesine hizmet edecek konferansın toplantıya çağrılmasını selamlamaktaydı.[122]

Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'nin, konferansa ilişkin olarak Türk hükûmetine gönderdiği 24 ağustos tarihli notada ise şöyle denilmekteydi: *"Bir yanda İşçi-Köylü Sovyet hükûmetinin öte yanda Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin iktidarı elde bulunduruyor olmaları; aptalca bir şonevizmden ve kendilerinden önceki iktidarların körlemesine karşılıklı nefretinden kurtulmuş olan bu hükûmetlerin pek akıllı Avrupa diplomasisi için çözülmez olan tüm sorunlara hakka uygun çözümler bulacaklarının ve emperyalist diplomasinin yapay olarak ve kötü niyetle iki komşu halk arasında kızıştırdığı karşılıklı düşmanlık ve savaş izlerini sileceklerinin en sağlam güvencesidir. Her iki tarafın yaşamsal sorunları, bize barış içinde birlikte yaşamayı ve tam bir karşılıklı güveni emretmektedir."* [123]

Transkafkasya-Türkiye Konferansı, Rus SFSC temsilcisinin de katılmasıyla, 26 eylül 1921'de Kars'ta başladı. Türk delege kurulunun başkanı Kâzım Karabekir Paşa, konferansın açılış konuşmasında şöyle dedi: *"Türk halkı kendisine zorla dayatılan Sevr Antlaşması'nı kabul etmedi. Bu zavallı antlaşmayı hazırlayanların baskı ve tehditlerine boyun eğmedi. Onun isteklerine ve istemine aykırı olarak bir alçalma ve umutsuz bir boyun eğme politikası uygulayanları reddetti... Türk halkı Doğu'da Sovyet Rusya'yı çalkalayan ve dünyasal önemde bir hareket olan büyük devrimi gördü. O, bu hareket kardeşçe el uzattı; Doğu'nun kurtuluşu ve mutluluğu için, bu iki*

121 *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt IV, s. 227 (Rus.)
122 Bkz., *a.g.e.*, s. 249.
123 *a.g.e.*, s. 292.

halk arasında dostluk ve kardeşliğin egemen olması için, onunla birlik oldu." [124]

Kars Konferansı'nın açılışında Rus SFSC temsilcisi, Y. S. Ganetskiy şöyle diyordu: " *Transkafkasya Cumhuriyetleri halkları ve kahraman Türk halkı, gerçek çıkarlarının nerede olduğunu anlayarak, dışardaki kötücül güçlerin her türlü kışkırtmalarına karşın, kardeşlik, barış ve dostluk içinde yaşamaya karar verdiler. Çünkü Türkiye ve Transkafkasya halkları için genellikle tüm dünya halkları için olduğu gibi, farklı çıkarlar söz konusu değildir."* Y. S. Ganetskiy, Birinci Dünya Savaşı sonunda dünya halklarının tutsaklığa ve sömürüye karşı başlattıkları büyük savaştan söz ederek şunları söyledi: *"Bu çatışmalarda özverili Türk halkı seçkin bir rol oynamaktadır. Savaşan halk yığınların ulusal anlaşmazlık değil, halkların kardeşliği güçlendirir. Tüm dünyaya mutluluğu sadece, tüm ülkelerde yaşayan geniş halk yığınlarının kardeşçe birliği getirebilir."* [125]

Sovyet Ermenistan delege kurulunun başkanı A. Mravyan söylevinde, Türk halkının cephe gerisinde düşman bulunmadığını ve komşularının da emperyalizme karşı verdiği savaşta ona büyük bir yakınlık duyduğunu belirterek şöyle dedi: *"Buraya biz, düşmanca bir duyguyla gelmedik. Burjuva ve ulusçu hükûmetlerden bize miras kalan tartışmalı sorunları, karışıklıklara yol açan bu uğursuz sorunları yeniden alevlendirmeye hiç niyetimiz yok. Hayır, bizi şimdi heyecanlandıran şey, böylesi ödevler ve düşmanca duygular değil. Biz şimdi, emekçi Türk halkının, ülkesinin özgürlüğü için verdiği kahramanca savaşa hayranlık doluyuz."* [126]

Konferansın çalışmaları dostça bir havada geçti.[127]

Konferans sürecince üzerinde çalışan Türkiye-Transkafkasya Cumhuriyetleri Dostluk Antlaşması, 13 ekim 1921'de imzalandı. Kars Antlaşması, içerik bakımından hemen hemen Moskova Antlaşması'nın özdeşiydi. Bu antlaşma, 20 maddeden ve üç ekten

124 a.g.e., s. 373-374.

125 a.g.e., s. 371

126 a.g.e., s. 373.

127 Konferansın birinci oturumunda Kâzım Karabekir Paşa, Türkiye'nin Transkafkasya Cumhuriyetlerinin her biriyle ayrı ayrı antlaşmalar imzalamak istediğini söyledi. Transkafkasya delegelerinin ortak bir antlaşma imzalamakta direnmelerinden sonra, her cumhuriyetle ayrı ayrı antlaşmalar imzalamak sorunu bir daha ortaya sürülmedi.

oluşmaktaydı.[128] Moskova Antlaşması'ndan farklı olarak Kars Antlaşması'nda bazı yeni maddeler vardı.

Antlaşmaya imza koyan taraflar, bu ülkelerin daha önceki hükûmetler arasında imzalanmış tüm antlaşmaları ve yine Kafkas Cumhuriyetlerine ilişkin olarak her üç devletin imzaladığı antlaşmaları hükümsüz ve geçersiz sayıyorlardı. Bu madde, sadece 16 mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'nı kapsamına almıyordu. (mad. 1)

Bu maddeyle 1918-1920 yıllarında Transkafkasya halklarına dayatılan tutsak edici tüm antlaşmalar kaldırılıyor, Türkiye ile Transkafkasya Cumhuriyetleri arasında sağlam bir barış ve iyi komşuluk ilişkileri sağlanıyordu.

Antlaşmanın 7. ve 8. maddeleri gereğince Gürcistan ve Türkiye'nin sınır bölgelerinde yaşayan ahaliye bağışıklı gümrük, polis ve sağlık koşulları sağlanması üstleniliyor, sınır geçme kolaylığı tanınıyor; her iki tarafın sınır bölgelerinde yaşayan ahaliye sınırın diğer yanında bulunan yazlık ve kışlık otlaklardan yararlanma sürüsünü sınırdan geçirerek bu otlakları kullanma hakkı tanınıyordu.

14. madde gereğince antlaşmaya imza koyan taraflar, Kars Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki altı ay içinde, 1919-1920 savaş kaçakları konusunda özel bir sözleşme imzalamayı yükümleniyorlardı.

15. madde gereğince her iki taraf, diğer taraf yurttaşlarınca Kafkas Cephesi'ndeki savaş sonusunda işlenmiş suçlar ve hareketler için genel bir af çıkarmayı yükümleniyorlardı.

Kars Antlaşması, Kafkasya'da savaş tehdidini kaldırmak; Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında barış, iyi komşuluk ve dostça ilişkilerin temellerini atmak bakımlarından büyük bir siyasal önem taşımaktaydı. Bu antlaşma İtilaf Devletleri'nin bir saldırısına karşı Türkiye'nin Kuzeydoğu sınırlarının dokunulmazlığını güvence altına alıyor ve Türk hükûmetine işgalcilerle savaşmak için askerî birliklerini Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne sevk etmek olanağını sağlıyordu. Kars Antlaşması'nın önemi konusunda G. K. Ordconikidze şöyle demekteydi: *"Türkiye'yle tek bir antlaşma imzalanması bir kere daha gösteriyor ki, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan tek bir bütün, tek bir kardeş cumhuriyettir. Bi-*

128 Kars Antlaşması'nın tam metni için bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt IV, s. 420-429 (Rus.)

zim Türkiye'yle tek bir antlaşına imzalama politikamız tümüyle doğruydu. Bu politika, partimizin kurultayınca da onandı. Bu politika bize de Türkiye'ye de yarar getirdi. Zira Türkiye kendi politikasında dirense, elimizde Ermenistan'ı koparıp almak ve onu dağıtmak isteseydi, hiç kuşkusuz, Türk halkı ve onun var olma yok olma mücadelesi Transkafkasya halklarına böylesi genel bir yakınlık duygusuyla karşılanmazdı."[129]

Kars Antlaşması, ekonomik ve kültürel ilişkileri genişletiyordu. Antlaşmanın 18. maddesi uyarınca, 1922 martında Tiflis'te Transkafkasya-Türk Ekonomik Konferansı toplandı. Konferans her iki taraf arasındaki ticarî, malî ve diğer sorunları düzenledi.[130]

Antlaşmanın 7. maddesi uyarınca, sınır bölgeleri ahalisi arasındaki ekonomik ilişkileri kolaylaştırmak için, sınırdan geçme, ortaklardan yararlanma ve bunlardan başka posta, telgraf alanında sözleşmeler imzalandı.[131]

Ticaret ilişkilerinin gelişmesinin yanı sıra, iki taraf arasında siyasal bağlar da güçlendi. Türk halkının kahramanca savaşına Sovyet halklarının duyduğu yakınlık ve Sovyet Cumhuriyetlerinin bu savaşta Türk halkına gösterdiği manevî-siyasal desteğin, Türkiye bağımsızlık savaşının sonucu üzerinde önemli etkisi oldu.

Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki dostça ilişkilerin pekiştirilmesi konusunda Sovyet Azerbaycan hükûmeti çok şey yaptı. TBMM hükûmeti daha var oluşunun ilk günlerinde Sovyet Azerbaycanı'yla bağıntı kurmuş ve Azerbaycan halkından manevî-siyasal ve maddî destek görmüştü.

1921 yılı mayısında, Ukrayna Sovyet hükûmetinin girişimiyle bir Ukrayna-Türkiye konferansının toplanması için de görüşmeler başladı. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, görüşme yeri olarak Harkov'u önermişti. Fakat Türk hükûmetinin ricasıyla, konferansın Ankara'da toplanması kararlaştırıldı. Bu ricanın gerekçesi, o sırada cephelerdeki ağır koşullar nedeniyle ülkeden ayrılamayan Türk hükûmeti yöneticilerinin görüşmelere katılma isteğiydi.[132]

129 G. K. Ordconikidze, *Seçilmiş Makaleler ve Söylevleri*, 1911-1937, s. 160. (Rus.)
130 Bkz. M. A. Kerimov, *Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkiler Tarihi Hakkında (1922-1923)*, s. 84-91 (Rus.)
131 *Yabancı Devletlerle İmzalanmış Yürürlükteki Antlaşma ve Sözleşmeler Kitabı*, fasikül 1, s. 276-279, 321-325, 355, 362. (Rus.)
132 Bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt IV, s. 145. (Rus.)

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, ağustos 1921'de, M. V. Frunze'yi Türkiye'ye olağanüstü elçi atadı. M. V. Frunze bu konuda şöyle demektedir: " *Bu görev bana, Türk birliklerinin Yunanlılara yenildiği ve Ankara'nın Yunan birliklerince ele geçirilmesinin sözkonusu olduğu bir sırada verildi. Böyle bir durumda, Sovyet Ukrayna, Rusya'nın da uygun görmesiyle, bu ülkeye elçisini gönderek, tüm dünya önünde Türkiye'yle dostluğunu belirtmeyi gerekli saydı.*" [133]

Kızıl Ordu'nun seçkin komutanlarından M. V. Frunze'nin Türkiye'ye olağanüstü elçi atandığı haberi, tüm Türkiye'ye yıldırım hızıyla yayıldı. Türkiye'nin Moskova'daki büyükelçisi Ali Fuat Paşa, *"Türk hükûmeti, başkomutan yoldaş Frunze'nin görüşmeler yapmak ve Türkiye-Ukrayna Antlaşması'nın imzalanması için gönderilmesine ilişkin Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nce yapılan öneriyi selamlar"* diye bildirimde bulundu.[134]

M. V. Frunze'nin olağanüstü elçi olarak atanması konusunda Sovyetler'in IX. Tüm Rusya Kurultayı'na Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gönderdiği telgrafta şöyle denilmekteydi: " *Bu atamanın bize, Sakarya Savaşı arifesinde, düşmanlarınızın bizi çok yakında bozguna uğratacaklarını ilan ettikleri bir sırada bildirilmesi, Millet Meclisi'nde minnettarlık uyandırmıştır. Bu olgunun, siyasal ilişkilerdeki içtenliği göstermesi ve kanıtlaması, meclisin coşkusunu özellikle artırmıştır.*" [135]

M. V. Frunze, yanındaki kişilerle birlikte 5 kasım 1921'de Harkov'dan yola çıkarak 13 aralıkta Ankara'ya vardı. Frunze'nin yolu uzun ve tehlikeliydi. Karadeniz'in Asya kıyılarında kol gezen İtilaf savaş gemileri, M. V. Frunze'nin Anadolu'ya çıkmasını engellemek için yolcu teknelerini dikkatle izliyorlardı. M. V. Frunze Trabzon'da mola vererek, Batum'dan Samsun'a başarıyla ulaştı. Samsun'dan Yahşihan'a kadar atla, oradan Ankara'ya trenle gitti.

Türkiye topraklarında izlediği tüm yol boyunca M. V. Frunze, resmî kişilerden olduğu kadar halktan da yakın bir dostluk gördü. Dinlenmek için bir süre mola verdiği kentlerde ve köylerde, ahalinin isteğiyle Sovyet Rusya'yla ilgili konuşmalar yapıyordu. *"Tekrar*

133 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor...*, s. 357 (Rus.)

134 *NKİD'nin Rus SFSC Sovyetleri IX. Kurultayı'na 1920-1921 Yıllık Raporu*, s. 113. (Rus.)

135 *Sovyetler'in IX. Tüm Rusya Kurultayı. Stenografik Döküm*, s. 213. (Rus.)

tekrar siyaset, köylü yaşamı, devrimimiz, köylerdeki âdetler, kadınların durumu vb konularda konuşuyorduk." [136]

Ankara'ya gelmesi onuruna düzenlenen mitingde yaptığı konuşmada, M. V. Frunze, Rusya ve Ukrayna halklarının Türk ulusuna karşı içtenlikli bir dostluk ve kardeşlikten başka hiçbir duygu beslemediğini belirtti. Türkiye topraklarına girdiklerinden beri kendisine ve yol arkadaşlarına gösterilen sıcak kabulden ötürü teşekkür etti.[137]

M. V. Frunze'nin Türkiye'deki görevi çok çetindi. Türkiye, o dönemde büyük bir bunalım içindeydi. Çok pahalıya mal olan Sakarya Zaferi, ülke ekonomisini yıkıma uğratmıştı. Zaten çok kıt maddî kaynaklar erimişti. Türk hükûmetinin elinde, yalınayak ve çıplak orduyu donatacak ne para, ne gerekli silah ve taşınım araçları vardı.

Bundan başka, Sakarya Savaşı öncesinde yapılan istimlakler; hükûmetin politikasına karşı büyük derebeylerin, tefecilerin, tüccar ve köy ağalarının hoşnutsuzluğunu uyandırmıştı. Kapitülasyon yandaşlarıyla bağımsızlık savaşının sürdürülmesinden yana olanlar arasındaki mücadelede, böyle bir temelde, daha da alevlenmişti. Türkiye'yi Sovyet Cumhuriyetlerine karşı bir komploya çekmek isteyen Fransız diplomatlarının çevirdiği dolaplar da bu mücadeleyi kızıştıran bir etken olmuştu.

Türkiye'nin siyasal ortamı konusunda M. V. Frunze şunları yazmaktadır: *"Bu antlaşmanın* (Fransız-Türk Antlaşması A. Ş.) *imzalanmasına bağlı olarak; Rusya ile Türkiye arasındaki ve belki Türkiye ile tüm Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki dostça ilişkilerin tümüyle kopmasının yakın olduğu; Batı Avrupa emperyalizminin saldırısına karşı mücadelede bir zamanlar Türk hükûmeti ve Türk halkı için biricik sığınak olan Moskova'yla bağıntının yararsızlığı ve tehlikesi konularında Batı Avrupa basını ve Türk basını, el ele, gittikçe şiddetini artıran söylentiler yaymaktalardı."* [138]

136 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu*, s. 324. (Rus.)

137 Ankara'daki bu karşılaşma konusunda yol notlarında M. V. Frunze şöyle yazıyordu: *"Ben konuşmaya başlar başlamaz tüm kalabalık çeşitli yönlerden kürsüye doğru aktı ve tam bir sıkışıklık oldu. Burada bu türden konuşmaların pek sık yapılmadığı görülüyor. Konuşmam çok sıcak bir yakınlıkla karşılanıyor. Askerler ve halk bizi sevinçle selamlıyorlar. Alkışlar ve selam bağırışları arasında, biz arabaların beklediği istasyon çıkışına gidiyoruz. Kalabalık arasında pek çok kadın bulunduğunu da ayrıca belirtmeli."* (Bkz. a.g.e., s. 320.)

138 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor...*, s. 355. (Rus.)

Fransız diplomatı F. Bouillon'un çevirdiği dolapların etkisi altında, TBMM'nin pek çok üyesi, eski Fransız-Türk "dostluk"unun yeniden doğuşundan söz ediyorlardı. Hatta Ankara'ya gelişinin ilk günlerinde, bazı hükûmet yöneticilerinde M. V. Frunze'ye gerekli açık yüreklilik gösterilmedi. Ukrayna-Türk Konferansı'nın açılışı uzuyordu. Çünkü Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Fransa'yla antlaşma imzalanmasından sonra, Konya'da F. Bouillon'la görüşmeleri sürdürmekteydi.

M. V. Frunze'nin, İtilaf ajanlarının Sovyetler'e karşı propagandalarının foyasını ortaya çıkarmak için çok çaba harcaması gerekti. Bunda, meclisin 20 aralık 1921 tarihli toplantısında TBMM üyelerine okuduğu söylev, büyük bir rol oynadı. M. V. Frunze Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki dostluğun başlıca ilkelerini son derece açıklıkla, kanıtlarla belirledi ve Doğu halklarının emperyalist zulme karşı savaşımının tarihsel yasallığını gösterdi. M. V. Frunze, dünya emperyalizminin politikasından söz ederek, yer yuvarlağının tüm ülkeleri için aynı olan bu politikanın; çeşitli uluslar ve ülkelerin siyasal ve ekonomik geriliğinden yararlanarak onları ekonomik ve -olanaklar elveriyorsa- siyasal bakımdan tutsaklaştırmak olduğuna işaret etti. Rusya, Ukrayna, Türkiye, İran, Çin vb zengin maddî kaynaklara sahip ülkeler için, böyle bir politika uygulandığını belirtti.

Konuşmasında M. V. Frunze, emperyalist devletlerin Türkiye'ye ilişkin politikaları üzerinde özellikle durdu. Yüzlerce yıldır irili ufaklı pek çok devletin, uygarlık taşıyıcılığı gibi ikiyüzlü bir maskeyle Türkiye'yi kendi çıkarları için sömürgeleştirmek istediklerini söyledi. Son iki yüzyıldır Avrupa tarihinin amacı, Türkiye'nin paylaşılması olan resmî ya da gizli antlaşmalarla ve kan dökücü savaşlarla dolu olduğunu anlattı.

Frunze konuşmasında bunlardan başka, İstanbul ve Boğazlar'ın paylaşılmasında antlaşmaya varamamış olsalar da, emperyalistlerin, Türkiye'nin pek çok önemli bölgesini ele geçirmeyi başardıklarını, geri kalan bölümünü de etki alanlarına bölerek ülkenin doğal zenginliklerini ve Türk işçi ve köylülerin emeklerini diledikleri gibi kullandıklarını anlattı. Emperyalist devletler utanç verici kapitülasyon rejimine dayanarak; tüm devlet gelirlerini, demiryollarını, limanları ve diğer zenginlik kaynaklarını denetim altına alarak, Türkiye'yi ekonomik bakımdan soyup soğana çevirmeyi ve

padişah hükûmetinin güçsüzlüğünden yararlanarak ülkeyi siyasal boyunduruk altına almayı umuyorlardı.

M. V. Frunze'nin sözleriyle: *"Batı emperyalistleri, dünya savaşı sonucunda, amaçlarını gerçekleştirmeye yakınlaştıkları inancındaydılar. Askerî birlikleri Türkiye'nin başkentini zapt etmişti. Filoları kıyılarda devriye gezmekteydi. Ve emperyalistlerin elinde bir silah olan Yunan askerî birlikleri Anadolu'ya çıkartma yapmışlardı. Dünya emperyalizminin yırtıcıları, Avrupa diplomatlarının 'hasta adam' diye adlandırdıkları ve birkaç yüzyıldır yaşamla ölümün sınırında bulunan Türkiye'nin artık son dakikalarını yaşadığı kanısındaydılar. Fakat Anadolu'nun emekçi halkı... kutsal ülkesini savunmak için... beklenilenin çok üstünde kesin bir kararlılıkla, Batı emperyalizminin Türkiye'yi ele geçirme umutlarını boşa çıkardı...*

Türk ordusunun terk ettiği bölgelerdeki yüz binlerce Türk yurttaşına düşmanın yaptığı canavarlıkların Sovyet halkını çok öfkelendirdiğini bildiren M. V. Frunze şöyle dedi: *"Başlangıçta, düşmanın ileriye doğru geçici hareketinden ötürü üzüntüye kapılmıştık. Fakat buna karşın, düşman başarılarının sürekli olamayacağını biliyorduk ve Türk ordusunun çok kısa bir süre içinde düşmana yıkıcı bir darbe vuracağından ve bu darbenin düşman için acı ve öğretici bir ders olacağından hiçbir zaman kuşkumuz olmadı. Haberini büyük bir sevinçle aldığımız Sakarya Savaşı zaferi, umutlarımızın gerçekçi temelleri bulunduğunu şaşılası bir çabuklukla, parlak bir biçimde kanıtladı. Ukrayna hükûmetinden ve ayrıca tüm Sovyet Cumhuriyetlerinde ve İşçi-Köylü Kızıl Ordusu adına, Anadolu ordusununun kahraman asker, subay ve komutanlarına içten selam ve kutlamalarımızı iletmenizi diliyoruz."*

Rusya ve Türkiye üzerinde emperyalizmin tehdidinden söz eden M. V. Frunze, bu tehdidin, bu halkları birleştiren başlıca neden olduğunu söyledi ve emperyalistlerin işgalci politikasıyla karşı karşıya bulunan tüm uluslar arasında birleşme ve birliğin çok doğal bir olgu olduğunu belirterek şöyle dedi: *"Fakat hiç birimiz, Türkiye ile Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin pek çok tehlike karşısında bulunduğunu gizleyemeyiz. Hiç kuşku yoktur ki, Türk devletini ateş ve kılıçla yeryüzünden silmeye ve sömürgeleştirmeye karar veren düşmanlar; TBMM çevresinde kenetlenen emekçi Türk halkının kahramanca direnişiyle karşılaştıktan, Türk ulusunun gücünü ve yaşama yeteneğini gördükten sonra, eylemlerinin niteliğini değiştirmeye çaba göstereceklerdir. Açıkça bellidir ki, onlar şimdi dalkavuk dost ve iyi-*

likçi rolünü oynamaya başlayacaklar, Türkiye ile Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki dostluğu, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının birinci güvencesi olan bu dostluğu bozmak için ellerinden geleni ardlarına komayacaklar. Onlar şimdi, dostluk maskesi arkasında Türkiye'yi Sovyet Cumhuriyetleri'ne karşı çıkmaya kışkırtarak silah yoluyla ulaşamadıkları amaçlarına ulaşmaya çalışacaklardır. Fakat bizler, Türkiye hükûmetinin ve öylesine çok acı çeken ve siyasal tarih konusunda pek çok ders alan Türkiye halklarının; ortak düşmanımızın oyunlarına ve çevirdiği dolaplara aldanmayacağına inanıyoruz."

TBMM üyelerine yaptığı konuşmasının sonunda, M. V. Frunze, Türk halkının Türkiye'nin bölünmesine izin vermemesine ve bağımsızlık savaşını başarıyla sonuçlandırarak ulusal andını (Misaki Millî) gerçekleştirmesini diledi.[139]

M. V. Frunze'nin büyük bir ilgiyle dinlenen konuşması, meclis üyeleri üzerinde derin bir etki yarattı. TBMM başkanının, VTSİK Rus SFSC Başkanı M. İ. Kali'nin ve BUTSİK Başkanı G. İ. Petrovskiy adına gönderdiği telgrafta şöyle denilmekteydi: *"Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti olağanüstü elçisi Frunze'nin söylevini dinlemiş olmakla mutludur. Frunze'nin söylevi, emperyalist düzen temsilcilerinin yalan ve ikiyüzlülükle dolu yapay söylevlerine hiç benzemiyordu. Bu olay, iki halkı birbirine bağlayan derin yakınlık duygusunu somut olarak görmemize olanak verdi ve Millet Meclisi'nin tüm üyeleri üzerinde derin bir etki yarattı. Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'nin, halklarımız arasında zaten var olan siyasal ve ekonomik bağları daha da pekiştirmek amacıyla bir dostluk antlaşmasının imzalanması için en seçkin siyaset eylemcilerinden ve aynı zamanda Kızıl Ordu'nun şanlı komutan ve kahraman önderlerinden biri olan Frunze'yi seçmesi, sadece bu olgu bile, Millet Meclisi'nde özel bir şükran duygusu uyandırdı."* [140]

M. V. Frunze'nin söylevi, 21 aralık 1921'de, Türk gazetelerinde yayımlandı. Hükûmet çevrelerine yakın *Yeni Gün* gazetesi, konuşmayı yorumluyor, M. V. Frunze'nin konuşmasının yankılarının ordu saflarına Türkiye'nin en uzak köylerine ve köşelerine ulaşacağına ve tüm ülkede yayılacağını belirterek şöyle yazıyordu:

139 M. V. Frunze'nin konuşmosının tom metni için, bkz. *Mihail Vasilyeviç Frunze*, s. 250-254. (Rus.)

140 *İzvestiya*, 28.12.1921.

Mücadelemizin haklılığını değerlendirenleri ve anlayanları en ateşli dostlarımız olarak görmek; başladığımız bu güç işte büyük bir manevî destek ve ileriye doğru daha kararlılıklı gitmemiz için güçlü bir enerji kaynağı olmaktadır.[141]

M. V. Frunze, 20 aralık 1921'de, cepheden Ankara'ya henüz dönmüş olan TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e güven belgesini (itimatname) verdi. 25 aralıkta ise, Ukrayna-Türkiye Konferansı törenle açıldı. Konferans, dostluk ve kardeşlik antlaşmasının imzalandığı 2 ocak 1922 tarihine kadar sürdü. Konferans çalışmaları karşılıklı güven ve saygı havası içinde geçti. Görüşmelere temel olarak 16 mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması alınmıştı. Temel ve ilkesel noktaların tümünde olduğu gibi pratik sorunlarda da hemen hemen tam bir görüş birliğine varıldı.

M. V. Frunze'nin Ukrayna-Türkiye Antlaşması'nın imzalanması konusunda Ukrayna Halk Komiserleri Kurulu'na (Sovnarkom) gönderdiği telgrafta şöyle deniliyordu: *"Antlaşma, hükûmet çevrelerinde, TBMM üyeleri ve halk arasında büyük bir ilgi uyandırdı. Sonuçta, bütün bu çevrelerin, Sovyet Cumhuriyetlerine Batı itilafının tersine, Doğu halklarını birleştirici bir merkez olarak yönelimleri açıklıkla belirtildi. Hatta, yolumuzun geçtiği en ücra köylerdeki köylülerin bile bizimle birlik olma konusuna ilgi duydukları görülüyordu. Bize gösterilen ilgi ve Türklerin yakınlığı, tümüyle yürekten ve içten. Konferans çalışmaları, duralamadan ve bir anlaşmazlık olmadan, hızla tamamlandı."*[142]

16 maddeden oluşan[143] Ankara Barış ve Kardeşlik Antlaşması, Türkiye ile Sovyet Ukrayna arasında iyi komşuluk ilişkilerinde bir aşama oldu. Bu antlaşmayla aynı zamanda, Sovyet Cumhuriyetleri'yle dostluğun sonraki gelişmeleri bakımından da büyük siyasal önem taşıyordu.

Ankara Antlaşması'nda önceki antlaşmalarda bulunmayan yeni maddeler yer almaktaydı. Sovyet Ukrayna, 1. madde uyarınca, Türkiye'nin Moskova Antlaşması'nca belirlenen sınır çizgisini kabul edişinin yanı sıra, Kars Antlaşması'nda buna ilişkin hükümlerin tümünü de kabul etmekteydi. 2. madde gereğince, Türkiye,

141 *Yeni Gün*, 21.12.1921 (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

142 *Mejdunarodnaya Jizn*, 1960, no: 7, s. 158.

143 Antlaşmanın tam metni için bkz. *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt V, s. 9-14. (Rus.)

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni, Ukrayna işçi ve köylülerinin istemiyle kurulmuş bağımsız ve özerk bir devlet olarak tanıdığını bildiriyordu. 5. madde gereğince Türkiye ve Ukrayna, Karadeniz'de kıyısı olan devletler olarak, Karadeniz'e dökülen nehirlere ilişkin hiçbir uluslararası antlaşmanın, kendileri katılmaksızın yapılamayacağını saptıyorlardı.

M. V. Frunze, Türkiye'nin Sovyet Cumhuriyetleri'yle ekonomik, ticarî ve kültürel bağıntılarının canlandırılması için de çok çaba harcadı. Ankara'da kendisine Türkiye'nin ekonomik, malî ve askerî durumunu gösteren gerekli tüm belgeler sağlanmıştı. Türk komutanlığının isteği üzerine M. V. Frunze cepheye de gitti.[144] VUTSİK ve SNK USSR'nin 2 şubat 1922 tarihinde yaptığı birleşik oturumuna sunduğu raporunda, M. V. Frunze şöyle diyordu: *"Bana en önemli askerî sırları açtılar. Türk ve Yunan ordularının savaş durumlarını öğrendim. Savaşçı sayısından silah sayısı ve niteliğine, cephe gerisinin durumuna vb kadar bu orduların tüm gereksinimlerini tanıdım. Diyebilirim ki, Türk silahlı kuvvetleri konusunda genel tasavvurum, hemen hemen Ukrayna ordusu konusunda olduğu gibidir. Tüm bakanlıklarda işlerin durumu konusunda bizi istekle aydınlattılar, gerçek bilgiler, gerçek belgeler verdiler, bizimle siyasal ilişkiler alanında değil, fakat ticarî, ekonomik, kültürel vb alanlarında da bağıntıları güçlendirmek olanağı sağladılar."* [145]

Görevini yerine getiren M. V. Frunze 5 ocak 1922'de Ankara'dan Samsun'a, 16 ocakta da oradan gemiyle Batum'a gitti. Türkiye'de bulunduğu kısa süre içinde M. V. Frunze, Sovyet Rusya ve Ukrayna'nın seçkin bir devlet adamı ve askerî eylemcisi olarak büyük bir popülarite kazandı;[146] Türk hükûmeti yöneticilerinin ve toplumun belleğinde silinmez izler bıraktı.[147]

Mustafa Kemal, TBMM'nin bir oturumunda yaptığı konuşmada Türk-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın önemini belirterek şöyle demekteydi: *"Bu antlaşmayı imzalamak için şehrimize gelen olağanüstü ve tam yetkili temsilci, saygıdeğer yoldaş Frun-*

144 L. S. Kolyadko, Elçi M. V. Frunze, *Ogonyok*, 1958, no: 39, s. 12. (Rus.)
145 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor...*, s. 359. (Rus.)
146 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt 2, s. 25.
147 S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, s. 41, A. Glebov, *Geçmişten*, s. 151. (Rus.)

ze'nin, içtenliği, dostluğu, davranışı ve yaptıklarıyla belleklerimizde büyük ve iyi bir izlenim bıraktığını belirtmek isterim." [148]

Ankara'daki Sovyet elçisinin aynı konudaki raporunda da şöyle deniliyordu: *"Yoldaş Frunze'nin buraya gelişi derin bir iz bıraktı. Kendisinden seçkin, duyarlıklı bir insan olarak söz ediliyor ve Türkiye'nin büyük bir dostu sayılıyor. Frunze tüm anlaşmazlıkları ortadan kaldırdı ve Türklerin Rus SFSC'ye sempatisini kazandı. Onu, hiç kuşkusuz sadece Ukrayna'nın değil, aynı zamanda tüm Rus SFSC'nin temsilcisi; sözlerini, vaatlerini, söylevlerini ve yargılarını tüm federasyonun görüşü saymaktalar."* [149]

Ukrayna-Türk Antlaşması'nın imzalanması onuruna Türk hükûmetince verilecek şölende M. V. Frunze şöyle dedi: *"Biz Türkiye'yle dostluğu, dış politikamızın temel taşlarından biri sayıyoruz. Bu yoldaş Lenin'in çizgisidir. Bu, partimizin ve sizinle düşman olmaları için hiçbir neden bulunmayan Sovyet halklarının çizgisidir. Sultanlar ve çarlar, kendi haklarını ezenler ve yabancı toprakları zapt edenler, birbirlerine düşmandılar. Fakat bizim sizinle barış ve dostluk içinde yaşamamamız için bir neden yok. Kesinlikle, hiçbir neden!"* [150]

TBMM tarafından 16 mart 1922'de, VUTSİK'in olağanüstü oturumunca da aynı yılın 23 martında onaylanan Ukrayna-Türk Barış ve Kardeşlik Antlaşması yabancı tutsaklaştırıcılara karşı mücadelesinde amaca ulaşmak bakımından Türkiye için büyük önem taşıyordu.

M. V. Frunze Türkiye'nin iç ve dış durumunu ayrıntılı olarak öğrendikten sonra Sovyet Rusya'nın yardımı olmaksızın bu ülkenin işgalcilere karşı zafer kazanamayacağı kanısına varmıştı ve bu

148 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 226. (Aslı şöyledir: *"Bu muahedenameyi akdetmek üzere şehrimize gelen fevkalade murahhas ve kıymettar asker Frunze Yoldaş'ın pek samimî ve dostane etvar ve ef'aliyle aramızda ne kadar iyi tesirat ve hatırat bırakmış olduğunu zikretmek isterim."* (alkışlar/ç.n.)

149 *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt IV, s. 782-783. (Rus.) Ukrayna'ya döndükten sonra M. V. Frunze, Türkiye'nin resmî ve resmî olmayan pek çok kişileriyle yazışarak bağlantısını sürdürdü. Ölümünden sonra *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde 3 kasım 1925 tarihinde yayımlanan bir yazıda şöyle deniliyordu: *"Frunze'nin ölüm haberi tüm Ankara'yı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm yöneticilerini üzmüştür. Bu haber hiç kuşkusuz tüm ülkeyi mateme boğacaktır. Frunze Türkiye'de içtenlikle seviliyordu. Çünkü o sadece komşu bir devletin büyük bir yöneticisi değil, fakat Türkiye'nin dostu, Rus-Türk Antlaşması'nın etkin bir eylemcisiydi."* (Rusça alıntıdan çevrildi./ç.n.)

150 A. Glebov'un, *Geçmişten*, adlı yapıtından alıntı, s. 159 (Rus.)

nedenle Türkiye'ye yardımın sürdürülmesinden yanaydı.[151] Ukrayna-Türk görüşmeleri sırasında Türkiye yeniden malî ve maddî yardım isteğiyle Sovyet Rusya'ya başvurdu. 100 000 tüfek, 100 000 sandık fişek, 3 500 makineli tüfek, 80 000 sandık makineli tüfek şeriti, 220 top ve 550 000 adet çeşitli kalibrede mermi ve üniforma vb isteniyordu.[152]

Sovyet hükûmeti, Türkiye'nin isteklerini yerine getirmek için elinden gelen her şeyi yaptı ve 1922 yılı süresince, Türkiye'nin Karadeniz limanları yoluyla, çeşitli silah, donatım, üniforma ve ilaçlar göndermeyi sürdürdü. Örneğin, 1922 yılı mayısında, Moskova Antlaşması'nda vaat edebilmiş olan 10 milyon altın rubleyi tamamlamak için 3,5 milyon altın ruble gönderildi.[153]

Türk-Sovyet dostluğunun gitgide gelişmesi, Türkiye'nin uluslararası durumunun güçlenmesine de yardım ediyordu. 26 ocak 1922'de Ankara'ya, Rus SFSC'nin tam yetkili yeni bir temsilcisi olarak, çok büyük bir savaşım deneyine sahip olan ve Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rol oynayan S. İ. Aralov geldi. İzledikleri tüm yol boyunca S. İ. Aralov ve yanındakiler törenlerle karşılandılar. S. İ. Aralov, anılarında: *"Rize yakınlarından geçerken, sandallarla bizi karşılamaya çıkan Türklerin dostluk saldırısına uğradık* -diye yazmaktadır.- *Gemi bir sandallar filosunca kuşatıldı ve durdu. Tam bir çiçek yağmuruna tutulduk. Her yandan selam bağırışları geliyor, 'Dostluk, Rusya'yla dostluk!' sesleri her yanda çınlıyordu. İnsanlar ellerini, feslerini sallayarak selamlıyorlardı bizi."*[154]

Türkiye'ye hareketinden önce S. İ. Aralov, V. İ. Lenin tarafından kabul edilmişti. Konuşmalarında V. İ. Lenin ona şunları söylemişti: *"Çarlık Rusyası Türkiye'yle yüzlerce yıl savaştı. Bu, Rusya'nın Türkiye'ye ezeli düşman olduğu yolunda çok propaganda işitmiş olan halkın belleğinde hiç kuşkusuz, derin bir iz bırakmıştır. Bütün bunlar, Türk köylüleri, küçük ve orta çiftçiler, tüccarlar, aydınlar ve sağcı çevreler arasında Rusya'ya karşı düşmanlık ve güvensizlik doğurdu. Güvensizliğin çabuk geçmediğini bilirsiniz. Bu nedenle, sabırlı, dikkatli, özenli, büyük bir çalışma gerekli. Eski Çarlık Rusyası ile Sovyet Rusya arasındaki*

151 Bkz. S. İ. Kuznetsova, *Sovyet-Türk İlişkilerinin Kuruluşu*, s. 73. (Rus.)
152 a.g.e., s. 72.
153 *SSCB Dış Politikası Belgeleri*, cilt III, s. 675. (Rus.)
154 S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, s. 40. (Rus.)

farkı, sözlerle değil, iş yaparak, beceriyle kanıtlamak gerekiyor. Bu, bizim ödevimiz. Siz ise, elçi olarak başkalarının içişlerine karışmama temeline dayanan Sovyet politikasının oradaki uygulayacısı ve halklarımız arasında içten bir dostluğun savaşması olmakla yükümlüsünüz." [155]

S. İ. Aralov, 31 ocak 1922'de Mustafa Kemal'e güven belgelerini sundu ve çok sayıdaki düşmanlarıyla savaşında Türk halkına V. İ. Lenin'in selam ve başarı dileklerini iletti. Sovyet elçisinin selamına yanıt olarak, Mustafa Kemal şöyle dedi: *"Sovyet Rusya'ya saygılıyım, desteğine değer veriyorum ve onun büyük önderi Lenin'in bilgeliğine içtenlikle hayranım."* [156]

Lenin'den aldığı yönergeler ve öğütlerle, S. İ. Ararov, Sovyet Cumhuriyetleriyle Türkiye arasında dostluğun pekişmesi için büyük bir çalışmanın üstesinden geldi.

Mustafa Kemal, V. İ. Lenin'e yazdığı 10 nisan 1922 tarihli kişisel mektubunda Türk halkının Sovyet Rusya'ya saygı ve yakınlık duygularını belirterek şöyle demekteydi: *"Daha önce olduğu gibi, Rusya'yla dostluk Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin politikasına temeldir ve süreklidir. İçinde bulunduğumuz zamanda, emperyalist ve kapitalist devletlerin başvurmaya başladıkları yeni yöntemlere karşı, ülkelerimizin güçlerini her zamankinden daha çok birleştirmeleri gerektiği kanısındayım. Rusya'nın bize pek çok kez gösterdiği yardım, gözümüzde özel bir önem kazanmaktadır."*[157]

Türk ordusunun savaş durumunda bulunduğu ve genel saldırının hazırlık döneminde, Mustafa Kemal, S. İ. Aralov'u, Askerî Ataşe Zvonaryev'i ve Sovyet Azerbaycan Elçisi İ. Abilov'u cepheye götürdü. Sovyet temsilcileri cephedeki ordunun bazı birliklerini ve cephe gerisinde bazı askerî kuruluşları gördüler.

1921 yılı haziranında, Türkiye ile Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti (BNSR) arasında da dostluk ilişkileri kuruldu. BNSR hükûmetinin temsilcisi olarak ocak 1922 başlarında Ankara'ya gelen olağanüstü yetkili bir kurul Buhara halklarının kahraman Türk halkıyla dayanışma içinde olduğunu bildirdi.

BNSR hükûmeti kurulu, Mustafa Kemal, bakanlar ve TBMM üyelerince kabul edilmişti. Kurul başkanı, Buhara'nın beş milyon

155 *a.g.e.*, s. 36.

156 *Mejdunarodnaya Jizn*, 1960, *no*: 8, s. 115.

157 *Sovetskoye Vostokovedeniye*, 1958, *no*: 5, s. 115-116.

halkı adına Türk halkını selamlayarak şöyle dedi: *"Rus devrimcilerinin gücü ve birliği insanlığın sancağını hızla yükseltti. Doğu'nun ezilen halklarını birleştirdi ve Doğu'da çarlığın sömürge politikasını gömdü. Bizler, BNSR'nin temsilcileri olarak, bugün dost Türkiye'nin başkenti Ankara'da bulunmaktan ve Büyük Millet Meclisi'nce sıcak kabul görmekten sonsuz sevinç duymaktayız."*[158]

Yanıt söylevinde Mustafa Kemal şöyle dedi: *"Düşmanlar, Buhara halkıyla iyi ilişkiler kurmamıza engel oldular. Şimdi Doğu halkları günden güne güçlenmekte, her ulus kendi yazgısını belirleme hakkına sahip olmaktadır. Bu sadece bir kuram değildir artık. Rus devrimcileri bu hakkın gerçekleştirilmesini pratikte sağladılar. Rusya'nın dostu, bağımsız Buhara temsilcilerinin ülkemize yaptıkları ziyaret, bunun parlak bir kanıtıdır. Ben, Büyük Millet Meclisi'nin başkanı olarak, burada Buhara halkının temsilcilerini selamlamaktan sevinçliyim."*[159]

Türk-Sovyet dostluğunun daha sonraki gelişmeleri, Türk halkının emperyalistlere karşı mücadelesinde gücünü artırdı ve devletinin bağımsızlığını elde etmesinde temel bir rol oynadı. Müdahaleciler üzerinde kazanılan zaferde bu yardımın önemini belirterek, Mustafa Kemal şöyle diyordu: *"Eğer Rusya'nın yardımı olmasaydı yeni Türkiye'nin İngiliz-Fransız ve Yunan müdahalecilere karşı zaferi ya bugünküyle karşılaştırılamaz ölçüde büyük kurbanlar pahasına elde edilirdi ya da hatta büsbütün olanaksız olurdu. Rusya Türkiye'ye hem manevî hem maddî bakımdan yardım etti. Ulusumuzun bu yardımı unutması bir suç olur."*[160]

M. İ. Kalinin şöyle diyordu: *"İşçi-köylü Rusyası, Türkiye'yle ilişkilerini, Çarlık Rusyası'nın Avrupalı müttefikleriyle birlikte Türk halkına dayattığı tüm emperyalist antlaşmaları reddetmenin temelinde kurdu. Rusya ile Türkiye arasındaki şimdiki ilişkiler, Türk halkının, ifadesini Ulusal Ant'ta bulan ulusal isteklerine, Rusya'nın tam saygısında temellenmektedir. Bu seçkin önemdeki belge, Türk halkının ve onun zaferden zafere koşan ordusunun savaşım sancağıydı ve öyle olmaya devam etmektedir."*[161]

158 Bkz. A. H. Babahocayev, "Türk Halkının İtilaf Müdahalecilerine Karşı Kurtuluş Mücadelesi Yıllarında Orta Asya ve Türkiye" *Obşestvenniye Nauki v Uzbekistane*, 1961, no: 12, s. 27 (Rus.)

159 a.g.e.

160 *Mejdunaradnaya Jizn*, 1960, no: 8, s. 115.

161 *İzvestiya*, 22.12.1922.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bağımsızlık savaşı TBMM hükûmetinin içte ve dışta durumu

Sevr Barış Antlaşması

Yunan ordusunun 1920 yılı yaz saldırısının geçici başarılarından yararlanan İtilaf Devletleri Türk padişahına, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen paylaşılmanın belgesi demek olan bir barış antlaşması dayattılar. Antlaşma tasarısı 1920 yılı nisan ayı sonunda İtalya'da San Remo Konferansı'nda kesinleştirilmiş ve mayıs ayında sultan hükûmetine sunulmuştu. İtilaf'ın isteği üzerine padişahın temsilcisi olarak bir delege kurulu[1] 10 ağustos 1920 yılında Paris yakınlarındaki Sevr (Sèvres) kentinde ülke için utanç verici bu belgeyi imzaladılar.[2] Sevr Barış Antlaşması, zafer kazanan ülkelerce 1914-1918 yıllarındaki Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ülkelelere dayatılan Versailles Barış Antlaşmaları sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı. Bu antlaşma hükümlerine göre, Türkiye bağımsız bir devlet olma haklarından fiilen yoksun kalmaktaydı. Avam Kamarası'ndaki söylevinde Lloyd George, sinik bir içtenlikle: *"Türkiye'nin sahneden silinmesinde bizim için üzülecek bir şey yok"* demekteydi.[3]

Sevr Barış Antlaşması (433 maddelik) 13 bölümden oluşmaktaydı.[4] Birinci bölümde Milletler Cemiyeti tüzüğü yer almaktaydı. Antlaşmanın ikinci bölümü Türkiye'nin yeni sınırlarını belirliyordu. Trakya'da sınır, karadeniz kıyısındaki Podima'dan, Ça-

1 Delege kurulu, Hadi Paşa, Rıza Tevfik Bey ve Halis Bey'den oluşmaktaydı.

2 Padişahlık Türkiyesi ile Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri olan (başlıca İtilaf Devletleri) Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya ve Yunanistan, Belçika. Polonya, Portekiz, Romanya, Çekoslovakya, Taşnak Ermenistanı, Yugoslavya, Hicaz arasındaki antlaşma. Yugoslavya ve Hicaz antlaşmayı imzalamaktan kaçındılar.

3 *The Times*, 25.5.1920.

4 Antlaşmanın Rusça'daki tam metni için, bkz. *Sevr Barış Antlaşması ve Lozan'da İmzalanan Antlaşmalar*, s. 3-136.

talca çizgisi üzerinden Marmara Denizi kıyısındaki Kallikratiya arası olarak belirleniyordu. Böylece İstanbul ve ona bitişik bölgeler dışında tüm Doğu Trakya, Yunanistan yararına Türkiye'den koparılmaktaydı.

Anadolu'da İzmir ve bu ilin yakınındaki Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemeriskelesi merkezlerinin oluşturduğu tüm bölge, sözde Türkiye egemenliği altında sayılmakla birlikte fiilen Yunanistan'ın egemenliğine veriliyordu.

Kilikya ile Maraş, Urfa, Antep illerinin bazı bölümleri Fransız egemenliğine geçiyor; Musul ili ile Diyarbakır, Hakkâri illerinin bazı bölgeleri, İngiliz etki alanına bırakılıyordu. "Konya-Afyonkarahisar-Alaşehir hattından Kuşadası'na kadar Güneybatı Anadolu ise, İtalya'nın etki alanına giriyordu.

Doğu Anadolu topraklarının bir bölümü Taşnak Ermenistanı'na bırakılıyordu. Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınır 1920 kasımında ABD Başkanı Wilson'ca belirlendi. Buna göre iki ülke arasındaki sınır Karadeniz kıyısındaki Giresun ile Erzincan, Muş, Bitlis, Van Gölü çizgisinden geçmekteydi. Genellikle Kürtlerin oturduğu Van Gölü yöresi, Elazığ, Malatya, Maraş çizgisindeki Güneydoğu Anadolu bölgesi ise daha sonra İngiltere'nin koruyuculuğunda kurulacak bir Kürt devletince yönetilmek üzere özerk bir yönetim oluyordu.

Türkiye tüm adalarını yitiriyor; İmroz ve Tenedos adaları Yunanistan'a Onikiadalar İtalya'ya, Kıbrıs adası İngiltere'ye bırakılıyordu.

Boğazlar bölgesi üyeleri diplomatik bağışıklığa sahip olacak özel bir uluslarası Boğazlar komisyonunun yönetimine bırakılıyordu. Kendi sancağına, hizmet aygıtına, polisine ve bütçesine sahip olacak olan Boğazlar komisyonu, devlet içinde devlet gibi bir şey demekti. Boğazlar askerden arındırılıyor ve sancak ayrımı gözetmeksizin tüm savaş ve ticaret gemilerine barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da geçiş serbestliği tanınıyordu.

Sevr Antlaşması Türkiye'ye hemen hemen hiçbir yararlı yeraltı madeni ve sanayi kuruluşu bulunmayan Orta Anadolu yaylasını bırakmaktaydı. Başkent, İstanbul olarak kalıyordu. Fakat antlaşma hükümlerinin Türklerce yerine getirilmemesi durumunda İtilaf Devletleri başkenti değiştirebileceklerdi. Buna benzer sınırla-

malarla İtilaf, Türkiye'yi sömürge bağımlı bir ülke durumuna sokmuş oluyorlardı.

Türkiye, antlaşmaya göre Suriye, Irak ve Filistin manda devletler; Hicaz Krallığı "bağımsız" bir devlet olarak kabul ediyor; Mısır üzerinde İngiliz koruyuculuğunu *(protectorat)*, Sudan üzerinde İngiliz-Mısır ortak egemenliğini *(condominium)*, Fas ve Tunus üzerinde Fransız koruyuculuğunu tanıyor ve Libya'dan el çekiyordu.

Antlaşmanın maddelerini izleyen bölümleri, etki alanlarına, kapitülasyonlara, ulusal azınlıkların korunmasına, uyruklara ve cezaî hükümlere ilişkindi. Antlaşmada, ekonomik, malî ve askerî kararların yer aldığı bölümler soyguncu bir nitelik taşımaktaydı.

Türkiye silahlı kuvvetlerinin sayısı en çok 50 700 kişiyle sınırlandırılmaktaydı.[5] Türkiye, altı ay içinde ordusunu terhis etmek ve dağıtmayı yükümleniyordu. Askerlik yükümlülüğü kaldırılıyordu. Silah ve donatım artıkları İtilaf güçlerine devredilecekti. Silah üretimi ve ithali ise yasaklanmaktaydı. Silahlı kuvvetlerin subaylar kadrosunu 1 500 kişilik yabancı müfettişler dolduracaktı. Savaş filosu altı torpidoyu ve yedi savaş gemisini aşmayacaktı. Ordu ve donanma üzerinde denetimi gerçekleştirmek için bir İtilaf komisyonu kuruluyordu. Bu komisyon, gümrük memurlarının ve polisin vb sayısını belirlemek yetkisine de sahipti.

Türkiye'nin malî kaynaklarını denetlemek için İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerinden oluşan özel bir komisyon kuruluyordu. Bu komisyonda danışma oyuna sahip bir de Türk temsilci bulunacaktı. Komisyon, ülkenin gelirlerini olduğu kadar harcamalarını da yönetecekti. Bu komisyon İtilaf Devletleri'nin malî isteklerini karşılayacak, Türkiye'nin borçlarını ödeyecek, işgal birliklerinin harcamalarını onaylayacak, İtilaf Devletleri uyruklarının savaş yıllarında uğradıkları zarar ve ziyanların ödenmesini sağlayacaktı. Yukarda belirtilen harcamaların ödenmesinden sonra komisyon, Türk hükûmetine, bütçenin geri kalan miktarını doğrudan doğruya Türkiye'nin gereksinimlerine harcama iznini verme hakkına sahipti.

Antlaşmanın ekonomik hükümleri, tümüyle İtilaf Devletleri'nin sahip oldukları kapitülasyonlar sisteminin yararına olarak

5 Buraya, sultanın 700 kişilik koruma birliği, 35 000 kişilik jandarma ve karargâhlar ile askerî okul öğrencileri ve subaylar da içinde bulunmak üzere 15 000 kişilik özel birlikler girmekteydi.

düzenlenmişti. Ayrıca bu kapitülasyon hakları Yunanistan ve Ta şnak Ermenistanı yurttaşlarına da tanınarak daha da genişletiliyordu. Gümrük, resmî malların genel değerlerinin yüzde 8'i olarak belirleniyor; yabancı posta kuruluşları ve konsolosluk mahkemeleri yeniden oluşturuluyordu.

İtilaf malî komisyonunun izni olmadan herhangi bir kimseye ayrıcalık *(concession)* tanınması yasaklanıyordu. İtilaf Devletleri yurttaşlarının ayrıcalık hakları yeniden geçerli kılınıyor. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Avusturya ve Almanya'ya tanınan ayrıcalıklar kaldırılıyordu. Türkiye'de bulunan Avusturya ve Alman uyrukların sermaye ve malları da Versailles Barış Antlaşması gereğince yine İtilaf Devletleri'ne devrediliyordu.

Soyguncu Sevr Barış Antlaşması'nın koşulları bunlardı.

Bunların yanı sıra Sevr Antlaşması'nda açıklıkla görülen antisovyetik bir yön vardı. İstanbul ve Boğazların İtilaf Devletleri için bir deniz savaş üssüne dönüştürülmesi ve savaş gemilerinin Karadeniz'e geçiş özgürlüklerinin sınırsız olması, bu devletlere Rusya'nın güneyinde ve Kafkasya'daki antisovyetik müdahaleyi sürdürmek için büyük olanaklar sağlıyor. Sovyet Cumhuriyetlerinin güvenliği bakımından sürekli bir tehdit oluşturuyordu.

Sevr Barış Antlaşması'nın yırtıcı ve soyguncu koşulları, Türk halkı arasında her yerde öfke uyandırdı ve kurtuluş hareketinde yeni bir yükselişe yol açtı. Genel öfke ve nefret, halkın o güne kadar bağımsızlık savaşımına etkin olarak katılmamış tabakalarına da yayıldı. Sıkıyönetim altındaki İstanbul'da Sevr Antlaşması'nı protesto amacıyla meşaleli bir gece yürüyüşü düzenlendi. Tüm ülkede yapılan çok sayıda toplantı ve mitinglerde bu antlaşma tüm halkça reddedildi.[6]

1920 nisanında Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, kendini ülkenin biricik yasal iktidarı ilan etti ve Sevr Antlaşması'nı tanımadığını resmen bildirdi. TBMM, 16 mart 1920 tarihinden, yani İstanbul'un İtilaf birliklerince resmen işgalinden sonra padişah hükûmetiyle diğer devletler arasında imzalanmış tüm antlaşmaların geçersizliğine ilişkin bir yasa çıkardı.[7] TBMM'nin

6 Halk hareketinin baskısı altındaki sultan, Sevr Antlaşması'nı onaylamaya cesaret edemedi.

7 *Düstur*, cilt I, s. 16.

Sevr Antlaşması'nı reddi konusundaki bildirisinde, tüm vaatlerini ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın koşullarını bozan İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi yok etmek istedikleri; Damat Ferid Paşa Hükûmeti'nce imzalanan barış antlaşmasının yüzlerce yıllık Türk İmparatorluğu'na ve Türk ulusuna son veren uğursuz bir antlaşma olduğu belirtiliyordu. Damat Ferid Paşa, vatan haini ilan ediliyor ve devrilmiş sayılıyordu.

TBMM daha 18 haziran 1920'de, milletvekilleri meclisince (Meclisi Mebusan) 28 ocak 1920 tarihinde kabul edilmiş olan Ulusal Ant'ı (Misakı Millî) onaylayarak, İtilaf güçleriyle bir barış antlaşması imzalamaya hazır olduğunu bildirmişti.[8]

M. V. Frunze *Pravda* gazetesinin bir muhabiriyle yaptığı konuşmada, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Anadolu'da oluşan siyasal durum konusunda şunları söylemekteydi: *"Emperyalist savaş sonucunda Türkiye'nin paylaşılması, İtilaf'ın İstanbul, Suriye, Filistin ve Trakya'yı ele geçirmesi; Batı Anadolu'nun Yunanlılarca işgali, Türk halkının ulusal duygularına bir sövgüdür. Ve işgal edilmiş Türk bölgelerinde Yunanlı işgalcilerin uyguladıkları inanılmayacak ölçüdeki zalimlikler, tüm bunlar, bu soyguna katılanların tümüne karşı korkunç bir düşmanlık duygusu uyandırdı ve ülkenin tüm yoksulluğuna, yıkıntısına, onlarca yıldan fazla süren savaşın sonucu olan genel yorgunluğa karşın Türk halkının zorbalara karşı şiddetli bir silahlı savaşım vermesini olanaklı kılan bir zemin yarattı."*[9]

Kemalistlerin Sevr Antlaşması'na karşı ülkede yürüttükleri kampanya, aynı zamanda halkın işgalcilere karşı örgütlü savaşımda güçlerini birleştirmelerine yardım etti ve düzenli ordunun kurulmasını hızlandırdı. İşe yarayabilecek her yaştan yurttaşlar, silah altına çağrıldılar, düzenli birliklerin kalıntıları ve gerilla birliklerinin büyük bir bölümü yeniden biçimlendirildi.

Düzenli ordunun oluşturulmasıyla birlikte, Türkiye ulusal kurtuluş hareketi, bağımsızlık savaşının yeni bir evresine girdi ve 1920-1923 yılları arasında dünya kamuoyunun ilgisini üzerinde toplayan bu evre tüm dünya tarihinin önemli olaylarından birini oluşturdu.

8 *Tarih*, cilt IV, s. 62-65.
9 *Pravda*, 10.2.1922.

Londra Konferansı

İngiltere'nin Yakındoğu'da ve Karadeniz Boğazlarında egemenliğini hukuksal olarak pekiştiren Sevr Barış Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşılması konusunda emperyalistlerarası çelişkileri çözümlediği gibi, Versailles Barış Antlaşmaları sisteminde ilk çatlakları yaratarak bu çelişkileri daha da keskinleştirdi. Sevr Antlaşması her şeyden önce Fransız malî çevrelerinde büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdı. Fransız diplomatlarının Sevr'de verdikleri ödünler, Türkiye'deki Fransız kapitalinin malî ve ekonomik gücünü hemen hemen tümüyle yok edecek ölçüde önemliydi. Osmanlı Bankası, demiryolları, tütün tekeli, Düyunu Umumiye, yani Fransa'ya büyük gelirler sağlayan ne varsa, Fransız kapitalinin etkisi alanından çıkıyordu.

Sevr Antlaşması, Amerikan ve İtalyan emperyalistlerinin iştahlarını da gideremedi. Musul petrolünün sahipleri olmak isteyen Amerikan emperyalistleri, İngiltere'nin Irak'ta durumunu pekiştirmesine engel olmak için ellerinden geleni yapmaktalardı. İtalyan emperyalistleri ise, daha önce gizli bir antlaşmayla kendilerine vaat edilmiş olan İzmir'in Yunanistan'a verilmesini kabule yanaşmıyorlardı.

Daha 1920 yılı ekim ayında, Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesine ilişkin olarak, Fransız basınında bir gürültü koparıldı. Bu gürültü, Polonyalı müdahalecilerin ve Baron Vrangel ordusunun Kızıl Ordu karşısında bozguna uğramasından sonra daha da şiddetlendi. Panların Polonyasıyla barış yapılması ve Vrangel'in Kırım'dan kovulması, antisovyetik müdahalenin fiilen sona ermesi demekti. Aynı zamanda, İtilaf Devletleri'nin Sovyet Rusya'yı yok etmek planlarının da suya düştüğü anlamına geliyordu. Türk kurtuluş hareketini gerici padişahlık güçleriyle boğma planları da 1920 sonlarına doğru kesinlikle boşa çıkmıştı.

Antisovyet müdahale ve Türk kurtuluş hareketini yok etme planlarının başarısızlığa uğraması, emperyalist devletlerin egemen sınıfları arasındaki savaşımı keskinleştirdi ve bu keskinleşme de Versailles sisteminin yeniden gözden geçirilmesi yönünde etkisini gösterdi. Kasım 1920 tarihindeki ABD başkanlık seçimlerinde zaferi, demokratların dış politikasını eleştiren ve Versailles Antlaşması'nı onaylamayı reddeden cumhuriyetçiler kazandılar.

Fransa'da malî çevrelerin temsilcileri, Fransa'nın Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da egemen konumunu korumak için Versailles sisteminin yeniden gözden geçirilmesini gittikçe artan bir şiddetle istemeye başladılar. Yunanistan'da Kral Konstantin ile Başbakan Venizelos'un yandaşları arasındaki savaşım kızışmaktaydı. 1920 ağustosunda Venizelos'a bir suikast girişiminde bulunuldu. İtilaf'ın adamı Kral Aleksandr ekim ayında öldü. İtilaf güçlerinin Kral Konstantin'in ülkeye dönmesini istemeyen notalarına karşın, Konstantin tahta çıkarıldı. Venizelos, Yunanistan'ı terk etmek zorunda kaldı.

İtalya ve İngiltere'de de egemen sınıfların çeşitli grupları arasında keskin bir savaşım sürmekteydi. İngiltere'de muhafazakârlar, İngiliz hükûmetinin Türkiye'de duruma egemen olan Kemalistlerle antlaşma yapmasını istiyorlardı. Muhafazakâr Walter-Guinnes konuyla ilgili olarak: *"Başta gelen görevimiz Ankara hükûmetiyle bağlantı kurmak, eğer Türk milleyetçileri İtilaf Devletleri'nin denetimi yararına önemli ödünler verme konusunda niyetli görünürlerse, onlara bazı mantıklı toprak ödünleri vermektir"* demekteydi.[10] General Townshend açıkça, uygun koşullarda bir antlaşma imzalayarak Türkiye'yle uzlaşmak çağrısında bulunuyordu.[11]

Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi sorununun ortaya atılmasının can alıcı bir nedeni, İtilaf Devletleri'nin ne pahasına olursa olsun Moskova'da bir Sovyet-Türk görüşmesi düzenlenmesine ve Sovyet-Türk yakınlaşmasına engel olmak istemeleriydi. Bu olgu, Sovyet hükûmetinin İngiliz hükûmetine bir notasında şu sözlerle belirtilmekteydi: "Büyük Britanya, Türkiye ve Rusya arasında iyi ilişkiler kurulmasına engel olmak ve Türk ulusal hareketini Sovyet Cumhuriyetlerine düşman bir yola sokmak için başarıya ulaşamasa da çaba göstermektedir."[12]

Bundan başka İtilaf Devletleri'nin içinde bulundukları ağır malî duruma da Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesinin nedenlerinden biriydi. Malî bunalım nedeniyle ne Fransa ne de İngiltere, Türkiye'deki işgalci birliklerinin sayısını artırabilecek güçtelerdi. Suriye ve Kilikya'daki Fransız yüksek komiseri General

10 *The Times*, 13.10.1920.

11 *The Parliamentary Debates. House of Commons*, cilt 136, s. 1893.

12 *SSCB Dış Politika Belgeleri*, cilt III, s. 504. (Rus.)

Gourand'ın bir bildiriminde, Kilikya'da Fransız egemenliğini sağlama almak (generalin sözleriyle "Fransa'nın şerefini kurtarmak") buraya en az 100 000 kişilik bir ordu göndermek gerekiyordu.[13]

Fakat Fransız halkından yeni ve büyük kurbanlar istemek anlamına gelen böylesine bir serüven, halkın hoşnutsuzluğunu uyandırmaktan başka bir işe yaramazdı. Daha o sırada Fransa'nın askerî harcamaları, 800 milyon franka, yani tüm giderlerin yüzde 80'ine ulaşmıştı. Bu bakımdan Fransız hükûmeti, Suriye ve Kuzey Afrika'da "otorite"sini düşürmemek için askerî birliklerini Kilikya'dan çekmeyi biçimsel olarak reddetmekle birlikte, Kemalistlerle kabul edilebilir bir antlaşma imzalayabilmek yolunda etkin çaba göstermekteydi.

İngiltere'ye gelince, bu ülkede de Mezopotamya, İran, Türkiye, Mısır ve Filistin'de 47 000 İngiliz ve 100 000'i aşkın Hintli asker bulundurmakta, bunların giderleri için her ay 4 milyon sterlin harcamaktaydı.[14] Yakındoğu ve Ortadoğu'da kurtuluş hareketinin gelişmesi sonucunda İngiltere, tıpkı Fransa gibi, buralardaki işgal ordusunun gideri için yaptığı harcamayı kısamazdı. Bu nedenle İngiliz parlamentosu ve hükûmet üyelerinin çoğunluğu, Kemalistlerle uzlaşılmasından yanaydılar. Bunlar, Kemalistlerle uzlaşmanın, Doğu halklarının İngiliz egemenliğine karşı savaşımlarının güçsüzleşmesinde önemli bir etken olacağını düşünüyorlardı. Şöyle diyordu Lord Curzon: *"Biz, okyanusta adalar, kaosta barış köşecikleri, fırtınada sessiz iskeleler oluşturmayı denemek zorundayız."*[15]

Doğu halkları kurtuluş savaşlarının başarısı, İngiliz emperyalistlerini ürkütüyordu. Yunan askerî birliklerinin bozgunundan söz ederken, W. Churchill şöyle demekteydi: *"Bunun doğurabileceği sonuçlar bizi son derece tedirgin etmektedir. Türkler, bolşeviklerin kucağına düşecek; Mezopotamya'da üstelik ordumuzun bu bölgelerde sayıca azaltıldığı kritik bir dönemde, dalgalanmalar patlak verecek ve her halükârda Musul ve Bağdat'ı büyük ve pahalıya mal olan bir ordunun yardımı olmaksızın elde tutmayı başaramayacağız."*[16]

13 *Le Temps*, 27 10.1920.
14 *The Times*, 27 10.1920.
15 *The Times*, 13.12.1920.
16 W. Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 271. (Rus.)

Tüm bu olgular, İtilaf Devletleri'ni Kemalistler konusundaki politikalarını yumuşatmaya ve Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesinden söz etmeye zorlamaktaydı.

İtilaf Devletleri Sovyet Rusya üzerine üçüncü seferlerinin de yenilgiyle sonuçlanmasından sonra antisovyet müdahaleyi yeni müttefiklerin yardımıyla sürdürmeye karar verdiler. İtilaf emperyalistleri Türkiye'yle barış antlaşmasının koşullarını yumuşatmakla, Kemalistleri antisovyetik koalisyona katmayı ve Sovyet-Türk antlaşmalarını baltalamayı umuyorlardı. Londra'da, Sevr Barış Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesinden ve İzmir, İstanbul ve Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi olasılığından resmen söz edilmekteydi.

Yakındoğu sorunu aralık 1920'de Fransa ve İngiltere parlamentolarında ocak 1921'de de İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri bakanları arasında düzenlenen Paris Konferansı'nda görüşme konusu oldu. "Kemalistleri Sovyet Rusya'yla yakın ilişkilerden ayrılmaya zorlamak" amacıyla Sevr Barış Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için Londra'da özel bir konferans düzenlenmesine karar verildi. Fransız sömürge çevrelerinin yayın organı *Victoire* gazetesinde bu karar yorumlanarak şöyle denilmekteydi: *"Rus bolşevizmine karşı Asya'da en iyi kale Türk milliyetçileriyle uzlaşmadır. Türk ordusu ilk elde Bakü'nün petrol bölgelerini kurtaracaktır."* [17]

İngiliz ve Fransız basınına göre Londra Konferansı antisovyet müdahalede yeni bir evre açmak zorundaydı. Fransızların planları konusunda bir İngiliz gazetesi şunları yazmaktaydı: *"Fransa, Türkiye'nin bedeninden Rusya'ya sızmak istiyor. Türkiye'yi ele geçirirse, Kafkasya'nın ele geçirilmesi kolay bir iş olacak. Fransızlar Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğunda, Rusya'yla en yakın tarihteki bir savaşta İstanbul'dan savaş üssü olarak yararlanmaya karar verdiler."* [18] Paris'teki konferansta İtalyan Dışişleri Bakanı Sforza: *"Bolşeviklerle yakınlaşmalarına engel olmak için Kemalistlerle hemen görüşmeye başlamalıyız"* [19] demekteydi.

21 şubat-14 mart 1921 tarihleri arasında düzenlenen Londra Konferansı'nın amacı buydu işte. Konferansa katılanlar, İngilte-

17 *Pravda*'dan alıntı, 18.2.1921
18 *The Nation*, 27 11.1921.
19 *Le Matin*, 24.1.1921.

re'den Lloyd George ve Curzon, Fransa'dan Brian ve Bertelle, İtalya'dan Sforza ve Martine, Japonya'dan Vikont Hayaşi, Yunanistan'dan Kalogeropulos ve Sariyanis'ti. Türkiye'yi iki delege kurulu temsil etmekteydi. Bunlardan biri, Sadrazam Tevfik Paşa başkanlığındaki padişah hükûmeti delege kurulu, öteki ise Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında Ankara TBMM hükûmeti delege kuruluydu.

Başlangıçta, delege kuruluna Ankara hükûmeti temsilcilerinin kesinlikle katılmaları koşuluyla, konferans çağrısı sadece sultan hükûmetine yapılmıştı. Fakat Ankara ve İstanbul arasındaki başarısız görüşmelerden sonra İtilaf Devletleri, konferansa Ankara delege kurulunu da resmen çağırdılar. Konferans çalışmaları sürecinde TBMM delege kurulunun aslında tüm Türkiye'yi temsil etmekte olduğunu gören padişah delege kurulu başkanı Tevfik Paşa, tüm yetkilerini Ankara delege kurulu başkanına bırakmak zorunda kaldı ve artık konferansta herhangi bir etkinliği olmadı.[20]

Konferansa başkanlık eden Lloyd George, açılış konuşmasında şöyle dedi: *"Anadolu'da Sevr Antlaşması'na karşı Mustafa Kemal komutasında hatırı sayılır bir askerî güç savaşmaktadır. Bu nedenle, o bölgede sağlam bir barış kurmak için bu antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğu doğmuştur."*[21]

Konferansın ilk oturumları Yunan ve Türk ordularının askerî durumlarının incelenmesine ayrılmıştı. Yunanistan temsilcileri, bildirimlerinde Yunan ordusunun savaş yetkinliğini ve Anadolu'daki Yunan halkını Türk zulmünden "kurtarmak" konusunda Yunan halkının manevî ve siyasal bakımdan "birlik içinde" olduğunu kanıtlamak için ellerinden gelen çabayı gösteriyorlardı. Başbakan Kalogeropulos'un bildirdiğine göre, Türk güçleri 65 kişiyi aşmazken Anadolu'daki Yunan askerî birlikleri 120 000 kişi kadardı. Dolayısıyla bu, Yunan ordusuna üç ay içinde Mustafa Kemal'in askerî güçlerini bozguna uğratmak ve Anadolu'da "düzen"i sağlamak olanağını veriyordu. General Sariyanis, Yunan ordusunun stratejik ödevinin; Ankara'nın bir an önce işgaliyle, savaşlarda bitkin düşmüş, yorgun ve zorlu silah altına alınmış ve ilk vuruşta evlerine kaçacak olan köylülerin oluşturduğu Türk askerî birliklerinin yok edilmesi

20 Bkz. E. Z. Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)*, s. 101-102.

21 M. Cemil, *Lozan...*, cilt I, s. 44.

olduğunu bildirmekteydi. Gerek olursa Yunan ordusu, düşman birliklerinin kalıntılarını Ermenistan sınırına kadar kovalayabilirdi. Fakat bu ödevin gerçekleştirilmesine girişmeden önce Yunan ordusunu yeniden silahlandırmak, tank ve toplarla donatmak gerekliydi. Kalogeropulos, Yunanistan'daki siyasal değişikliklerin ülke politikasında hiçbir etkisi olmadığını ve Yunanistan'ın müttefiklerine sadık kalacağını bildirdi. Yunanistan başbakanı, sözlerine Yunan hükûmetinin Sevr Barış Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesine kesinlikle karşı koyacağını ve Türkleri bu antlaşmaya saygılı olmaya silah gücüyle zorlamaya hazır olduğunu belirterek son verdi.[22]

Yunanistan temsilcilerinin bu övüngen bildirimleri, konferansta ateşli tartışmalara yol açtı. Fakat İtilaf'ın askerî uzmanları, Türk birliklerinin Yunan birliklerinden daha güçlü olduğunu ve Yunan ordusunun Türk ordusu üzerinde zaferinin hemen hemen olanaksızlığını belirtmektelerdi. General Gourand şöyle diyordu: *"Antep'i düşürmek için Fransız ordusunun hemen hemen on ay yitirmesi gerekti. Tüm Anadolu ise, yüzlerce değil, binlerce Antep demektir. Türk ordusunu Anadolu'da bozguna uğratıp yok etmek için tüm ülkeyi işgal etmek gerekir ki, bunu da milyonluk bir ordu başarabilir ancak. Tüm bunlar, Yunan ordusunun, oldukça güç, hatta yerine getiremeyeceği bir görevle karşı karşıya bulunduğunu göstermektedir."*[23] General Fosch, Wilson ve Townshend'in Yunan ordusunun savaş nitelikleri konusundaki görüşleri de hemen hemen böyleydi. Townshend, bundan başka aralık 1920'de İngiliz parlamentosunda Yakındoğu sorununun görüşülmesi sırasında Kemalistlerle antlaşma yapılması gerekliliğini ısrarla belirtmiş ve bu amaç için kişisel olarak da görev üstlenebileceğini söylemişti.[24]

Fransız Başbakanı Brian, Türk birliklerinin askerî nitelikleri konusunda Klogeropulos'a karşı çıkarak Mustafa Kemal'in askerlerinin 1915 yılında Çanakkale'de dövüşen padişah askerlerine benzemediğini belirtti. Brian şunları söyledi bu konuda: *"Fransa, Kilakya'da Türklere mükemmel donatılmış, iyi talim edilmiş, vatansever cesur askerlerden mürekkep altmış bin kişilik bir orduyla karşı durdu.*

22 a.g.e., s. 405-411

23 Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, cilt III, s. 346. (Rus.)

24 Bkz. *Dışişleri Halk Komiserliği Belleteni*, 1921, no: 1-2, s. 127 (Rus.)

Harbin bu sahasında bir yılı aşan bir müddet içinde hasıl olan netice kendilerine şu kanaati verdi ki Yunan başvekilinin istilıfaf ettiği, haydut çetesi diye anılanlara kararlı bir hürmet gerektir."[25]

Yunan ve Türk ordularının askerî durumları konusunda iki gün süren görüşmelerden sonra konferans, 25 aralıkta Ankara delege kurulunun bildirisini dinledi. Bildiride:

1) Türkiye'nin Balkanlar'da 1913 sınırlarına sahip olması,

2) Boğazların özgürlüğünü sağlanarak Türkiye'nin güvenlik ve egemenliğinin güvence altına alınması,

3) Kapitülasyonların kaldırılması,

4) Türkiye'ye savunmasını sağlayacak ölçüde askerî deniz güçlerine sahip olma hakkının tanınması istekleri yer almaktaydı.

Türk isteklerine, Lloyd George tarafından da desteklenen Yunan delegeleri şiddetle karşı koydular. Lord Ronaldshey şöyle yazıyordu: *"Önerilen arabuluculuk önerisinin reddedildiğini ve Yunan saldırısının yeniden başladığını görebilse, Britanya başbakanı hiç de üzüntü duymayacaktı."*[26]

Uzun tartışmalardan sonra, bu bölge halklarının ulusal bileşimlerini ortaya çıkarmak amacıyla Trakya'da ve İzmir ilinde bir nüfus sayımı yapılmasına karar verildi. Fakat Yunan delege kurulu, ilke olarak sayıma şiddetle karşı çıktı. Konferansa katılanlar daha sonra, Sevr Antlaşması'ndaki bazı maddelerin değiştirilmesi konusunda bir tasarı üzerinde çalıştılar. Bu tasarıda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinin kolaylaştırılması; tasarı metninden Türklerin İstanbul'dan kovulması sözünün çıkarılması; Boğazlar bölgesinin genişletilmesi ve Boğazlar komisyonunda Türkiye'ye bir yerine iki oy verilmesi; kapitülasyonlar yerine hukuksal reformlar tasarısını hazırlama komisyonuna Türkiye'nin katılması; özel askerîbirliklerin sayısının 35 000'e, jandarma sayısının 45 000'e çıkarılması; İtilaf birliklerinin İstanbul'u ve Karadeniz Boğazları bölgelerini boşaltmaları; askerî deniz güçlerinin artırılması; antlaşmanın malî, askerî ve hukuksal maddelerinde bazı değişiklikler yapılması; Kürdistan sorununun incelenmesi ve Ermenistan sınırlarının tam olarak saptanması; İzmir bölgesi için bir yönetim kurulması, burada Türk özerkliğinin korunması, fakat kentte Yunan as-

25 M. Cemil, *Lozan...*, cilt I, s. 409.

26 Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, cilt III, s. 346. (Rus.)

kerî birliklerinin de bulunacağı; İzmir'de İtilaf subayları komutasında özel bir jandarma birliği kurulması ve kente Hıristiyanlardan bir vali atanması vb öngörülmekteydi.[27]

Türkiye gibi Yunanistan'da, isteklerini karşılamayan bu tasarıyı kesinlikle reddetti. Londra Konferansı'ndaki "özveriler" öylesine önemsizdi ki, görüşmelerin sürmesi gereksiz duruma geldi. Böylelikle Londra Konferansı, Kemalistleri antisovyetik bloka katmak, onları padişahla ve Yunanlılarla uzlaştırmak işlevlerini yerine getiremeden sona erdi.[28]

Bunların yanı sıra Londra'da İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yle kulis görüşmeleri sürmekteydi ki bunlar Yakındoğu sorunu konusunda emperyalistler arası çelişkilerin derinliğine olduğu kadar Kemalistleri antisovyetik bloka çekme konusundaki yeni çabalara da tanıklık etmekteydiler. Örneğin, Türk isteklerinin görüşülmesi sırasında Briand, Türk delegasyonu başkanı Bekir Sami Bey'e Kilikya sorunu üzerine görüşmelere konferans çerçevesi dışında başlamayı önerdi. Türkler askerî güçlerini Yunanlılar karşısında yoğunlaştırabilmek için Güney Cephesi'nin kaldırılması konusunda Fransızlarla anlaşabilmek umuduyla bu öneriyi istekle kabul ettiler.

Fakat gerek Briand'ın gerek Bekir Sami Bey'in kanınca bu görüşmeler sadece Kilikya sorunuyla sınırlanmamalı, aynı zamanda Türkiye'yi antisovyetik bloka çekme amacını da gütmeliydi. Türk delege kurulunun bir üyesi: *"Fransızlar, Türkiye'yi bu zincirin* (yani antisovyetik zincirin A. Ş.) *Doğu'daki halkası yapabilmeyi düşünüyorlardı"* demekteydi.[29] Briand'ın antisovyetik planları konusunu daha açıklıkla yazan *Daily Telegnaph* gazetesinde şöyle deniliyordu: *"Franklin Bouillon'un Ankara'da Yusuf Kemal Bey'le antlaşma yaptığı şu günlerde aralarında Bekir Sami Bey'in de bulunduğu ileri gelen başka Kemalistler, Polonya temsilcileriyle görüştüler. Bu görüşmenin amacı, Fransa, Türkiye ve Polonya arasında gelecekteki gerçek bir antlaşmayı hazırlayacak olan bir Polonya-Türk ön antlaşmasının hazırlanmasıydı. Konuşmalarda her şeyden önce Ankara ve Varşova'nın Moskova'ya karşı korunması yöntemleri üzerinde duruldu."*[30]

27 NKİD'nin *Rus SFSC Sovyetleri'nin IX. Kurultayı'na Yıllık Raporu*, s. 44-45. (Rus.)
28 M. Cemil, *Lozan...*, cilt I, s. 500.
29 Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, cilt III, s. 352. (Rus.)
30 *İzvestiya*'dan alıntı, 26.2.1921.

Briand ve Bekir Sami Bey arasında, Londra'da, Kilikya konusunda askerî, siyasal ve ekonomik bir antlaşmaya varıldı ve antlaşma 12 mart 1921'de taraflarca parafe edildi.[31]

Türk-Fransız Antlaşması, savaş eylemlerinin sona ermesi ve savaş tutsaklarının karşılıklı değiş tokuşunu; yerli halkın ve silahlı müfrezelerin silahsızlandırılmasını; Fransız subaylarının da katılmasıyla Türk komutası altında polis birliği kurulmasını; Sevr Antlaşması gereğince Fransız askerî birliklerince işgal edilmiş alanların bir ay içinde boşaltılmasını; tam bir siyasal affı ve Kilakya yönetimindeki memurların görevlerinde kalmalarını; ulusal azınlıkların korunmasını ve her alanda eşitliklerinin sağlanmasını; Kilakya'nın, Fransız birliklerince işgal edilmiş bölgelerin ve bunlardan başka Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illerinin ekonomik gelişmelerinde de kullanılmak amacıyla ayrıcalık alma hakkıyla birlikte ekonomik işbirliğini; Ergani madeni ocaklarında bir Fransız şirketine ayrıcalık tanınmasını; Fransız okul ve hastanelerinin varlıklarını sürdürmelerini; karışık bir nüfusun yaşadığı İskenderun'da özel bir yönetim kurulmasını ve Türk kökenli ahaliye kendi kültürlerini geliştirmeleri ve bu bölgede Arapça ve Fransızca'ya resmen eşit olduğu kabul edilen Türk dilini kullanmaları için tüm olanakların sağlanmasını; Kilikya kapılarıyla Türkiye-Suriye sınır arasındaki Bağdat Demiryolu bölgesinin bir Fransız şirketine verilmesini; Türkiye ve Suriye arasındaki sınırın Güneyde Payas'dan Meydanekbez'e, oradan Güneydoğu'ya ve daha ötede Bağdat Demiryolu boyunca Nusaybin'e kadar uzanan bir hat olarak belirlenmesini öngörüyordu.[32]

Türk-Fransız Antlaşması'nın yanı sıra İtalya'yla da bir antlaşma yapılmıştı. Bu antlaşmanın maddeleri ise şunlardı: 1) Antalya, Muğla, Burdur, Isparta, Afyonkarahisar, Kütahya bölgelerinde ve ayrıca Ereğli kömür havzasında, bu türden ayrıcalıklar Türk yurttaşlarına verilmeyeceğine göre, İtalya'ya ayrıcalık verilmesi koşuluyla Türkiye ve İtalya arasında ekonomik işbirliği; 2) Üstünlük hakları ve tekellerin sahip olacağı bu ayrıcalıklar, Türk yasalarına göre kurulmuş işletmelere verilecektir; 3) Türk ve İtalyan ser-

31 J. Schliklin, *Angora... l'Aube de la Turquie Nouvella (1919-1922)*, s. 222-223.
32 Bkz. Y. V. Klyuçnikov ve A. V. Sabanin, *Yeni Zamanın Uluslararası Politikası...*, III. bölüm, II. fasikül, s. 82-84. (Rus.)

mayeleri arasında geniş birlik; 4) İtalyan hükûmeti, özellikle İzmir ve Trakya'nın geri verilmesine değin Türk isteklerini kendi müttefikleri önünde desteklemeyi yükümlenmektedir; 5) İtalyan birliklerinin Türk bölgelerinden boşaltılması.[33]

Savaş tutsaklarının değiş tokuşu konusunda İngiltere'yle bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma İngiltere'ye, "Türkiye'nin sınırları içindeki Türk uyruklularının etkinlikleri üzerinde bazı yargılama yetkisi hakları" bırakılıyordu. Londra'da Bekir Sami Bey ve Lloyd George arasında, Kemalistlerin antisovyetik koalisyona katılması ve Kemalistlerle Kuzey Kafkasya burjuva milliyetçileri arasında askerî bir blok oluşturulması konularında resmî niteliği olmayan görüşmeler yapıldı.

Sevr Antlaşması koşullarının yumuşatılmasına karşılık olarak Bekir Sami Bey, Büyük Millet Meclisi hükûmetini Kuzey Kafkasya'yla federal bir devlet bütünlüğü içinde birleşmek ve bu halkları Türklerin yönetimi ve İngiltere'nin desteğiyle bolşevizmle savaş için harekete geçirmek konusunda yönlendirmeyi üstlendi.[34] Kuşkusuz İngiltere ve Fransa bu gizli antlaşmalarla Kemalist Türkiye'yi İtilaf cephesine çekmek hesabını güdüyorlardı. Bu görüşmelerin içeriği basına sızdı ve dünya kamuoyunun bilgisine ulaştı. Türk delege kurulu üyelerinden biri konuya ilişkin olarak şöyle yazmaktaydı: *"Böylece ortaya çıktı ki Bekir Sami Bey Lloyd George'la görüşmelerinde, saptanmış planın sınırları dışına çıkmış; bir sürece döndüğü, taze haberler ve düşüncelere sahip olduğu Rusya konusunda konuşmaya başlamıştı. Bu olaydan çok güzel yararlanmayı bilen Lloyd George, çeşitli sorular ve görüşlerle onu bu konuda yeniden konuşmaya zorladı."*[35]

Bekir Sami Bey'in İtilaf emperyalistleriyle uyuşma denemeleri Türkiye'nin ilerici ve yurtsever çevrelerinde doğal olarak öfke uyandırdı. Londra Konferansı sonuçlarının görüşülüp tartışılması sırasında pek çok milletvekili bu antlaşmaların ulusal çıkarlara ihanetten başka bir şey olmadığını belirttiler.[36]

Savaş tutsaklarının değiş tokuşu konusunda Bekir Sami Bey'in Fransa, İtalya ve İngiltere'yle imzaladığı anlaşmalar, Türki-

33 Aynı yerde, s. 84-85.
34 Bkz. Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, cilt IV, s. 287 (Rus.)
35 Aynı yerde, s. 288-289.
36 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, cilt III, s. 29.

ye'yi Anadolu'daki etki alanları konusunda 10 ağustos 1920 tarihinde Sevr'de imzalanan antlaşmaları kabule zorlama niteliğinde görülerek meclis oylarının çoğunluğuyla reddedildi.[37] Meclisin bu kararı, Türk halkının Kurtuluş Savaşı'na son vermek isteğiyle meclis üyelerini direnişin daha fazla sürmesinin yararsızlığına inandırmaya çalışan İtilaf ve padişahla kayıtsız koşulsuz antlaşma yapılmasını önerenler için ciddî bir darbe oldu. İtilaf'la antlaşma yandaşları, milliyetçilerin büyük bir bölümünü antiemperyalist cepheden koparmaya çalışırlarken, İngiliz istihbarat örgütü "İntelligence Servis"te, Türkiye'nin İtilaf'la yakınlaşmasına karşı koyarsa Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmaya hazırlanıyordu. Hindistan Müslümanlarının temsilcisi sıfatıyla Ankara'ya gelen İngiliz casusu Mustafa Sagir'le ilgili yargılama süreçlerinin gösterdiği gibi, İntelligence Servis bu ortadan kaldırma eylemi girişimine, Londra Konferansı'nın açılışı sırasında başlamıştı. Fakat kısa bir süre sonra M. Sagir, casusluk ve Mustafa Kemal'e suikast hazırlığı yaparken suçüstü yakalandı.

Mahkemede M. Sagir, Curzon'un verdiği görevle İntelligence Servis tarafından gönderildiğini itiraf etti. Ankara İstiklal Mahkemesi, İngiliz casusu M. Sagir'in asılarak idam edilmesine karar verdi.[38] İngiliz hükûmetinin üst üste protestolarına karşın, hüküm yerine getirildi.[39]

Londra Konferansı, bu konferansa Türk delege kurulunun gönderilmesine karşı çıkan Türkiye, ilerici çevrelerinin izledikleri siyasal çizginin doğruluğunu tümüyle kanıtladı. İlerici çevreler, Türk delege kurulunun bu konferansta görünmesinin Türkiye'nin güçsüzlük ve acizlik içinde bulunduğunun işareti sayılacağını ve İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi parçalama konusundaki emperyalist planlarından vazgeçmeyeceklerini söylemişlerdi.

Londra Konferansı hiçbir olumlu sonuç getirmedi ve getiremezdi. Moskova Konferansı sırasında Türk delege kurulu başkanı *"Londra'da Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi denemelerinden hiçbir şey çıkmaz. Çünkü emperyalizm iddialarından vazgeçemez"* diyordu.[40]

37 a.g.e., s. 30.

38 H. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası...*, s. 286-291.

39 M. Sert, *Mustafa Sagir*, s. 68.

40 *SSCB Dış Politikası. Belgeler Kitabı*, cilt II, s. 70. (Rus.)

Mustafa Kemal, "Londra görüşmelerinin biricik sonucunun Yunan saldırısı" olduğunu kabul etti.[41] Milletvekili Yunus Nadi Bey ise, *"Londra Konferansı Avrupa diplomasisinin bize kurduğu bir tuzaktır. Şimdi inandık ki İngiltere'nin herkesi çektiği bu tuzağın bizim için sonucu, önümüzdeki aylarda Yunanlılarla yeni bir kanlı savaş olacaktır"* demekteydi.[42]

Sakarya Savaşı. Zafere giden yol

Londra Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra İtilaf güçleri Türk sorununu yeniden silah zoruyla çözümlemeyi denediler. Bu amaçla Yunan komutanlığı daha konferans çalışmaları sürmekteyken saldırı hazırlığına başladı. Yunanlıların harekât planında Türk ordusuna bir yıldırım darbe vurarak Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir dayanak noktalarını ele geçirmek ve böylece Ankara yolunu açmak öngörülmekteydi. Yunan ordusunun başlıca güçleri Bursa ve Uşak bölgesinde yoğunlaştırılmıştı. Yunan güçleri, Eskişehir'in Kuzeybatısında ve Dumlupınar'ın doğusunda yoğunlaşan Türk güçlerinden teknik bakımdan ve sayıca üstündüler.[43]

Yunan saldırısı Bursa ve Uşak arasındaki cephenin tüm bölgelerinde 23 mart 1921'de başladı. Asıl vuruş, önemli bir demiryolu kavşağı olan ve Bağdat Demiryolu hattıyla Ankara'ya birleşen Eskişehir üzerine yöneltilmişti. Bu bölgede Türk savunusunun birinci hattını ezen Yunan birlikleri 26 martta İnönü ilçesi mevzilerinde Batı Cephesi Türk ordusunun ana güçleriyle karşı karşıya geldiler. İnönü mevzilerindeki savaşlar kıran kırana oldu ve üç gün üç gece sürdü. Türk birlikleri, düşmanın şiddetli saldırılarını püskürtmekle kalmayıp, onu bitkin düşürerek karşı saldırıya geçtiler. İşgalciler çok sayıda insan ve gereç yitirerek eski konumlarına çekilmek zorunda kaldılar. Böylece Türk ordusu İnönü'de[44] Yunan

41 *Dışişleri Halk Komiserliği Bülteni*, 1921, no: 92, s. 89. (Rus.)

42 Enformasyon raporu no: 85 V. NKİD, 1.6.1921. (Rus.)

43 Türk verilerine göre Yunan ordusu 40 000'i aşkın insan, 3 700'ü aşkın makineli tüfek ve 144 toptan oluşmaktaydı. Türk askerî birlikleri 30 000 kişiydi. (Bkz. *Askerî Mecmu'anın* tarih kısmı, haziran 1921, sayı 26, s. 3-4.)

44 İnönü Zaferi şerefine, Türk birlikleri komutanı İsmet Paşa 1934 yılında İnönü soyadını aldı.

birliklerine karşı ikinci bir zafer kazanarak işgalcilerle kahramanca savaşımının tarihine yeni bir sayfa daha yazdı.

Konya yönünde Afyonkarahisarı ele geçiren Yunan birlikleri Konya'ya doğru hareketlerini sürdürmek istiyorlardı. Fakat bu bölgede de stratejik bir başarı elde edemediler. Ayrıca, Türklerin İnönü'deki zaferinden sonra Yunan birlikleri kuşatılabilir ve yok edilebilirlerdi. Tam bir bozgundan kurtularak Dumlupınar'daki eski komutanlarında tutunabilmelerini sağlayan şey, sadece Türk ordusu Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın yeteneksizliği oldu.[45]

İnönü'de kazanılan ikinci zafer, Türk halkının işgalcilerle savaşımında güçlerini daha da pekiştirmesini sağladı. Bu zafer İtilaf'la uyuşmayı öneren teslimiyetçilere de bir darbe oldu. Yine bu zafer, Türk delege kurulunca Londra'da imzalanan antlaşmaların TBMM üyelerince reddedilmesinde de etkili oldu.

Fakat İnönü Zaferi yine de Türk ordusunun işgalciler üzerinde son ve kesin zaferi değildi. Mart saldırısının başarısızlığının ardından Yunan komutanlığı Ankara üzerine doğru genel saldırı hazırlığına başladı. Yunanistan'da genel seferberlik ilan edilmiş. 18-45 arasındaki tüm erkekler silah altına çağrılmıştı.

Uluslararası gelenekler çiğnenerek, Batı Anadolu ve Trakya'nın işgal edilmiş bölgelerindeki Rum ahali de silah altına alındı. İngiltere, Yunan ordusuna silah, cephane, donatım ve uçak sağladı.

Saldırı başlamadan önce Yunan ordusu daha öncede olduğu gibi iki gruba ayrılmıştı. Güney Grubu yedi yaya tümeninden ve bir atlı tugaydan oluşmaktaydı ve Uşak yöresindeki demiryolu hattında yoğunlaşmıştı. Beş tümenden oluşan Kuzey Grubu Bursa'da bulunmaktaydı. Yunanlılar 96 000 süngü, 1 330 kılıç, 5 600 hafif ve ağır makineli tüfek, 345 top gücüne sahiptiler.[46] Yunan ordusunda 500 kamyon, 2 000 deve ve 3 000 öküz ve at arabası vardı.

Yunanlıların başlıca hedefi Türk ordusunu yok etmek ve Ankara'yı ele geçirmekti. Türklerin cephe gerisinde karışıklık yaratmak için Yunanlılar İtilaf Devletleri'nin onayıyla askerî filolarını

45 F. İzzeddin, *İstiklal Harbi Hatıratı, Askerî Mecmua*'nın tarih kısmı, haziran 1932, sayı, 26, s. 3-4.

46 Bkz. *Tarih*, cilt IV, s. 94. Yunanlıların verilerine göre, bu sayı 52 000'i aşkın değil.

Karadeniz'e soktular, sivil halkın yaşadığı kentleri ve Anadolu'nun Karadeniz kıyısındaki köylerini barbarca bombaladılar. Bu bölgelerdeki Yunan ahaliyi ayaklanmaya kışkırttılar. İsyancıların silahlı eylemleri Yunan filosunun top ateşiyle destekleniyordu. Yunanlıların sayıca ve teknikçe üstünlükleri, İtilaf'a bu kez Türk ordusu üzerinde kesin bir zafer kazanılacağı umudunu vermekteydi.

Batı Cephesi'nde Türkler 50 000 süngü, 5 000 kılıç, 162 top ve 440 makineli tüfeklik bir güce sahiptiler. Başkomutanlığın buyruğuyla, Güney Cephesi, Batı Cephesi'yle birleşmiş ve her iki cephenin komutanlığına İsmet Paşa getirilmişti. Batı Cephesi beş özerk gruptan oluşmaktaydı. Albay İzzeddin Bey komutanlığındaki birinci grup İnönü bölgesinde üstlenmişti. Albay Halit Bey komutasındaki ikinci grup Afyonkarahisar bölgesinde, Albay Arif Bey komutasındaki üçüncü grup Kütahya bölgesinde, Albay Kemaleddin Sami Bey komutasındaki dördüncü grup Eskişehir bölgesinde toplanmışlardı. Albay Fahreddin Bey komutasındaki beşinci grup ise, atlı birlikler ve Eskişehir ile Kütahya arasında bulunuyordu.[47]

Yunan saldırısı 19 temmuz 1921'de başladı. 15 gün süren kanlı ve acımasız savaşlar, Yunan ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Yunanlılar 12 temmuzda Afyonkarihasar'ı, 17 temmuzda Kütahya'yı, 20 temmuzda Eskişehir'i ele geçirdiler. Türk birlikleri Sakarya Nehri gerisine çekilmek zorunda kaldılar ve Ankara'dan ancak 50 kilometre ötedeki konumlarda tutunabildiler. Böylece, Eskişehir ve Kütahya gibi iki yıl süresince Kurtuluş Savaşı'na üslük etmiş büyük merkezler ve Bağdat Demiryolu'nun Ankara'ya bağlanan hattı Yunanlıların eline geçmiş oluyordu. Bundan başka ölü ve yaralılar dışında, Türkler 6 000 tutsak vermişler ve büyük ölçüde silah yitirmişlerdi. Fakat tüm bu büyük yitiklere karşın Türk ordusu henüz düşmana direnecek güce sahipti. Bir harekât başarısı kazanan Yunan ordusu ise saldırı operasyonunu ileriye doğru geliştirebilecek durumda değildi; temel amacına ulaşamadan güçlerini tüketmişti.

Türk komutanlığı, Yunanlıların sayıca sürekli üstünlüğüne karşın, savaşın geçtiği bölgenin dağlık özelliklerinden geniş ölçüde yararlanmayı başararak ordunun Sakarya Nehri gerisine çekilişini ustaca örgütledi. Anadolu'daki savaş üstüne bir değerlendirmesinde K. Şef şöyle yazıyor: *"Türk ordusunun Sakarya Nehri gerisi-*

47 F. Altay, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, s. 60-65.

ne çekilişi sırasında artçı birlikler birkaç gün süresince Eskişehir ve Kütahya'daki ağırlık boşaltılıncaya kadar direşken savaşlarla Yunan ordusunun saldırısını durdurdular ve sonra Eskişehir Demiryolu hattında şaşırtıcı saldırılarla ana güçlerin Sakarya Nehri gerisine çekilişini düşmandan gizlediler." [48]

Temmuz sonunda, Yunan birliklerinin komutasını alan Kral Konstantin cepheye geldi. Kralın buyruğuyla Yunanistan ve Trakya'dan cepheye yeni tümenler sevk edilmiş, yedekler silah altına alınmış, ulaşım yolları onarılmış, yeni donatım üsleri kurulmuştu.

Kemalistler çok güç durumdaydılar. Ağır yenilgiler ve önemli ölçüde toprak yitirilmiş olması, ahalinin ve askerin morali üzerinde ezici bir etki yaratmaktaydı. Hükûmet kurumlarının bir bölümünün Ankara'dan Kayseri'ye taşınması da kamuoyunu yeniden dalgalandırdı. Cephedeki ağır durumdan yararlanan feodal-dinci muhalefet, ülkenin ve halkın yazgısının padişahın eline verilmesi isteğiyle hükûmete karşı çıktı. Fakat meclis üyelerinin çoğunluğu 5 ağustas 1921'de muhalefetin bu isteğini reddetti. TBMM, Mustafa Kemal'i Türk ordusu başkomutanlığına atadı ve ülkenin savunmasını örgütlemek için ona üç ay süreyle sınırsız yetki tanıdı. Ülke üzerinde asılı duran ölüm tehlikesi karşısında halkın tüm gücü cehpeye yığılmıştı.

Başkomutanın buyruğuyla her bölgede istimlak komisyonları kuruldu. *"Sahip olduğumuz her şeyin yüzde 40'ını cepheye verelim"* [49] sloganıyla bir dizi istimlak emri yayınlandı. Örneğin, 2 nolu emir gereğince her ev, askerler için bir takım üniforma hazırlamakla yükümlüydü. 3 nolu emir gereğince, daha sonra ödenmek koşuluyla, çamaşırlık keten, amerikanbezi, patiska, Ankara tiftiği, erkek için kışlık ve yazlık giysi yapılmaya elverişli her türlü kumaş, kaba keten, kösele, kahverengi ve siyah deri, sahtiyan, potin, çizme, çizme çivisi, bakır kenetler, çizme ve semer ipi, maden, nal, çivi, yem torbası, yular, at çulu, kolan, semer, halat gibi malların yüzde 40'ına el konuldu.

4 nolu emir gereğince de, yine aynı koşullarla aşağıdaki malların yüzde 40'ına el konuldu. Ekmek, saman, un, arpa, bulgur, no-

48 K. Şef, "İzmir'in Yunanlılarca İşgal Edilmesi ve Anadolu Türkiyesi'nde Ulusal Kurtuluş Hareketi", *Ordu ve Devrim*, 1922, no: 5, s. 120. (Rus.)

49 *Yeni Gün*, 9.7.1921.

hut, mercimek, pirinç, şeker, tuz, çay, mum, sabun, gaz, bitkisel ve hayvansal yağlar, kesimlik hayvanlar, 6 nolu emir gereğince sahiplerince terk edilmiş tüm sahipsiz mallar istimlak edilmekteydi. 8 nolu emir gereğince benzin ve makine yağı yadekleriyle diğer yakıtların, otomobil lastiği, yük otomobilleri, telefon cihazları, kablo ve tellerin yüzde 40'ına el konulmaktadır. 10 nolu emirle, dört tekerlekli arabalar, öküz ve at koşumları gibi mallara askerî yük taşımada kullanılabilecek (at, öküz, deve, katır, eşek türünden) koşumluk ve binek hayvanların yüzde 20'sine el konuluyordu.

5 nolu emir gereğince ahali, istimlakten sonra elinde kalan ulaşım araçlarıyla ayda bir kez askerî yükleri taşımakla yükümlüydü. 9 nolu emir gereğince, zanaatçıların adları ve her işliğin üretim kapasitesi belirtilmek üzere tüm ülkede demirci, marangoz, dökümcü, eyerci, saraç, arabacı ve doğramacı işliklerinin listesi çıkarıldı. Sivri süvarı kılıcı, kılıç, mızrak, süngü ve eyer yapabilecek tüm zanaatçıların listesi çıkarıldı.[50]

İstimlake ilişkin emirlerin yerine getirilmesinin denetlenmesiyle İstiklal Mahkemeleri görevlendirildi. Resmî istimlak dışında, avunma fonu için para, besin maddeleri, giysi ve ayakkabı gibi malların gönüllü olarak bağışlanması da sağlanmaktaydı. Bütün bunlar ahaliye ağır bir yük olmakla birlikte kazanılması söz konusu olamazdı. Maddî temeli sağlayarak orduyu güçlendirdi.

Bundan başka, 18 ile 55 yaş arasındaki erkekler silah altına alındı. Polis birlikleri ve TBMM koruma birliklerine varıncaya kadar tüm yedekler ve ayrıca Doğu ve Kilikya cephelerindeki birliklerin büyük bir bölümü Batı Cephesi'ne sevk edildi. Kars Kalesi'ndeki kale toplarının bile Batı Cephesi'ne gönderilmesine karşın silah ve donatım yetmezliği yine eskisi gibi duyumsamaktaydı.

Ülkenin yazgısını belirleyecek olan Sakarya Savaşı halk arasında yeni bir yükseliş dalgası yarattı. Ülkenin çeşitli bölgelerinden binlerce gönüllü, anayurdun savunusu için cepheye aktılar. Cephe bölgesindeki halk, seçkin kahramanlık örnekleri verdi. Kadınlar, yaşlılar ve ergenlere siper kazıyor, istihkâm kuruyor, cephane taşıyor, önce birliklere su ve yiyecek götürüyor, yararlara bakıyor ve yiyecek hazırlıyorlardı. İşçiler ve zanaatçılar kılıç, mızrak,

50 *Nutuk*, cilt I, s. 381-382.

süngü ve fişek yapıyorlar; büyük çaplı mermileri silahlara uygun çapa getirmek için tornadan geçiriyorlardı.[51]

15 ağustos 1921'de Kral Konstantin, ordularına saldırı ve Ankara'yı ele geçirme buyruğunu verdi. 23 ağustos-13 eylül arasında, 100 km uzunluğundaki sınırda, Türkiye tarihinde görülmemiş bir çarpışma oldu. Bu günler süresince başarı, başarısızlıkla saldırı geri çekilmeyle yer değiştirdi; fakat Türkler ne pahasına olursa olsun düşmana bir karış toprak bile veremeyeceklerini anladılar. Bu nedenle her askerî birlik, sahip olduğu konumları olanaklarının son zerresine kadar savunuyordu.

4 eylülde Yunan ordusunun saldırı güçleri tükendi. En iyi birlikleri telef olmuş ve bitkin düşürülmüştü. 9 eylül 1921'de karşı saldırıya geçen Türk birlikleri ağır darbeler indirerek Yunanlıları geri çekilmek zorunda bıraktılar. Bu çarpışmalarda Türk ordusu direşkenliğini ve yiğitliğini kanıtladı.

Amansız çatışmalardan bitkin düşen Yunan ordusu 13 eylül 1921'de tümüyle Sakarya'nın sol kıyısına çekildi. 22 gün süren çarpışmalarda Yunan ordusunun yitikleri, azaltılmış rakamlarla sadece ölü olarak 18 000 kişiydi.[52] Ankara kurtarılmıştı. Halk güçlerinin muazzam çabası, Türk ordusuna parlak bir zafer kazandırmıştı.[53] Dünyanın tüm özgürlüksever halklarının sempati ve yakınlığı Türk halkından yanaydı. Zafer dolayısıyla gönderilen kutlama telgrafları da bunu gösteriyordu.[54]

Fakat bununla birlikte Türk ordusu zayıflamış ve güçsüz düşmüştü. Bu nedenle Sakarya Nehri'ni zorlayarak karşı saldırıyı sürdürebilecek durumda değildi. İşgalcileri kovmak için daha bir yıla gereksinimi vardı.

Sakarya Zaferi İtilaf kampındaki çelişkilerin keskinleşmesine ve Türkiye'nin uluslararası durumunun güçlenmesine yardım etti. Bu çarpışmadan sonra Fransa ve İtalya hükûmetleri Türkiye'yle savaşı sürdürmenin yararsızlığını anladılar. İtalyan askerî birlikleri daha ağustos 1921'de Anadolu'dan ayrılmıştı. 20 ekimde ise, An-

51 C. Kerim, *Türk İstiklal Mücadelesi Konferansları*, s. 93-94.

52 W. Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 275. (Rus.)

53 19 eylül 1921'de Başkomutan Mustafa Kemal'in Sakarya Muharebesi konusunda raporunu dinleyen TBMM, ona mareşal rütbesi ve "gazi" sanı verdi.

54 *Hâkimiyeti Millliye*, 19.11.1921

kara'da Fransız-Türk Antlaşması imzalanıyor, bu antlaşmaya göre TBMM hükûmetini tanıyan Fransa, askerî birliklerini Kilikya'dan çekiyordu. Askerî birliklerin boşaltılması sırasında Fransa 8 000 mavzer, 10 uçak, 5 000 at, 10 000 takım üniforma, sağlık gereçleri ve ilaçtan oluşan işgal ordusunu donatım ve gereçlerini 200 milyon frank karşılığında Türkiye'ya sattı.[55]

Güney Cephesi'nin ortadan kalkışı Türk hükûmetine, İngiliz-Yunan işgalcilere karşı çarpışmak için Kilikya'daki birliklerini Batı Cephesi'ne sevk etmek olanağını sağladı.

TBMM hükûmetinin iç politikası ve 1920-1922 yıllarında Anadolu'da politik durum

Sakarya Savaşı'ndan sonra Türk-Yunan cephesinde 22 ağustosa kadar süren görece bir durgunluk dönemi oldu. Türk hükûmeti bu durgunluktan, Batı Anadolu'nun en zengin kesimlerinde bu arada Uşak, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Bursa, Bilecik, İzmit kentlerinde konumunu pekiştiren Yunan işgalcilerine karşı ordusunu genel bir saldırıya hazırlamak için yararlandı.

Saldırı hazırlığı ekonominin yıkım içinde olduğu ve halk ekonomisinin genel bir çöküntü içinde bulunduğu bir dönemde yapılmaktaydı. 11 yıldır savaş içinde olan (Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Ulusal Kurtuluş Savaşı) ülke çöküntü içindeydi. Türkiye, dullar, öksüzler ve yoksulluk ülkesi olmuştu. Halk ekonomisinin tüm dalları tam bir yıkıma uğramıştı. Ülke nüfusunun yüzde 90'ından çoğunun varlık kaynağı olan köy ekonomisi büyük bir sarsıntı geçirmekteydi. Toprağın büyük bir bölümü işlenmiyordu. Tohum, tarım araçları, koşumluk hayvan yoktu ve iş gücü de bulunmamaktaydı. M. V. Frunze şöyle yazıyordu: *"Kentlerden köylere kadar her yerde büyük bir ekonomik yıkıntı ve yüzüstü bırakılmışlık kendini gösteriyordu. Hemen hemen hiçbir köyde erkeğe rastlanmıyor. Ya savaşta ölmüşlerdir, ya da cephededirler. Yaşlılar, kadınlar ya da ergenler çalışıyorlar. Maddî kaynaklar tükenmiş. İş hayvanı ve taşınım araçları yok. İşlenmeyen toprak oranı yüzde 50'den az değil."*[56]

55 *Le Temps*, 7 11.1921.

56 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor...*, s. 358. (Rus.)

Köy ekonomisinin 1922'deki genel üretimi, savaş öncesi üretiminin yarısından daha düşüktü. Buğday hasılatı yüzde 50, arpa hasılatı yüzde 40 düşmüş, bakla hasılatı yüzde 4'e kadar azalmıştı. Mısır, yulaf, çavdar gibi ülke ve ordu gereksinimleri için son derece gerekli ürünlerin hasılatları düşmekteydi.[57] Hayvan sayısı da hızla düşmekteydi.

Savaş, Anadolu ve Kilikya'nın işgal edilmiş bölgelerindeki tarım ekonomisine çok büyük ölçüde zarar verdi. On binlerce insan, malını, mülkünü, akraba ve yakınlarını bırakarak Batı Anadolu bölgelerinden kaçıyordu. Kilikya'nın ve İzmir ilinin kentleri ve köyleri, Bursa, Aydın, Kütahya, Eskişehir, Afyonkarahisar, Manisa, Balıkesir ve Bursa önemli ölçüde yıkıma uğramıştı. Resmî verilere göre sadece Batı Anadolu'da 27 kent, 1 400 köy yakılıp yıkılmıştı.[58]

200 000 kadar Yunanlının oturmakta olduğu Samsun, Sinop ve Amasya sancaklarının tarım ekonomisiyle Ermeni ve Kürtlerin yerleşik olduğu Doğu Anadolu'nun bazı bölgeleri de büyük zarar görmüştü. Yunan ve Kürt isyancılara karşı hükûmetin bu bölgelere gönderdiği cezalandırma birlikleri buralarda korkunç yıkım yaptılar.

Tarım ekonomisindeki çöküntüsünün yanı sıra, zaten güçsüz Anadolu sanayii de tam bir yıkıma uğradı. Ülkede hemen hemen hiçbir yerli sanayi kuruluşu yoktu. Ukrayna Elçiliği'nin Ankara'daki merkezî kurumlardan topladığı belgelere göre, Anadolu'nun 17 önemli ilinde yerli sanayi endüstrisi kurma için sadece cılız bazı girişimler vardı. *"Fakat bu girişimler* -denilmektekteydi belgelerde- *maden çıkarma sanayii alanında olduğu gibi, işleme sanayii alanına da ilişkindir. Fakat her iki alanda da tek bir büyük işletme yok. Krom madenleri sahipleri listesine bir göz atıldığında görülen, Türklerin elinde, toplam üretimi 2 500 ton olan 7 işletme bulunmaktayken, sadece bir tek İngiliz kumpanyası Dauglas ve Peterson'un elinde toplam üretimi 12 000 ton olan 6 maden ocağı bulunduğudur. Aynı şeyi işleme sanayii alanında da gözlemekteyiz."*[59]

Hafif sanayinin bir bölümü yıkılmış, bir bölümünde üretim durmuştu. Ülkenin işgal edilmiş bölgelerinde (özellikle İzmir ve Bursa'da) el dokuma sanayii yok edilmişti.

57 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, cilt 10, s. 390.

58 A. N. Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, s. 131.

59 L. S. Kalyadka, *Anadolu'nun Ekonomik Yaşamı*, s. 234. (Rus.)

Batı Anadolu'nun tüm fabrika ve el sanayi ya yıkılmıştı ya da işgalciler için çalışmaktaydı.

Anadolu'nun işgal edilmemiş bölgelerinde bulunan ve gelişme düzeyi Batı Anadolu düzeyinden daha düşük olan sanayi ise, ordu gereksinimleri için iş görüyordu. Ankara ve Kayseri'de bir savaş endüstrisinin ilk filizleri belirdi. Demiryolları ve hatta İngiliz-Fransız kapitalistlerinin sahip oldukları işletmelere el konularak hükûmetçe işletilmektelerdi. Fakat bunlardan çoğu hammadde, makine yedek parçası, ya da teknik eleman yokluğundundan çalışamaz durumdaydı. Zira Türkler arasında hemen hemen hiç uzman yoktu.[60]

Sanayinin bazı dallarını canlandırmak için hükûmetin yaptığı girişimler istenilen sonucu vermiyordu. Bağışıklık ve ayrıcalık tanıma yollarıyla hükûmet, özel kişileri fabrika kurmaya ilgilendirmek ve böylece sanayinin gelişmesi için olumlu koşullar yaratmak istiyordu. Örneğin, erki 5 beygir gücünden az olmayan motorlu işletmelerin sahiplerine, sanayii teşvik yasası gereğince bir dizi bağışıklık tanınıyordu. Bina yapımı için hükûmet devletin toprak fonundan ücretsiz toprak veriyordu. Yeni işletmelerin sahipleri vergi ödentisinden, pul rüsumundan ve bazı yerel vergilerden bağışlanmışlardı. Yurtdışından getirilen makine araçları gümrükten bağışık tutulmuşlardı. Bölgede hammade bulunmaması durumunda hammaddenin gümrüksüz ithaline de izin veriliyordu.[61] Bu bağışıklıklara karşın TBMM hükûmeti özel sermayeyi yine de sanayiye çekmeyi başaramadı. Çünkü tüccarlar ticareti yeğlemekteydiler.

Ekonominin diğer dalları gibi iç ve dış ticaret etkinlikleri de bağımsızlık savaşı yıllarında daha da azalmıştı.

İtilaf'ın uyguladığı deniz kuşatması, dış ticaret özgürlüğüne engel oluyordu. Ekonomi Bakanlığı'nın verilerine göre savaş yıllarında Adana, Kayseri, Kastamonu, Sinop, Samsun, Trabzon, Rize ve Ordu'daki depolarda ihraç malları birikmişti. Bunlar pamuk, yün, ham deri, halı, balmumu, yapı gereçleri, afyon, tütün vb idiler.

Türkiye'nin İtilaf Devletleri'yle savaşından yararlanan Amerika'nın 1921-1922 yılları boyunca en ıssız köşelerine varıncaya ka-

60 Türk okullarında sadece subay, hekim, diplomat, hukukçu ve öğretmen yetişmekteydi.

61 L. S. Kolyadko, *Anadolu'nun Ekonomik Yaşamı*, s. 236-237 (Rus.)

dar Anadolu'da geniş bir ticaret ağı ördüğünü belirtmek gerekir.[62] Amerika'nın Yakındoğu'ya "yardım" örgütü olan Near East Relief, ticaret şirketlerinin bir şubesiydi. 1921 yılında Amerikalılar savaş boyunca Samsun ve Sinop'ta birikmiş olan tüm tütün yedeklerini satın alarak ithal ettiler. Aynı zamanda Anadolu'nun gazyağı pazarını da tekellerine almak istiyorlardı.

Standart Oil, petrol pazarını ele geçirmek istiyordu. Howard şirketi iç bölgelerde bağlantıyı tekeline aldı. Bu kumpanyanın araçları, ülkenin tüm yollarında dolanmaktaydı. Ford, taksitle otomobil satma şubesini, American Forein Trade Cooperation ise evrensel mallar ve tarım ekonomisi makineleri mağazalarını açtılar.[63]

Amerikan ticareti, ülke ekonomisini temelinden sarsmaktaydı. Ukrayna elçilik temsilcisi şöyle yazıyordu: *"Ankara'da pek çok kişiden, acı fakat ucuz Amerikan unundan üstün nitelikli Türk buğday ununu her yerde geride bıraktığı ve un ticaretini temelinden sarstığı yolunda yakınlar işitiyorduk."*[64]

1920 yılında Türk hükûmeti yeni bir gümrük yasası çıkardı. Bu yasaya göre bir dizi sanayi malının ülkeye ithali yasaklanıyor, birçok mala ve bu arada tarım ekonomisi gereçlerine konan gümrük üç kat artırılıyordu.[65]

İç pazarın darlığı ve ahalinin yığınsal yoksullaşmasının sonucu olarak iç ticaret son derece yavaş gelişmekteydi. Ahalinin satın alma gücü yok denecek bir düzeydeydi. Türk köy ekonomisi pek çok bakımdan doğal bir ekonomi niteliği taşıyordu. Köylüler gereksinimlerini kendi üretimleriyle karşılıyorlar, ancak çok zorunlu durumlarda alım satıma başvuruyorlardı.

Malî durum çok ağırdı. Savaş, yıldan yıla daha büyük paralar gerektiriyordu. Ordu ve jandarmanın bakımına yapılan harcamalar, devlet bütçesinin büyük bölümünü oluşturmaktaydı. 1920 yılı devlet bütçesinde gelir 47 milyon lira, gider ise 63 milyon liraydı.[66] 1921 yılında ise bu rakamlar, 75 milyon ve 90 milyon lira olmuştu.

62 Türk limanlarında sürekli olarak Amerikan tüccarlarının çıkarlarını koruyan Amerikan askerî gemileri bulunmaktaydı.

63 N. Raviç, *Yüzyılın Gençliği*, s. 334-335. (Rus.)

64 L. S. Kolyadko, *Anadolu'nun Ekonomik Yaşamı*, s. 241. (Rus.)

65 *Düstur*, cilt I, s. 38.

66 *a.g.e.*, s. 230-238.

Ahaliden alınan vergiler başlıca gelir kaynağı oluşturmaktaydı. Fakat halkın vergi yükümünü ödeyebilme yeteneği, yoksullaşmış olması nedeniyle son derece sınırlıydı ve vergi ancak sert önlemler yoluyla toplanabiliyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi vergilerin tüm emekçi yığınların ve en çok da Anadolu köylüsünün omuzlarındaydı. Ekonomi Bakanlığı'nın verilerine göre çiftçiler; tüccarlardan ve satıcılardan 15 kat daha fazla vergi ödemektelerdi.[67] Çeşitli savaş istimlaklarının yanı sıra köylüler aşar denilen aynı vergiyi ve ayrıca hayvan vergisi olağanüstü savaş vergisi ve çeşitli haraçlar ödemektelerdi. Üstelik bunlar, yine bir dizi yükümlülük oluşturan dolaylı vergiler dışında ödenen vergilerdi. 1920 yılında dolaysız vergiler toplamı 26,5 milyon, dolaylı vergiler toplamı ise 10,5 milyon liraya ulaşmıştı.[68] Sadece aşar tahsilatı 1920 yılında 13,5 milyon,[69] 1922'de ise 18 milyon liraydı.[70]

Aşar, eskiden beri "mültezim" denilen kesenekçiler tarafından ayni mal olarak tahsil edilmekteydi. Resmen bu vergi, ürünün yüzde 12,5 karşılığıydı. Fakat mültezimler onu yüzde 20'ye kadar ve daha da fazlaya çıkarıyorlardı. 1922'de mültezimlerin sayısı 12 000, yardımcılarının ki 25 000 kişiye ulaşmıştı.[71] Mültezimler, aşar toplama haklarını sık sık büyük paralar karşılığında satıyorlardı. Örneğin 1922 yılında Refahiye ilçesinde bir mültezim, 110 liraya satın aldığı aşar toplama hakkını 750 liraya sattı. Aynı yıl Kumak ilçesinde 230 liraya satın alınan bir aşar hakkı, 1 100 liraya yeniden el değiştirdi.[72] Mültezimler, alabilecekleri her şeyi koparıp alıyorlardı köylüden. Ekonomistlerin hesabına göre, 1922 yılında topladıkları aşar, 50 milyon liranın altında değildi.[73] Savaş yıllarında aşar köylüler için özellikle ağır bir yük durumuna geldi. Zamanında ödenmediği durumlarda ise, mültezimler, jandarmanın yardımıyla, köylünün mülkünü, hayvanını ve ekmeğini elinden alıyor-

67 Bkz. G. Astahov, *Padişahlıktan Demokratik Türkiye'ye*, s. 132. (Rus.)
68 *Düstur*, cilt I, s. 235-236.
69 a.g.e., s. 235.
70 G. Astahov, *Padişahlıktan Demokratik Türkiye'ye*, s. 139. (Rus.)
71 a.g.e, s. 140.
72 a.g.e, s. 129.
73 İ. Butayev, *Doğu'da Ulusal Devrim. Türkiye Sorunu*, s. 65. (Rus.)

lardı. Dodulu adında bir köyün imamı, yazar L. Seyfullina'ya köylülerin yoksulluğu konusunda şunları söylemişti: *"Aşar toplayıcılarına buğday gerekli. Eğer herhangi bir kimse aşarı vermezse, artık kendi bilir. Hiç kuşkusuz alırlar. Döverler, yakıp yıkarlar ve alırlar."*[74]

Köylülerin en nefret ettikleri vergi aşardı. Yüzyıllar boyunca onu ortadan kaldırmak için savaşmışlardı. TBMM bütçe komisyonu 1922 yılında aşar konusunda şu yargıya varıyordu: *"Aşar, halk ekonomisinin vücudunda, kangrene çevirmiş bir yaradır. Tarım ekonomisinin ilerlemesine engel olan nedenler üzerinde düşünmeye başladığımız zaman karşımıza her şeyden önce tüm doğal heybetiyle aşar çıkmaktadır. Aşar yüzünden ülke, hiç de yoğun olmayan nüfusuna zorla yetecek kadar ürün üretebilmektedir. Aşar, köylünün her türlü ezilmişliğinin kaynağı, her türlü güçlüğünün nedenidir. Aşar yüzünden köylü ürününden zarar etmekte ve iş zamanını üretken olmayan bir biçimde harcamaktadır. Diğer vergilerle ve haraçlarla karşılaştırıldığında aşar en ağırlarından biridir. Dağıtımındaki adaletsizlik ve toplanışındaki baskılarla aşar, her türlü olanağın sınırlarını aşmaktadır."*[75] Fakat Türk hükûmeti, başlıca gelir kaynaklarından biri olan aşarı kaldırmaya göze alamadı.

Bağımsızlık savaşı yıllarında tarım ekonomisinin öteki vergileri de artırıldı. Örneğin hayvan vergisi, 1920 yılı içinde savaş yıllarına oranla iki kat arttı.[76] 1920 yılında hayvan vergisi olarak toplanan para 6 milyon lira kadardı.[77]

Vergiler genellikle para ve mal olarak ödenmekteydi. M. V. Frunze'nin belirttiği üzere, her evden yılda ortalama mal birimi olarak (koyun, öküz vb) ödeme üzerinden, 50 ila 100 lira arasında (100-200 altın ruble) vergi ödemekteydi.[78] Ordu gereksinimleri için yapılan müsadere ve istimlaklerin sonuçları özellikle yıkıcıydı. Askerî vergilerin ağırlığından, Türkiye toplumunun tüm tabakalarının yakındığını söylemek yanlış olmaz.

Bağımsızlık savaşının asıl ağırlığı orta durumdaki ve yoksul köy ekonomilerinin sırtındaydı. Orta durumlu köylüler Birinci Dünya Savaşı öncesinde ortalama olarak 5-10 hektar toprak 30-50

74 L. Seyfullino, *Ezilmiş İslam Ülkesinde*, s. 123. (Rus.)
75 Bkz. G. Astohov, *Padişahlıktan Demokratik Türkiye'ye*, s. 123. (Rus.)
76 *Düstur*, cilt I, s. 1, 148.
77 a.g.e., s. 236.
78 Bkz. M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu*, s. 325. (Rus.)

baş kadar küçük ve büyük baş hayvan, birkaç çift öküz ve manda sahibiydiler.

Orta durumlu köy ekonomilerinin büyük kitlesi, başkasının emeğini sömürü üzerine kurulmamıştı. Orta durumlu köylülerin bir bölümü çok az bir toprağa sahipti. Bu bakımdan toprağı derebeyinden ya da köy ağasından kiralıyorlardı. Varlıklı orta durumlular daha sağlam bir ekonomiye sahiptiler. Bunların üretim artıkları daha fazlaydı. Bazen ırgat ve yoksulların kiralık emeğinden yararlanıyorlar, faiz karşılığında bir miktar ödünç para verebiliyorlardı.

Büyük haraçlar ve istimlakler sonucunda orta durumlu köy ekonomileri hızla çöküntüye uğradı. Pek çok orta durumlu ekonomi, yoksul ekonomi düzeyine düştü.

Savaş öncesinde yoksul köy ekonomilerinin bir bölümü 3-5 hektara kadar kendi toprağına, bir çift öküz ya da mandaya, birkaç küçük baş hayvana sahipti. Diğer bir bölümünün ise kendi toprağı hemen hemen yoktu; bu durumdaki köylüler, derebeyi ya da köy ağasından kiraladıkları toprakta çalışmaktalardı.

Savaş yıllarında ise pek çok yoksul köy ekonomisi, kendi toprak parçasından, iş hayvanından yoksun kaldı ve yoksul köylü aileleri geçinebilmek için emeklerini kiralamak zorunda kaldılar. Kentler ve köyler yoksullarla ve dilencilerle dolup taşıyordu. M. V. Frunze'nin sözleriyle: *"Yoksulluk, yöresel yaşamın tipik özelliklerinden biriydi."*[79]

Akademisyen P. M. Jukovski, yoksul Türk köylüsünün çalışma ve yaşama koşulları konusunda şunları söylemekteydi: *"Toprağı, bir çift öküz ya da mandanın çektiği kara sabanla sürüyorlar. Evlerinin kuruluşu şöyle: duvarlardan ikisi, kayadan oyulmuş. Öteki duvarlar ise taş parçalarıyla örülüyor. Damlar düz ve iki duvarın oyulduğu kayayla aynı düzeyde."*[80] Yazar L. Seyfullina ise İstanbul yakınlarındaki Dudullu köyünün yaşamını şöyle anlatıyor: *"Tüm evler bir örnek. Sadece üç ya da dördünde perde vardı. Bu sığırcık kuşu yuvalarının çoğunluğunda mobilya diye bir şey yok. Alt kat ahır işini görüyor, yukarda ise insanlar yaşamakta. Fakat evlerin pek çoğunda ahırlar bomboş. Çoğunda ne at, ne inek var. Tavuktan başka hiçbir şey yok. Alt katlar karan-*

79 a.g.e, s. 277
80 P. M. Jukovskiy, *Küçük Asya'ya Bir Yolculuk*, s. 202-203. (Rus.)

lık bir boşluktan ibaret. Yukarda ise pılıpırtı, yataklar, ocak, çıkrık ve tenekeden kap kacak bulunuyor. Giysiler, üstte çürüyüp dökülünceye kadar değiştirilmiyor. Yıldan yıla (köy imamının anlattığına göre A. Ş.) *köy ekonomisi daha da çöküntüye uğruyor. Son yıllarda ordu gereksinimi için hayvanlara el konulması, köylerini büsbütün yoksullaştırmış ve aşar vergisi dayanılmaz bir yük haline gelmiş. Evlerin pek çoğunda sadece fasulye, sebze ve biraz da mısır yeniyor. Hiç kimsenin ekmeği yeni hasata kadar yetmiyor. Ancak üç ay yetiyor. Köylüler üç ay kendi ürünleri olan ekmeği yiyor, geri kalan dokuz ayda ithal malı mısırla besleniyorlar."* [81]

Türkiye yönetici çevrelerinin köylülere ilişkin politikası yazar Ethem İzzet'in *On Yılın Romanı* adlı yapıtında çok doğru saptanmıştır: *"Hiç kimse sevmiyordu köylüleri. Ne paşa, ne derebeyi, ne imam, ne müstelzim, ne tahsildar, ne jandarma, ne şeyh. Hepsi de bir ağızdan 'hayvan' diye bağırıyorlardı ona. Savaş başladığında, eskiden olduğu gibi iki şey istediler köylüden. Para ve asker."* [82]

Köylülerin ağır durumunu düzeltmek için Türk hükûmeti geleceğe dönük genel vaatler dışında fiilen hiçbir şey yapmıyordu. Evet, 1921 yılında, savaş yükümlülüğünün ertelenmesi, tarım ekonomisi kredisi, kurtarılmış bölgelerin ahalisine tohumluk buğday verilmesi, köylülere boş toprakları ekme hakkı verilmesi vb konularında yasalar çıkarıldı. Bu yasalardan fiilî olarak yararlananlar ise köy ağaları oldu. Konya'da yayımlanan *Babalık* adlı gazetede savaş yükümlülüğünün ertelenmesi yasasının uygulanmasına ilişkin olarak şöyle yazılmaktaydı: *"Çeşitli bahanelerle pek çok kişi yararlanıyor bu yasadan, ama köylüler yararlanamıyor. Erteleme yasasında, tüccarlar, spekülatörler ve diğer yurttaşlar yararlanıyorlar. Zavallı köylüler, zavallı gerçek çiftçiler! Onlar bu yasadan yararlanma olanağına sahip değiller."* [83]

Ağa, köyün başta gelen kişisiydi. Orta düzeydeki bir ağa, ekonomisi 10 ila 20 hektar toprağa,[84] birkaç yüz baş hayvana sahipti. Pek çok ağa, ekonomisinin değirmeni, demirhanesi, yağhanesi ve tohum temizleme makinesi vb bulunmaktaydı.

81 L. Seyfullina, *Ezilmiş İslam Ülkesinde*, s. 137-138. (Rus.)

82 E. İzzet, *On Yılın Romanı*, s. 34-35. (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

83 Şerif Manatof'tan alıntı. *Türk Basınından Yansımasıyla Türk Yaşamı*, s. 357 (Rus.)

84 S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, s. 49 (Rus.)

Ağaların bir bölümü, topraklarını ırgatlar ve yoksul köylülerin yardımıyla çalışmaya kendileri de katılarak işlemektelerdi. Diğer bir bölümü ise, topraklarını yarıcıya veriyorlardı. Türkiye'de eski zamanlardan beri çok yaygınlaşmış ve gelişmiş bir yöntem olan yarıcılık feodal ya da yarı feodal bir nitelik taşımaktaydı.

Köy ağalarından pek çoğu ticaretle, tefecilikle, yük taşıyıcılıkla uğraşmakta; ya da kredi ve esnaf kooperatiflerinde, yöresel yönetimlerde başkanlık yapmaktalardı. Ekonomist Vadadeddin şunları yazıyor bu konuda: *"Dünya savaşından başlayarak küçük kentlerimizde yeni bir nüfus grubu belirdi. Bu gruplar hem köylü, hem tüccar nitelikleri taşımaktalar. Toprak sahibi oldukları için köylüdürler. Öte yandan, küçük kentlerde yazlıhaneler olduğu için hem kendi topaklarından, hem de çevredeki köylülerin topraklarından ürün toplayarak sattıkları için de tüccardırlar. Aralarında sanayicilere de rastlanıyor. Bu gibi kişiler aynı anda üç toplumsal tabakayı birden temsil etmekteler. Köylü, tüccar ve sanayici."* [85]

Köy ağaları, köyün burjuvalarıydı ve ülkenin bağımsızlığında çıkarları vardı. Savaşın maddî yükünü onlar taşıyorlardı. Bu ağaların savaş öncesi zenginliklerinden söz ederek M. V. Frunze şöyle demektedir: *fakat şimdi tüm zenginlikler, savaş harcamalarına gitti. Yıkıntıdan ve harcamaların ağırlığından yakınıyorlar. Onların bu yakınıları karşısında askerî komutan Fransızca olarak şöyle diyor bize: 'Bu efendilere kulak asmayın pek. Durmaksızın sızlanırya, yine de yeterince saklamışlardır kendileri için'."* [86] Sakarya muharebeleri sırasında istimlakten ekin ve hayvan kaçırdıkları için bazı köy ağaları mahkemeye verilmişler, fakat sonra bağışlanmışlardı.[87]

Kemalistler "Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisinin tarım ekonomisi ürünlerinin üreticisi olan köylü olduğunu söylemektelerdi."[88] Fakat köylü eskiden olduğu gibi derebeylerin, ağaların, yöresel, dinsel egemenliğin siyasal baskısı altında, yoksulluk içinde yaşamaktaydı. Feodal derebeyi büyük toprak mülkiyetinin kaldırılması ve bir tarım reformu yapılması düşünülmüyordu bile. Do-

85 *Türkiye'deki SSCB Ticaret Temsilciliği'nin Ticaret Bülteni*, 1929, no: 1-2, s. 48. (Rus.)

86 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu*, s. 332. (Rus.)

87 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, cilt III, s. 198.

88 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt I, s. 219. (Aslı şöyledir: "Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür."/ç.n.)

ğu ve Güneydoğu Anadolu'da köylülerin toprak tutsağı durumunda bulunduğu ve feodal efendiden izin almadan bir yerden bir yere gidemediği köyler bulunmaktaydı.[89] Toprak üzerinde derebeyi mülkiyeti hakkı eskiden olduğu gibi değişmez bir yasaydı. Bu nedenle bağımsızlık savaşı büyük toprak sahiplerinin ekonomik durumundan fazla bir şey değiştirmedi.

Büyük toprak sahipleri iki gruba ayrılmaktaydı. Birinci gruba soydan derebeyi feodaller girmekteydi. Bunların elinde birkaç bin hektar ekilir ve ekilmez toprak, 200 kadar köy, binlerce büyük baş hayvan ve koyun bulunmaktaydı. Yüksek din adamları ve büyük göçebe oymakların başkanları da bu gruba girmektelerdi.

Bu toprak sahipleri grubu eski zamanlardan beri feodal Türk devletinin dayanağıydılar. Büyük devlet görevlileri, valiler ve Türk ordusunun yüksek rütbeli subayları bunlar arasından atanmaktaydı.

Soydan gelme feodal derebeylerin yabancı sermayeyle bağlantıları vardı ve bunlar ülkede emperyalizmin ajanlarıydılar. Bağımsızlık savaşı yıllarında padişah başkanlığında ve işgalcilerle birlikte kendi halklarına karşı savaştılar.

İkinci gruba ticaret ve tefecilik sermayesinin temsilcileri ile memur çevresinden olup da büyük toprak parçaları ele geçirenler girmekteydi. Bunların sahip oldukları toprak, bazen soydan gelme en zengin feodal derebeylerin sahip olduklarından da daha büyüktü. Bu toprak sahipleri grubu, devletten ve iflas eden derebeylerinden toprak satın alma, borçlarını ödeyemediler diye yoksul ve orta köylülerin toprak parçalarını ele geçirme ve yine göç etme zorunda bırakılan Ermeni ve Yunanlıların topraklarını yok pahasına satın alma yoluyla oluşmuştu. Siyasal ağırlığı bakımından bu grubun devlet işlerinde her zaman önemli etkisi olmuştu.

Liberal derebeyi diye adlandırılan bu grup, ulusal cepheye girmekle birlikte tüm bağımsızlık savaşı süresince Türkiye'yi İtilaf Devletleri'yle antlaşmaya ve uzlaşmaya zorladı. Bu grup, demokratik harekete ve cumhuriyetçi yönetim biçimine etkin olarak karşı çıkıyordu.

Orta ve küçük derebeylerinin yanı sıra bu grubun temsilcileri de, ülkeyi kapitalist bir gelişme yoluna sokmak isteyen yeni Türk

89 G. Astahov, *Padişahlıktan Demokratik Türkiye'ye*, s. 68. (Rus.)

hükûmetinin iç ve dış politikası üzerinde ağırlıklı bir etkiye sahiptiler. Yöresel yönetimlerde egemenlik bunların elinde toplanmıştı ve taşrada padişahın dayanaklarıydılar. Fakat ülkenin bölünme tehlikesi karşısında, halkın işgalcilere karşı savaşına katılmak ve savaşın malî masraflarını üstlenmek zorunda kaldılar.

Kemalist Türkiye'nin yönetici çevreleri arasında derebeyleri güçlü bir grup oluşturuyorlardı. Eskiden olduğu gibi devlet aygıtında ve orduda baş yönetim yerlerindeydiler. Bir ikisi dışında derebeyler toprak işleriyle kendileri uğraşmazlar, toprağı acımasız soygun koşullarıyla köylüye kiralarlardı. Derebeyleri, feodal sömürü ve köylüyü ezme yöntemlerini elbirliğiyle savunuyorlardı. Jön Türk devrimi sırasında olduğu gibi, Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında da tarım ilişkilerinde hiçbir değişiklik olmaması için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bunlar eski ve zamanını doldurmuş feodal kurumların savunucuları ve ülkenin her türlü ekonomik ve kültürel yenilenmesinin karşıtlarıydılar. Muazzam topraklara ve başkaca taşınmaz mülklere sahip olan yüksek din çevreleri de, derebeyleri etkin olarak desteklemektelerdi. Yüksek din çevreleri için, ataerkil soy düzeni ve ülkedeki ayrıcalıklı durumlarını koruyan teokratik mutlakiyet egemenliği büyük bir değer taşımaktaydı.

Derebeyi ekonomileri içinde kapitalist tarımcılık en çok dünya pazarıyla ilişkili Kilikya, Batı Anadolu ve Trakya'da gelişme göstermişti. Bu kapitalist ekonomilerde en çok Batı Avrupa devletleri sanayisine gerekli olan teknik ürünler ekilmekteydi. Batı Anadolu ve Kilikya'nın işgali sonucunda pek çok derebeyi, toprağını ve mallarını yitirdi. Bu nedenle ülkenin işgalcilere karşı Kurtuluş Savaşı'na katıldılar.

Bağımsızlık savaşı yıllarında Anadolu işçi sınıfı çok ağır koşullarda bulunmaktaydı. Sayıca azlığına ve örgütlenmesindeki güçsüzlüğe karşın bu sınıf, Kurtuluş Savaşı'nın etkin bir gücüydü. İşçilerin toplam sayısı 120 000-150 000'den fazla değildi. Bunların büyük bölümü de işgal altındaki bölgelerde bulunmaktaydı. En örgütlü işçilerin başında demiryolu işçileri, maden ocağı işçileri, liman işçileri, tütün işçileri, basımevi işçileri, dokuma işçileri ve madenciler gelmekteydi. İşçiler arasında çok sayıda kadın ve çocuk vardı. Nitelikli işçilerin 1921 yılında orduya alınmasından sonra kadın ve çocuk işçileri sayısı daha da arttı.

İşgünü 12-16 saat kadar uzuyordu. Ücretler çok düşüktü. Ör-

neğin Samsun tütün işçileri, yarım kili ekmek 6 kuruşken, günde 60 kuruş ücret alıyorlardı. 9-16 yaş arasındaki çocukların yevmiyeleri 10-12 kuruşu, nitelikli işçilerin ki ise bir lirayı aşmıyordu.[90]

Maden ocağı işçilerinin günlük ücretleri çok düşüktü. Yaptıkları ağır iş karşılığında aldıkları yevmiye 60 kuruştu. Bundan başka ilkel araçlarla çalışıyorlar ve toprak damlarda yaşıyorlardı.[91] Kilikya işletmelerinde işçilerin ortalama yevmiyeleri 40-50 kuruştu.[92]

Demiryolu, basımevi işçileriyle askerî fabrika işçilerinin ücretleri biraz daha yüksekti. Demiryolu işçileri ve askerî fabrikalarda çalışan işçiler günde 3 liraya[93] usta basımevi dizgicileri 2 liraya, genç dizgiciler ise 1,5 liraya kadar[94] yevmiye alıyorlardı. Türkler arasında nitelikli işçi ve dizgici çok azdı. Niteliksiz işçilerin yevmiyesi ise günde 30 kuruştan fazla değildi. İşçiler bu kıt yevmiyelerinin, kesilen cezalar dışında, yüzde 5'ini hastane kasası için yatırıyorlar, yevmiyenin yüzde 5'ini savaş vergisi, yüzde 1'i bir defalık savaş vergisi, yüzde 8'i yol vergisi, yüzde 5'i de gelir vergisi olarak kesiliyordu. Ücretler büyük gecikmelerle ödeniyordu. Açlıktan ölmemek için işçiler, tefecilere ya da spekülatörlere başvurmak zorunda kalıyorlardı.

Zanaatçıların durumu da kötüydü. Çoğunlukla orduya alınmışlardı ve askerileştirilmiş işletmelerde çalışıyorlardı. Zanaat üretiminin pek çok dalı çökmüştü. Zaten Avrupa malları yerli pazarda zanaat ürünlerinin yerini başarıyla almıştı. Zanaatçılar ilkel üretim araçları kullanıyorlardı. Bir zanaatçının çalışmasını gözleyen ressam Lansere şöyle yazıyor: *"İşliklerinin geniş oyuklarında gördüğünüz zanaatçıların çalışması hep aynı Ortaçağ havasını taşımakta. Döşemede, keçe olacak nesneyi yuvarlayan keçeciler, uzaktaki kervanlar için semer yapan saraçlar, demirciler, silahçılar, dokumacılar, ağır bir değirmen taşı çevresinde gözü bağlı bir beygirin ya da katırın dönüp durduğu ilkel değirmenler."*[95]

Yaşam koşullarındaki bu değişiklik, işçileri hakları için sa-

90 Bkz. M. V. Frunze, Ankara Yolculuğu, s. 288. (Rus.)
91 *Jizn Natsionalnostey*, 1922, no: 5, s. 15. (Rus.)
92 *Krasnıy İnternasyonal Profsayuzov*, 1922, no: 12 (23), s. 1145. (Rus.)
93 P. Kitaygorodskiy, *Türkiye'de İşçi Hareketi*, s. 167 (Rus.)
94 K. Yust, *Anadolu Basını*, s. 150. (Rus.)
95 E. E. Lansere, *Ankara'da Bir Yaz*, s. 16-18. (Rus.)

vaşmaya zorluyordu. 1921 yılında Anadolu'da sendikalar kurulmaya başladı. Örneğin, demiryolu işçileri sendikası 5 000, maden ocağı işçileri sendikası 7 000, dokuma işçileri sendikası 12 000, maden işçilerinin (metalcilerin) sendikası binlere varan sayıda üyeyi birleştiriyordu.

Bağımsızlık savaşının etkin savaşçıları olan ve 1921 mayısında kürek cezasına mahkûm edilen Türk Halk İştirakiyun Fırkası yöneticilerinin 1921 eylül ayındaki afla hapishaneden çıkışlarından sonra sendikal hareket daha da güçlendi.[96]

Türk sendikaları 1922 yılında tek bir işçi birliğinde birleştiler ve birlik Enternasyonal Sendikalar Birliği'ne (Profintern) katıldı. Sekiz saatlik iş günü ve bunun yanı sıra ücretlerin yükseltilmesi için savaşım ve işgalcilere karşı savaşa etkin olarak katılma, Anadolu sendikalarının başlıca ödevleri oldu.

Zonguldak maden ocağı işçileri, örgütlü eylemlerde ilk başarıları kazandılar. 1921 eylülünde TBMM, maden ocağı işçilerinin çalışmalarına ilişkin bir yasa çıkardı. Yasaya göre iş günü sekiz saat oluyor, haftada bir gün de tatil veriliyordu. Belirli saatten fazla çalışılması, uzlaşmaya bağlı olacaktı ve bu durumda iki kat ücret ödenecekti. Yine bu yasaya göre ücretler, işçi birliği temsilcileriyle ekonomi bakanlığı temsilcileri arasındaki anlaşmayla belirleniyordu. İşçilere konut verilmesi, tıbbî yardım ve banyo gereksinimlerinin sağlanması, işletme sahibinin yükümlülüğü içindeydi. 18 yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaklanıyordu. Kendi araçları ve iş hayvanları için, maden ocağı işçilerine özel bir ücret ödenmesi güvence altına alınıyordu.

İşçiler, ücretlerinden tek yüzdeki bir aylık kesintiyle borç sandığı kurma hakkına sahiptiler. Kaza vb sonucunda çalışma yeteneğinin yitirilmesi durumlarında tazminat ödenmekteydi.[97]

Yasanın gerçekleşmesinin işletme sahiplerince elden gelen tüm olanaklarla sabote edilmesine karşın, yine de maden ocağı işçilerinin çalışmalarını düzenleyen ilk yasaydı bu. Sendikal hareketin daha sonraki gelişmeleri, 1922 başlarında Türk hükûmetini, tüm sanayi ve tarım işçileriyle çalışanları kapsayan yeni bir çalışma yasası tasarısını meclise sunmak zorunda bıraktı. Bu yasa tasa-

96 *Düstur*, cilt 2, s. 145.
97 a.g.e., s. 140-141

rısının temel içeriği, sendikaları devlet aygıtının bir türevi durumuna getirmek, sınıf savaşımına izin vermemek ve Türk toplumundaki çeşitli toplumsal sınıfların çıkarlarını görünüşte uyumlaştırmaktı.

Bu yasa tasarısı uyarınca sendikaların ekonomi bakanlığınca kaydedilmesi zorunlu kılınıyordu. Bakanlık şu ya da bu sendikanının yönetim başkanlığı için hükûmete bir aday sunmakla yükümlü olacaktı. Hükûmetçe belirlenen bu sendika "eylemcisi"nin maaşı için işçilerin aylık ücretlerinden yüzde 5 kesinti yapılması öngörülüyordu. Sendikalar sadece işçi yasaması (mevzuat) isterlerinin yerine getirilmesiyle, belirli bir sanayi dalında eşit çalışma koşullarını yaratmak için işçilerin niteliklerini belirleme ve ücret tarifelerinin hazırlanmasıyla yükümlüydüler. Ücret tarifelerinin Ekonomi Bakanlığı'nca onaylanması gerekiyordu. Çalışma yasamasının düzeltilmesi amacıyla yeni yasa tasarıları ve tüzükler hazırlama hakkı da Ekonomi Bakanlığı'nın elindeydi. Yasa tasarısında bunlardan başka çalışma, sağlık anneliğin korunması ve tıbbî yardım sorunları da ele alınıyordu. Sendikaların politikayla uğraşması şiddetle yasaklanmaktaydı.

Yasa tasarısının olumlu yanı tüm işçiler için sekiz saatlik iş gününü ve haftalık tatil gününü getirmesiydi.[98] Fakat bu yasa tasarısı mecliste ciddî itarazlara uğradı ve bir inceleme komisyonuna havale edildi.[99]

İstanbul işçileri, güç koşullarda savaşım veriyorlardı. İşgalciler ve sultan jandarması, devrimci işçileri yargısız ve kovuşturmasız tutukluyor, kurşuna diziyordu. Teröre karşın İstanbul'da işçi hareketi günden güne gelişmekteydi. 1920 yılında devrimci sendikalar doğdu ve grev hareketi başladı. Ayakkabı fabrikası işçileri, demiryolu işçileri, tramvay işçileri, elektrik santralı işçileri, tersane ve diğer kuruluşların işçileri greve gittiler. Grevcilerin istekleri, ücretlerin yükseltilmesi ve sekiz saatlik iş günüydü. Grevler 1921 yılında da sürdü. İkinci kez grev yapan demiryolu işçileri ve tramvay işçilerinin yanı sıra basımevi işçileri, deri fabrikası işçileri silahhane işçileri, banka çalışanları, öğretmenler ve pek çok başka işçi greve gittiler.

Ekonomik durumlarının düzeltilmesi amacının yanı sıra, iş-

98 Bkz. L. S. Kolyadko, *Anadolu'nun Ekonomik Yaşamı*, s. 238-239 (Rus.)

99 Çalışma yasası ancak 1936'da kabul edilmiştir.

çiler, siyasal savaşıma da başladılar. 1921'in 1 Mayısı'nda İstanbul'da emekçiler görkemli bir gösteri düzenlediler. Göstericiler işgal ordularının Türkiye'den çıkmasını istiyorlardı. 1922 yılı temmuzunda toplam olarak 20 000-25 000'den fazla üyeyi birleştiren sendikaların ilk kurultayı yapıldı. Beynelmilel işçiler ittihadı ve Türkiye İşçileri Kurultay kararınca İstanbul işçileri Profintern'in programını kabul ettiler ve bu örgüte katıldılar. Kurultayda ayrıca, Tüm Türkiye Sendikalar Birliği adıyla bir çalışma federasyonu kurulması kararlaştırıldı. Devrimci sendikalar; reformistlerden farklı olarak emekçileri ulusal ilkeye göre değil, sınıf ilkesine göre birleştiriyorlardı ve işçilerin ekonomik durumlarının düzeltilmesi alanında kısa sürede bazı başarılar kazandılar.

İstanbul işçileri Türk halkının Kurtuluş Savaşı'nı etkin olarak destekliyorlardı. Anadolu'ya silah, donatım, ulaşım araçları, ilaç sevk ediyorlar; işgalcilere ve İstanbul'daki padişah iktidarına karşı yılmaz bir savaş yürütüyorlardı.[100]

Ülkedeki son derece ağır ekonomik durum, TBMM hükûmetinin politikasına karşı emekçilerin hoşnutsuzluğunu uyandırıyordu. Kentlerin ve köylerin vergiler ve istimlaklerle bitkin düşürülmüş ahalisi eskiden olduğu gibi spekülatörlerin, tüccarların, tefecilerin, ağaların, derebeylerin ve kapitalistlerin zulmü altındaydı. Polis ve jandarma kudurukluğu da eskiden olduğu gibi sürmekteydi. İşçiler ve köylüler fiilen hiçbir hakka sahip değillerdi. Sendikalarda birleşmiş olan emekçi yığınları, durumlarının iyileştirilmesi için yavaş yavaş mücadeleye başlıyorlardı. 1922 yılı yaz mevsiminde Anadolu'da işçi hareketi güçlendi. Kayseri, Ankara ve Yozgat maden işçileri ücretlerin artırılmasını, iş gününün kısaltılmasını ve işçilere siyasal haklar tanınmasını istiyorlardı. Maden işçilerinin, Tarsus ve Adana dokuma işçileriyle Samsun tütün işçilerinin isteklerini içeren çıkışları izledi. Köylüler arasında da hoşnutsuzluk büyüyordu. Asker kaçaklığı gitgide artıyor, silahlı çeteler doğuyor, yol kesmeler ve iaşe ambarlarıyla ticaret kervanlarının yağmalanması sıklaşıyordu.

Hükûmet, emekçi halkın durumunun düzeltilmesi için acil önlemler alacak yerde, baskı yoluna girdi. İstiklal Mahkemeleri çalışmaya koyuldular.

100 H. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 496.

Türkiye Komünist Partisi 1921 eylül genel affından sonra yavaş yavaş alt örgütlerini yeniden kurmaktaydı ve 1922 martında yasallaşmıştı. Parti ilk sayısı 18 martta yayımlanan *Yeni Hayat* adlı bir haftalık gazete çıkarmaya başladı. 1922 yılı ortasında TKP'nin üye sayısı 500'ün üstünde, aday sayısı ise 200'e ulaşmıştı. Parti, demiryolu işçileri, maden ocağı işçileri, metal işçileri, dokumacılar, tütün fabrikası işçileri, hamallar ve Trabzon ile İnebolu'nun liman işçileriyle bağlantılar kurmakta, yığınları kazanmak için çetin bir çalışma yürütmekte ve aynı zamanda işçi birlikleri örgütlemekteydi.

1922 yılı ağustos ayında Ankara'da Türkiye Komünist Partisi'nin yasadışı kurultayı yapıldı. Konulan yasağa karşın tüm delegeler kurultaya katıldılar. İktidar baskısı onları yıldıramamıştı. Komintern temsilcisi şöyle yazıyordu: *"Kurultayın yasaklanması, Türk işçilerine, amaçlarının gerçekleştirilmesi için geçici olarak birleştikleri zaman bile burjuva sınıfı ile sömürülen işçi sınıfını, bu iki düşman sınıfı ayıran uçurum hiçbir zaman doldurulamayacağını açıkça gösterdi."* [101]

Kurultay, Komünist Partisi'nin Anadolu örgütlerinin temsilcisi olarak 29 delege katılmıştı. Bu delegeler arasında demiryolu işçileri, dizgiciler, askerî atelyelerin işçileri, dokuma işçileri, hukukçular, hekimler, gazeteciler ve iki köylü vardı. İstanbul ile Doğu Trakya delegeleri, işgalcilerin kordonunu yararak Anadolu'ya geçememişlerdi. Kurultayda Komintern'de de bir delege kuruluyla temsil ediliyordu.

Ülke içinde gerici güçlerin etkinliklerini artırdığına değinen kurultay, gerici güçlere karşı kararlı bir biçimde mücadele etmesi, demokratik reformları gerçekleştirmesi ve emekçilerin durumunun iyileştirilmesi koşullarıyla, hükûmetin destekleneceğini belirtti.

Kurultayda köylü sorunu üzerinde büyük bir önemle duruldu.

TKP'nin sendikal hareketteki görevleri konusundaki raporu dinleyen kurultay partinin başlıca ödevlerinden birinin geniş bir sendikal hareket örgütlemek ve devrimci sendikalar kurmak olduğunu onayladı.

Örgütlenme sorunu üzerinde kurultayda büyük bir önemle duruldu. Parti tüzüğü yeniden gözden geçirilerek parti örgütleri arasındaki bağlantının birleşik şeması ve parti yapısının burjuva

101 *Zarya Vostoka*, 24.9.1922. (Rus.)

öğelerden arındırılmasına ilişkin yönergeler onaylandı; parti hücrelerinin yükümlülük çevresi belirlendi.

Fakat partinin Ankara kurultayı, Anadolu ve İstanbul komünist örgütlerini birleştirmeyi başaramadı. Kurultaydan sonra da bu örgütler eskiden olduğu gibi özerk varlıklarını sürdürdüler. Bu örgütlerden her biri, kendisinin Komintern'in Türkiye Şubesi (seksiyon) sayılmasında ayak diriyordu. Ankara kurultayı, tek bir çalışma programı ve iki komünist partisi grubu için tek bir yönetim oluşturmayı başaramadı. Bu ödev ancak 1923'te Komintern'in yardımıyla yerine getirilebildi.

Kurultay kararı uyarınca, 1922 ekiminde Kilikya fabrika ve işlikleri temsilcilerinin ilk konferansı düzenlendi. Konferansa Adana, Tarsus, Mersin ve diğer kentlerden 19 delege katıldı. Konferansın aldığı kararda şu istekler yer almaktaydı: *"Siyasal hakların verilmesi, 8 saatlik iş günü, toplu sözleşme yapma hakkı, işçilerin sigortalanması, sendikaca belirlenmiş asgari ücret, gebe kadın işçiye doğumdan önce ve sonra asli maaşla birer ay izin verilmesi, ücretlerin mal olarak değil, nakit para olarak ve geciktirilmeden ödenmesi, yasa ve mahkeme önünde işçilerin diğer yurttaşlarla eşitliği, ücretlerden her türlü verginin kaldırılması, gece çalışmasının kaldırılması ve bu çalışmaya ancak özel bir gerek olduğu zaman ve iki kat ücret karşılığında olanak verilmesi; proletarya bayramlarının (1 mayıs, 18 mart, 7 kasım) resmen kabul edilmesi, çocukların ancak 12 yaşından sonra ve 4 saatlik işgünü koşuluyla çalıştırılabilmesi, işçiler için okullar açılması ve işçi eğitim kurumlarının çoğaltılması."* [102]

Ülkede sanayinin yokluğu, ya da neredeyse yok denecek ka-

102 *Krasnıy İnternasyonal Profsoyuzoy*, 1922, no: 12, s. 1146. (Rus.) 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde işçi grubu daha geniş siyasal ve ekonomik isteklerde bulundu. Meclis ve belediye üyelerinin seçiminde nisbî temsil ilkesi hakkının kabul edilmesi; sendikal hakların, grev yapma hakkının kabulü, işçilerin emek ve sağlıklarının korunması için acil önlemler alınması, işçilere haftada bir gün dinlenme verilmesi, felaketli olaylara karşı yaşam sigortası zorunluluğu, iş kazası geçiren işçiye asgari geçim düzeyinin sağlanması, işveren hesabına banyo, hastane, vb gereksinimlerini karşılayacak binaların yaptırılması, sendika temsilcilerinin katılmasıyla çalışma başmüdürlüğünde bir iç komisyon kurulması, işverenler hesabına konut yapımı, yabancılara ayrıcalık tanınmış işletmelerin ulusallaştırılması, vb.
(İzmir İktisat Kongresi'nde işçi grubunun istekleri, B. M. Potshveriya ve Y. N. Rozaliyev çevirisi, bkz. *Kratkiye Soobşçeniye İnstituta Vostokovedeniya*, XXII. fasikül, s. 82-87 Rus.)

dar azlığı nedeniyle, Türkiye sanayi burjuvası güçsüzdü. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yabancı burjuvazinin ekonomik alandan çıkarılması ve yabancı bir rekabet bulunmaması sonucunda gelişip güçlenen küçük ve orta Anadolu ticaret burjuvazisi ise, ülkenin siyasal ve ekonomik yaşamında etkin bir rol oynamaktaydı.

Türk burjuvazisinin gittikçe daha güçlü konumlara sahip olması ise, Türk devletinin bağımsızlığıyla bağlantılıydı. Çünkü ülkenin işgalcilerden kurtulması için savaşım veren bu burjuvazi, bununla aynı zamanda kendi egemenliğini güçlendirme savaşımını da vermekteydi. Kurtuluş Savaşı süreci içinde oluşan yenilenmiş devlet aygıtı, tümüyle ve özellikle Türk burjuvazisinin siyasal, hukuksal ve ekonomik konumlarının pekiştirilmesine ilişkin çıkarlarına hizmet etmek zorundaydı.

Burjuvazinin egemenliğini güçlendirip pekiştirmek amacıyla çıkarılan yasalar şunlardı: 29 nisan 1920 tarihli vatana ihanet yasası, 7 haziran 1920 tarihli jandarma ve polis güçleri örgütleme yasası, 9 haziran ve 3 kasım 1920 tarihli seferberlik yasaları, sultan hükûmeti ile diğer devletler arasında 16 mart 1920 tarihinden sonra imzalanmış tüm antlaşmaların geçersizliğine ilişkin yasa, 18 temmuz 1920 tarihli ulusal pakt yasası, asker kaçaklığıyla mücadele ve İstiklal Mahkemeleri kurulmasına ilişkin 11 eylül 1920 tarihli yasa, gerilla birliklerinin ortadan kaldırılmasına ilişkin 28 aralık 1920 tarihli yasa, 20 ocak 1921 tarihli Anayasa yasası ve bunlardan başka, yasama ve yürütme orgranlarının kurulmasına ilişkin başkaca yasalar.[103]

Tüm bu yasalar, yarı feodal ekonomik düzeninin yerini almakta olan kapitalist temeli pekiştirmekteydi. Bir dizi nedenle, Türkiye'de feodalizmden kapitalizme geçiş süreci Avrupa ülkelerinde olduğundan daha yavaş işliyordu. Türkiye'nin yarı sömürgeleştirilmesi ekonomisinde yabancı sermayenin egemenliği, öteki devletlerce sürekli olarak içişlerine karışılması; emperyalist devletlerce desteklenen çürümüş, baskıcı ve teokratik padişahlık rejiminin varlığını sürdürmesi, tüm bunlar ülkenin ekonomik ve kültürel gelişmesini şiddetle frenliyor ve yeni üretim güçlerinin gelişmesini engelliyordu.

Kurtuluş Savaşı sürecinde yeni burjuva düzeninin temeli hazırlandı ve bu düzen 1921 tarihli geçici Anayasa'yla yasallaştırıldı.

103 *Düstur*, cilt I, s. 196-199.

1921 Anayasası, kapitalizmin temel ilkesi olan, üretim araçları üzerinde özel mülkiyeti ve yurttaşların gerek kişilik, gerek sermaye dokunulmazlıklarını yeni Türkiye'nin kutsal bir yasası olarak ilan ediyordu.[104]

1921 Anayasası'na göre yüksek egemenlik, "ulus"undu. Ulusun temsilcisi ise, yurttaşlarca iki dereceli seçim sistemine göre seçilen milletvekillerinin oluşturduğu hem yasama, hem yürütme erkine sahip Büyük Millet Meclisi'ydi. 1921 Anayasası'nın 1. ve 2. maddelerinde şöyle deniliyordu:

"1- Yüksek egemenlik, kayıtsız koşulsuz ulusundur. Yönetim sistemi, ulusların gerçekten ve dolaysız olarak kendi yazgılarını yönettikleri ilkesinde temellendirilmiştir.

2- Yürütme ve yasama erkleri, ulusun gerçek ve biricik temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanmıştır ve onun tarafından gerçekleştirilir."

Yüksek egemenliğin eskiden konulmuş kuralları gereğince Osmanlı hanedanı üyelerinin en yaşlısına ait olduğu 1876 Anayasası'ndan farklı olarak 1921 Anayasası, bağımsızlık savaşına sancak olan ulusal egemenlik ve iktidar birliği ilkelerini getiriyordu. Ne var ki, yeni devlet düzeninin pekişmesinde temel bir etken olan ulusal egemenliğin kuruluşu, emekçi yığınların sınıfsal çıkarlarının savunulması ve onların devlet yönetimine çekilmesi anlamına gelmiyordu.

Çünkü burjuva egemenliği altında tüm ulusun egemenliğinin gerçekleştirilmesinden söz etmek olanaksızdır.

İktidarların birliği ve ayrılmazlığı ilkesinin getirilmesi, padişah hükûmetinin iç ve aynı zamanda dış sorunlardaki eylemlerini etkinleştirme zorunluluğundan doğmuştu. Bu ilke bundan başka devlet düzeninin pekiştirilmesine ve ayrıca monarşik anayasal düzenin korunması için savaşan feodal dinci çevrelere karşı gerekli direnişe de yardım ediyordu.

104 Bilindiği gibi padişahlık Türkiyesi'nde özellikle Jön Türk devriminden önce, özel mülkiyet yasayla korunmuştu. F. Engels şöyle yazıyordu: *Diğer herhangi bir Doğu egemenliği gibi Türk egemenliği de kapitalist toplumla bir arada bulunamaz, Biriktirilmiş artı değer, zorbaların ve paşaların vahşi saldırısı karşısında güvence altında değildir. Burjuva girişimciliğinin ilk temel koşulu olan tüccarın kişiliğinin ve mülkiyetinin güvence altında bulunması söz konusu değildir burada."* (F. Engels, *Rus Çarlığı'nın Dış Politikası*, K. Marx ve F. Engels yapıtları, 2. basım, cilt 22, s. 33.) (Rus.)

1921 Anayasası, TBMM'nin, hükûmetin ve yerel iktidarın işlevlerini belirlemekteydi. Bununla birlikte bu yasa, yönetim biçimleri sorununu çözümlemiyordu. Kemalistler o sırada sultanlığı ortadan kaldırmaya ve Türkiye'de cumhuriyet ilan etmeye henüz karar vermemişlerdi ve bu kararsızlıklarını sultana körü körüne bağlı olduğunu söyledikleri halkın hoşnutsuzluğunu uyandırmama kaygısıyla açıklıyorlardı.

Türk halkının padişaha karşı tutumunu gözleyen M. V. Frunze, kimsenin padişaha zerre kadar önem vermediğini belirterek şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *"Bunun nedeni salt tahtta bulunan VI. Mehmed'in kişiliği değil, padişahlık kavramının kendisidir. Ülke son üç yıldır padişahsız olmaya ve bu yüzden hiç de kıyamet kopmadığını görmeye alıştı. Anadolu halkı arasında padişah mutlakiyetçiliğinin ölmüş olmasa bile en azından önemli ölçüde gözden düştüğü somut bir biçimde hissedilmektedir."* [105]

1922 ilkbaharına kadar Kemalistler, ne mecliste ne de basında padişaha karşı çıkmadılar. Kemalist Türkiye'de padişah sadece mesçitlerde değil, askerî birlikler ve halk önünde dualarda da övülüyor ve sultanın harcaması için devlet bütçesinden özel tutarlar (meblağ) ayrılıyordu.[106]

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, 1922 şubatında İstanbul'a giderek padişahın TBMM'yi ve hükûmetini kabul etmesi için çaba gösterdiyse de red yanıtı aldı.[107]

Bu tarihten sonra Kemalistler, Padişah VI. Mehmed'e ve saray çevrelerine karşı çıkarak onları hainler, entrikacılar ve satılık adamlar grubu diye adlandırdılar. Yusuf Kemal Bey'in padişahla görüşmesinin sonuçları konusunda mecliste bir rapor okuyan Celal Bey: *"Tarih, halkın sonsuz acılarını soğukkanlılıkla seyreden ve bir avuç, acınası ve cahil grubun davranışını damgalayacak ve hiç kuşkusuz onlara gereken hükmü halkın kendisi verecektir"* dedi.[108]

Kemalistlerin padişaha açıkça karşı çıkışları feodal dinci çevreler arasında bir öfke fırtınasına yol açtı. Bunların başlıcaları, büyük toprak sahipleri, tefeciler, ileri gelen din adamları, göçebe oy-

105 M. V. Frunze, *Ankara Yolculuğu*, s. 304. (Rus.)
106 *Düstur*, cilt I, s. 234.
107 Şerif Manatov, *Türk Basınında Yansımasıyla Türk Yaşamı*, s. 355. (Rus.)
108 Aynı yerde.

makların önderleri büyük memurlar, tutucu aydınların temsilcileriyle padişaha bağlı generallerin bir bölümüydü. Bunlar, TBMM'nin geçici bir yönetim organı olduğunu ve padişah yabancı tutsaklığından, ülke de işgalcilerden kurtarıldıktan sonra iktidarı yasal sahibi olan padişaha verip kendi kendini dağıtması gerektiğini ileri sürüyorlardı.[109] Bu çevreler tüm bağımsızlık savaşı süresince bu düşünceleri savundular ve padişahlık rejiminin korunması için İtilaf'la her türlü uzlaşmaya girmeye hazır olduklarını gösterdiler. Feodal dinci çevrelerin eylemleri 1921 Anayasası'nın kabulünden sonra özellikle şiddetlendi. TBMM ve hükûmetinin, Türkiye'nin yenilenmesi yönünde aldığı en önemli önlemleri aksatmak için ellerinden geleni yapmaktaydı bu çevreler. Bu tarihten sonra mecliste ve meclis dışında cumhuriyet yandaşlarıyla padişahlık rejimi yandaşları arasında keskin bir savaşım başladı.

Ulusal Ant'ın çerçevesi içinde Türkiye'nin devlet bağımsızlığını sağlamak için halkın birleştirilmesi birliğinin sağlanması ve ulusal Türk devletinin güçlendirilmesi amaçlarıyla daha 1921 yılı mayısında, 151 milletvekilinin katılmasıyla, Anadolu ve Rumeli Hakları Koruma Grubu adıyla bir parlamento fraksiyonu örgütlenmişti.[110] Bu fraksiyon birinci grup adını aldı. Başkanlığına, Mustafa Kemal seçildi. Fraksiyona, feodal-dinci muhalefetin isteklerini gizlice destekleyen Rauf Bey, Refet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa vb gibi önde gelen pek çok askerî ve siyasal kişiliklerde girdiler.

Gerçekte siyasal bir parti işlevi gören bu fraksiyona dayanarak Kemalistler, meclisin ilk seçim dönemi tüm çalışmaları süresince, yeni burjuva devlet düzeninin güçlendirilmesi ve ülkenin yabancı işgalcilerden kurtarılması görevlerini gerçekleştirmeyi başardılar.

Meclisin feodal dinci çevreleri de kendi yönlerinden, Kemalistleri padişaha boyun eğmeye ve İtilaf'la ne pahasına olursa olsun anlaşma imzalamaya zorlamak için ellerinden geleni yapmaktalardı. En önemli yasalara karşı çıkıyorlar, bitmez tükenmez tartışmalar açıyorlar, oylamadan kaçınıyor ya da oylamayı engellemek için oturumları terk ediyorlardı.

Feodal-dinci çevrelerin milletvekilleri 1922 yılında, Anadolu

109 A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 461
110 *Türk Ansiklopedisi*, cilt IV, s. 103.

ve Trakya Haklarını Koruma Derneği'nin ikinci grubunu, 70'ten fazla milletvekilinin katılmasıyla, resmen kurdular.[111] Bunlar arasında, İstanbul komprador burjuvazisinin "Batcılar" diye adlandırılan temsilcileri de bulunmaktaydı. 1922 yılında bakanlar kurulu seçimine ilişkin yeni yasanın kabulünden sonra, muhalefet milletvekilleri, biçimsel olarak meclisteki birinci gruba girmiş olan fakat gerçekte Türkiye gerici çevrelerinin çıkarlarını savunan Rauf Bey'i bakanlar kurulu başkanlığına (başbakan) seçtirmeyi başardılar.

Rauf Bey'in başbakan seçilmesinden sonra hükûmetin dış ve iç politikası üzerinde gerici çevrelerin baskısı önemli ölçüde arttı. Türk hükûmeti, Batı Avrupa ve Amerikan tekellerinin temsilcileriyle, demiryolu kurulması ve ülkenin doğal zenginliklerinin işlenmesi konusunda ayrıcalıklara ilişkin başarısız görüşmelere başladı. İtilaf güçlerinin barış koşullarına ilişkin düşüncelerini aydınlatmak için Türk diplomatları sık sık Avrupa'ya gitmeye ve Avrupalı diplomatlar Türkiye'yi ziyaret etmeye başladılar. 1922 yılında Fransız diplomatı Franklin Bouillon üç kez ve aynı yıl içinde Fransız Albayı Mujen ve İngiliz Generali Townshand Türkiye'yi ziyaret ettiler. Townshand'in ziyaretiyle ilgili olarak muhalefet, ısrarla "tarihsel bir jest" yapılmasını, yani sultanın ve İtilaf'ın önünde boyun eğilmesini öneriyor, yoksa "öfkeli" kalabalığın Kemalistlerin hakkından geleceğini ileri sürüyordu.[112]

Fakat Kemalistler ne padişahın, ne de İtilaf'ın önünde eğildiler. Ordunun gücüne dayanarak işgalcilere karşı genel bir saldırının hazırlığına başladılar.

Anadolu'nun Yunan işgalcilerden kurtarılması. Mudanya Ateşkes Antlaşması

Türk komuta kurulu, Sakarya Muharebesi'nden sonra Batı Cephesi'nde egemen olan uzun sessizlik döneminden, orduyu Yunan müdahalecilere karşı kesin savaşa hazırlamakta yararlandı. 1922 ortalarında Türk ordusu baştan başa yeniden örgütlendirilmiş ve genel bir saldırı için tüm gereçlerle donatılmıştı. 20 haziranda Mustafa Kemal: *"Ordunun manevî ve maddî güçleri öyle bir yetkin-*

111 G. Astahov, *Padişahlıktan Demokratik Türkiye'ye*, s. 14. (Rus.)

112 Arslan, *Çağdaş Türkiye*, s. 26. (Rus.)

lik derecesine ulaştı ki, ulusal ödevleri, hem de olağanüstü önlemlere başvurmadan tam bir güvenle gerçekleştirebilme olanağına sahibiz" demektedir.[113]

Bu sırada Batı Cephesi'nde Kemalistler iki ordu örgütlemektelerdi. Önce İhsan Paşa komutasında olan 1. Ordu komutanlığı daha sonra Nurettin Paşa'ya verildi. 2. Ordu'nun Komutanı Şevki Paşa'ydı.[114] Her iki ordu toplam olarak (110 000 kişiyi aşkın) 18 yaya ve 5 atlı tümenden oluşmaktaydı. Türk askerî birliklerinin elinde 323 top, 2 864 ağır ve hafif makineli tüfek, 20 uçak ve gerekli sayıda askerî ve taşınım araçları bulunuyordu.[115] Ordunun kumanda kadrosu, Yunanlılar üzerinde zafer kazanıldıktan sonra 1922 yılı ilkbahar ve yazında İstanbul'dan Ankara'ya gelen muvazzaf subaylarla tamamlanmıştı. Batı Cephesi Başkomutanı İsmet Paşa'nın genelkurmayı önce Akşehir'de, daha sonra cephe çizgisine yakın Şuhud'daydı.

Sayı bakımından Türk ordusu, 115 000-120 000 süngü ve kılıç sayısına ulaşan Yunan ordusundan geri değildi. Fakat teknik bakımdan Yunanlıların belli ölçüde üstünlükleri vardı. Yunan ordusu 348 top, 8 000 ağır ve hafif makineli tüfek, 30 uçak ve büyük ölçüde donatım, cephane, erzak ve taşınım araçları yedeklerine sahipti.[116]

Manevî ve siyasal bakımdan, anayurdu emperyalist zulümden kurtarma ülküsünün coşkusuyla dolu olan Türk ordusu, emperyalistlerin çıkarları için çarpışmakta olan Yunan ordusuyla ölçülemeyecek derecede üstün bir konumdaydı. Türk askerleri, işgalcilerle zafere kadar savaşmaya hazır olan halklarının desteğini her an duymaktalardı. Rus SFSC'nin Türkiye'deki tam yetkili temsilcisi S. İ. Aralov'la bir konuşmasında M. V. Frunze: *"Yunanlıların teknik üstünlüklerine karşın, zafer Türk ordusunundur"* demişti.[117]

Afganistan, Hindistan, İran halklarının, Arap ülkelerinin Türk halkının savaşımına duydukları yakınlık duyguları Türk ordusu-

113 *Nutuk...*, cilt I, s. 406-407 (Aslı şöyledir: *"Artık ordumuzun kuvveti maneviye ve maddiyesi fevkolode hiçbir tedbire ihtiyoç hissetmeksizin, omoli milliyeyi kemoli emniyetle istihsol edecek mertebeye vosıl olmuştur. Bu sebeple fevkolode solohiyetlerin idomesine lüzum ve ihtiyoç kolmodığı konootindeyim."*/ç.n.)

114 İhsan Paşa ve Şevki Paşa Malta'dan ancak 1922 haziranında dönebilmişlerdi.

115 *Torih*, cilt IV, s. 113.

116 o.g.e.

117 M. V. Frunze'den alıntı, *Toplu Yopıtlor*, cilt I, notlar, s. 623. (Rus.)

nun maneviyatı üzerinde çok büyük etkisi olan bir siyasal etkendi. 1921 yılı martında Türkiye ve Afganistan arasında bir ittifak antlaşması imzalanmış ve dostça diplomatik ilişkiler kurulmuştu.[118] TBMM hükûmetiyle kardeşlik bağlarını pekiştirmek amacıyla, Hindistan Müslümanlarının Haklarını Koruma Derneği'nin çok sayıda üyesinden oluşan bir delege kurulu 1922 yılı ocak ayında Ankara'ya geldi. Hindistan Müslümanları, İngiliz sömürgeci çevrelerinin baskılarına karşın Türkiye'ye maddî ve manevî yardımda bulunmayı sürdürüyorlardı.[119] Batı Avrupa devletlerinin ve Balkan Yarımadası ülkelerinin ilerici çevreleri de Türkiye'ye manevî ve siyasal bakımdan destek oluyorlardı.

Tüm bunlar Türk savaşçılarının gücünü artırıyor, onları işgalcilere karşı kesin savaş vermek yolunda yüreklendiriyordu. Türkiye'deki Sovyet Elçisi S. İ. Aralov'la konuşmasından V. İ. Lenin, *"Manevî destek, sempati, üç kat daha büyük bir güçtür demişti. Türk halkı yalnız olmadığını hissedecektir."*[120]

Yunan ordusu ise dünya halklarının böylesine güçlü bir desteğinden yoksundu. Yunanistan'ın Anadolu'da yürüttüğü istilacı savaş, Yunan halkı arasında bile son derece olumsuz karşılanıyordu. Yunan işçi ve köylüleri, İtilaf emperyalistlerinin çıkarları için ölmek istemiyorlardı. Tüm Yunanistan'da savaş aleyhtarı bir hava gelişiyor, istilacı savaşın bitmesi isteğiyle mitingler ve toplantılar yapılıyordu. Komintern'in III. Kurultayı'nda Yunan Komünist Parti temsilcisi şöyle demekteydi: *"Halk birçok kez karşı koymayı denedi, şu ana kadar Küçük Asya'da sürmekte olan savaşı pek çok kez protesto etmeye çaba gösterdi. Yunan proletaryası bu savaşını kendi çıkarları için değil, Yunanistan ve İtilaf kapitalistlerinin çıkarları için ve özellikle de İngiliz kapitalinin yararına olduğunu anlamaktadır. Yüz binleri aşan işçi ve köylüleri cepheye gönderdiler. Onlar, ne Türk işçilerinin ne de Yunan işçilerinin istediği kan dökücü siyasetlerini sürdürmekte olan Yunan hükûmetine yardım etmek istemiyorlar."*[121]

Savaş aleyhtarı duyarlığın etkisi altında Yunan ordusunda disiplin günden güne gevşiyor, asker kaçaklarının sayısı artıyordu.

118 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, cilt II, s. 318.
119 H. Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası...*, s. 435-436.
120 S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, s. 35-36. (Rus.)
121 K. Şef, *Yunan-Türk Savaşı'nın Sonu*, s. 71 (Rus.)

Sivil halka yönelik ve subayların büyük ölçüde kışkırttıkları sürekli yağmalar da, ordudaki kişilik çürümesi üzerinde etkisini gösteriyordu. Askerlerin cepheye gitme emrini dinlemedikleri oluyor. Uşak yöresindeki Yunan birlikleri içinde zaman zaman, devrimci ve bölücü propaganda yapmakla suçlanan, elleri kelepçeli askerler görülüyordu.[122]

Bundan başka Yunan ordusu, her Türk'ün kendisi için bir düşman olduğu yabancı topraklar üzerinde savaşmaktaydı. Ayrıca, sayısız dağlar, Boğazlar ve ormanlarla kaplı bölgede subaylar ve askerler gerektiği gibi uyumlu bir yerleşme sağlayamıyorlardı. Tepeler, Yunan ordusunun Türkiye'nin içerlerine doğru ilerlemesine engel oluyordu. Tanımadıkları bu dağlık bölgede kaybolmaktan korkan Yunanlılar, sakınganlıkla hareket etmek zorundaydılar ve elden geldiğince demiryolu hatları ve yollar boyunca ilerliyorlardı.

1922 ağustos başlarında Yunan ordusu hemen hemen tüm Batı Anadolu'yu işgal etmişti. Savunma hattının ön ucu Karadeniz kıyısından Ege Denizi'ne kadar 600 km uzunluğunda bir bölgeyi kaplamaktaydı.[123] Bu hat çok iyi pekiştirilmişti ve mayın tarlalarıyla da desteklenmişti. Ordunun başlıca güçleri General Trikopis, General Yenis ve General Frangu komutasında, Ankara ve Konya üzerine sefer için büyük harekât önemi taşıyan Afyonkarahisar, Eskişehir ve Bilecik bölgelerinde yoğunlaştırılmıştı. Yunan ordusu başkomutanı General Hacı Anestis'in genelkurmay karargâhı İzmir'de bulunuyordu. Ordunun donatımı, Afyonkarahisar'a demiryoluyla bağlanan Ege Denizi limanlarından sağlanıyordu.

Yunan ordusunun ana harekât ödevi, işgal edilen hatları elde tutmak, Türk saldırısını kırmak ve Ankara üzerine karşı saldırıya hazırlanmaktı. Türk ordusunun harekât ödevi ise düşmanın yok edilmesi ve ülkenin işgalci boyunduruktan kurtarılmasıydı.

Kesin vuruşu gerçekleştirmek için Türk ordusu, düşmanın başlıca güçlerinin yerleşme bölgeleri olan Bilecik, Eskişehir ve Afyonkarahisar'da yoğunlaştırılmıştı. Kuzeyde, Karadeniz kıyısın-

122 K. Şef, *Yunan-Türk Savaşı'nın Sonu*, s. 71 (Rus.)

123 Türk-Yunan cephesinin ön ucu kuzeyde, Karadeniz kıyısındaki Kandıra'dan başlayarak güneyde İznik-Bezirhan ve Seyidgazi yoluyla Eskişehir'e, doğuda Afyonkarahisar ve Sandıklı'ya uzanıyor, sonra güneybatıda Denizli'ye kıvrılarak daha ilerde Ege Denizi kıyısına ulaşıyordu. *30 Ağustos Hatıraları*, s. 26-40.

dan Eskişehir-Ankara Demiryolu hattına kadar, VII. Piyade Kolordusu'nun bölgesi bulunuyordu. Afyonkarahisar-Konya Demiryolu hattı, 2. Ordu'nun bölgesiydi. Cephenin Ege Denizi'ne kadar tüm geri kalan kısmı, 1. Ordu bölgesini oluşturmaktaydı. Türk harekât planı, askerî birliklerin önüne şu ödevleri koymaktaydı. VII. Piyade Kolordusu, Yunanlıların denize çekilme yolunu kesmek için Bilecik ve daha sonra Bursa'da ilk darbeyi vuracaktı. Aynı anda 2. Ordu birlikleri, bölgelerinin sağ kanadında, Eskişehir'de saldırıyı üzerlerine çekerek, komşu 1. Ordu'nun sağ kanat birliklerinin desteğinde ana darbeyi Afyonkarahisar'da vuracaklardı. Türk birlikleri bu bölgede cepheyi yararak kuzeybatıya, Kütahya'ya doğru hareket edecek, Eskişehir'i işgal etmiş olan Yunan birliklerinin cephe gerisini keseceklerdi.

Bu plan gereğince Türk askerî birlikleri 21 ağustos 1922'ye doğru yeniden gruplaştırılmış ve yedekler ön mevzilerin yakınına sevk edilmişti. Zaferi beklenmedik bir vuruşla kazanmak için askerî birliklerin yeniden gruplaştırılmaları gizlilik içinde yapılmıştı.[124] Türk askerî birliklerinin belirlenmiş noktalara doğru sadece geceleri hareket etmesine, gündüzleri ormanlarda ve boğazlarda gizlenmesine karşın, planları düşman tarafından yine de anlaşılmıştı.[125]

26 ağustos sabahı şafakla birlikte, hazırlayıcı top ateşlerinden sonra Türk ordusu saldırıya geçti. Düşmana kütlesel bir darbe indiren Türk askerî birlikleri daha ilk gün Yunanlıların savunma hattını yardılar ve ikinci günün sonunda güneye doğru 50 km, Afyonkarahisar'dan doğuya doğru 20-30 km ilerlediler. Saldırı harekâtlarını geliştirerek Kütahya ve Eskişehir'i ele geçirdiler. Dumlupınar'daki kesin çatışmada ise General Trikopis komutasındaki orduyu bozguna uğrattılar. Trikopis, ordusunun kalıntılarıyla birlikte (5 000 kişi) teslim olmak zorunda kaldı.[126]

124 Türk ordusu başkomutanı Mustafa Kemal de Ankara'dan cepheye gidişini gizlemişti. Başkanlık binasında meclis üyeleri için bir kabul düzenlendiği haberini yaymış, Sovyet Elçisi S. İ. Aralov'dan da elçilikte Mustafa Kemal'in katılışıyla büyük bir kabul resmi düzenlemesini ve bu haberi Ankara kamuoyuna geniş ölçüde duyurarak diğer ülke elçilerini de davet etmesini rica etmişti. (Bkz. S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, s. 128. Rus.)

125 N. G. Korsun, *1919-1922 Türk-Yunan Savaşı*, s. 24. (Rus.)

126 *30 Ağustos Hatıraları*, s. 34-36.

Eskişehir ve Kütahya'yı ele geçiren Türk askerî birlikleri, Bursa'daki iyi pekiştirilmiş konumlarda yeniden toparlanmasına olanak tanımamak için geri çekilen düşmanı izlemeye başladı. 6 eylülde Bursa kenti de düşmandan geri alındı.

Türk ordusunun saldırı harekâtlarında, sayı bakımından Yunan atlı birliklerinden beş altı kat fazla olan Fahreddin Paşa komutasındaki atlı kolordu birlikleri büyük rol oynadı. Düşman birliklerinin yan kanatlarında ve cephe gerisindeki başarılı savaş eylemleriyle atlı kolordusu, Yunanlılar arasında panik yarattı. Demiryolu hattı tahrip edilmiş, ordunun donatımını sağlayan ve Trikopis'le Frangu'nun kolordularını birleştiren yol kesilmişti.[127] Türk atlı birliklerinin etkinliği karşısında askerî birliklerini yeniden gruplaştırmayı başaramayan Yunan ordusu başkomutanı General Hacı Anestis, yönetimi elinden kaçırdı ve kolordu komutanlarına diledikleri gibi hareket etmeleri emrini verdi.

Türk atlı birliklerinin harekâtı konusunda Profesör N. G. Korsun şöyle yazıyor: *"Anadolu'nun dağlık ve ormanlık bir bölgesinde Yunanlıların güçlü bir biçimde pekiştirilmiş savunu hattını 26-31 ağustos 1922 tarihinde yaran Fahreddin Paşa komutasındaki Türk atlı kolordusunun eylemleri, taktik yarma eyleminin genel harekât yönünde gelişmesinde atlı birliklerden nasıl yararlanabileceğinin olumlu bir örneğidir."* [128]

1 eylülde Kral Konstantin, yeteneksizliği nedeniyle General Hacı Anestis'i başkomutanlıktan aldı ve bu görev, atanma haberini Türklerin elinde tutsakken öğrenen General Trikopis'i atadı.[129]

Böylece, yedi gün süren savaşlar sonunda Türk askerî birlikleri Yunan ordusunun merkezî ve güney gruplarını bozguna uğratarak 200 kadar top, 2 000 makineli tüfek, 950 motorlu araç ve araba, birkaç uçak, büyük miktarda cephane, donatım gereçleri ve erzak ele geçirdiler. 12 000 asker, 500 subay ve 2 general tutsak edildi.[130]

Bozguna uğrayan ve Türklerce kovalanan Yunan askerî birliklerinin kalıntıları İzmir, Çeşme, Mudanya ve Bandırma'ya çekildi-

127 Fahreddin, *1920-1922 Bağımsızlık Savaşında Türk Süvari Kolordusu.* (Rus.)
128 N. Korsun, *Son Savoşlordon Horekâto İlişkin Bozı Sonuçlor*, s. 32. (Rus.)
129 Trikopis, *İstiklol Mücadelemizin Koti Zoferi Olon 26-30 Ağustos Muhorebotıno Doir Generol Trikopis'in Hotıroti*, s. 8.
130 *Yeni Gün*, 2.9.1922.

ler. Yeniden başkomutanlığa atanan General Polimenahos'un Türk saldırısını Alaşehir-Salihli hattında durdurma girişimi Yunan ordusu için yeni bir yıkımla sonuçlandı. Alaşehir yöresinde Türkler, 14 000'den çok asker ve subayı tutsak ettiler ve çok sayıda ganimet ele geçirdiler.[131]

Alaşehir çarpışmasından sonra Yunan askerî birlikleri tam bir manevî çöküntüye uğradı ve General Frangu'nun sözleriyle, artık buyruk dinlemez bir kaçaklar topluluğuna dönüştü. Güney ve merkezî Yunan askerî birliklerinin durumu konusunda 5 eylül 1922 tarihinde verilen raporda şöyle denilmekteydi: *"Bütünlüğü olan birlik diye bir şey kalmadı artık. Tükenmiş, bitkin düşmüş, aç ve çoğunluğu silahsız bir insan kalabalığı İzmir'e doğru kaçıyor. Bir kaçaklar dalgasıyla kuşatılmış olan subayların bu korkunç duruma engel olabilmeleri olanaksız."* [132]

Yunanlıların herhangi bir karşı koyma girişimi hiçbir sonuç vermezdi artık. İzmir'de, 6 eylülde, kentte toplanan askerlerin ve kaçakların gemilere yüklenmesine başladı. İzmir limanına İngiliz, İtalyan ve Fransız gemileri de geldiler. Türk askerî birlikleri İzmir'e girinceye kadar bu gemilerle birkaç on bin asker ve kaçağın taşınması başarıldı. Yunan işgalciler kaçarlarken kentin büyük bir bölümünü yaktılar.

Yunan askerlerini ve kaçakları taşıyan son gemiler İtilaf'ın askerî filosunun koruyuculuğu altında 16 eylülde Çeşme'den ayrıldılar ve ertesi gün Türk askerî birlikleri Yunan askerî birliklerinin kuzey gruplarını yok ederek Bandırma'ya girdi.[133] 22 gün süren savaşlar sonunda Türkler, 40 000 tutsak, 284 top, 4 000'den fazla makineli tüfek, 15 uçak, çok miktarda cephane, askerî donatım ve sıhhiye gereçleriyle taşınım araçları ele geçirmişlerdi. Yunan ordusunun ölü ve tutsak olarak genel yitik sayısı 75 000 kişiyi buluyordu. Savaş yöresinde bulunan Rosta muhabiri, ele geçirilen silahlardan söz ederek: *"O kadar çok sayıda silahı var ki, bunlar yeni bir ordunun kuruluşuna yeter"* [134] diye yazmaktaydı.

131 *Yeni Gün*, 8.9.1922.

132 N. G. Korsun'dan alıntı, *1919-1922 Türk-Yunan Savaşı...*, s. 43. (Rus.)

133 Türk-Yunan Savaşı'nın ayrıntılı harekat raporu için, bkz. N. G. Korsun, *1919-1922 Türk-Yunan Savaşı...* (Rus.)

134 *Pravda*, 4.11 1922.

Türk ordusunun parlak zaferi tüm ülkede coşkun bir sevinç yarattı. Zafer dolayısıyla kentlerde ve köylerde mitingler, gösteriler, dinsel alaylar düzenlendi. İstanbul'da zafer, tüm kentin katıldığı bir miting ve 70 000 insanın katıldığı bir ayinle kutlandı.

Ülkenin Yunan işgalcilerden kurtuluşu nedeniyle 10 eylülde halka bir bildiri yayınlandı.[135] 11 eylülde Ankara garnizonunca zafer geçit resmi düzenlendi. Bu geçit resmi konusunda o sırada Ankara'da bulunan ressam E. Lansere şöyle yazıyor: *"Tüm akşamı Kemal Paşa'nın portresini taşıyan bir zafer takının kurulduğu milis alanında geçirdim. Askerî birliklerin silahsız yürüyüşü, meşale alayı ve sanırım, oracıkta oluşuveren danslarla kutlandı zafer."* [136]

Türklerin zaferi tüm barışsever halklarca sevinçle karşılandı. Yunan askerî birliklerinin Dumlupınar'daki bozgunlarına ilişkin olarak Sovyet hükûmetince Türk hükûmeti ve halkına gönderilen kutlama mesajında şöyle deniliyordu: *"Rus halkı Avrupa emperyalizmine karşı birkaç yıldır kahramanca bir savaşı yürüten Türk halkının sevincini içtenlikle paylaşmakta ve Türk ordusunun Türkiye'yi barışçıl çalışma günlerine yaklaştıran her zaferine Türk halkıyla birlikte içtenlikle sevinmektedir."* [137]

Hindistan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Mısır ve öteki ülkelerden de zafere ilişkin olarak kutlama telgrafları alınmıştı. Fas'ın büyük veziri *"Türklerin zaferi bizi çok sevindirdi. Bu zafer Fas'ta büyük bir coşkunluk uyandırdı. Ülkemizin Türkiye'yle özellikle yakın ilişkileri bulunmamakla birlikte, tüm yakınlık duygularımız Türkiye'den yanadır"* demekteydi.[138]

Yunan ordusunun uğradığı bozgun Yunanistan iç politikasında da etkisini gösterdi. Askerî yıkımdan sonra ülkede bir hükûmet darbesi oldu. Kral Konstantin tahttan indirildi ve Gunaris Hükûmeti devrildi. Gunaris ve hükûmetinin dört bakanı Baltatsi, Teodokis, Straros, Protopadakis ve onların yanı sıra Türkiye'deki Yunan ordusunun eski başkomutanı Hacı Anestis, bozgunun suçluları sayılarak yüksek askerî mahkeme hükmüyle kurşuna dizildiler. Yeni Yunan hükûmeti ateşkes istemek zorundaydı.

135 N. Peker, 1918-1923, *İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri...*, s. 426.
136 E. E. Lansere, *Ankara'da Bir Yaz...*, s. 54. (Rus.)
137 *Pravda*, 6.9.1922.
138 *Komünist Enternasyonal IV. Kurultay Bülteni*, 1922, no: 19, s. 14. (Rus.)

Yunan ordusunun Anadolu'da uğradığı bozgun, İtilaf kampında ciddî bir kaygı ve tedirginlik uyandırarak, Avrupa'da Sevr Antlaşması'nın geçerliliğini yitirdiğine kanıt olan "Yakındoğu bunalımı" biçiminde kendisini gösterdi. Yunanlıların bozgunu, gerçekte başkalarının eliyle Türk halkını tutsaklaştırmak isteyen İngiltere'nin bozgunuydu. Lloyd George başkanlığındaki koalisyon hükûmetinin politikası, İngiliz parlamentosunda ve basında sert eleştirilere uğradı. *Observer* gazetesi şöyle yazıyordu: *"Dört yıl süren savaştan sonra Britanya hükûmeti, Doğu'daki büyük savaşı geri dönülmez ve utanç verici biçimde yitirdi. Diplomatik Sevr porseleni parça parça oldu. Bakanlar bundan önceki tüm siyasal akımların hatalarını bir arada işlemekten başka bir şey yapmadılar. Şimdi artık havanda su dövmekten kesinlikle vazgeçmek gerekiyor. Bir kötülükten daha büyük bir kötülüğe gitmemek gerekir. Biz bu politikanın nedeni olan ruh ve yöntemden el çekmekle kalmamalı, şimdiye kadar yürüdüğümüz yoldan sapmalıyız. Çünkü aynı doğrultuda gitmeyi sürdürürsek, devlet çok geçmeden şimdiye kadar olanlarla karşılaştırılamayacak büyüklükte ölümcül ve ölçüsüz tehlikeler karşısında kalacaktır."* [139]

İngiltere sömürgeci çevrelerinin korkusu boşuna değildi. Doğu halklarının kıyasıya verdikleri bağımsız savaşları sonucunda İngiliz emperyalizminin durumu sarsılmış, prestiji adamakıllı düşmüştü. Lloyd George'a 1922 ekiminde istifasını verdiren nedenlerden biri özellikle buydu işte. İngiliz hükûmetinin dominyonlara telgrafında *"Bozgun ya da İstanbul'un İtilaf'ça utanç verici biçimde boşaltılışı, Hindistan'da ve diğer islam halkları arasında ciddî sonuçlar doğurabilirdi."* [140] denilmekteydi.

Türk askerî birlikleri İstanbul'a yaklaştıkça kentte işgalcilere karşı hak gösterilerinin başlaması da İtilaf Devletleri'nin durumunu kötüleştirmekteydi. İstanbul'un işçi bölgelerinde göstericilerle polis arasında silahlı çatışmalar oldu. Halk arasında çok sayıda yaralı ve ölü vardı. İşgalcilerle işbirliği yapan gazete yönetim konutlarının camları kırılmıştı.[141]

Mitinglerde ve toplantılarda, işgalci askerî birliklerin İstanbul'dan ve Boğaz bölgelerinden bir an önce çıkarılmalarını öngören

139 Aynı yerde, s. 15.

140 W. Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 292. (Rus.)

141 A. N. Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, s. 3.

kararlar alındı. İstanbul olayları konusunda Fransız diplomatik temsilcisinin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta şöyle deniliyordu: *"Durum kritiktir. İstanbul, sınır dışına çıkmak için bir an önce pasaport verilmesini bekleyen yabancı uyruklularla doldu. Kentte son derece etkin bir ajitasyon yürütülüyor. Bu ajitasyonun sonuçları gitgide tehlikeli bir noktaya varmakta. Bir katliam sözkonusu olabilir. Düzeni sağlamak olanaksızlaşıyor. Bir an önce karar almak gerekiyor."*[142]

İstanbul'daki işgal birlikleri başkomutanı General Harrington, "düzen ve sükûneti" sağlama bahanesiyle gösteri ve mitingleri yasakladı. Fakat general halkın zaferini kutlamasına engel olacak güçte değildi artık. Zafer şerefine düzenlenen halk gösterilerine katılanların sayısı 150 000'i bulmuştu.[143]

Boyun eğdirdikleri halkların gözünde prestijlerini yitirmemek için İtilaf Devletleri ne pahasına olursa olsun askerî birliklerini İstanbul'dan ve Boğazlar bölgesinden çekme utancından kurtulmak istiyorlardı. İtilaf Devletleri'nin yüksek komiseri 11 eylülde Ankara hükûmetine bir nota vererek Türk askerî birliklerinin İstanbul üzerine yürüyüşünün durdurulmasını; Çatalca tahkimatlarından İzmit tahkimatlarına ve Çanakkale mevzilerine kadar Boğazların yansızlaştırılmış nötrazile bölgelerinden ileriye geçmemesini istediler. İngiliz askerî birliklerine destek olmaları için Çanakkale bölgesine Fransız ve İtalyan askerleri gönderilmişti. Yansızlaştırılmış bölgede İtilaf sancakları dalgalanıyordu. 12 eylülde Fransız yüksek komiseri General Pelle İzmir'e geldi ve 10 eylülden beri İzmir'de bulunmakta olan Mustafa Kemal'le bir görüşme sağladı. Fakat General Pelle'ye Türk hükûmetinin yansızlaştırılmış bölge diye bir şey tanımadığı ve Trakya'nın tam kurtuluşuna kadar Türk askerî birliklerinin ilerleyişini durdurmanın olanaksızlığını bildirdi.[144]

15 eylül 1922'de İngiliz hükûmeti, ortaya çıkan kritik durumu görüştü. Kemalistler İstanbul'a ve Boğazlar bölgesine girmeden onları silah gücüyle barış imzalamak zorunda bırakmaya karar verildi. İngiliz hükûmetinin 16 eylül tarihinde basında yayımlanan "Yakındoğu'da İşlerin Durumu" başlıklı bildiriminde, Türkiye'ye yeni bir savaş açılmasının nedeni açıklanıyordu. Hükûmet bildirisin-

142 *Zorya Vostoka*, 7.10.1922. (Rus.)
143 A. N. Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, s. 3.
144 *Nutuk...*, cilt I., s. 415.

de şöyle denilmekteydi: *"Kemalist güçlerin İstanbul'a ve Çanakkale boğazlarına yaklaşmaları ve Ankara hükûmetinin ileri sürdüğü koşullar, son savaş sırasında Türkiye üzerinde kazandığımız zaferin tüm sonuçlarını yok edici bir tehdit içermektedir. Avrupa'yı Asya'dan ayıran ve Akdeniz'i Karadeniz'le birleştiren derin boğaz, tüm dünyanın Avrupa'nın ve ilk sırada da İngiltere'nin çıkarlarını ilgilendirmektedir.*

Boğazlarda gemilerin özgürce dolaşımının ve Avrupa'yı Asya'dan ayıran deniz sınırlarının korunması için, Türk askerî birliklerinin düşmanca davranışlarına karşı koymaya yetenekli uygun güçler gereklidir. Eğer Mustafa Kemal'in askerî birlikleri İtilaf güçlerini İstanbul'dan çıkarırsa, bu son derece yıkıcı sonuçlara yol açar ve tüm İslam dünyasında güçlü bir tepki yaratır. Ve bu tepki, İslam devletlerinin sınırlarını da aşarak son savaşta yenilgiye uğramış tüm devletlerde de yankılanır. Çünkü oldukça güçsüz Türk askerî birliklerinin işitilmedik başarıları, bu devletleri de karşı koyma yönünde kışkırtır."[145]

Bu bildiride görüldüğü üzere İngiliz emperyalistleri bir yandan Karadeniz Boğazlarındaki egemenliklerini ne pahasına olursa olsun elde tutmakta, öte yandan Türk halkının Kurtuluş Savaşı'nın başarılarının sömürge ve yarı sömürge halklarını etkilemesine olanak tanımamak istiyorlardı. Bu amaçlarla İngiliz hükûmeti General Harrington'a Boğazların yansızlaştırılmış bölgesine girmeye kalkışırlarsa Türk askerî birliklerine ateş açılması konusunda emir verdi ve Akdeniz filosu komutanına da Türk askerî birliklerinin Türkiye'nin Avrupa bölgesine geçirilmesi emredildi. İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki işgalci birlikleri güçlendirmek için buralara Mısır, Kıbrıs ve Malta'dan bir an önce askerî birliklerle uçak, tank ve top gönderilmesine karar verildi.[146]

İngiltere hükûmeti, Kanada, Avusturalya ve Yeni Zelanda dominyon hükûmetleri ile Fransa, İtalya, Romanya ve Yugoslavya hükûmetlerine gizli bir mesaj gönderdi. Mesajda, İstanbul'un ve Boğazlar bölgesinin Türk güçlerine karşı ortak çabayla savunulması ve yine ortak çabayla Kemalistlerin barış imzalamaya zorlanması çağrısında bulunuluyordu. Dominyon hükûmetlerine çekilen gizli telgrafın metni basının eline geçti ve bu tekst henüz gönderildiği adreslere ulaşmadan radyodan duyuruldu.

145 W. Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 292-293. (Rus.)

146 Aynı yerde, s. 296.

Yeni bir savaş açılacağı konusunda basının yaptığı yayın, hızla tüm dünyada öğrenildi ve her yerde halkların geniş tepkisine yol açtı. Dominyon hükûmetleri Türkiye'ye asker göndermeyi reddettiler, Fransa ve İtalya ise 18 eylül tarihinde askerî birliklerini Çanakkale bölgesinden çekmek zorunda kaldılar. Fransız ve İtalyan birliklerinin ayrılışı, tek bir yaya alayı ve bir topçu tümenine sahip Çanakkale Boğazları bölgesindeki İngiliz kara kuvvetlerini büyük ölçüde güçsüz bıraktı.[147] 19 eylülde İngiliz işgal birlikleri başkomutanı General Harrington, Çanakkale bölgesi komutanı General Marden'e Türk güçlerinin saldırması durumunda birliklerini bulunduğu yerden boşaltması emrini verdi. General Harrington'un emrinde şöyle deniliyordu: *"Elimde bulunan güçler olanaklı kıldığı sürece Çanakkale'yi tutmak zorundasınız. Fransızların Çanakkale'den ayrılışından sonra Mustafa Kemal Britanya politikasına karşı koyacaktır. Eğer deniz güçlerinin yardımıyla onu durdurabilirseniz, her halükârda, daha ileri hareket etmeyi göze alamayacaktır."* [148]

Çanakkale'nin boşaltılmasına ilişkin olarak Harrington'un verdiği emir, 20 eylülde, Fransız ve İtalyan askerî birliklerinin ayrılışından sonra Çanakkale'de ortaya çıkan kritik durumu ikinci kez görüşen İngiliz hükûmetince de onaylandı. Bölgenin askerî birliklerinden boşaltılması kararı inanılması güç bir şeydi kuşkusuz. Fakat Yunan güçlerinin Anadolu'da uğradığı bozgundan sonra İngiltere'nin zararına ortaya çıkan askerî durum onu bu kararı almaya zorlamıştı. Türk birliklerinin başarılı saldırıları sırasında İtilaf güçleri İstanbul'da ve Boğazlar bölgesinde, 12 000'i İngiliz, 15 000'i Fransız ve İtalyan olmak üzere topu topu 27 000 askere sahiptirler.[149] Belirtmek gerekir ki Türk ordusunun zaferi İtilaf Devletleri'ni gafil avlamıştı. Bu devletler Yunan ordusunun başarısından kuşku duymuyorlardı. Bu nedenle Türkiye'deki işgalci birliklerin sayısı büyük ölçüde azaltılmıştı. İngiliz dominyonlarının Türkiye'ye asker göndermeyi reddetmeleri, Fransa, İtalya ve diğer İtilaf Devletleri'nin yeni bir savaş serüvenine katılmak istememeleri, İngiliz hükûmetini böyle bir karar almak zorunda bıraktı.

Türk ordusu saldırıya geçerse, Çanakkale'yi hızla işgal edebi-

147 Aynı yerde. s. 295.
148 Aynı yerde.
149 *Pravda*, 29.9 1922.

lir, İngiliz filosunu Marmara Denizi ve Boğaz'da kapayarak Çanakkale ve Karadeniz boğazlarını zorlayabilirdi. 22 eylül 1922 tarihli *İzvestiya* gazetesinde *"... şu sırada İngiltere, Boğazlarda Türkiye'den büyük ölçüde güçsüz ve hiç kuşku yok ki Türkiye Boğazları zorlayabilir"* denilmekteydi. *Daily Cronicle* gazetesinin askerî gözlemcisi bu tehlikeye işaret ederek şöyle diyordu: "Bizi şöyle bir seçenekle karşı karşıya bırakabilirler. Ya filoyu Boğazlardan çekmek ya da onu orada kapanmak tehlikesi altında bırakmak. Türkler Çanakkale'yi ele geçirmek istiyorlar. Çünkü onu ellerinde tutarak İngiliz filosunu sorunun çözümü dışında bırakabilirler. Filosuz bir çözüm ise kara ordusunun elinde bulunacak ve böyle bir durumda da büyük ve güçlü bir orduya sahip olan Türkiye daha büyük başarı şansına sahip olacaktır." [150]

Bu nedenle, İngiliz komutanlığının destek gelmeden önce Türkiye'yle zamanından önce bir çarpışmaya girmemek için her türlü çabayı göstermesi rastlansal değildi. Örneğin, 23 eylülde Türk atlı birlikleri, Çanakkale'nin yansızlaştırılmış bölgesine girdiler ve Çanakkale yönünde üç kilometre ilerlediler. Fakat İngiliz Generali Marden, ateş açmayı göze alamayarak Türk komutanlığından silahlı çatışmaya girmekten kaçınmalarını ve yansızlaştırılmış bölgeyi terklerini istemekle yetindi.[151]

23 eylül 1922'de, Türk hükûmetine, alışılmadık yumuşaklıkta bir tonla bir barış konferansı toplanması konusunda nota verdiler. Böylelikle zaman kazanmak, Boğazlar bölgesine askerî birliklerini yığmak ve sonra da isteklerini Türkiye'ye dayatmak istiyorlardı. Notada şöyle denilmekteydi:

"Üç İtilaf hükûmeti Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin tam yetkili bir temsilciyi görüşmek üzere bir an önce göndermek kararında olup olmadığını bildirmesini diler.

Üç İtilaf hükûmeti bu fırsattan yararlanarak, Türkiye'nin Trakya'yı yeniden Meriç ve Edirne'ye kadar işgal etmek niyetini olumlu karşıladığını bildirir.

Üç İtilaf hükûmeti, konferansta Türkiye'nin bu sınırlarının belirlenmesini candan destekleyecektir.

Ve son olarak, üç İtilaf hükûmeti, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne alınmasını candan destekleyecektir.

150 *Pravda*'dan alıntı, 29.9.1922.

151 W. Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 296. (Rus.)

Üç İtilaf hükûmeti çağrılarının dinleneceğine ve tüm uygar insanlığının susadığı barışın kurulması için diğer müttefikleriyle olduğu gibi Türkiye'yle de işbirliği yapabileceklerine inanmaktadırlar."[152]

İtilaf hükûmetleri bunun yanı sıra Türkiye'yi Yunanistan'la bir an önce ateşkes imzalamaya çağırıyorlardı.

28 eylülde Çanakkale Boğazları bölgesine İngiliz topçu, hava ve tank birlikleri, 29 eylülde de bir yaya tümeni geldi. Yaya, deniz ve hava güçlerinin savaş eylemleri arasında uyum sağlamak için Çanakkale'de bir savunma karargâhı kuruldu. Ve 29 eylülde General Marden, Türk Süvari Birliği komutanından, Boğazların yansızlaştırılmış bölgesini terk etmesi için ultimatom niteliğinde bir istekte bulundu. Türk komutanlığının kararsızlığı yüzünden, ordunuz Boğaz bölgelerini ele geçirmek için elverişli zamanı elden kaçırdığı anlaşıldı. Yeni bir girişim ise büyük ölçüde yitik ve çaba gerektirecekti.

Bu andan sonra barış için en iyi yol İtilaf güçleriyle diplomatik görüşmeler oldu. İtilaf Devletleri'nin de işine geliyordu bu görüşmeler. Çünkü tüm ülkelerin hakları Yakındoğu'da yeni bir savaş açılmasına karşıydılar. General Pelle'nin arkasından İzmir'e, tanınmış Fransız diplomatı Franklin Boullion gönderildi. Boullion ilişkilerinden yararlanarak, Doğu Trakya'nın Meriç sınırına kadar Türklere verilmesi ve barış antlaşmasının imzalanmasından sonra da İtilaf askerî birliklerin geri çekilmesi koşullarıyla barış görüşmelerine başlanması konusunda Kemalistleri ikna etti.

Doğu Trakya, İstanbul ve Boğazlar bölgesinin özgürlüğünün barış yoluyla elde edilmesi olasılığı karşısında Türk hükûmeti İtilaf güçleriyle diplomatik görüşmelere başladı. TBMM hükûmeti 20 eylülde İtilaf Devletleri'nin bir barış konferansı toplanması çağrısını ve bir ateşkes imzalanmasını kabul etti.

3 ekim 1922'de bir ateşkes antlaşması imzalanması için düzenlenen konferans Mudanya'da açıldı. Konferansa Türkiye'den Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İtilaf'ın yüksek komiserleri İngiliz Generali Harrington, Fransız Generali Charp, İtalyan Generali Monbelli ve Yunanistan temsilcisi olarak da General Mazaraki katıldılar.

Antlaşma taslağının hazırlanması sırasında büyük tartışma-

152 *Pravda*, 22.9.1922.

lar doğdu. General Mazaraki, Yunan askerî birliklerinin Meriç Nehri'nin sol kıyısına çekilmesi konusunda İsmet Paşa'nın isteğine karşı çıktı. Konferans çalışmaları 5 ekimde çıkmaza girdi ve İtilaf generalleri hükûmetlerine danışmak için görüşmeleri kesmek zorunda kaldılar. Ertesi gün Türk hükûmeti, Yunan askerî birlikleri Doğu Trakya'dan çekilmedikçe barış konferansına katılmayacaklarını İtilaf hükûmetlerinin bilgisine sundu.[153]

8 ekimde İtilaf Devletleri Yunan askerî birliklerinin çekilmesi konusunda Türk isteğini kabul ettiler ve 9 ekimde Mudanya Konferansı çalışmaları yeniden başladı. 11 ekimde antlaşma, İtilaf güçlerinin ve Türkiye'nin tam yetkili temsilcilerince, üç gün sonra da Yunan temsilcisince imzalandı. 15 ekim 1922'de antlaşma yürürlüğe girdi.

Mudanya Antlaşması 14 maddeden oluşmaktaydı. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye ile Yunanistan arasında silahlı çatışma sona eriyor, Yunan askerî birlikleri ve yerel yönetimleri 30 gün içinde Doğu Trakya'yı terk etmeyi kabul ediyorlardı. Yunan askerî birliklerinin ayrılışından sonra Doğu Trakya'da sivil bir Türk yönetimi kuruluyor, düzen ve sükûnetin sağlanması için de (8 000 kişiden fazla olmayan) bir Türk jandarma kolordusu oluşturuluyordu. Barış antlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul'da, Boğazlar bölgesi ve Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf askerî birlikleri kalıyor, Türk askerî birliklerinin Boğazların yansızlaştırılmış bölgelerine geçmeleri yasaklanıyor. Bu bölgeler, Çanakkale yöresinde Boğaz'ın Asya kıyısından hemen hemen 15 kilometrelik bir hat, İzmit Yarımadası'nda ise Darıca'dan Karadeniz'deki Şile'ye kadar olan hattı.[154]

Mudanya Ateşkes Antlaşması, Türkiye ile İtilaf arasında uzlaştırıcı bir antlaşmaydı. Bu antlaşma ile Türkiye, Doğu Trakya'nın özgürlüğünü sağlıyor, İtilaf Devletleri ise İstanbul ve Boğazlar bölgesinde askerî birliklerini bulundurma hakkını elde ediyorlardı. Türkiye topraklarında yabancı askerî birliklerin bulunmasının barış görüşmeleri evresinde bu görüşmelerin olacağı yöne etkide bulunacağı, İtilaf güçlerince Türkiye'nin çıkarına olmayan barış koşulları öne sürüldüğü zaman bu olgunun Türk delege kuru-

153 M. Cemil, *Lozan...*, cilt I, s. 438.

154 a.g.e., s. 439-441.

lu üzerinde bir fren ve baskı öğesi olacağı apaçık bir gerçekti. Gerçekten de, İtilaf güçlerinin kasım 1922'de Lozan'da (İsviçre) topladıkları barış konferansında bu gerçek kendini gösterdi.

Padişahlığın kaldırılması

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına doğru ulusal cephe fiilen dağılmıştı. Anadolu ve Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyetleri'nin ikinci grubunu oluşturan muhalefet milletvekilleri ulusal bir devlet kurulmasına karşı bölücü eylemlerini etkinleştiriyorlardı. Bunlar Türkiye'de padişahlık ve halifelikten başka bir yönetim biçiminin sözünü bile edilemeyeceğini ileri sürmektelerdi. 12 temmuz 1922'de hükûmet başkanlığına seçilen muhalefet liderlerinden biri, Hüseyin Rauf Bey, Mustafa Kemal'le yaptığı bir konuşmada, tüm ruhu ve yüreğiyle padişaha ve halifeye bağlı bulunduğunu ve görevinin ona sonuna dek bağlı kalmak olduğunu bildirmişti.[155]

Muhalefet, ülkeden Yunan işgalcilerin kovulmasından sonra TBMM'yi dağıtmak, devlet iktidarını onun "yasal" sahibi olan sultana vermek ve İtilaf Devletleri'yle bir uzlaşma yapmak hesabı içindeydi.[156]

Öte yandan, Tevfik Paşa başkanlığındaki padişah hükûmeti de Mustafa Kemal'e gönderdiği bir telgrafta, kazanılan zaferin İstanbul ile Ankara arasında her türlü çatışmayı ve ikilemi yok ettiğini ve ulusal birliği sağladığını ileri sürmekteydi.[157]

Tevfik Paşa bundan böyle ülkenin yazgısı üstüne kararın onun yüksek yöneticisi olan padişaha ait olması gerektiğini, halkın ise padişahın buyruklarını dinlemeye zorunlu olduğunu, Ankara yöneticilerine bildirmekteydi. İtilaf güçleri Ankara delege kurulunun yanı sıra onları da Lozan'da ki barış konferansına katılmaya çağırdıklarında ise padişah hükûmeti özel bir çaba göstermeye başladı. Tevfik Paşa, sözde Türk ulusunun yüce kazanımları adına tek bir delege kurulu oluşturma çabalarına girişti.

155 *Nutuk*..., cilt I, s. 410.

156 Bu amaçla Rauf Bey, Lozan Konferansı'na gidecek kurula kendisi başkanlık etmek istiyordu. Fakat kurul başkanlığına, Lozan'a hareketinden önce Türkiye Dışişleri bakanlığına getirilen İsmet Paşa atandı.

157 *Nutuk*..., cilt I, s. 410.

Saray çevrelerinin bu tür eylemlerinin canlanması üzerine Kemalistler, gerici güçlerin tehlikeli bir birleşme merkezi olan padişahlığı yok etmeye karar verdiler.

TBMM'nin 30 ekim 1922 tarihli oturumunda bazı milletvekilleri, padişah hükûmeti üyelerinin devlete ihanet suçuyla mahkemeye verilmesi ve padişahlığın kaldırılması konusunda bir öneri getirdiler.

TBMM oturumlarının yanı sıra üç komisyonun (anayasa, hukuk ve şeriat komisyonları) oturumlarında da şiddetli tartışmalardan sonra, 1 kasım 1922 tarihinde, padişahlığın halifelikten ayrılması, padişahlığın kaldırılarak iktidarın tümüyle TBMM verilmesi ve Osmanlı hanedanı arasından meclisce bir halife seçilmesi konusunda bir yasa çıkarıldı.

Padişahın siyasal iktidarını kaldıran TBMM, onu tüm dünya Müslümanları üzerindeki manevî iktidarından da yoksun kılmayı, yani halifeliği de kaldırmayı aynı anda göze alamadı. Sorunun böylesine eksik çözümü, padişahlık düzeninin sarsılmazlığı yolunda mücadele eden feodal-dinci gericiliğe verilmiş bir ödündü. Bunlar siyasal (dünyevî) iktidarın manevî iktidardan ayrılmasının dinin temellerini kundaklamak olduğunu, padişahın ayrıcalıklarının kutsallığını ve Tanrı'nın dünyadaki iktidarını temsil ettiğini ileri sürüyorlardı. Mustafa Kemal, (dinci milletvekillerinin savlarını çürütmek için) İslam, Arap halifeliği ve Osmanlı İmparatorluğu tarihi üstüne büyük bir söylev vermek zorunda kaldı. Fakat Mustafa Kemal'in söylevi amacına ulaşamadı. Dinciler, halifeliğin sultanlıktan ayrılmasının olanaksızlığını ileri sürerek, karşı koymakta devam ediyorlardı. Hoca Müfit Efendi başkanlığında toplanan üç komisyonun birleşik oturumunda dinciler, padişahlığın halifelikten ayrılmasına ilişkin yasa tasarısını reddederek zafer kazandılar. Mustafa Kemal'in yandaşı olan milletvekillerinin dinci çevrelere karşı açıkça karşı çıkmayı göze alamamaları üzerine Mustafa Kemal, bu sonuçsuz tartışmalara karşı, en inandırıcı kanıtlar içeren parlak bir söylev verdi. Söylevinde şöyle demekteydi: *"Baylar, egemenlik ve iktidar hiç kimseye akademik tartışmalar sonucunda verilemez. Egemenlik, kuvvet, kudret, hatta zorlamayla kazanılır. Osmanoğulları, tüm Türk ulusu üzerinde iktidarı zor kullanarak elde ettiler ve altı yüzyıl boyunca hüküm sürdüler. Şimdi bu halk, gaspçılara karşı ayaklanıyor ve onları başından atarak kendisine ait olan egemenlik hakkını kullanmayı*

kendi üzerine alıyor. Bu gerçekleşmiş bir olgudur. Şimdi burada sözkonusu olan şey, bu egemenliği halkın eline bırakmak isteyip istemediğimizin aydınlatılması değildir. Şimdi başlıca ödev, gerçekleşmiş olgunun saptanmasıdır. Bu her halûkarda böyle olmak zorundadır. Eğer burada toplanmış bulunan herkes -tümüyle komisyon ve ayrı ayrı her kişi- bunu anlamış olsalardı, kanımca çok mantıklı davranmış olurlardı. Bunun tersinin olması durumunda da bir şey fark etmeyecek, gerçek yine kendini gösterecektir. Fakat o zaman belki bazı başlar düşecektir." Mustafa Kemal "sorunun teolojik yönünü" daha ayrıntılı olarak açıklamaya giriştiğinde, Ankara milletvekillerinden Hoca Mustafa Efendi onun sözünü keserek bulunduğu yerden şöyle dedi: *"Bağışlayın, biz soruna tümüyle başka bir yönden bakıyorduk. Şimdi durumu anlıyoruz."* Sorun çözümlendi ve padişahlığın kaldırılmasına ilişkin yasa tasarısı, TBMM'nin akşam oturumunda, padişah iktidarının kaldırılmasını protesto eden bir hocanın oyu sayılmazsa, oybirliğiyle kabul edildi.[158]

Yüzlerce yıldır süren baskıcı sultan egemenliğine son verilmesi, Türk ulusal kurtuluş devriminin sırası gelmiş büyük bir zaferiydi. Bu zafer, emperyalizmin ajanı olan ve ulusal bağımsız bir Türk devletinin kurulması yolunu tıkayan içteki gerici güçlere karşı kazanılmıştı. Sultanlığın yok edilmesiyle birlikte kukla padişah hükûmetinin varlığı da son buldu. İstanbul ve yöresinde iktidar TBMM'ye geçti. Osmanlı İmparatorluğu'nun, otuz altıncı ve son sultanı VI. Mehmed (Vahideddin), devlete ihanet suçlamasıyla yargılanması konusunda TBMM'nin aldığı karar üzerine, İngiliz zırhlısı Malaya'ya binerek, 17 kasım 1922'de Malta adasına kaçtı. Ertesi gün, 18 kasımda, Veliaht Abdülmecid, tüm dünya Müslümanlarının halifesi seçildi.

158 Bkz. Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, cilt IV, s. 103-104, 270-278. (Rus.)

ALTINCI BÖLÜM

Lozan Konferansı

Yakındoğu'da barışın sağlanması savaşımı

11 ekim 1922'de Mudanya'da imzalanan ateşkes antlaşması gereğince, 20 kasım 1922'de Lozan'da (Lausanne) İtilaf Devletleri'yle Türkiye arasında barış antlaşmasının hazırlanması için bir konferans düzenlendi. Bu antlaşmanın yeni Türkiye ile Batı ülkeleri arasında, malî-ekonomik sorunlar, kapitülasyonlar rejimi, Türkiye'nin deniz ve kara sınırlarının belirlenmesi konularındaki ilişkileri düzenlemesi ve bundan başka İtilaf Devletleri'nce Türk devletinin bağımsızlığının resmen kabulü sorununu çözümlemesi gerekiyordu. Konferansın en önemli ödevlerinden biri, Türkiye için olduğu gibi Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler için de yaşamsal önem taşıyan Boğazlar rejimi hakkında yeni bir statü hazırlanmasıydı. Yakındoğu'da barışın yazgısı, fiilen, konferans gündemindeki sorunların adil çözümüne bağlıydı.

Lozan Konferansı'nın Yakındoğu'da halklar arasındaki ilişkileri iyileştirmesi ve İtilaf Devletleri arasında Türkiye'nin paylaşılması konusunda ortaya çıkan çelişkileri gidermesi gerekiyordu. V. İ. Lenin'in sözleriyle: *"Özellikle Türk-Yunan savaşının sona ermesi bu sona eren savaşı uluslarası politika sahnesine koyan uzlaşmazlık ve anlaşmazlıkların da sonu olacaktı."*[1]

Sovyet hükûmeti İtilaf Devletleri'ne Türkiye'nin Cenova Konferansı'na çağrılmasını ve burada Yakındoğu'da barışın sağlanması sorununun görüşülmesini önermişti. Fakat İtilaf Devletleri, başlıca gerekçe olarak, hâlâ savaş durumunda bulunulması-

1 V. İ. Lenin, *"Observer" ve "Manchester Guardian" Gazeteleri Muhabiri M. Farhman'la Görüşme*, cilt 45, s. 238. (Rus.)

nı ileri sürerek Türkiye'yi konferansa çağırmayı reddetmişlerdi.[2] Oysa Türk delege kurulunun Cenova Konferansı'na katılması Yakındoğu'da barışın sağlanmasına katkıda bulunurdu.[3]

Cenova Konferansı'ndan sonra da Sovyet hükûmeti, Boğazların İtilaf ve Yunan askerî filolarınca kullanılmasına kararlı biçimde karşı çakmaya devam etti. İtilaf ülkelerine 19 temmuz 1922 tarihli bir notada, Sovyet limanlarından Türkiye'ye giden ticaret gemilerinin tutuklanması ve taşıdığı mallara el konulması olguları üzerinde durulmaktaydı.

1922 yılı boyunca Anadolu kıyısındaki kentler, sürekli olarak Yunan savaş gemilerinin, sonuçta büyük yıkımlara ve can yitirilmesine yol açan anlamsız bombardımanlarına uğradı.

Sovyet hükûmeti, Karadeniz'deki Yunan savaş filosunun düşmanca eylemlerine son verilmesi için İngiliz ve Fransız hükûmetlerinden etkin önlemler alınmasını istedi. Sorumluluktan kaçmak isteyen İngiliz hükûmetinin savaş eylemlerine engel olma yönünde çaba göstermesini istiyordu.[4]

Sovyet hükûmeti, İngilizlerin bu isteğini kararlılıkla reddetti. Dışişleri Halk Komiserliği'nin (NKİD) 12 eylül tarihli notasında: *"Rus Hükûmeti, Türkiye'nin yürüttüğü savaşı, Türk halkının varlığı ve bağımsızlığı için, bağımsız bir devlet olarak kendisini ezen Türk halkının siyasal ve ekonomik özgürlüğünü Avrupa devletlerinin boyunduruğu altına veren Sevr Antlaşması'na karşı bir savaş olarak görmektedir. Bu savaşta Rus halkının tüm yakınlık duyguları Türkiye'nin yanındadır"* denilmekteydi.[5]

1922 eylülünde, Türk-Yunan Savaşı'na yeni devletlerin katılması tehlikesi belirdiğinde Sovyet hükûmeti, Yakındoğu sorunları için bir an önce bir konferans düzenlemesi önerisiyle İngiltere, Fransa, İtalya, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Mısır ve Yunanistan hükûmetlerine başvurdu. NKİD'nin 24 eylül 1922 tarihli notasında

2 Bkz. F. Nitti, *Avrupa'nın Yozlaşması*, s. 102. (Rus.)

3 *SSCB Dış Politikası, Belgeler Kitabı*, cilt II, s. 412. (Rus.) Türk hükûmeti, Türkiye'nin Cenova Konferansı'na katılması için gösterdiği çabadan ötürü Sovyet hükûmetine derin teşekkürlerini bildirmiş ve Sovyet Rusya'dan bu konferansta Türkiye'nin çıkarlarını savunmasını istemişti. (Bkz. *İzvestiya*, 4.2.1922)

4 Bkz. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, cilt V, s. 508. (Rus.)

5 Aynı yerde, s. 476.

şöyle deniliyordu: *"Rus hükûmeti şu sırada Yakındoğu olaylarının temelinde tek bir sorun bulunduğu ve bu sorunun başta Türkiye'nin başkenti İstanbul olmak üzere Türk toprakları üzerinde Türkiye'nin tam egemenliğinin tanınması sorunu olduğu görüşündedir.*

Avrupa devletleri ve özellikle de onların en uzlaşmazlarından olan Büyük Britanya, tartışmasız biçimde Türkiye'nin olan toprakları ve sözde Boğazların özgürlüğünü korumak, gerçekte ise onlar üzerinde daha sonra egemen olmak amacıyla Boğazları, bu ülkeye geri vermeye yanaşmamaktadır."[6]

Notada daha sonra, Büyük Britanya'nın Yakındoğu'ya asker sevk ettiği, Türkiye'yle savaşan Fransa ve İtalya'yı ve ayrıca Yugoslavya ile Romanya'yı da sokmaya çalıştığı belirtiliyordu.

Sovyet hükûmetinin notasında, bazı Avrupa ülkelerinin karşılıklı antlaşma yoluyla Yakındoğu bunalımından çıkma denemelerinin olumlu bir sonuç veremeyeceği ve yaklaşan yeni savaş tehdidini gideremeyeceği gözlemine yer veriliyordu. Karadeniz kıyısındaki özel durumdan hareket ederek Sovyet hükûmeti ve başta Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler gelmek üzere konuyla ilgili tüm devletler arasında bir an önce bir konferans düzenlenmesini önerdi.[7]

Bu öneri, Yakındoğu sorununu Sovyet Rusya katılmadan kendi çıkarları doğrultusunda çözümlemek isteyen İtilaf Devletleri, yönetici çevrelerince destek görmedi. İtilaf, Türkiye'yi paylaşma politikasının iflasından sonra, ya da bu biçimde, Türkiye'yi yarı sömürge durumda tutmak, Sovyet Rusya'yla dostluk ilişkilerini yok etmek ve Boğazlarda bu bölgeleri antisovyetik amaçlarla kullanacak bir rejim kurmak istiyorlardı. Bu nedenle İtilaf Devletleri, Türkiye'yle barış antlaşması imzalamak için toplanmaya çağırdıkları Lozan Konferansı'na Sovyet Rusya'nın katılmasına engel olmak için ellerinden geleni yapmaktalardı.

23 eylül 1922 tarihli notalarıyla ilgili devletleri, bu arada Japonya'yı barış konferansına çağıran İtilaf Devletleri, Türkiye'yle savaşa katılmamış olduğu bahanesiyle, Sovyet Rusya'ya çağrıda bulunmadılar.[8] *Nakanune* gazetesinde, İtilaf Devletleri'nin Sovyet

6 Aynı yerde, s. 593.
7 Aynı yerde, s. 595.
8 Bkz. *Pravda*, 28.9 1922.

Rusya'nın bu konferansa katılması konusundaki isteksizliklerinin nedeni doğru olarak saptanmaktaydı: *"Çağdaş Rusya, Avrupalı politikacılara çok yabancıdır. Sorunları koyuşundaki dobralık ve içtenlik onların işine gelmez. Ve ileri sürdüğü istekler, dünyanın yazgısını yönetenlerin irili ufaklı çıkarlarına aykırı düştüğü için, son derece can sıkıcıdır."*[9] Emperyalist devletlerin hükûmetleri Sovyet delege kurulunun Yakındoğu konferansına çağırmamakla Sovyet Rusya'nın yasal haklarını bilinçli olarak küçümsemektelerdi. Çünkü Karadeniz'de kıyısı bulunan başlıca bir devlet olarak Soyvet Rusya, Yakındoğu'da sağlam bir barış kurulmasıyla ve Karadeniz Boğazları sorununun adil bir çözümüyle, tüm devletlerden çok daha büyük ölçüde ilgiliydi. V. İ. Lenin şöyle demekteydi: *"Bizim Yakındoğu politikamız, Rusya'nın ve onunla federe olmuş bir dizi devletin en gerçek ve dolaysız yaşamsal çıkarlarının davasıdır. Eğer tüm bu devletlerin Yakındoğu konferansına katılma istekleri yerine getirilmişse, bundan öylesine çok düşmanlık, uzlaşmazlık ve hoşnutsuzluk öğeleri çıkar ve bir yandan Avrupa'nın doğusuyla öte yandan tüm diğer devletler arasında salt ticarî konularda öyle güçlükler doğar ki, ya barış içinde bir arada yaşamaya hiç zemin kalmaz, ya da olağanüstü ölçüde güçleşir bu."*[10]

Sovyet hükûmeti 30 eylül 1922 tarihinde İtilaf Devletleri'ne bir nota göndererek, Sovyet Rusya delege kurulunun konferansa katılmasına izin verilmemesini ve ayrıca Boğazlardaki kuşatmayı ve Sovyet ekonomisinin yeniden kurulması bakımından yaşamsal önem taşıyan yükleriyle birlikte ticaret gemilerine el konulmasını çok sert bir dille protesto etti. Sovyet hükûmetinin notasında, Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin Boğazlar rejimini Rusya katılmadan ve Rusya ile Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olarak düzenlemeye kendilerinde hak bulma gibi bir durumun kabul edilemeyeceği belirtiliyor, böyle bir yolla alınmış hiçbir kararın geçerli olamayacağı, bu kararların yeni uzlaşmazlıklara yol açmaktan başka hiçbir işe yaramayacağı bildiriliyordu. Sovyet hükûmeti bundan başka, Boğazlardaki kuşatmanın ve Boğazlardan ticaret gemilerinin özgürce geçişine ilişkin bütün sınırlamaların kaldırıl-

9 *Nakanune*, 27.9 1922.

10 V. İ. Lenin, *"Observer" ve "Manchester Guardian" Gazeteleri Muhabiri M. Farbman'la Görüşme*, cilt 45, s. 239. (Rus.)

masını istiyordu.[11] Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet cumhuriyetleri de Boğazlardaki kuşatmayı protesto eden notalar gönderdiler. Ukrayna hükûmetinin notasında, Boğazlardaki kuşatmanın Ukrayna'nın kıtlık çeken bölgeleri için doğacak sonuçlarının sorumluluğu İngiltere hükûmetine yüklenmekteydi.[12]

Avrupa ve Asya ülkelerinin resmî olmayan basın organlarında, Sovyet Rusya'nın Yakındoğu konferansına çağrılmaması eleştiriliyordu. *Manchester Guardian* gazetesi *"Yakındoğu sorunları ve Boğazlar konusunda Rusya'nın katılmadığı bir konferans düzenlemek düşüncesi tam bir anlamsızlıktır"* diye yazmaktaydı. *"Var olan Rus hükûmetinin Avrupa devletlerince şimdiye kadar biçimsel olarak tanınmamış olması bize tam bir saçmalık olarak görünmektedir. Rusya, Boğazlarda herhangi bir başka devletten çok daha büyük ölçüde ilgilidir. Rusya'nın tüm çıkarlarının hesaba katılmadığı hiçbir uzlaşma doyurucu ve sağlam olamayacaktır."*[13]

Daily Herald gazetesinde Sovyet notası yorumlanarak şöyle denilmekteydi: *"Rusya'nın katılmadığı bir Yakındoğu konferansı akılsız bir girişim olacaktır. Zira Rusya'nın imzalamadığı ve onun uyması zorunlu olmayan bir Boğazlar antlaşması hiçbir gerçek önem taşımayacaktır."*[14]

Türk hükûmeti, Sovyet Cumhuriyetlerinin Boğazlar sorununun görüşülmesi için konferansa çağrılmalarında direniyor, ancak Sovyet hükûmetinin diğer devletlerle eşit haklara sahip olarak konferansa katılma konusundaki isteğini desteklemiyordu.[15] Türkiye'nin bu soruna ilişkin konumunu açıklarken, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa şöyle demekteydi: *"Türkiye Rusya'nın konferansa katılmasını olanaklı saymamaktadır. Zira barış yapılması sorununu Türkiye, sadece savaş durumunda bulunduğu devletlerle konuşacaktır. Rusya'nın barış görüşmelerine katılması ise, tüm devletlerin Türkiye'nin yazgısı üzerinde karar verdikleri, o eski, yani sömürge Türkiye konumunu yaratmış olacaktı. Bu bakımdan Türkiye, Rusya'nın barış görüşmelerine katılmasını isteyemez."*[16]

11 Bkz. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, cilt V, s. 604-606. (Rus.)
12 *Kommunist Ukrainiy*, 15.10.1922.
13 İzvestiya'dan alıntı, 19.9.1922.
14 *Pravda*'dan alıntı, 19.9.1922.
15 Bkz. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, cilt V, s. 761. (Rus.)
16 S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, s. 172. (Rus.)

Yeni Gün gazetesi, *"Boğazlar sorununda Sovyet Rusya, en fazla ilgisi bulunan taraftır. Bu bakımdan bu sorun ancak onun katılımıyla çözümlenebilir"* diye yazmaktaydı.[17]

Sovyet hükûmetinin kesin tutumu, İtilaf Devletleri'nin diplomatik boykotunu kırdı. 27 ekim 1922'de İngiliz hükûmeti gönderdiği bir notayla Boğazlar sorununun görüşülmesine katılmak üzere Sovyet hükûmetinden Lozan'a temsilcilerini göndermesini istedi. İngiliz notasında *"Bu konferansta görüşülmesi gereken sorunlar arasında Boğazlar sorunu da bulunmaktadır"* denilmekteydi. *"Fransa, büyük Britanya ve İtalya hükûmetleri, bu sorunun sadece savaşan devletlerle değil, fakat özellikle Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerle özel olarak görüşülmesi ve danışılması gereken çıkarlarla ilgili olduğunu kabul etmektedirler. Bu nedenle Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükûmetleri, Rus Sovyet hükûmetini, Boğazlar sorununun görüşülmesine katılmak üzere Lozan'a temsilcilerini göndermeye çağırırlar."*[18]

Sovyet hükûmeti 2 kasım 1922 tarihli notasıyla "kendisinin ve kendisiyle birlikte Ukrayna ve Gürcistan'ın da Yakındoğu konferansına hiçbir sınırlama olmaksızın, diğer katılımcılarla eşit haklara sahip olarak tam katılımı yolunda kararlı ısrarını sürdürdü.[19]

İtilaf Devletler Sovyet hükûmetinin isteğini yerine getirmediler. Fakat 14 kasım 1922 tarihli notalarında şöyle denilmekteydi: *"Sovyet hükûmetinin vakit geçirmeden Lozan'a göndermesi önerilen temsilciler, Boğazlar sorununun görüşülmesi sırasında görüşmelere ve kararlara katılma hakkına da sahip olacaklar, böylece bu sorunun çeşitli açılarına ilişkin olarak görüşlerini belirtebileceklerdir."*[20]

Sonuçta Sovyet hükûmeti, salt Karadeniz Boğazları sorununun çözümü için de olsa Lozan Konferansı'na katılmayı gerekli gördü.

Lozan Konferansı çalışmalarının ilk evresi

Lozan Konferansı, Türk halkının Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda çok önemli birdönem oldu. Türkiye'nin konferansta, yabancı işgalcilere karşı zorlu savaşta elde ettiği kazanımları koruması ve sa-

17 *İzvestiyo*'dan alıntı, 14.10.1922.

18 *SSCB Dış Politika Belgeleri*, cilt V, s. 653. (Rus.)

19 Aynı yerde.

20 Aynı yerde, s. 654.

vunması gerekiyordu. G. V. Çiçerin şöyle yazmaktaydı: *"Lozan Konferansı, gerçekten de büyük çapta dünya ölçüsünde bir olaydı. Başkaldıran Doğu'nun, birleşmiş dünya oligarşisinin çürümeye başlayan iktidarıyla ilk diplomatik kapışması; başkaldıran Doğu halklarının dünya kapitalizminin tek cephesine karşı temel kazanımlarını savunma ve ekonomik bakımdan tutsaklaştırıcı antlaşmaları reddetme yeteneklerinin ilk göstergesiydi bu."*[21]

Türklerin barış koşulları, konferans açılmadan önce Mustafa Kemal tarafından açıklanmıştı. Türkiye, sınırlarının "Ulusal Ant" ile belirlenen çerçevelerde kabul edilmesini; ülkenin tutsaklaşmasının başlıca nedenlerinden olan kapitülasyonların ve malî denetimin kaldırılmasını, Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğinin kurulmasını ve İstanbul'un güvenliğinin sağlanmasını, Türkiye devlet borçlarının, Türkiye'den ayrılan ülkeleri de kapsamasını, Batı Anadolu'nun yakıp yıkılmış bölgelerinin yeniden kurulması için Yunanistan ya da İtilaf Devletleri'nin tazminat ödemelerini ve tüm devletlerce Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının tanınmasını istemekteydi. Mustafa Kemal, *"Barış, bizim ekonomik, malî ve siyasal bağımsızlığımızın sağlanması koşullarıyla kurulabilir. Bu koşulları sağlayamayan bir barış antlaşmasını kabul edemeyiz"* diyordu.[22]

Türkiye'nin, konferans açılmadan önce ilan etiği barış koşulları, Türkiye'ye "diz çöktürmek" amacını taşıyan İtilaf Devletleri'ni kaygılandırdı. Türklerin koşullarını önceden görüşüp değerlendirmek ve İtilaf Devletleri arasında genel bir eylem planı üzerinde uzlaşmak için konferansın açılısı ertelendi. Paris'te ve Territ'te, Curzon, Poincaré ve Mussolini arasında yapılan görüşmelerde, İtilaf Devletleri delegelerinin görüş ve eylem birliği ve ayrıca Türkiye'yi Batı devletlerinin siyasal yörüngesine çekmek için ılımlı Türk isteklerinin karşılanması konusunda uzlaşmalara varıldı. Bu görüşmelerde, İtilaf Devletleri'nin siyasal, malî, ekonomik çıkarlarına uygun olarak konferanstaki rolleri dağıtıldı.[23]

Lozan Konferansı resmen 20 kasım 1922'de açıldı. Konferansın tam yetkili katılımcıları, bir yandan İtilaf Devletleri'ydi. Bunlardan Büyük Britanya'yı Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve İstan-

21 G. V. Çiçerin, *Makaleler ve Söylevler...*, s. 239. (Rus.)

22 Mustafa Kemal, *Yeni Türkiye'nin Yolu*, Cilt IV, s. 321 (Rus.)

23 Bkz. *Sevr Barış Antlaşması ve Lozan'da İmzalanmış Sözleşmeler*, s. 32. (Rus.)

bul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Fransa'yı Roma Büyükelçisi Barrére ve diplomat Bompard, İtalya'yı İstanbul Yüksek Komiseri Marki Garoni ve diplomat Lage, Japonya'yı İngiltere Büyükelçisi Baron Hayaşi ve diplomat Oçiai, Romanya'yı Dışişleri Bakanı Duca ve diplomat Diamandy, Yugoslavya'yı Dışişleri Bakanı Ninçiç ve diplomat Rakiç, Yunanistan'ı eski Başbakan Venizelos ve diplomat Kaklamanos temsil etmekteydi. Öte yandan Türkiye Dışişleri Bakanı İsmet Paşa (İnönü) ve TBMM üyeleri Rıza Nur Bey ve Hasan Bey (Saka) tarafından temsil edilmekteydi.

ABD'den, konferansa gözlemci sıfatıyla, Amerika'nın İtalya Elçisi Child.[24] İsviçre'deki Ortaelçisi Grew ve İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol gönderilmişlerdi.

Rus SFSC-Ukrayna ve Gürcistan birleşik delege kurulunun başında, Rus SFSC Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin bulunmaktaydı. Bulgar delege kurulunun başında Dışişleri Bakanı A. Stambolski bulunuyordu. Sovyet ve Bulgar delege kurulları sadece Boğazlar sorununun görüşmelerine katılacaklardı.

Konferansta bu ülke temsilcilerinden başka Belçika, Portekiz, İsveç, Danimarka, Hollanda ve İspanya temsilcileri de, kapitülasyonlar ve malî sorunların görüşülmesine katılmak üzere bulunmaktalardı. Konferans genel sekreterliğine Fransız Massigli seçildi. Konferansın resmi dilleri Fransızca, İngilizce ve İtalyanca'ydı. Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin işlerle ilgisi bulunan ülkeler, ilgili bulundukları sorunlar üzerine yazılı ya da sözlü raporlar verme hakkına sahiptiler.

Antlaşma tasarısının çeşitli bölümlerini incelemek üzere üç komisyon kuruldu.[25] Lord Curzon başkanlığındaki birinci komisyon, toprak sorunları ve askerî sorunlarla ve ayrıca Boğazların statüsünü hazırlamakla görevliydi. Garroni başkanlığındaki ikinci komisyon, yabancıların ve ulusal azınlıkların hukuksal durumunun sorunlarıyla ilgiliydi. Barrére başkanlığındaki üçüncü komis-

24 Lazan'a geldiğinde Child, Amerikan gözlemcilerinin konferansın tüm oturumlarında bulunacaklarını ve ABD'yi ilgilendiren tüm sorunlar üzerine görüş belirteceklerini, fakat oylamaya katılmayacaklarını bildirdi.

25 Türkiye, komisyonlardan birinde kendisine başkanlık verilmesini, genel sekreter yardımcılığını ve ayrıca genel toplantılarda başkanlık yapma hakkını istiyordu. Fakat İtilaf Devletleri bu isteği kaba bir biçimde reddettiler.

yon, malî-ekonomik sorunları irdeleyecekti. Komisyonlardan her biri, alt komisyonlar örgütlemek ve uzman komitelerini rapor ve karar tasarıları hazırlamakla görevlendirmek hakkına sahiptiler.

Malî-ekonomik sorun herkesten çok Fransa'yı ilgilendiriyordu. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yatırımı 1 milyarı geçmezken, Fransa'nın yatırdığı malî-tefeci kapital miktarı 3,5 milyar altın frankı.[26] Bu bakımdan, malî-ekonomik komisyonun başında Fransız bankerlerinin temsilcisi Barrére'in bulunması rastlantı değildi.

Fakat Türkiye'nin ekonomik bakımdan tutsaklaştırılması konusuyla İngiliz emperyalizmi Fransız emperyalizminden daha az ilgili değildi. İngiliz kapitali, ülke ekonomisinin tüm dallarına sızmıştı. İngiliz Doğu Bankası, Ulusal Türk Bankası, vb gibi Türkiye'ye sermaye ihracında bulunan bankalar, Türk feodalizminin kalbur üstü takımıyla ve Türk komprador burjuvazisiyle sıkı bir bağlantı içindeydiler ve Türkiye'de sağlam bir konuma sahiptiler.

İngiliz hükûmetinin Lozan Konferansı'nda İngiliz tekellerinin çıkarlarını göz önünde bulundurmaması söz konusu olamazdı. Fakat bununla birlikte bu emperyalizm, Britanya İmparatorluğu'nun Yakındoğu'da askeri-stratejik konumlarının pekiştirilmesi sorununu ön plana çıkarmak zorunluluğundaydı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, Yakındoğu'da ve Akdeniz havzasında başlıca sömürgen devlet olmuştu. Mısır'da, Irak'ta, Filistin'de, Ürdün'de ve Arap Yarımadası'nın büyük bir bölümünde efendilik etmekteydi. Cebelitarık Boğazı, Süveyş Kanalı ve Akdeniz, fiilen bir İngiliz gölü olmuştu. Kıbrıs ve Girit adaları İngiliz askerî deniz filosunun üssü durumundaydı. Savaş yıllarında ve savaştan sonra İngiltere, İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmek istiyordu. Bu nedenle İngiltere'nin malî-ekonomik çıkarları, askerî-stratejik planlarına bağımlanmıştı.

Lozan Konferansı'ndan İngiltere'nin elde etmek istedikleri, öncelikle Sovyetler Birliği'ne karşı yayılma planlarında kullanmaya elverişli bir Boğazlar statüsü oluşturmak; ikincisi Yakındoğu ülkelerinde siyasal ve ekonomik durumunu pekiştirerek ve Fransız ve İtalyan ortaklarını buralardan çıkarmak; üçüncüsü, muazzam petrol yataklarına sahip Musul'da egemenliğini korumaktı.

26 *Kommunistiçeski İnternatsional*, 1923, no: 28-29, s. 7777; V. V. Gotlieb, *Birinci Dünya Savaşı'nda Gizli Diplomasi*, s. 29. (Rus.)

Musul bölgesi, İngiliz birliklerince Mondros Silah Bırakışması'nın imzalanmasından sonra işgal edilmişti. Kürdistan'da egemen bir konumu olan Musul, Yakındoğu ülkeleri arasındaki en önemli kara ulaşım yollarını denetim altında tutuyordu. 1919 yılında İngiltere, Musul'u Irak'a katmıştı. Fakat Mondros Antlaşması gereğince Türkiye bunu kabul etmiyor, Musul'u kendi sınırları içinde saymaya devam ediyordu. Bu nedenle Musul'un İngiltere mandası altındaki Irak'ın sınırları içinde tutulması İngiliz emperyalistleri için birincil önem taşımaktaydı. İngilizler Türklerin Musul'dan vazgeçmelerine karşılık, malî-ekonomik sorunlar konusunda Türkiye'nin çıkarına ciddî uzlaşmalara bile razıydılar. İngiliz diplomasisinin üstlendiği ödevlerden biri de Sovyet-Türk dostluğunu bozarak Türkiye'yi Batı ülkeleri sistemine kazanmaktı.[27] G. V. Çiçerin, 12 aralık 1922 tarihli raporunda şöyle yazıyordu: *"Curzon'un amacı Türklerle antlaşma imzalamak ve aynı zamanda Rusya'nın bu antlaşmayı imzalamamasıdır. O, Türkiye'nin Rusya'dan bu biçimsel koparılışını bir başarı olarak görmektedir."*[28]

Türkiye'nin tutsaklaştırılmasında baş rolü oynayan İngiltere'nin, Lozan Konferansı'nda da üstün konumlara sahip olmaktan geri kalmadığını belirtmek gerekir. Lord Curzon, konferansın sadece fiilî başkanı değil, onun baş yönetmeniydi.

Kapitülasyonların ve yabancı kapitalin Türkiye'deki başkaca ayrıcalıklarının korunması için tüm ülkelerin kapitalistleri savaşım vermektelerdi.

Yabancıların "hakları sorunu" üzerinde herhangi bir sınırlandırmayı yasal saymadıklarını bildiren ABD temsilcileri daha kararlı bir biçimde konuşuyorlardı. Amerikan Elçisi Child, ABD'nin Doğu'da ödevlerinden birinin, "ABD yurttaşlarının maddî, ticarî ve manevî çıkarlarını korumak" olduğunu belirtti.[29]

Etki alanlarına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusundaki eski antlaşmalara karşı çıkan Amerikan temsilcileri, "açık kapılar" ilkesinin kabul edilmesinde, Boğazların serbestliğinde ve Türkiye'deki ekonomik eşitlik özgürlüğünde; bunlardan

27 N. Nikolson, *The Last Phase 1919-1929 A. Study in Postwar Diplomacy*, s. 283.
28 *SSCB Dış Politika Belgeleri*, cilt VI, s. 71 (Rus.)
29 A. N. Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, s. 198. (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)

başka Birinci Dünya Savaşı ile Türkiye Kurtuluş Savaşı yıllarında Amerikalıların uğradığı zararların ödenmesi konularında ısrarlıydılar. Gazeteci Ali Karacan, Amerikan temsilcilerinin Lozan'daki eylemlerine ilişkin olarak: *"Amerikan hükûmetinin konferansta Amerikan kapitalistlerinin çıkarlarını kararlılıkla korumak istediği görülmekteydi"* diye yazmaktadır.[30]

Lozan Konferansı oturumları İtilaf güçleri arasında olduğu gibi onlarla Türkiye arasında da gergin bir savaş atmosferinden geçiyordu. Konferansın tüm çalışması boyunca İngiliz-Fransız çelişkisi tüm keskinliğiyle kendini gösterdi. V. İ. Lenin, *"İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yle antlaşmalarına ilişkin herhangi bir ayrıntı yüzünden savaş her an patlayabilir..."*[31] demekteydi. G. V. Çiçerin, *"İngiltere her şeyden önce, kendisine gerekeni Türkiye'den didişe didişe koparmaya çalıştı. Bundan sonra, kâh yapay olarak durumu keskinleştirip kâh Fransa ve Türkiye arasında barışçı rolü oynayarak Fransa'yı daha sonraki görüşmelerde çırpınmaya bıraktı"* diye yazıyordu.[32]

İtilaf emperyalistleri planlarını gerçekleştirmek için tehdit, şantaj ve ultimatom yöntemlerini bol bol kullandılar. Boğazlar bölgesinde ve İstanbul'da bulunun işgal birlikleri, bu amaçlara hizmet ediyordu. Türk meclisinde feodal-dinci ve komprador muhalefet, İtilaf yararına çaba gösteriyordu. Bunlar Türkiye'nin yazgısını Batı Avrupa devletleriyle bağlamak isteğindelerdi.

Konferansa zafer kazanmış olarak gelmesine karşın Türkiye'nin Avrupa ve ABD emperyalistlerinin birleşik cephesine karşı durması güçtü. Konferans çalışmasının ilk döneminde Türk delege kurulu, ülkesinin siyasal ekonomik ve malî çıkarlarını direşkenlikle savundu ve İtilaf güçlerinin önerdiği emperyalist barış koşullarını kararlılıkla geri çevirdi.

Konferans, 1922 yılı 20 kasımından aralık ortasına kadar bir ölçüde bir dizi sorunun ilk gözden geçirilmesiyle, bir ölçüde de Boğazlar ve Türkiye'nin sınırları sorununu temel ilkelerinin çözümüyle uğraştı. 1922 yılı aralık ortasından 1923 ocak ayı ortasına kadar, ekonomik ve malî sorunların ayrıntılarıyla uğraşan konfe-

30 a.g.e., s. 237 (Rusça'dan çevrildi./ç.n.)

31 V. İ. Lenin, *Gaag'daki Delege Kurulunun Görevleri Sorununa İlişkin Değiniler*, cilt 45, s. 321 (Rus.)

32 G. V. Çiçerin, *Makaleler ve Söylevler...*, s. 246. (Rus.)

ransın üzerinde bir de sürekli olarak Musul sorununun görüntüsü dolaştı.[33]

Konferans çalışmaları süresince pek çok sorun üzerinde, özellikle Türkiye'nin sınırları, Boğazların statüsü, Musul sorunu, kapitülasyonlar ve devlet borcu konularında, Lozan'daki görüşmelerin kesilmesine yol açacak nitelikte görüş ayrılıkları ortaya çıktı.

Türkiye'nin sınırları konusunda tartışma

Türkiye'nin batı sınırları sorunu savaş alanında fiilen çözümlenmişti. İtilaf Devletleri 24 eylül 1922 tarihli notalarında, Meriç Nehri'ne kadar Doğu Trakya'yı Türkiye'yi geri vermeyi kabul etmişlerdi. Mudanya Antlaşması gereğince Yunanistan, buradaki askerî birliklerini boşalttı. Lozan Konferansı'nda ise Türkiye ile Yunanistan arasındaki sınır çizgisinin belirlenmesi görüşülmekteydi. Türk delege kurulu, Türkiye ve Bulgaristan arasındaki 1913 İstanbul Antlaşması'yla belirlenen sınır çizgisinin yenilenmesi, Türkiye'ye Edime'yle birlikte Karaağaç'ın[34] verilmesini ve Batı Trakya'da halk oyuna başvurulmasını istiyordu.[35]

Türklerin isteklerine sadece Yunanistan değil, İtilaf Devletleri de karşı çıktılar. Bu sorunun ayrıntılı olarak incelenmesi için Fransız Generali Weygand başkanlığında bir komisyon kuruldu. Komisyonda ayrıca, Bulgaristan'ın Ege Denizi'nde kendisine bir çıkış verilmesi isteği de incelenecekti. Komisyonda ve alt komisyonda Türk isteği üzerine sürekli görüşmelerden sonra, taraflar uzlaşamadılar. Özellikle Yugoslavya'nın, Türkiye ve Yunanistan arasındaki sınırın her iki yandan 30 kilometrelik alanının askerden arındırılması, Doğu Trakya ve İstanbul'da Türk askerlerinin sayısının 20 000'le sınırlandırılması önerisinin görüşülmesi sırasında büyük tartışmalar doğdu.

Yunanlıların Karaağaç'ı Türklere vermek istememeleri ve sınır çizgisinin Meriç Nehri üzerinden geçirilmesi konusu da ateşli tartışmalara yol açtı. Türkler, sınırın nehrin sağ kıyısından, Yunanlılar ise sol kıyısından geçirilmesini istiyorlardı. Ancak uzun tartış-

33 Aynı yerde.

34 Meriç Nehri'nin sağ kıyısında Adrianopolya banliyösü.

35 *Conférence de Lausanne...*, s. 14.

malardan sonra, sınır çizgisinin nehrin orta akıntısı üzerinde belirlenmesinde anlaşmaya varılabildi. Tüm olarak ise Türkiye'nin Avrupa sınırlarının belirlenmesi sorunu Lozan Konferansı'nın birinci oturumunda çözüme ulaşamadı.

Türkiye'nin Yunanistan'la kara sınırını saptayamayan komisyon, deniz sınırlarının gözden geçirilmesi sorununa geçti. Türkler, deniz sınırlarının, Anadolu kıyısı savunma gereklerinin gözden geçirilmesiyle saptanmasını; ve Türk sınırına yakın İmroz, Bozcaada ve Semadirek adalarının Türkiye'ye verilmesini istiyorlardı. Yunanistan'ın egemenliğinde bulunan diğer adalar ise, askerden arındırılmalı ve özerk yönetime sahip olmalılardı. İtilaf güçleri Türklerin isteklerini kabul etmediler ve konferansın ilk oturumunda bu sorun da çözümlenmeden kaldı.

Türkiye-Suriye sınırı, 20 ekim 1921 tarihli Fransız-Türk Antlaşması'yla belirlenmişti. Lozan Konferansı'nda Türk delegasyonu, İskenderun bölgesinde Türkiye-Suriye sınırının yeniden gözden geçirilmesini önerdilerse de, Fransızlar bu sorunun görüşülmesini kesinkes reddettiler.

Türkiye-Irak sınırının saptanması, sorunların en güç olanıydı. Musul sorunu üzerine Lord Curzon ile İsmet Paşa arasındaki özel görüşmeler olumlu sonuçlar vermeyince, bu sorun görüşülmek üzere arazi sorunları komisyonuna iletildi. Türk delege kurulu, komisyona Musul ilinin Türkiye'ye ait olduğunu kanıtlayan geniş bir muhtıra sundu. Bu muhtırada etnografi ve istatistik verilerine dayanılarak Musul ili alanında 1914 yılına kadar (267 000'den fazla Kürt, 147 000 Türk, 43 000 Arap ve 20 000 kadar Hıristiyan'dan oluşmak üzere) 503 000 kadar yerleşik nüfusun ve 170 000 göçebenin yaşamakta olduğu belirtiliyordu. Türk muhtırası Arapları 180 000'den fazla gösteren İngiliz istatistik verilerini çürütmekteydi. Muhtırada Musul ilinin Anadolu'yla tarihsel ve ekonomik bağları belirtiliyor, Anadolu'nun Selçuklularca ele geçirilişinden beri Musul'un Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanıyordu. Yine bu muhtırada İngiltere'nin Musul'u Irak sınırları içinde tutmak istemesinin etnografik, tarihsel ve kültürel düşüncelerle değil, sadece ve sadece askerî-siyasal ve ekonomik gerekçelerle dayatıldığı belirtilmekteydi. Daha sonra, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'nden Irak üzerinde aldığı mandanın, bu ülkeye Irak'ta keyfince hüküm sürmek ve bölgedeki petrol kaynaklarını salt kendi çıkarla-

rı doğrultusunda sömürmek hakkını verdiğine değiniliyordu. Musul'u Türkiye topraklarının bir parçası olarak gören muhtarıda sonuç olarak bu ilin Türkiye'ye geri verilmesi isteniyordu.[36]

İngilizlerin karşı muhtırası, Musul'un Türkiye'ye ait olduğu konusundaki kanıtları yalanlıyor ve bu ilin Türklere geri verilmesini kesin olarak reddediyordu. Lord Curzon ile İsmet Paşa arasındaki karşılıklı savaşım, konferansın ilk dönem oturumlarının sonuna kadar sürdü, fakat yine de bir anlaşmaya varılamadı. İngiliz ve Türk uzmanlarının kapalı kapılar arkasındaki görüşmeleri de istenilen sonucu vermedi. Musul konusunda görüşmelerin başarısızlığından sonra Curzon, bu sorunun Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine iletilmesinde ısrar etti. Önerisi Fransız ve İtalyan temsilcilerince desteklendi. Fakat Türkler Musul'da halk oyuna başvurulmasını istiyorlar ve Milletler Cemiyeti'nin hakemliğini reddediyorlardı.

Musul sorunu üzerinde İngiliz, Türk uzlaşmazlığının keskinleşmesine, Musul petrolü üzerinde emperyalistler arası rekabetin ciddî etkisi vardı. Bu petroller üzerinde İngilizlerden başka Amerikan, Fransız ve İtalyan emperyalistlerinin de çıkarları sözkonusuydu. Daha Birinci Dünya Savaşı öncesinde Musul petrollerini işletmede ayrıcalık antlaşmasına sahip olan Amerikan Chester kumpanyası, bu ayrıcalık haklarının yenilenmesi için Ankara'da görüşmelere başlamıştı. Aynı anda Ankara'da Amerikan Standart Oil kumpanyasının temsilcisi, demiryolunun her iki yanında 20 kilometrelik bir alanda petrol yataklarını işletme hakkıyla birlikte Musul ilinde demiryolu işletme ayrıcalığı elde etmek amacıyla görüşmeler yapmaktaydı.[37]

Türk hükûmeti Musul petrolünün işletme hakkı konusunda antlaşma yapma isteğini açıklamıştı. Türk hükûmetinin başkanı, *"Türkiye, Musul petrol kaynaklarını, mantıklı ve yasal koşullarla, bizi kendileriyle eşit haklara sahip sayan uluslara vermeye hazırdır"* demekteydi.[38]

Musul petrolünün işletilmesi konusunda Türk-Amerikan görüşmeleri İngiltere'nin Yakındoğu politikası üzerinde bir baskı öğesiydi. ABD, Standart Oil şirketinin petrol işletmeye katılımın-

36 Bkz. M. Cemil, *Lozan...*, cilt **2**, s. 218-219.

37 *Diplomasi Tarihi*, cilt III, s. 215. (Rus.)

38 *Kommunistiçeski İnternatsional*, 1923, no: 28-29, s. 7779 (Rus.)

daki payını artırmaya, Türkler ise İngilizleri Türk sorununda yumuşatmaya çalışıyorlardı. Lozan'da petrol konusunun açıkça konuşulmamış olmasına karşın, Musul sorunu fiilen Yakındoğu petrolü sorununa dönüştü.[39]

Uzun görüşmelerden sonra, uzlaştırıcı bir karara varıldı. Buna göre Musul sorunu konferans programından çıkarılıyor ve on ay içinde İngiltere ve Türkiye hükûmetlerinin görüşmesine bırakılıyordu. Eğer bu süre içinde antlaşma yapılmazsa, Musul sorunun çözümü Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine bırakılacaktı. İngiltere'nin ricası üzerine Milletler Cemiyeti komitesi, Musul sorununa ilişkin olarak bir komisyon atamayı kabul etti.

Fakat Musul petrolü üzerinde emperyalistlerarası savaşımdan, Türk delege kurulunca barış antlaşmasının diğer sorunlarına ilişkin olarak daha elverişli koşullar sağlayabilecek bir yolda gerektiğince yararlanılamadı. Musul sorununun konferans programından çıkarılması, İngiliz emperyalizminin çıkarınaydı ve bu ülkenin sadece konferansta değil, tümüyle Yakındoğu'da konumunu güçlendiriyordu.

Boğazların statüsü sorunu

Arazi sorunları komisyonunda ele alınan en çetin sorunlardan biri, Boğazların statüsüydü. Komisyon bu sorunun görüşülmesine, 4 aralık 1922'de Lozan'a Sovyet delegasyonun gelmesiyle başladı. Boğazlardaki düzenlemeye ilişkin Sovyet programı, bu sorunu kendi emperyalist çıkarları doğrultusunda çözmek isteyen emperyalistlerinkinden köklü olarak ayrılmaktaydı.

Sovyet programı daha Lozan Konferansı'nın açılışından önce V. İ. Lenin'ce açıklanmıştı. İngiliz gazete muhabiri M. Farbman'ın "Boğazlar sorununun çözümünde Rus programı nedir?" sorusuna Lenin şöyle karşılık vermişti: *"Bizim Boğazlara ilişkin programımız (şimdilik, kuşkusuz, aşağı yukarı) şunları içerir:*

Birincisi, Türkiye'nin ulusal isteklerinin yerine getirilmesi. Biz bunun, sadece ulusal bağımsızlığın çıkarlarının bir gereği olduğunu düşünmüyoruz. Başka ülkelerde sanmamki bulunabilecek olan bir ulusal

39 Lord Curzon, Musul petrol işletmesi Turkish Oil'in hissedarıydı ve bu bakımdan Musul petrolüyle kişisel olarak ilgiliydi.

topluluklar bolluğu içeren bir devlette, beş yıl süresince ulusal sorunu çözümleme deneyimiz bize tam anlamıyla kanıtlamıştır ki böyle durumlarda ulusların çıkarlarına biricik doğru yaklaşım bu çıkarların en büyük ölçüde karşılanması ve bu zeminde her türlü çatışkıyı dışlayan koşulların yaratılması olacaktır. Deneyimiz bize sarsılmaz bir biçimde kanıtlamıştır ki uzlaşmazlıklar zeminin ortadan kaldırılması, karşılıklı güvensizliğin yok edilmesi, şu ya da bu entrikaların ortadan kaldırılması, ancak çeşitli ulusların çıkarlarına büyük bir ilgi gösterilmekle sağlanır. Ve, özellikle, çeşitli dillerde konuşan işçi ve köylülerin güveni, onsuz halklar arasında ne barış ilişkileri, ne de çağdaş uygarlıkta değeri olan hiçbir şeyin birazcık olsun başarıyla gelişmesi kesinlikle sağlanamayacak olan bu güven de, yine ulusal çıkarlara gösterilecek büyük ilgiyle kazanılır.

İkincisi, bizim programımız barış ve savaş zamanlarında Boğazların tüm savaş gemilerine kapatılmasını içermektedir. Bu, tüm devletlerin sadece sınırları Boğazlara doğrudan doğruya bitişik olanların değil tüm diğer devletlerin, en yakın ve dolaysız ticarî çıkarlarının gereğidir. Edilgin sözlerin, konuşma ve güvencelerin ve bazen hatta savaşa karşı, barış için yeminlerin tüm dünyada olağanüstü derecede çok duyulduğunu; fakat barışı sağlamak yolunda gerçek adımlar, hatta en basit adımlar atmaya hazır olunmasıyla, devletlerin çoğunda ve özellikle de çağdaş uygar devletlerde olağanüstü derecede az karşılaşıldığını gözönünde bulundurmak gerekir. Biz, bu ve buna benzeyen sorunlarda, genel bildirimleri, görkemli vaatleri ve gösterişli formülleri olanak ölçüsünde az ve savaş tehlikesinin tam olarak ortadan kaldırılmasından söz edilmese bile gerçekten barışa götürecek en basit, en açık karar ve önlemleri ise olanak ölçüsünde çok görmek isterdik.

Üçüncüsü, bizim Boğazlara ilişkin programımız, ticarî deniz ulaşımı konusunda tam bir özgürlüğü içermektedir. Ve bir önceki söylediğimden sonra, bu noktayı açıklamak ve somutlamanın tam anlamıyla gereksiz olduğunu düşünüyorum."[40]

Böylece Boğazlar sorununun çözümüne ilişkin Sovyet programı, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını, Karadeniz devletlerinin güvenlik çıkarlarını yanıtlamış oluyor ve tüm devletlerin ticarî deniz ulaşımı özgürlüğünü sağlıyordu. Sovyet delege kurulu başkanı G. V. Çiçerin'in 4 aralık 1922'de konferansta okuduğu Boğazlar sorununa

40 V. İ. Lenin, *"Observer" ve "Manchester Guardian" Gazeteleri Muhabiri M. Farbman'la Görüşme*, cilt 45, s. 240-241.

ilişkin Sovyet hükûmeti bildirimi, Lenin programının[41] temelinde oluşturulmuştu.

Bildirimin temel amacı, Yakındoğu'da barışın kurulması ve pekiştirilmesiydi. Sovyet hükûmeti bu ödevin başarılması için, Boğaz'da Marmara Denizi'nde ve Dardanella'da (Çanakkale Boğazı) özgür ticarî deniz ulaşımının herhangi bir sınırlanma olmadan sağlanmasını ve bu bölgelerde barışçıl deniz ilişkilerinin kurulmasını kesin gerçeklilik olarak görüyordu. Bildirimde şöyle denilmekteydi: *"Karadeniz'de barışın korunması ve bu denizin kıyılarının güvenliği, tıpkı Yakındoğu'da barışın korunması ve İstanbul'un güvenliği sorunu gibi, sağlam güvencelere bağlanmalıdır. Bir başka deyişle, Dardanella ve Boğaz, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, Türkiye dışında tüm ülkelerin savaş ve silahlandırılmış gemileriyle savaş hava filolarına her zaman kapalı olmalıdır."*[42]

Boğazların savaş gemilerine ve uçaklara kapatılması, özellikle bu ilke, ticarî deniz ulaşımının güvencesini sağlamaktaydı. Türkiye'nin egemenliğine saygı duyan Sovyet delege kurulu, aynı zamanda kendi sınırları içinde Türk halkının egemenlik haklarının yeniden kurulması ve korunmasında ısrar ediyordu. Türkiye, bir saldırıdan korunmak amacıyla kıyılarını pekiştirmek ve silahlandırmak hakkına sahip olmalıydı.

Sovyet hükûmeti bildirimi, Sovyet devletinin egemenlik alanının güvencesini ve onun başka ülkelerle ekonomik ilişkilerinin özgürlüğünü de korumaktaydı. Sovyet Rusya'nın ekonomik yaşamı bakamından Boğazlar özellikle büyük önem taşımaktalardı. Zira, 1914 yılı öncesinde Rusya'nın tüm buğday ihracatının yüzde 70'i Karadeniz ve Azak Denizi limanları yoluyla yapılmaktaydı.[43]

Sovyet Karadenizi'nin güvenliğinin sağlanması, yaşamsal önemde bir sorundu. Rus Çarlığı'nın Yakındoğu'daki işgalci politikasını kararlılıkla yargılayan ve çarlık hükûmetinin İstanbul'un Rusya'ya verilmesine ilişkin tüm antlaşmalarını yok sayan Sovyet hükûmeti, doğal olarak Boğazlar sorununa ilişkin kararların kendi

41 G. V. Çiçerin şöyle yazıyor: *Lozan'da savunduğumuz program, Lenin'in kişisel olarak katılmasıyla görüşüldü ve kabul edildi. Bu onun uluslararası politikamıza son büyük katkısıydı.* (Bkz. G. V. Çiçerin, *Makaleler ve Söylevler*, s. 284.)

42 *İzvestiya*, 14.12.1922.

43 Bkz. Aynı yerde.

öz güvenliğine yönelmesine izin veremezdi. Boğazlara ilişkin Sovyet programı, 16 mart 1921 Sovyet-Türk Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın da ruhuna uygundu.

Boğazlar hakındaki bildirime uygun olarak, gemilerin Dardanella, Marmara Denizi ve Boğaz'dan geçişi için bir kurallar tasarısı hazırlanmıştı. 5 bölüm ve 22 maddeden oluşan bu tasarıyı Sovyet delege kurulu 18 aralık 1922'de sundu.

"Genel Savlar" başlağını taşıyan birinci bölümde, "Boğazlar" kavramıyla, Dardanella (Çanakkale Boğazı) Marmara Denizi, Boğaz (Bosfor) ile Boğazlara bitişik adaların (Semendirek, Gökçeada, Bozcaada, Limni ve küçük adalar grubu) ve bunun gibi Boğazlardaki su alanlarının anlaşıldığı belirtiliyordu. İkinci madde Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini onaylıyor; Semendirek ve Limni adalarının özerkliği belirtiliyordu.

İkinci bölüm, barış zamanında ve savaş zamanında Türkiye yansızken ve yine savaş zamanında Türkiye savaşta tarafken gemilerin Boğazlardan geçiş kurallarını içermekteydi. Bu kurallar, ticaret gemilerine gün ve gecenin herhangi bir saatinde Boğazlardan tam geçiş özgürlüğü ve bayrak ayrımı yapmaksızın sivil uçaklara da bu bölgelere üzerinden uçuş hakkı vermekteydi. Eskiden beri belirlenmiş ilke gereğince Boğazlar, denizaltı gemileri de içinde olmak üzere savaş gemilerine ve Türkiye filosu dışında tüm askerî filolara kapalı kabul ediliyor ve Boğazlar üzerinden Türk uçakları dışında tüm askerî uçakların uçuşu da yasaklanıyordu.

Üçüncü bölüm, yukarda belirtilen ilkelerin uygulanmasının denetimini ve Boğazların gerekli tüm araçlarla savunusunu Türkiye'ye veriyordu.

Teknik ilkeler değinen dördüncü bölüm, Boğazlardaki ticarî ulaşımın Türkiye'nin egemenliğine zarar vermeden sağlanması için, Türk delege kurulu başkanlığında bir uluslararası komisyonun kurulmasına izin veriyordu.

Beşinci bölüm, antlaşmayı yapan devletleri, yukarda belirtilen maddelerin kabulünden sonraki üç ay içinde, Karadeniz'i bu denizde kıyısı olan devletlerin kapalı denizi sayan bir uluslararası sözleşme imzalamakla yükümlüyordu.[44]

44 Y. V. Kıyuçnikov ve A. B. Sobanin, *En Yeni Zamanın Uluslararası Politikası...*, III. bölüm, I. fasikül, s. 220-223. (Rus.)

Böylece, Boğazlardaki düzenlemeye ilişkin Sovyet tasarısı, tüm dünyanın çıkarlarına; tüm halklar arasındaki ticarî, ekonomik ve kültür bağlarının çıkarlarına yanıt oluyor. Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini güvence altına alıyor ve bu koşullara bağlı olarak Boğazlar bölgesinin güvencesini sağlıyordu. Gemilerin Boğazlardan geçişine ilişkin kurallar tasarısına ek bildirimde Sovyet hükûmeti, yukardaki ilkelerin kabul edilmesi durumunda, Karadeniz'de kıyısı olan devletlere, kıyılarının güvenliğinin gerçekten sağlanması için karşılıklı güvenceleri belirlemek üzere bir konferans çağrısı önerisinde bulunmak yükümlülüğünü üstleniyordu.[45]

Boğazlardaki düzenleme konusunda İngiliz tasarısı ise tümüyle başka bir nitelik taşımaktaydı. Bu tasarı, savaş gemilerinin Boğazlardan özgürce geçişi sisteminin korunması ilkesi üzerine kurulmuştu. Tasarı, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında, gün ve gecenin herhangi bir saatinde, tüm ülkelerin savaş gemilerine Boğazlardan geçme ve savaş uçaklarına da bu bölgeler üzerinde uçma konusunda tam bir özgürlük tanıyordu.[46] Yine bu tasarı, Boğazlar bölgesinin yansızlaştırılmasını, Asya ve Avrupa kıyılarının ve İstanbul'un savunulması amaçlarıyla Türk hükûmetince kurulmuş tahkimatların sökülmesini ve İstanbul garnizonundaki asker ve subay sayısının 10 000 kişi olarak sınırlandırılmasını öngörmekteydi.

Boğazlara ilişkin İngiliz önerisi, doğrudan doğruya Sovyet devletine ve Yakındoğu'da sağlam bir barışın kurulmasına karşıydı ve Boğazlar İtilaf Devletleri'nin saldırı tasarıları için kullanma amacını güdüyordu. Bu tüzük önerisi Türkiye'nin ve diğer Karadeniz devletlerinin güvenliğini ve bağımsızlığını tehdit etmekteydi. Sovyet bildiriminde çok yerinde olarak belirtildiği üzere, İngiliz tasarısı, *"Yakındoğu'da ve tüm dünyada barış için bir engeldi."*[47]

Boğazlardaki düzenlemeye ilişkin İngiliz tasarısı Fransız emperyalistlerince desteklendi. Konuşmasında, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan özgürce geçişini sağlayan düzenlemenin ve Boğazlar bölgesinin askerden arındırılmasının haklılığını kanıtlamak için elinden gelen çabayı gösteren Barrère, böyle bir uy-

45 Bkz. Aynı yerde.

46 *Conférence de Lausanne...*, cilt I, s. 115.

47 *İzvestiya*, 14.12.1922.

gulamanın devletler arasında karşılıklı ilişkilerin iyiye doğru gitmesine ve sağlam bir barışın kurulmasına yardım edeceğini ileri sürmekteydi.[48]

İtalyan delegesi Garroni, İngiliz tasarısını tüm ülkeler için en kabul edilebilir çözüm yolu saydığını belirterek desteklerken, bu tasarının devletler arasındaki sürekli çatışmaları giderme olanağı verdiğini ileri sürüyordu.[49]

Romanya delegesi Duca, savaş gemilerinin de ticaret gemilerinin de Boğazlardan özgürce geçebilme ilkesinin kabul edilmesinde ısrar ederken, aynı zamanda Sovyet Rusya'ya da Karadeniz'de karşılıklı bir saldırmazlık ve silahsızlanma antlaşması yapmayı öneriyordu.[50]

Boğazlardaki düzenleme sorununa Japonya ve ABD temsilcileri özel bir ilgi göstermektelerdi. Japon delegesi, büyük devletlerden biri olmak, Akdeniz'de ticaret yapmak ve Karadeniz'de ticaretini geliştirme hakkına sahip olmak sıfatlarıyla ülkesinin Boğazlardaki statüyle çok ilgili bulunduğunu belirtti.[51]

Amerikan gözlemcisi Child, gün ve gecenin herhangi bir saatinde, tüm ülkelerin savaş ve ticaret gemilerinin hiçbir formalite, vergi ve gümrük resmi söz konusu olmadan Boğazlardan özgürce geçmeleri önerisini hararetle destekliyordu.[52]

Bulgar delegesi Stambulski, ticaret gemilerinin barış ve savaş zamanlarında özgürce geçmeleri ve Boğazların denetimi için uluslararası bir komisyon kurulmasını istiyordu. Yugoslav temsilci Ninçiç'ten de böyle bir istek geldi.[53]

8 aralık 1922'de Türk delege kurulu, konferansa katılanlara, Boğazlar konusunda kendi antlaşma tasarısını sundu.[54] Bu tasarı, Boğazların ticaret gemileri geçişine açılmasını ve Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğinin savunulmasını öngörmekteydi.

48 *Conférence de Lausanne*..., cilt I, s. 120.
49 a.g.e., s. 121.
50 a.g.e.
51 a.g.e., s. 122.
52 a.g.e., s. 130.
53 a.g.e., s. 122-123.
54 Komisyonun ilk oturumlarında Türk delege kurulu, Boğazlara ilişkin Türk programını açıklamaktan kaçınmıştı.

Türkiye, İstanbul'un Boğazların ve Marmara Denizi'nin güvenliğinin karadan ve denizden her türlü beklenmedik olaya karşı tüm devletlerce güvence altına alınmasını ve Karadeniz'de savaş gemilerinin bulundurulmasının yasaklanmasını istiyordu. Türkiye, Boğazlar bölgesinin askerden arındırılmasına karşıydı ve Ege Denizi'ndeki adalarda Yunan donanmasının bulunmasına itiraz ediyordu.[55]

Böylece, konferansta görüşülmek üzere Boğazlar konusunda üç antlaşma tasarısı sunulmuş olmaktaydı. Sovyet tasarısı konferansa katılanlardan destek bulmadı. Sovyet tasarısına karşı yaptığı konuşmada Lord Curzon, Sovyet Rusya'yı diğer Karadeniz ülkelerine karşı saldırganlıkla suçlayarak, Sovyet tasarısının Karadeniz'de Rus hegemonyasını pekiştirmek ve Boğazlarda Türkiye'nin bekçiliği altında bu denizi bir Rus gölüne dönüştürmek amacına yönelik olduğunu ileri sürdü.[56]

G. V. Çiçerin'le konuşmasında da Lord Curzon, *"İngiltere için Karadeniz'in bir Rus gölüne dönüştürülmesini kabul etmek olanak dışıdır."*[57] diye düşüncesini yeniden belirtti. Kendi görüş açısını savunurken Curzon şöyle demekteydi: *sorunun can alıcı noktası, yaşadığımız şu dönemde insanlığın, deniz ulaşımına gittikçe daha çok özgürlük vermek, denizlerden ve boğazlardan vb geçişe daha çok özgürlük tanımak çabasında olmasıdır."*[58] Sovyet delege kurulu başkanı G. V. Çiçerin, Curzon'un kanıtlarına karşı çıkarken şöyle demekteydi: *"Bay başkanı dinlerken, açıklamasındaki temel düşüncenin Rusya'ya karşı yönelmiş bir sistem yaratmak olduğu izlenimini edindim. Biz size barış önerisinde bulunurken, siz bize karşı savaşı sonsuza kadar sürdürmek amacındasınız. Rusya yeni bir dönemin başlangıcındadır ve biz bu döneme çevremizde sağlam barış koşulları yaratarak girmek istiyoruz; üstelik siz, bizi savaşmaya zorlayan koşullara itmek isterken."*[59]

Sovyet Rusya ile İtilaf Devletleri'nin konumları arasındaki ayrılıklar derin ve ilkeseldi. Bu ayrılıklar fiilen bu ülkelerdeki siyasal rejimlerin niteliğinden ve dış politikalarının farkından doğuyordu.

55 *Conférence de Lausanne...*, cilt I, s. 133.
56 a.g.e.
57 *SSCB Dış Politika Belgeleri*, cilt VI, s. 89 (Rus.)
58 Aynı yerde, s. 105.
59 *NKİD'nin SSCB 1923 Yılı II. Kurultayı'na Yıllık Raporu*, s. 18. (Rus.)

Bu bakımdan herhangi bir uzlaşmaya varılması sözkonusu olamazdı. Daha Lozan Konferansı öncesinde İngiltere, Sovyet Rusya'yla Türkiye'nin arasını açmak niyetiyle, Sovyet hükûmetiyle Türk sorunu üzerinde görüşmelerde bulunmak istemişti. Fakat Sovyet hükûmeti, Türkiye'nin arkasında hiçbir görüşmeye girmeyeceğini kesinlikle bildirmişti.[60]

Bu bakımdan, Boğazlar sorunu üzerine görüşmelerin Türkiye'nin ve Karadeniz devletlerinin ulusal çıkarlarını savunan G. V. Çiçerin'le Avrupa emperyalist devletlerinin ve ABD'nin çıkarlarını savunan Curzon arasında siyasal bir düelloya dönüşmesi rastlantısal değildi. Malî-ekonomik sorunlara ilişkin olarak tazminat almak isteyen Türkiye'nin ise, kendi tasarısını direşkenlikle savunmayacağı ve Boğazlar'daki düzenleme konusundaki İngiliz önerisine razı olacağı çok geçmeden anlaşıldı. G. V. Çiçerin: *"Türkiye, Boğazların açılmasına ilişkin olarak sadece bazı yumuşamalar elde etmek istiyordu* -diye yazmaktaydı.- *Sorunun esasında ise Mustafa Kemal Paşa, daha önceden Batı devletleriyle konferans öncesindeki görüşmelerde kendini bağlamıştı. Ve daha eylül başlangıcında, Mustafa Kemal Paşa'nın bir gazete görüşmesinde, bu anlamda kesin bildirimler buluyoruz."*[61]

Türkiye, sağcı çevrelerin Boğazlar sorunu konusundaki teslimiyetçilikleri, Sovyet Transkafkasya Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki Kars Antlaşması ve Sovyet Ukrayna ile Türkiye arasındaki Ankara Antlaşması'yla da onaylanan Sovyet-Türk Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın IV. maddesinin bozulması demekti. Sonuçta bu, Sovyet Cumhuriyetlerinin ve bizzat Türkiye'nin çıkarlarına aykırı bir uzlaşmaydı.

Sovyet delege kurulu İsmet Paşa'yı, *... savaş gemilerine izin verilmesinin Sovyet Rusya'ya karşı düşmanca bir işlem olduğu ve İtilaf'ın Türkiye'yi kazandığı zaferlerin yemişlerinden yoksun kıldığı"* konusunda önceden uyarmıştı.[62]

Yakındoğu'da sağlam bir barış kurulmasını sağlayabilmek için Sovyet delege kurulu, İtilaf Devletleri'nin saldırgan planlarını bir bir açığa çıkarmayı sürdürüyordu. 30 aralık 1922'de G. V. Çiçerin, Doğu sorununa ilişkin Sovyet muhtırasını okudu. Bu muhtıra-

60 S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, s. 192. (Rus.)

61 G. V. Çiçerin, *Makaleler ve Söylevler...*, s. 247 (Rus.)

62 *SSCB Dış Politika Belgeleri*, cilt VI, s. 112. (Rus.)

da, Yakındoğu'da uzun ve sağlam bir barış kurulabilmesinin başlıca ilkeleri yer almaktaydı.

10 ağustos 1920'de büyük devletlerce padişaha dayatılan Sevr Antlaşması koşullarının incelendiği muhtırada, bu antlaşmanın Türkiye'den son siyasal ve ekonomik bağımsızlık kalıntılarını da aldığı ve eski emperyalist, fetihçi politikanın başarıyla taçlandırıldığı belirtiliyordu. Sovyet muhtırasında, geçmişin ağır derslerine karşın Lozan Konferansı'nda büyük devletlerin eski yıkıcı politikayı uygulamayı sürdürdükleri ve Türkiye'de sahip oldukları ayrıcalık ve tekelleri korumak istedikleri saptanarak şöyle deniliyordu: *"Türkiye ile diğer devletler arasındaki barış, eğer bu devletler Türk halkının kendi kendini yönetmeye yetenekli olmadığı ve emperyalist devletlerin vesayetine boyun eğmek zorunda olduğu gibi bir düşünceden vazgeçmiş olsalardı, çok kısa zamanda gerçekleşecek bir olgu olurdu."*[63]

Sovyet muhtırası, Türkiye'nin, kendi ekonomik, yargı ve malî kurumlarının tam yetkili yöneticisi olarak tanınmasını; mahkemeler, emisyon devlet tekelleri, gümrük resimleri ve yabancıların durumlarına ilişkin her konuda tüm diğer halklar gibi hareket özgürlüğüne sahip olmasını istiyordu. Muhtıra, Lozan'da toplanmış irili ufaklı devletler blokunun baskısı altında eşitlik ilkesine aykırı olarak Türkiye'den koparılmış her türlü uzlaşmanın hukuksal ve ahlaksal bakımdan geçersiz olduğunu önceden bildirmekteydi.

Türkiye'nin sınırları sorununda muhtıra, Türk nüfusunun çoğunluk oluşturduğu toprakları talep eden Ulusal Ant'ı desteklemekteydi. Muhtırada, tüm dünyada barışın çıkarları için, emperyalist devletlerin Sevr Antlaşması'yla Müslüman ülkelere dayattıkları tüm açık ya da gizli işgal ve gasptan el çekmeleri gerektiği belirtiliyordu.[64]

Sovyet muhtırası sadece Yakındoğu halkları için sağlam ve uzun bir barış kurulması bakımından değil, dünyanın paylaşılması amacıyla patlayacak yeni bir dünya savaşı tehdidine karşı çıkan Avrupa halkları için de büyük önem taşımaktaydı.

Daha VTSİK'nin 31 ekim 1922 tarihindeki IV. kurultayındaki

63 Aynı yerde, s. 130.

64 Muhtıranın tam metni için bkz. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, cilt VI., s. 123-133. (Rus.)

konuşmasında, Sovyet diplomatlarının Lozan Konferansı'na katılmamalarına değinerek, V. İ. Lenin şöyle diyordu: *"Diplomatlarımızın gerekeni yapacaklarına, Rus SFSC ile birlikte tüm federal cumhuriyetlerin çıkarlarını orada savunmayı başaracağımıza inanıyorum. Hiç değilse halk yığınları önünde, engel nerede olduğunu, ne olduğunu, bizim yasal isteklerimize ve yönelişlerimize ve sadece bizim değil, Boğazlar sorunuyla ilgili tüm devletlerinkilere bu engelin ne ölçüde karşı olduğunu açıklıkla ortaya çıkarmayı başaracağız."*[65]

Emperyalist politikalarının dünya kamuoyu önünde tartışılmasından tedirgin olan İtilaf Devletleri, Boğazlardaki düzenlemeyle ilgili görüşmelerin bir an önce bildirilmesinde acele ediyorlardı. Anlaşmanın son biçimini alması için bir uzmanlar komisyonu oluşturuldu ve "ultimatomlar ve savaş tehditleri"nin yardımıyla[66] bu komisyonda, savaş gemilerinin Boğazlardan geçebilmesi konusunda Türkiye'nin rızasının alınması başarıldı. Askerî-teknik sorunların sadece İtilaf Devletleri'ni ve Türkiye'yi ilgilendirdiği gerekçesiyle Sovyet temsilcileri, uzmanlar komisyonuna alınmadı.

Sovyet delege kurulu, Boğazlar sorununun tek yönlü çözümüne karşı çıktı ve bu konudaki bildirisinde şunları belirtti: *"... salt kendi egemenliklerinin çıkarlarını hesaplayan büyük devletlerin uyguladıkları eski yöntemler, konferans gündemindeki en önemli sorunlardan birinin, Boğazlar sorununun görüşülmesi sırasında kendini en kesin biçimiyle gösterdi. Türkiye, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın, yani bu sorunla en büyük ölçüde ilgili Karadeniz devletlerinin sürekli protestolarına karşın bu sorun, salt gelecekte Boğazlardan Karadeniz devletlerine karşı savaş harekâtlarında üs olarak yararlanmak isteyen devletlerin çıkarına yarayacak biçimde çözüldü."*[67]

Konferans başkanlığına yöneltilmiş (7-13 ve 20 ocak 1923 tarihli) daha sonraki notalarında da Sovyet delege kurulu, Batı ülkelerinin Türkiye'yle ayrıca görüşmeler yapmasına ısrarla karşı çıkmayı sürdürdü. Boğazlardaki düzenleme konusunda Türk delege kuruluyla uzlaşmış son antlaşma bildirildiğinde ise, Boğazlar komisyonunun 1 şubat 1923 tarihli sekizinci oturumunda okunan bil-

65 V. İ. Lenin, *VTSİK 31 Ekim 1922 IX. Dönem IV. Oturumu Söylevi*, cilt 45, s. 246. *(Rus.)

66 *SSCB Dış Politikası Belgeler Kitabı*, cilt II, s. 714. (Rus.)

67 *SSCB Dış Politikası Belgeler Kitabı*, cilt VI, s. 130. (Rus.)

diriminde Sovyet delege kurulu, Boğazlar konusundaki İngiliz tasarısının Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın güvenliğini ve yaşamsal önemde çıkarlarını tehdit ettiğini, bu tasarının Yakındoğu'da ve Karadeniz'de sağlam bir barışın kurulmasını anlamsız kıldığını bildiriyordu. 16 mart 1921 Sovyet-Türk Antlaşması'nın I. maddesine dayanarakSovyet delege kurulu...[68] " *Rusya, Ukrayna ve Gürcistan olmadan imzalanacak antlaşmanın hiçbir bağlayıcılığı olmayacağını ve arkasında tam bir hareket özgürlüğünü bulunduracağını*" bildirdi.[69]

Sonuç olarak İtilaf Devletleri, Boğazlardaki düzenleme antlaşmasında, fiilen, ufak tefek değişikliklerle barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da bayrak farkı ve zaman gözetmeksizin tüm ticaret ve savaş gemilerine Boğazlardan geçiş özgürlüğü, sivil ve askerî uçaklara da Boğazlar üzerinde uçuş hakkı veren Sevr Antlaşması'ndaki koşulları korumayı başardılar. Boğazlardan geçişin güvencesi için Boğazları İtilaf Devletleri adına yöneten bir uluslararası komisyon örgütlendi. Lozan Antlaşması'na göre, Dardanella, Marmara Denizi ve Bosfor'dan geçit ve geçiş, bu bölgede barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da uçakların uçuş özgürlüğü ilkesi ilan edildi. Uluslararası Boğazlar Komisyonu bir Türk temsilcisinin başkanlığında çalışacaktı.[70]

Kapitülasyonlar sistemi

Kapitülasyon sistemi emperyalistlerin Doğu halkları üzerindeki baskı ve zulmünün en kaba biçimlerinden biriydi. Türkiye'de kapitülasyonlar başlangıçta salt Türk sultanlarının yabancı tüccarlara Osmanlı İmparatorluğu egemenlik alanlarında engelsiz ticaret yapabilmeleri için armağan ettikleri özel bağışıklıklar ya da belgelerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün doruğunda olduğu XVI. yüzyılda kapitülasyonlar hukuksal bir güçten yoksundu. Gerektiğinde padişahlar, kendi armağanları olan bağışıklıkları kaldırabilirlerdi. Fakat imparatorluğunun çözülme ve çöküş döne-

68 Antlaşmanın I. maddesi şöyleydi: "Antlaşmayı yapan yanlardan her biri, diğer yana zorla kabul ettirilmek istenen hiçbir barış antlaşmasını ve hiçbir uluslararası sözleşmeyi ilke olarak kabul etmemeyi yükümlenir."

69 *SSCB Dış Politika Belgeleri*, cilt VI, s. 178. (Rus.)

70 Bkz. *Sevr Barış Antlaşması ve Lozan'da İmzalanan Sözleşmeler*, s. 19-23, 190-198. (Rus.)

minde büyük devletler, kendi uyrukları için özel bir ayrıcalıklar sistemi oluşturarak kapitülasyonları anlaşma yükümlülüklerine çevirdiler.

Bu ayrıcalıkların en ağırlık taşıyanı, yabancı uyrukluların Türk mahkemelerinde yargılanamazlıklarıydı. Yabancıların mahkemelik işleri, işledikleri suçun niteliğinden bağımsız olarak kendi ülkelerinin elçilik mahkemelerinde görülüyordu. Türk uyrukluların yabancılarla mahkemelik işleri ise, Türk mahkemelerinde görülmekteydi. Fakat elçilik çevirmeninin (dragoman) mahkemede bulunması zorunluluğu vardı. Bu kişinin tüm kovuşturma işlemlerinden bilgili olması, sorgulama sırasında orada bulunması ve mahkeme kararını imzalaması gerekmekteydi. Dragoman yoksa, Türk yetkilileri, cinayet işlemiş olmaları durumunda bile yabancıları yakalamak ve tututlamak hakkına sahip değillerdi. Cinayet suçundan hüküm giymiş yabancılar, mahkûmiyet sürelerini kendi devletlerinin tutuk evlerinde geçiriyorlardı.

Yabancıların davalarının askerî mahkemelerde görülmeleri durumunda bile dragomanın bulunması zorunluydu. Davaları şeriat (din) mahkemelerinde görülen yabancılar ise, mahkeme önüne büsbütün çıkmama hakkına sahiptiler. Türk kovuşturma makamlarının yetkilileri ve polisler, dragoman bulunmadan yabancılara ait ev, dükkân, otel ve işletmelere uğrama ve araştırma yapma hakkına sahip değillerdi.

Hukuksal bağışıklıklar dışında büyük devletlerin uyrukları başka ayrıcalıklardan da yararlanmaktalardı. Taşınmaz mallar vergisi dışında vergi yükümlülükleri yoktu ve yurtdışından getirdikleri mallar için de malın değerinin yüzde 8'inden fazla gümrük ödemiyorlardı. Yabancıların olan okullar, hastaneler, manastırlar ve kiliseler, kutsal yerler sayılmaktaydı ve Türk memurlarının buralara girmeleri şiddetle yasaklanmıştı. Bu binalar taşınmaz mallar vergisi yükümlülüğü dışındaydılar ve bunlar için yurtdışından getirilen mallardan da gümrük alınmıyordu. Büyük devletlerin elçi ve konsoloslarının Türkiye'de özel koruyucuları, postaneleri, hapishaneleri ve rıhtımları vardı.[71]

Hemen hemen bir yüzyıl boyunca büyük devletler bu ayrıcalıklarını kıskançlıkla korumuşlar; Türkler ne zaman kapitülasyon-

71 M. Cemil, *Lozan...*, cilt II, s. 44-45

ların kaldırılması sorununu gündeme getirmişlerse, tek bir cephe olarak Türk önerilerinin karşısına çıkmışlardı. 1914 yılında Jön Türkler, kapitülasyonların kaldırıldığını bildirdiklerinde, büyük devletler bu işlemin yasallığını kabul etmediler ve Türkiye'nin 1918'de savaştan çıkışından sonra ayrıcalıklarına hemen yeniden işlerlik kazandırdılar. Müdahalecilerin bozguna uğratılmasından sonra Kemalistler, kapitülasyonların Türk devletinin egemenliğiyle bağdaşmazlığını bildirerek kaldırılmalarını istediler. Bu bakımdan kapitülasyonlar sisteminin görüşülmesi şiddetli tartışmalara yol açmakla kalmadı, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasının da nedenlerinden biri oldu.

Yabancıların ve ulusal azınlıkların hukuksal durumlarıyla ilgili komisyonun kapitülasyonlar sistemi sorununun görüşüldüğü ilk oturumu, Batı ülkeleri iş çevrelerinin çok sayıda temsilcilerinin de katılmasıyla, 2 aralık 1922'de açıldı. Komisyon başkanı İtalyan delegesi Garroni, yaptığı konuşmada, kendi deyimiyle bağımsız bir devletin egemenlik haklarını zedeleyen kapitülasyonlar sisteminin kaldırılmasına karşı çıkmadı. Fakat Garroni bununla birlikte, yabancıların yüzyıllar boyunca elde ettikleri bu hakların; sermayeleri, varlıkları ve kişiliklerinin savunulması ve ayrıca Türkiye'ye yeni bir sermaye akımını sağlayacak koşulların yaratılması bakımından korunması yönünde görüş belirtti. Konuşmasının sonunda Garroni, kapitülasyonlar sisteminin bir güvenceler sistemiyle değiştirilmesini önerdi.[72]

Garroni'nin önerisini destekleyen Fransız delegesi Barrère, güvenceler sisteminin sözde yeni çağın gereklerini karşıladığını ve Türkiye'deki yabancıların çıkarlarına uyduğunu özellikle vurguladı.[73]

İngiliz temsilcisi Curzon, konuşmasında kapitülasyonlar sisteminin oluşmasının uzun bir tarihsel dökümünü yaparak, delegeleri Türkiye'nin karşılıklı yükümlülükleri tek yanlı bir işlemle kaldırmaya hukuksal bakımdan hakkı olmadığını inandırmaya çalıştı. "Kapitülasyonlar" teriminin kaldırılmasını kabul eden Curzon, bunların güvenceler biçiminde korunmasını istedi.[74]

72 *Conférence de Lausanne...*, cilt I, s. 442-443.
73 a.g.e., s. 444.
74 a.g.e., s. 445.

Bu sorunun görüşülmesine etkin olarak katılan Amerikan gözlemcisi Childe, kapitülasyonların güvencelerle değiştirilmesine razı olmadı ve kapitülasyonların, yani yabancıların Türkiye'de yüzyıllardır yararlandıkları ayrıcalıkların korunmasında ısrar etti.[75]

Japonya temsilcisi Hayaşi konuşmasında Türkleri kapitülasyonların kaldırılmasında bir geçiş basamağı olarak güvenceler sistemini getirmek isteyen devletlerin önerileriyle uzlaşmaları gerekliliğine inandırmaya çalıştı. Hayaşi konuşmasında: *"Japonya'nın kapitülasyonlardan kurtuluşu için 20 yıl gerekmiştir. Bu bakımdan Türklerin bir geçiş evresiyle uzlaşmaları gerekir"* dedi.[76]

Türk delege kurulu, İtilaf Devletleri'nin güvenceler sistemi kurulması yolundaki önerilerini kesinlikle reddetti ve kapitülasyonların tümüyle kaldırılmasını istedi. İsmet Paşa: *"Türkiye, güvenceler biçiminde yeni bir kapitülasyonlar sistemi kurulmasına asla razı değildir"* dedi.[77]

Türk delege kurulu bundan başka, Türk yargı organlarının uluslararası Gaag mahkemesinin tavsiyesiyle Avrupalı hukukçularla doldurulması yolundaki İtilaf önerisinin görüşülmesini de reddetti.[78] Türkiye İtilaf Devletleri'ne, bu devletlerin uyuklarının Türk yasaları uyarınca Türk yurttaşlarıyla eşit koşullarda mal ve sermayelerinin ve kişilik dokunulmazlıklarının korunacağı konusunda güvence verdi. Kapitülasyonlar yerine önerilen güvenceler sisteminin kabul edilmeyişine bağlı olarak Batı'nın Türkiye'yle ticarî-malî ilişkilerinin ister istemez kesileceği yolundaki tehdide karşılık olarak da Türk delege kurulu, ticarî ve malî sorunların Türkiye ve ilgili devletler arasında karşılıklı çıkarlara uygun ve eşit koşullardan antlaşmalarla düzenlenmesi önerisinde bulundular.

Kapitülasyonlar konusunda Türklerin takındığı kesin tavır, uzun tartışmalardan sonra İtilaf güçlerini kapitülasyonlardan ilke olarak vazgeçmek zorunda bıraktı. Böylece, Türk halkının müda-

75 a.g.e.

76 a.g.e.

77 a.g.e., s. 446.

78 Bu önerinin kabul edilmemesinden sonra İtilaf Devletleri (ikisi Türk üçü yabancı olmak üzere) beş hukukçunun oluşturduğu özel bir komisyon kurulmasını önerdiler. Bu komisyon, Türk yargı organlarınca seçilecek adayların listesini hazırlayacaktı. Fakat Türkler bu önerinin de görüşülmesini reddettiler.

haleciler üzerinde kazandığı zaferin sonucunde emperyalist devletler, kapitülasyonlar sistemiyle yararlandıkları hukuksal ve ekonomik ayrıcalıklardan vazgeçmek zorunda kaldılar.

Malî-ekonomik sorunlar

Türkiye üzerindeki malî denetimin sürmesinde, herkesten çok çıkarı bulunan Fransız delegelerinin ödün vermemeleri yüzünden, antlaşmanın malî-ekonomik hükümlerinin hazırlanması Lozan'da çok uzun bir zaman ve büyük çabalar gerektirdi. Sevr Antlaşması'na göre Türkiye, kendi maliyesini yönetmek hakkından yoksun kılınmıştı. Bu antlaşmaya göre kurulmuş olup İngiltere, Fransa ve İtalya delegelerinin oluşturduğu Türkiye temsilcisinin ise salt bir danışma oyuna sahip bulunduğu malî komisyon, Türkiye'nin maliyesini tümüyle elinde tutmaktaydı. Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletleri, Türkiye'nin malî uyduluk durumunu sürdürmek çabasındalardı. Bu bakımdan malî-ekonomik komisyon oturumlarında, antlaşmanın malî-ekonomik maddelerinin görüşülmesi sık sık keskin çatışmalara dönüşüyor, ilerleyemiyordu.

Malî-ekonomik sorunların çeşitli ve farklı noktalarını ayrıntılı olarak görüşmek için beş tane alt komisyon kurulmuştu. Bunlardan birincisi, dış devlet borçlarına[79] ve onarımlara ilişkindi. İkinci alt komisyon, haberleşme ve ulaşım, üçüncüsü gümrük ve ticaret sistemi, dördüncüsü savaş yılları ve işgal dönemindeki ekonomik sorunlar, beşincisi sağlık sorunlarına ilişkin olarak kurulmuşlardı.

İşgal masrafları ve onarımların ödenmesiyle dış devlet borçları sorunlarının görüşülmesi sırasında büyük tartışmalar çıktı. Ulusal kurtuluş devriminin zaferine karşın Türk halkı ülkeyi emperyalist kulluk altında tutan padişah yönetimi borçlarından kurtulamadı.

Türk hükûmeti daha 1920 yılında padişahlığın borç yükümlülüklerini kabul etmişti. 1920 bütçesinde bu borçların faizi olarak 7 680 kâğıt lira ödenmesi planlanmış, 1921 nisanında ilk ödeme, 1922 temmuzunda ikinci ödeme yapılmıştı.

79 Türkiye'nin dış borçları XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun malî iflas döneminde birikmişti. 1854 yılından başlayarak Osmanlı İmparatorluğu, açığını Batı Avrupa ülkelerinden aldığı borçlarla kapatmak zorunda kalmıştı.

Bu bakımdan Lozan Konferansı'ndaki görüşmeler, borçların genel miktarının saptanması ve 1912-1913 yılları Balkan Savaşları ve 1914-1918 yılları Birinci Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan tüm devletler arasında paylaştırılmasına ilişkindi.

İtilaf Devletleri'nin malî uzmanlarınca yapılan hesaba göre 1 kasım 1914'te dış borçların genel toplamı 143 milyon altın Türk lirasını aşmaktaydı. Kısa bir tartışmadan sonra taraflar bu borcun Türkiye ile 1913 Londra Antlaşması'na göre kendi yararlarına Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış bulunan devletler ve Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra onun Asya topraklarında kurulan devletler arasında bölüştürülmesi konusunda uzlaştılar.

Borç faizlerinin yıllık ödenmesi sorunu üzerinde büyük tartışmalar doğdu. Fransa, yıllık ödemelerin altın Frank olarak ödenmesini istiyordu. Türk delege kurulu buna kesinlikle karşı çıktı. İsmet Paşa, borç faizleri ancak kâğıt frankla ödenecekse görüşmeleri sürdürebileceğini bildirdi. Bu iki ödeme tarzı arasındaki fark çok önemliydi. Türkiye her yıl 9,5 milyon lira kadar borç faizi ödemekteydi. Banknot borsasına göre bu miktar 100 milyon frank[80] tutmakta, frankın altın borsasına göre ise 220 milyon franka ulaşmaktaydı.[81] Böylelikle, faizlerin altın frankla ödenmesi durumunda Türkiye, 9,5 milyon lira yerine 28-30 milyon, yani devlet bütçesinin üçte birini ödemek zorunda olacaktı.

Ödemelerin kâğıt frankla yapılmasını kabul eden Türk delege kurulu, frankın 1922 borsa değerinin 10 yıl için sabitleştirilmesini istiyordu. Bu durumda Türkiye'nin alacaklıları, savaş öncesi geliriyle karşılaştırıldığında, 195 milyon lira yitirmiş oluyorlardı. Faizlerin ödenmesi konusundaki görüşmeler çıkmaza girdi. İtilaf Devletleri Türklerin isteklerini fantastik ve gerçekleşemez buluyorlardı.

Genel toplam 289 milyon altın lira olan savaş dönemi borçlarının ödenmesi sorunu üzerinde de ciddî tartışmalar doğdu. İtilaf delegeleri bu borcu tümüyle ve sadece Türkiye'nin sırtına yüklemek istiyorlar, Türkler ise tersine savaş dönemi borçlarının Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 yılı sınırlarının tümü içindeki ülkeler arasında bölüştürülmesine ısrarla direniyorlardı.

80 1922 yılında 1 kâğıt lira, 10,5 kâğıt frank karşılığıydı.
81 Bir altın lira 23 altın frank karşılığıydı.

İtilaf işgal birliklerinin 30 ekim 1918'den sonraki harcamalarına ilişkin borçların ödenmesi sorununun görüşülmesi daha da büyük tartışmalara yol açtı. Bu borcun genel miktarı İtilaf'ça 50 milyon altın lira olarak belirlenmişti. Türkiye işgal masraflarını ödemeyi reddediyor, tersine işgal birliklerinin Türk yurttaşlarına verdikleri zararların ödenmesini istiyorlardı.

Bundan başka İtilaf Devletleri uyruklarının ve çeşitli şirketlerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında uğradıkları zararların ödenmesi sorunu üzerinde de ciddî tartışmalar doğdu. Bu zararların genel toplamı 65 milyon altın lira olarak belirlenmişti. Türkiye ilke olarak özel kişi ve kurumlara zararlarını ödemeyi kabul ediyor, fakat kesinleştirilmelerinden sonra bu borçların sadece Türkiye'ye yüklenmemesini, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm egemenlik alanına bölüştürülmesini istiyorlardı. Uzun tartışmalardan sonra İtilaf Devletleri'nin temsilcileri Türkiye'nin kendi borcunu önce 45, daha sonra 15 milyon altın liraya indirdiler. Bu miktar 37 yıl süresince ödenecekti. Fakat Türkiye daha sonra bu ödemeyi kesin olarak reddetti ve sorun çözümlenmeden kaldı.

Öte yandan Türk delege kurulu da Yunanistan'ın Türkiye'ye 4 milyon altın lira onarım bedeli ödemesini, İtilaf ordularının İstanbul ve Kilikya'da Türk yurttaşlarına verdikleri zararlar içinde İtilaf Devletleri'nin 2 milyar altın frank ödemelerini istemekteydi. Böylece malî-ekonomik sorunlar üzerinde doğan görüş ayrılıkları sonuçta Lozan Konferansı çalışmalarının kesintiye uğramasına yol açtı. Malî sorunların yanı sıra kapitülasyonlar ve ulusal azınlıkların durumuna ilişkin, yani Türk delegelerinin üzerinde görüşmek istemedikleri sorunlar da kesin çözüme ulaşmamıştı.

Gündemin pek çok noktalarında uzlaşmaya varılmamış olmakla birlikte Fransa'nın uysallığından kaygılanan Lord Curzon, Lozan görüşmelerini zorlamaya başladı. 31 ocak 1923'te İtilaf Devletleri Türklere bir barış antlaşması tasarısı sundu. Bununla Lord Curzon İsmet Paşa'yı, Türkler eğer antlaşmayı imzalamaktan vazgeçerlerse, İtilaf temsilcilerinin yeniden görüşmelere başlamak niyetinde olmadıkları konusunda uyarmayı amaçlıyordu. Curzon: *"Doğu pazarında halı alıp satmıyoruz; ulusların yazgısı ve insanların yaşamlarıyla uğraşıyoruz"* demekteydi.[82]

82 A. N. Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, s. 191-192.

İtilaf Devletleri temsilcilerinin sunduğu bu antlaşma tasarası 9 bölüm ve 160 maddeden oluşmaktaydı. Bu antlaşma tasarısı fiilen Türkiye'yi bağımsızlıktan yoksun kılmayı amaçlayan Sevr Antlaşması'nın yeni bir çeşidiydi. Türk-Yunan sınırında Ege Denizi'nden Karadeniz'e kadar yansızlaştırılmış bir bölge belirleniyordu. Türkiye Trakya'da 5 000'den fazla jandarma ve asker bulundurmak hakkına sahip olmayacaktı. Ege Denizi alanları Yunanistan'a veriliyordu. Karadeniz Boğazlarının her iki kıyısında 15'er kilometrelik yansızlaştırılmış bölgeler belirleniyordu. Savaş ve ticaret gemilerinin savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da Boğazlardan geçişleri özgür olacaktı. Boğazların savunulması Milletler Cemiyeti'ne bırakılıyordu. Kapitülasyonlar ilke olarak kaldırılıyor, fakat ticarette malî işlemlerde, gümrük ve hukuk davalarında bağışıklıklardan yararlanmak üzere süreler saptanıyordu. Antlaşma tasarısına göre devlet borçları, Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış devletlerce ödenecekti. 37 yıl süresince Türkiye, 15 milyon altın lira tutarında tazminat ödemekle yükümleniyor, fakat kendisi Yunanistan'dan ya da İtilaf Devletleri'nden tazminat istemek hakkına sahip olmuyordu. Tartışmalı sınır sorunlarının ve bu arada Irak sınırının saptanması Milletler Cemiyeti'ne bırakılıyordu.

Türk delege kurulu büyük devletlerin diktasına boyun eğmeyi kesinlikle reddetti ve İtilaf güçlerinin antlaşma tasarısını kabul etmedi. Böylece iki ay süren oturumlardan sonra Lozan Konferansı çalışmalarına, antlaşmanın temel sorunları üzerinde uzlaşmaya varılamadan 4 şubat 1923'te verildi.

Konferans çalışmalarının ikinci dönemi ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması

Konferansın kesintiye uğramasından sonra büyük devletler, Akdeniz'de İngiliz savaş filosunun yoğunlaştırılmasına ve İstanbul'da işgal birliklerinin güçlendirilmesine karşın Türkiye'ye karşı yeni bir askerî harekât girişmeyi göze alamadılar. Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin yasal isteklerini savunan Sovyet hükûmetinin kararlı tutumu, Türkiye'nin egemenliğine ve bağımsızlığına duyduğu saygı da, İtilaf güçlerini ciddî ölçüde gerilemek zorunda bıraktı. Konferans çalışmalarının kesintiye uğraması, bundan başka yeni bir savaş tehlikesine karşı geniş bir protesto kampanyası-

na da yol açtı. Dünya kamuoyunun baskısı altında İtilaf Devletleri diplomatları, konferans çalışmalarının yeniden başlaması için yeniden görüşmelere başladılar. Fakat Fransa, malî-ekonomik sorunlarda Türkiye'ye ciddî ödünler vermeyi reddediyor ve bu durumu gerginleştiriyordu.

Şantaj amacıyla Fransız hükûmeti Suriye'deki ordusunu güçlendirmeye başladı ve Genaral Weygand'ı buraya gönderdi. Fakat bu tehdit, Türkiye'nin tutumu üzerinde etkili olmadı. İngiltere'nin baskısı altında Fransa, Lozan Konferansı çalışmalarının yenilenmesini kabul etti.

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması, Türkiye'deki feodal-komprador çevrelerince hükûmetin dış politikasına yeni saldırılar yolunda kullanıldı. O sırada başbakanlık görevinde bulunan Hüseyin Rauf Bey, Türk delege kurulununun görevini başarıyla yerine getirmesine engel olmaya çalışıyordu. Sık sık karşıt yönergeler veriyor, delege kurulunun sorularına yanıtları kasıtlı olarak geciktiriyor, görüşmelerin gidişi üzerine hükûmet üyelerini yanlış yolda bilgilendiriyordu.[83]

Türk delege kurulu başkanı İsmet Paşa, Ankara'ya döndükten sonra hükûmete görüşmelerin gidişi konusunda bir rapor vererek yeni yönergeler istedi. Hükûmet bu sorunu TBMM'nin yargısına bıraktı. Lozan Konferansı çalışmasının kesintiye uğramasının yarattığı gergin durumdan yararlanan feodal-dinci ve komprador muhalefetin milletvekilleri, başta Mustafa Kemal ve yandaşlarına bir darbe indirmek istiyorlardı. Bunlar eskiden olduğu gibi, iktidarın padişaha verilmesi ve İtilaf önünde boyun eğilmesi için çaba göstermektelerdi. Bu muhalefet milletvekilleri görüşmelerin kesilmesi nedeniyle İsmet Paşa'yı sert biçimde eleştirdiler ve hükûmet yönergelerine uymamakla suçladılar. Saldırılarında, İtilaf delegelerinden alınmış bilgelerden yararlanıyorlardı. Mustafa Kemal'in uyguladığı politikadan hoşnutsuzluğunu belirten muhalefet, onu seçilme hakkından bile yoksun kılmak istiyordu. Muhalefet milletvekillerinden Süleyman Necati, Selahaddin ve Emin beyler seçim kurullarının değişmesine ilişkin bir yasa tasarısı getirdiler. Bu tasarıya göre milletvekilleri ancak Doğu Trakya ve Anadolu'da doğmuş ya da seçim bölgelerinden herhangi birinde en az beş yıl ya-

83 Bkz. S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, s. 176-180.

şamış kişiler olabilecekti. Bu yasa tasarısı doğrudan doğruya Mustafa Kemal'i hedef almaktaydı. Çünkü Mustafa Kemal Selanik'te doğmuş; tek ve aynı seçim bölgesinde beş yıl süreyle yaşamamıştı. Fakat bu türden yöntemler muhalefete başarı kazandıramadı. Muhalefetin isteği reddedildi.[84] Mustafa Kemal'in soruna etkin biçimde ağırlık koymasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi 7 mart 1923'te, İtilaf temsilcilerince hazırlanan antlaşma tasarısını oy çokluğuyla reddetti; güvenoyu verdiği Türk delege kurulunu ülkenin siyasal ve ekonomik bağımsızlığı doğrultusunda görüşmeleri sürdürmekle tam yetkili kıldı.[85]

Mustafa Kemal yaptığı konuşmada şöyle demekteydi: "... *Konferansta bizim için en önemli olan şeyi; özellikle de, geniş ve tatmin edici bir biçimde bağımsızlığımızın kabulünü; malî, siyasal, ekonomik, yönetimsel ve diğer sorunlara ilişkin haklarımızı ve ayrıca yabancı askerî birliklerin şimdi bize terk edilmiş bulunan bölgeleri boşaltmasını sağlamalıyız.*"[86]

TBMM kararıyla Türk hükûmeti, barış antlaşması için bir karşı tasarı hazırladı. Bu tasarıda İtilaf tasarısının 186. maddesinden 77'si olduğu gibi bırakılmış, 22'si tümüyle çıkarılmış, diğerlerinde de esasta ya da ifadede değişiklikler yapılmıştı. Karşı tasarıya İsmet Paşa'nın bir mektubu eklendi. Mektupta Türkiye'nin tutumu açıklanıyor ve barış görüşmelerinin yenilenmesi isteniyordu.[87]

Türk karşı tasarısını gözden geçirmek üzere İtilaf delege kurullarının başkanları 21 mart 1923'te Londra'da bir araya geldiler. 27 martta İtilaf Devletleri, konferans çalışmalarının yenilenmesine razı oldular. Böylece, ön görüşmeler ve karşılıklı ödünler yoluyla, kesintiye uğramış görüşmelerin sürdürülmesi için gerekli zemin hazırlandı. Görüşmelerin kesintiye uğraması, bir dinlenme arası gibi nitelendi.[88]

Konferansın ikinci toplantı dönemi 23 nisanda başladı ve 24 temmuz 1923'e kadar sürdü. İlk toplantı döneminden farklı olarak bu dönem, her iki yanın bir an önce barışın sağlanmasını istediği bir hava içinde geçti.

84 1923 yılı 1 nisanında TBMM yeni seçimlere ilişkin bir yasa çıkardı.
85 Bkz. A. N. Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, s. 245-246.
86 *Nutuk*..., cilt I, s. 428. (Rusça'sından çevrildi./ç.n.)
87 Bkz. A. N. Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, s. 220-230.
88 Bkz. *Nutuk*..., cilt I, s. 428.

İtilaf Devletleri, delege kurullarının başkanlarını değiştirmişlerdi. Tehdit ve ultimatom taktiği, Türkiye'nin barışçıl yoldan ele geçirilmesi taktiğiyle yer değiştirmişti.

Lozan Konferansı çalışmalarının yenilenmesine ilişkin olarak Sovyet hükûmetine bilgi verilmedi. Boğazlar sorununun bir daha görüşülmeyeceği gerekçesiyle İtilaf Devletleri Sovyet delege kurulunun konferansa katılmasına izin vermemeyi kararlaştırmışlardı. Boğazlardaki düzenlemeyle ilgili komisyonun çalışmasına katılmak üzere Lozan'da bulunan Sovyet delegesi SSCB İtalya Büyükelçisi V. V. Vorovskiy, 10 mayısta, İtilaf gizli polisinin bir komplosuyla öldürüldü.

Sonuçta 24 temmuz 1923'te konferansın başlıca katılımcısı olan devletler Türkiye'yle barış antlaşmasını imzaladılar.

İkinci toplantı döneminde Türkiye'nin sınırları konusundaki tartışmalı sorunlar çözümlenmişti. Yunanistan'la sınır, Meriç Nehri'nin orta akıntısı olarak belirlenmişti. Meriç Nehri'nin sağ kıyısında bulunan Adrianapo-Karaağaç banliyösü, Yunanistan'ın yol açtığı savaş zararlarının ödenmesinden vazgeçilmesine karşılık olarak Türkiye'ye veriliyordu. İmroz ve Bozcaada ile Asya kıyısından üç milden fazla uzakta olmayan diğer küçük adalar da Türk egemenliğinde bırakılıyor, Akdeniz'in doğu bölümündeki adaları olan Limni, Semendirek, Midilli, Sakız, Sisam, İkaria adaları ise, askerî tahkimat yapma hakkı bulunmaksızın, Yunanistan'ın egemenliğinde kalıyordu. Türkiye 1912 yılında İtalyanlarca zapt edilen Onikiada üzerindeki haklarından vazgeçiyordu.

Türkiye'nin Trakya'da 1913 yılındaki sınır çizgisinin yenilenmesi konusundaki isteği geri alınmış. Batı Trakya'da halk oyuna başvurulması sorunu da ortadan kalkmıştı. Konferans, Bulgaristan'ın kendisine Ege Denizi'ne bir çıkış verilmesi konusundaki isteğini de geri çevirdi. Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, Türklerin yaşadığı Hatay sancağının Türkiye'ye bağlanması konusunda Türk delege kurulunun ısrarlı isteklerine karşın, 20 ekim 1921 tarihli Fransız-Türk Antlaşması'nın 8. maddesinde belirlendiği gibi, değişikliğe uğramadan kaldı.[89]

Türkiye ile Irak arasındaki sınır Türkiye ve Büyük Britan-

89 Fransa'yla yapılan 23 haziran 1929'daki antlaşmayla Hatay sancağı Türkiye'ye verildi.

ya'da, dokuz ay içinde belirlenecek bir süre aşıldığında, sınır belirleme hakkı Milletler Cemiyeti'ne geçecekti.[90]

Türkiye'nin İran ve Sovyetler Birliği'yle devlet sınırının saptanması Lozan Konferansı'nın yetkisi içine girmiyordu.

Lozan Antlaşması'yla Türkiye, Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün, Mısır, Sudan, Libya üzerindeki eski haklarından resmen el çekiyor, Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesini (ilhak) kabul ediyordu.

Türkiye, savaş zamanında olduğu gibi barış zamanında da Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'ndan (Bosfor) savaş ve ticaret gemilerinin özgürce geçişi sistemini kabul ediyor; Boğazlar askerden arındırılıyordu.

Fransa ve İtalya'nın 10 ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'na göre, Anadolu'nun güneyinde ve Kilikya'da sahip oldukları etki bölgeleri sorunu, Lozan Konferansı'nda görüşme konusu edilmedi.

Böylece, toprak sorunlarında Türkiye, Lozan'da, Sevr Antlaşması'yla elinden alınan kendi öz topraklarını savunmuş oldu.

Antlaşmanın malî-ekonomik hükümleri de Türkiye için olumluydu. Lozan Antlaşması'na göre Türkiye, kendi malî kaynaklarını kendisi yönetme hakkına sahip oluyordu. Büyük devletlerin malî denetimi ortadan kaldırılıyordu. Hukuksal, malî, ekonomik, ticarî... her türden kapitülasyonlar tümüyle kaldırılıyor, yabancı yargı organları, hapishaneler, posta-telgraf kurumlarınının işlevleri sona eriyordu. Yabancılar tümüyle Türk yasalarına bağımlanıyor; Batı Avrupalı ayrıcalık sahipleri ve sanayi-ticaret işletmeleri, bu ayrıcalıklarını yitiriyorlardı.

Lozan Antlaşması, devlet borçlarının Türkiye ile Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun bozgunu sonucunda oluşan devletleri ve 1912-1913 Balkan Savaşları ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak alarak ayrılan devletler arasında paylaştırılmasını öngörüyordu. Borcun ödenmesi ve döviz konularında kesin anlaşma, Türkiye ile Türkiye'nin borç tahvillerine sahip olanlar arasında yapılacaktı.

Lozan'da Türk halkının en büyük kazanımı, Türk devletinin, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının büyük devletlerce hukuken kabul edilmiş olmasıydı. İtilaf birlikleri, Boğazlar bölgesini ve İstanbul'u boşalttılar.

90 Türkiye ile Irak arasındaki sınır 5 haziran 1926 Ankara Antlaşması'yla saptandı.

Fakat bununla birlikte Lozan Antlaşması Türkiye için yaşamsal önemi bulunan bazı ekonomik ve siyasal sorunları çözümsüz bıraktı. Boğazlardaki yeni düzenlemenin saptanmasında, Türk diplomatları, emperyalist devletlerin baskısına boyun eğmişlerdi.

Boğazlar Antlaşması, Türkiye'nin egemenliğini zedeliyordu. Boğazların yönetimi uluslararası bir komisyona bırakılıyor, Boğazların Asya ve Avrupa kıyıları askerden arındırılıyor, İstanbul'daki Türk garnizonunun asker sayısı 12 000 kişi olarak sınırlandırılıyordu.

Büyük devletlerin savaş gemilerine barış ve savaş zamanlarında, günün ve gecenin her saatinde, hiçbir sınırlama ve önceden haber verme zorunluluğu olmadan Boğazlardan serbestçe geçiş hakkı tanıyan yeni Boğazlar Antlaşması, Karadeniz devletlerinin ve ilk sırada da Sovyetler Birliği'nin güvenliği bakımından dolaysız bir tehdit yaratmaktaydı.

Konferansın kabul ettiği antlaşmayı yorumlayan "Lord Curzon ve Lozan" başlıklı yazısında İngiliz dergisi *İki Haftalık*'ta şöyle deniliyordu: "*Savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş koşulları, üç olasılık karşısında da durumun lehimize olacağını kanıtlamaktadır. Eğer biz Rusya'yla savaş durumunda olursak ve Türkiye yansız kalırsa, tüm İngiliz filosu Karadeniz'e özgürce geçiş hakkından yararlanacaktır. Eğer Türkiye bizim yanımızda savaşa katılırsa, İngiliz deniz güçleri daha büyük bir hareket serbestliğinden yararlanacaktır. Ve son olasılık olarak, eğer Türkiye'nin düşmanımız olacağını varsayarsak, kuşkusuz, filomuzun geçişine engel olmaya çalışılacak, fakat gemilerimizin zor kullanarak geçmesine hiçbir şey engel olamayacaktır. Geçmişte İngiliz diplomasisi sık sık çürük tahtaya bastı; fakat Boğazlar konusundaki bu antlaşmaya ilişkin olarak tarih bize bu türden bir kınama yöneltmeyecektir...*"[91]

Sovyet hükûmeti, Lozan Barış Koneransı'nda imzalanan Boğazlar Antlaşması'nı onaylamayı reddetti.

Türkiye Lozan'da yabancı sermayeye ekonomik bağımlılıktan ve herşeyden önce de sultan rejiminin ağır mirası olan devlet borçlarından kurtulmayı başaramadı. Borçların tutsaklığından kurtulmadıkça Türkiye'nin emperyalist zulüm ve baskıdan kurtulamayacağı açıktı.

Beş yıl süresince Türkiye, gümrük resimlerini gözden geçirmek hakkına sahip değildi. Musul sorunu üzerinde ciddî görüş ay-

91 *Komünistiçeski İnternatsional*'dan alıntı, 1923, no: 28-29, s. 7777

rılıkları yüzünden Türkiye'nin Irak'la sınırı da belirlenmemişti. Öteki sorunlar ve özellikle yabancıların Türkiye'deki mülkleri, sözleşmeler, karışık hakem mahkemeleri kurulması vb sorunlar konusunda ödünler verilmişti.

Fakat, tüm bunlara karşın Lozan emperyalist güçler üzerinde büyük bir zafer oldu. Türkiye, konferansa tüm diğer devletlerle eşit olarak katıldı. Büyük devletler Türk halkının egemenliğini ve haklarını çiğneyecek olan her şeyden el çekmek zorunda kaldılar. Churchill şu söylevle yakınmaktadır bu konuda: *"Lozan Antlaşması, Sevr Antlaşması'nın kesinlikle karşıtı oldu. Daha önce Türkiye'ye barışı dikte etmekle kalmayıp, Türk devletini ölüme mahkûm etmeye de hazır olan büyük devletler, şimdi eşit olmamaktan uzak koşullarda görüşmelerde bulunmak zorunda kaldılar. Türkler İstanbul'u yeniden ele geçirdiler ve Doğu Trakya'nın önemli bir bölümünü geri aldılar. Yabancı devletlerin her türlü yönetim ve denetimi yok edildi. Kapitülasyonlar kaldırıldı."*[92]

Lozan Antlaşması, Versailles sisteminin yok olmaya başlaması anlamına geliyordu. Bu antlaşma Doğu'nun tutsaklaştırılmış halklarını, özgürlükleri ve bağımsızlıkları için emperyalizme karşı kararlı bir mücadeleye esinledi.

Böylece, bağımsızlık savaşımının sonuncu evresi olan Lozan Barış Konferansı, padişahlık monarşisinin yıkıntılarında, emperyalist tutsaklığa karşı devrim savaşının ateşinde doğan Türk devletinin ulusal egemenliğinin tüm dünyaca kabul edilmesiyle sonuçlandı. Barış antlaşmasının imzalanması üzerinden çok geçmeden, 29 ekim 1923'te, Türkiye'de cumhuriyet ilan edildi.

92 W Churchill, *Dünya Bunalımı*, s. 300-301. (Rus.)

SONSÖZ

Türkiye ulusal kurtuluş devrimi XX. yüzyıl Türkiyesi'ndeki ikinci devrim hareketidir. Bu devrim, feodal ve yarı feodal ilişkilerin egemen olduğu, ulusal kapitalizmin ise tohum halinde bulunduğu Türkiye'nin toplumsal-ekonomik gelişmesinin tüm süreçleri boyunca oluştu. Türkiye'nin ekonomik ve kültürel gelişmesinin son derece geri kalmışlığı; bir yandan kapitalizm öncesi ilişkilerin egemenliğiyle öte yandan emperyalist devletlerin ülke işlerine teklifsizce karışmasıyla koşullanmıştı. Yabancı sermaye baskısı, ulusal sanayinin güçsüz başlangıçlarını yok ederek, ülkeyi emperyalizmin bir hammadde türevi ve kapitalist Batı tekellerinin fabrika-atölye mallarının sürüm pazarına döndürerek Türkiye'nin toplumsal-ekonomik gelişmesini köstekliyordu.

Amacı 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konulmasıyla sınırlanan 1908 Jön Türk devriminden farklı olarak bu ikinci devrim açıkça belirlenmiş antiemperyalist ve ulusal-kurtuluşçu bir nitelik taşımaktaydı. Kılıcını yabancı işgalcilere olduğu kadar emperyalizmin ajanları olan içteki gerici güçlere karşı da yöneltmişti. Ulusal kurtuluş devrimi, uluslararası ilişkilerin yeni bir konumunda, kapitalizmin ve sömürge sisteminin genel bunalım döneminde ortaya çıktı. Bu devrimin dolaysız ön koşulları, Türkiye'nin fiilen Alman emperyalizminin sömürgesi durumuna düştüğü Birinci Dünya Savaşı yıllarında oluştu.

Kafkasya'daki antisovyet müdahaleye katılması Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını çabuklaştırdı.

Padişah hükûmeti temsilcileri 30 Ekim 1918'de Mondros Limanı'nda İngiliz komutanlığının dikte ettiği bir ateşkes antlaşması imzaladılar. Bu ateşkes antlaşmasının amacı bir yandan Türki-

ye'nin yağmalanması, öte yandan Rusya'nın güneyinde Kafkasya'da İtilaf Devletleri'nin antisovyet müdahalesinin güçlendirilmesiydi. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın arkasından İtilaf birliklerince İstanbul'un Boğazlardaki tahkim edilmiş kalelerin, Anadolu ve Batı Trakya'nın önemli kentlerinin işgal edilmesi; soygun, zorbalık ve Batı Anadolu'da Türk ahalinin fiziksel olarak yok edilmesi bir arada yürütüldü. Zafer kazanan ülkeler, açıkça Türk devletinin yok edilmesi ve Türkiye egemenlik alanlarının paylaşılması amacını gütmektelerdi.

Türk halkının ezici bir çoğunluğu emperyalist işgalcilere boyun eğmedi ve işgalcilere karşı silaha saldırdı. Harekete ilk geçenler çeteler oldu. Kısa bir zaman içinde tüm ülkeyi gerilla halk savaşının ateşi kapladı. Yavaş yavaş antiemperyalist savaşıma ulusal burjuvazinin, liberal toprak sahiplerinin, aydınların, alt ve orta tabaka din adamlarının yurtsever kesimleri de katılmaya başladılar. Türk halkının kendiliğinden patlak veren antiemperyalist direnişi, Türkiye'nin bağımsızlığı için örgütlü bir genel ulusal hareket olma yönünde gelişti.

Ulusal Kurtuluş Savaşımı'nın temel hareket ettirici gücü, halkın onda dokuzunu oluşturan köylülüktü. Köylülük için yabancı işgalcilere karşı savaşım, aynı zamanda toprak için, feodal sömürünün yok edilmesi için savaşım demekti. Fakat bu savaşım, güçlü bir tarım hareketine dönüşemedi. Henüz az sayıda örgütlenmesi güçsüz ve siyasal partisinden yoksun bulunan işçi sınıfı, köylülüğe önderlik edebilecek durumda değildi. Bundan başka Türk proletaryası, genellikle işgalcilerin ökçesi altında bulunan İstanbul, İzmir ve Adana'da yoğunlaşmış durumdaydı. İşsi sınıfı ve köylülük arasında birliğin yokluğu ulusal kurtuluş hareketinin tüm süreçlerine damgasını vurdu.

İşçi sınıfı, güçsüzlüğüne karşın antiemperyalist savaşıma etkin olarak katıldı ve bu savaşımda en büyük tutarlığı gösterdiyse de, savaşımın temel gücü olamadı.

Türkiye ulusal kurtuluş hareketinin başına (özellikle ticarî nitelikteki) Anadolu burjuvazisi geçti. Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu ticaret burjuvazisi ekonomik ve siyasal konumlarını önemli ölçüde pekiştirmişti ve yabancı kapitalin ajanı olan İstanbul komprador burjuvazisinden farklı olarak antiemperyalist devrimin tüm ulusa değgin ödevlerinin gerçekleştirilmesinde çıkarı vardı. Tüm

ulusal cepheye Anadolu'nun toprak sahibi ve dinci çevreleriyle göçebe oymakların bazı feodal önderleri de katıldılar. Fakat bu öğeler, ulusal harekete sızmış olan İstanbul büyük Türk burjuvazisinin temsilcileri ve soylularla birlikte, antiemperyalist hareketi, sultanın tahtının ve kendi ayrıcalıklarının korunması için bir araç olarak görmektelerdi.

Türk halkının bağımsızlık savaşımında, başta subaylar olmak üzere, yurtsever aydınlar büyük bir rol oynadılar. Subaylar arasından, ulusal kurtuluş hareketinin önderi olarak Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşa sivrildi ve ulusal kurtuluş hareketi onun adını alarak Kemalist devrim diye adlandırıldı. Mustafa Kemal başlangıçta, Kurtuluş Savaşımı'nın padişahın "kutsal" sancağı altında gelişmesi gerektiğini düşünüyordu. Fakat sultan VI. Mehmed ve çevresi Mustafa Kemal'in yurtseverce çağrılarına sağır kaldılar. O zaman Mustafa Kemal halk hareketine dayanmaya karar verdi ve işgalcilere karşı Anadolu'da Ulusal Kurtuluş Savaşımı'nın yönetici merkezini örgütlemek için harekete geçti.

Galip devletlerle barış yoluyla ya da Türkiye'de Amerikan mandası kurulmasıyla uzlaşmaya varılmasını öneren gerici delegelerin bölücü eylemlerine karşın, Sivas Kongresi'nde Ulusal Kurtuluş Savaşımı'nın programı hazırlandı. Kongre Mustafa Kemal başkanlığında bir temsilci kurul (Heyeti Temsiliye) seçti ve bu kurulu antiemperyalist savaşımın yönetimiyle görevlendirdi.

Temsilci Kurul ilk elde devrimci bir hükûmet kurulması ödevini üstlenmeyerek, sultan çevreleriyle (büyük feodal-dinci aristokrasi ve komprador burjuvazi) antlaşma yolları aradı.

İstanbul'daki milletvekilleri meclisinin (Meclisi Mebusan), Mondros Ateşkes Antlaşması'yla saptanan sınırlar içinde Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğü hakkını ilan eden Ulusal Ant'ı (Misakı Millî) kabul etmelerinden sonra başta İngiltere olmak üzere emperyalist devletler, kurtuluş hareketini silah gücüyle boğmaya karar verdiler. İstanbul'un işgali ve onu izleyen terör, halkın öfkesinin patlamasına yol açtı ve Anadolu'daki yeni devlet egemenliği organlarının resmen kurulmasını çabuklaştırdı. Geçici hükûmet işlevini üstlenen Temsilci Kurul, olağanüstü yetkilere sahip kılınan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Ankara'da toplantıya çağırdığını bildirdi. Meclis, 23 Nisan 1920'de çalışmalarına başlayarak, ülkenin bağımsızlığını ve kendisini biricik yasal iktidar olarak

ilan etti. TBMM üyeleri arasından, Mustafa Kemal başkanlığında bir hükûmet kuruldu.

Siyasal ve ekonomik güçsüzlüğü ve feodal toprak sahipliğine tarihsel bakımdan bağımlılığı nedeniyle ulusal burjuvazi, padişahlık Türkiyesi sömürücü sınıflarının güçlü bir grubunu oluşturan derebeyleriyle sıkı bir birlik içindeydi. Bu birlik, yeni devlet iktidarının burjuva-derebeyi özünü belirliyordu. Burjuvalar ve derebeyleri kendi sınıfsal çıkarlarını savunuyor, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik bağımsızlığını kapitalist gelişme yoluyla sağlamak istiyorlardı. Bu nedenle, uygulayabildikleri tüm yöntemlerle, emekçi yığınların haklarını sınırlamaktalardı.

Fakat yine de, yeni egemenliğin TBMM'ce ilan edilen kuruluş ilkeleri ilerici bir nitelikteydi ve Türkiye'nin ulusal yeniden dirilişi bakımından olumlu bir önem taşımaktaydı.

Kemalistlerin yabancı müdahaleciler ve sultan rejimine karşı zaferi, Türk halk yığınlarının kahramanca savaşımıyla gerçekleşti. 1919-1920 yıllarında kurtuluş hareketinin başlıca askeri gücünü çeteler (resmî adıyla "ulusal güçler" -Kuvayı Milliye-) oluşturuyordu. Bunun en önemli nedeni, imparatorluğun tesliminden sonra düzenli ordunun dağılması, maneviyatı bozulmuş kalıntıların ise ne işgalcilere ne de sultan gericiliğine karşı silahlı savaşıma yetenekli oluşlarıydı. Bu bakımdan yeni bir düzenli ordunun oluşturulmasına kadar savaşın tüm ağırlığı, Batı Anadolu'da Yunan ve İngiliz müdahalecilere, Güney Anadolu'da ise Fransızlara karşı savaşan gerilla güçlerinin omuzlarındaydı. Gerilla güçleri, Yunan ordusunun Anadolu'nun derinliklerine doğru ilerlemelerini durdurdular. Padişah, gericiliğiyle savaşımlarında da haklı bir şan kazandılar. Kurtuluş hareketine karşı savaşım için padişahın örgütlediği sözde Hilafet Ordusu'nu bozguna uğrattılar ve yine padişah ajanlarının Ankara hükûmetine karşı kışkırttıkları çok sayıda gerici isyanı ezdiler.

Halk yığınların antiemperyalist hareketteki kesin rolü, emekçilerin devrimci örgütlerinin doğmasında da etkili oldu. 1920 mayısında, Mustafa Kemal'in onayıyla, gerilla hareketiyle sıkı bağlantı içinde bulunan, emperyalizme ve feodalizme karşı savaşım sloganlarıyla, Yeşilordu adlı siyasal örgüt kuruldu. Ülkenin pek çok bölgesinde Yeşilordu'nun alt örgütleri doğdu. Yeşilordu programının içeriğini, birbirine karşıt iki dünya görüşü; sosyalist ve ulusalcı görüşler etkilemişti. Bu program, tutarlı bir devrimci nitelik ta-

şımamakla birlikte, emperyalizme ve feodalizme karşı savaşım, tarım reformu ve diğer ilerici reformlar, Kızıl Ordu ile birlik oluşturulması konusundaki ilkeleri ile, Yeşilordu'nun yaygınlığının gelişmesine yardım etti. Mecliste, "Halk Zümresi" adıyla, 85 milletvekilinin katılmasıyla bir Yeşilordu fraksiyonu oluşturuldu. "Halk Zümresi" halk egemenliği ilkelerinde temellenen kendi siyasal programını yayınladı. Yeşilordu'nun özellikle gerilla güçleri arasında etkisinin güçlenmesi ve Halk Zümresi adayının meclisçe İçişleri bakanlığı görevine seçilmesinden ürken hükûmet, siyasal eylemini Türk halkının amaçlarına "düşman" olduğunu ileri sürerek Yeşilordu'nun dağıtılması kararını aldı.

Yeşilordu'nun sağ yönetimi bu karara boyun eğdi ve 1920 eylülünde örgütünün kendi kendini dağıttığına ilişkin bir karar yayınladı. Fakat başta Veteriner Hekim Salih Hacıoğlu olmak üzere sol kanat, aynı yılın kasım ayında, Türkiye Komünist Partisi'yle (TKP) sıkı bağlantı içinde çalışan Türkiye Halk Komünist Partisi'ni (Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası) kurdular.

Türkiye Komünist Partisi, antiemperyalist devrimi süreci içinde doğdu. Kurultay delegeleri, 1919-1920 yıllarında İstanbul, Zonguldak Ereğli, Trabzon, Erzurum, Sivas, Ankara, Eskişehir, Konya ve ülkenin diğer kentleriyle, ayrıca yurtdışındaki Türk siyasal sürgünleri arasında kurulan 15 komünist örgütü temsil etmektelerdi.

Bu komünist grupları tek bir partide birleştiren kurultay, programı ve parti tüzüğünü onayladı, parti merkez komitesini seçti ve ülkenin siyasal yaşamının önemli sorunlarını görüştü. Kurultayca kabul edilen manifestoda, Türk halkının antiemperyalist savaşımının, burjuvazinin yönetimi altında verilmekte olmasına karşın, devrimci olduğu, ülke emekçilerinin ve uluslararası proletaryanın çıkarlarını karşıladığı belirtiliyordu. Türkiye komünistleri gerilla hareketinin örgütlenmesine katıldılar, başarılı bir propaganda çalışması yürüterek işgalcilere ve padişah gericiliğine karşı savaş için halkı harekete geçirdiler. Titizlikle hazırlanmış açık ve düzgün devrimci programı sayesinde TKP Türkiye'nin geniş emekçi tabakaları arasında yetki (otorite) kazanmaya başladı. Ülkede sendikalar doğdu ve demokrat bir basın oluştu.

10 ağustos 1920'de sultan hükûmetince Sevr Antlaşması'nın imzalanması, kurtuluş hareketinde yeni bir güçlü yükselişe yol açtı. Ankara hükûmeti, siyasal konumunu pekiştirdi, düzenli bir or-

du oluşturdu, polis ve jandarma güçlerini artırdı. Gerilla birlikleri yeniden örgütlenerek düzenli ordu saflarına sokuldular. Düzenli orduya katılmak istemeyen birlikler ise silah gücüyle yok edildiler.

TBMM'nin ilk dış politika eylemlerinden biri Mustafa Kemal'in 26 nisan 1920'de V. İ. Lenin'e gönderdiği bir mektup oldu. Bu mektupta Türkiye ile Sovyet Rusya arasında diplomatik ilişkiler kurulması isteği belirtiliyor, bağımsızlık savaşımında Türkiye'ye maddî yardımda bulunulması rica ediliyordu. Bu çağrıya karşılık olarak Sovyet hükûmeti, TBMM hükûmetini dünyada tanıyan ilk devlet oldu ve Türkiye'yle dostça diplomatik ilişkiler kurdu. İki ülke arasında 16 mart 1921'de Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması yapıldı. 13 ekim 1921'de Kars'ta Sovyet Transkafkasya Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında; 2 ocak 1922'de ise Sovyet Ukrayna ile Türkiye arasında dostluk ve kardeşlik antlaşmaları imzalandı.

İtilaf güçleri 1920 eylülünde Taşnak Ermenistanı ile Türkiye arasında bir savaş kışkırttılar. Bununla, Türk birliklerinin Kızıl Ordu ile silahlı çatışmasının izleyeceğini umuyorlardı. Fakat gerçekleşmedi.

Sonucunda 16 mart 1921 Antlaşması'nın imzalandığı Sovyet-Türk görüşmelerinin Moskova'da yapıldığı hemen hemen aynı günlerde İtilaf Devletleri de Sevr Antlaşması'nın gözden geçirilmesi için Londra'da Türkiye'nin katılmasıyla bir konferans düzenlediler. Amaç, Sevr Antlaşması'nın koşullarının bir parça yumuşatılmasıyla Türkiye'yi antisovyet koalisyona çekmek ve Moskova'daki Sovyet-Türk görüşmelerini bozmaktı. İtilaf güçlerinin bu amaçları da gerçekleşmedi.

Türk ordusu 1922 yılının ağustos ve eylül aylarındaki, kesin sonucu saptayacak savaşlarda, müdahalecileri bozguna uğrattı ve Anadolu'yu düşmandan tümüyle temizledi. Ekim ayında Mudanya'da imzalanan ateşkes antlaşması gereğince Doğu Trakya'da TBMM egemenliğine geçiyor ve İstanbul'un Türkiye'ye geri verilmesi, barış antlaşmasının imzalanmasından sonraya bırakılıyordu. Böylece İtilaf Devletleri'nin işgalci planları suya düşmüş oldu. Sevr Antlaşması'nı yok eden Türk zaferi, emperyalistlerin Versailles sisteminde de gedik açtı.

Türkiye'deki Ulusal Kurtuluş Savaşımı üç evreye ayrılabilir.

(1918 ekimi sonlarından 1920 sonuna kadar süren) birinci evreyi, antiemperyalist hareketin güçlü yükselişi ve halk yığınlarının

ülkenin yazgısının çözümüne katılışı belirliyor. Bu evre boyunca silahlı antiemperyalist savaşımı, hemen hemen tümüyle büyük bir kahramanlık ve yiğitlik göstererek haklı bir şan kazanan gerillalar yürüttüler. Halk yığınlarının bu özverili savaşımı, ulusal burjuvaziye Ankara'da sultan hükûmetine karşı bir devlet iktidarının yeni organlarını yaratmak olanağı verdi.

(1920 sonlarından 1922 ekimine kadar süren) ikinci evrenin temel içeriği, yeni egemenlik organlarının pekiştirilmesi, düzenli ordunun oluşturulması ve düzenli ordu yoluyla bağımsızlık savaşının başlatılmasıdır. Bağımsızlık savaşında Türkiye'ye sağlam bir destek olan Sovyet-Türk dostluğu bu yıllarda kurulmuştur. Öte yandan tüm bu zaman süresince, Ankara hükûmetinin iç ve dış politikasında gerici güçlerin etkisi güçlenmektedir.

Fakat sonuçta, bağımsızlık savaşımının devrimci ilkeleri Kemalistlerin yönetici çevrelerinde üstünlüğünü yitirmedi ve bu Türkiye'ye müdahaleciler üzerinde zaferi kazandırdı.

(1922 ekiminden 1923 temmuzuna kadar süren) üçüncü evre, hemen hemen tümüyle, ulusal kurtuluş devriminin bitiş dönemi olan Lozan Barış Konferansı'nın süreçleriyle ilgili olaylarla doludur.

Lozan Barış Konferansı'nda (20 kasım 1922-24 temmuz 1923) Antant Devletleri, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve devlet bağımsızlığını tanımak zorunda kaldılar. Kapitülasyonlar ve yabancıların ekonomik ve malî ayrıcalıkları kaldırıldı. Müttefik birlikleri Boğazlar bölgesini ve İstanbul'u boşalttılar.

Buna karşılık Lozan Antlaşması, emperyalist devletler yararına bir dizi önemli ödünü de içeriyordu. Örneğin, Boğazlar Antlaşması sadece Türkiye'nin egemenliğini çiğnemekle kalmıyor, başta Sovyetler Birliği olmak üzere Karadeniz devletlerinin güvenliği bakımından dolaysız bir tehdit oluşturuyordu. Türkiye, emperyalist devletlere bazı malî ve ekonomik sorunlarla da ödünler verdi. Bunlar, padişahlık rejiminin ağır mirası olan Osmanlı borçlarını üstlenmesi, beş yıl süresince gümrük resimlerini gözden geçirmemeyi yüklenilmesi vb'dir.

Bağımsızlığın kazanılmasından sonra sultanlık kaldırıldı, cumhuriyet ilan edildi, halifelik yok edildi ve Ortaçağ kalıntılarının aşılmasına yönelik bazı diğer ilerici reformlar yapıldı. Feodal bir aynî vergi olan aşar, nakdî vergiyle yer değiştirdi; vakıf malları devlete verildi, yeni tasalar ve kültür ve yaşam alanlarında yeni öl-

çütler getirildi. Fakat emekçi yığınların durumunda pek az değişiklik oldu. Tarım ve işçi sorunları çözülmemiş, Türk olmayan ulusal azınlıkların eşitsizlik ve baskı koşulları ortadan kaldırılmamış, ülkenin emperyalist devletlere malî-ekonomik bağımlılığına son verilmemişti.

Bütün bunlara karşın Türkiye ulusal kurtuluş devrimi Türk halkının tarihinde büyük bir önem taşımaktadır. Bağımsızlığın kazanılması, ulusal devletin kurulması ve padişahlık rejiminin Ortaçağ ilkelerinin yok edilmesinin yanı sıra, bu devrim Türk halkının ulusal yeniden doğuşuna ve manevî gelişimine yol açtı. Devrim yıllarında Türk halkı emperyalizme ve iç gericiliğe karşı devrimci savaşın büyük ve çetin okulundan geçerek devrimci savaşımın gerekli deneyimlerini biriktirdi.

Türk ulusal kurtuluş devrimi, bunlardan başka, uluslararası bir öneme de sahiptir.

ÖNEMLİ TARİHLER DİZİNİ

30 Ekim 1918 İtilaf Devletleri ile padişahlık Türkiyesi arasında Britanya zırhlısı Agamemnon'da, Mondros Limanı'nda ateşkes antlaşmasının imzalanması.
2 Kasım 1918 Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa ve Jön Türk partisinin öteki liderlerinin Almanya'ya kaçışı.
3 Kasım 1918 Musul'un İngiliz askerî birliklerince işgali.
5 Kasım 1918 Jön Türk partisi İttihat ve Terakki'nin kendi kendini dağıtması.
8-30 Kasım 1918 6. Türk Ordusu'nun Musul vilayetini boşaltması ve bölgenin İngilizlerce işgali.
9 Kasım 1918 İskenderun'un İngilizlerce işgali. Ahmed İzzet Paşa Kabinesi'nin istifası ve Ahmet Tevfik Paşa Kabinesi'nin kurulması.
11 Kasım 1918 Teceddüt Fırkası'nın kurulması.
13 Kasım 1918 İtilaf Devletleri savaş gemilerinin İstanbul'a gelişi.
23 Kasım 1918 General Franchet d'Esperey komutasında İtilaf birliklerinin İstanbul'a girişi.
29 Kasım 1918 İstanbul'da Millî Kongre derneğinin kurulması. Edirne'de Trakya-Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin kurulması.
2 Aralık 1918 İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin kurulması.
3 Aralık 1918 Türkiye'deki İtilaf birlikleri komutanlığına İngiliz Generali Milne'in atanmasına ilişkin Londra sözleşmesi.
4 Aralık 1918 İstanbul'da Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kurulması.
11 Aralık 1918 Dörtyol'un Fransız birliklerince işgali.
17 Aralık 1918 Mersin'in Fransız birliklerince işgali.
21 Aralık 1918 İtilaf güçlerinin baskısı altında Meclisi Mebusan'ın dağıtılması.
26 Aralık 1918 Adana'nın Fransız birliklerince işgali.
1 Ocak 1919 Antep'in İngiliz birliklerince işgali.
9 Ocak 1919 Uzunköprü'nün Yunanlılarca işgali.
15 Ocak 1919 Haydarpaşa'nın İngilizlerce işgali. Doğu demiryolu üzerinde Fransız denetiminin kuruluşu.
21 Ocak 1919 Fransızlara karşı Adana bölgesi Kuvayı Milliyesi'nin kurulması.
12 Şubat 1919 Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kurulması.
4 Mart 1919 Ahmed Tevfik Paşa Kabinesi'nin istifası ve birinci Damat Ferid Paşa Kabinesi'nin kurulması.
9 Mart 1919 Bir İngiliz birliğinin Samsun'a çıkarma yapması.

10 Mart 1919 Erzurum Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin kurulması.
24 Mart 1919 Urfa'nın İngilizlerce işgali.
29 Mart 1919 İtalyan birliklerinin Antalya'ya çıkarma yapması.
13 Nisan 1919 Kars'ın İngilizlerce işgali.
16 Nisan 1919 Afyonkarahisar'ın İngiliz-Fransız birliklerince işgali.
16 Nisan 1919 Bir İtalyan birliğinin Konya'ya gelişi.
4 Mayıs 1919 İtalyan birliklerinin Kuşadası çıkarması.
11-14 Mayıs 1919 Fethiye, Bodrum, Marmaris ve Akşehir'in İtalyanlarca işgali.
13 Mayıs 1919 Paris Barış Konferansı Üçler Konseyi'nin, İzmir'in Yunanlılarca işgaline karar vermesi.
14 Mayıs 1919 İzmir'in işgali konusunda İtilaf güçlerinin padişaha nota vermesi.
15 Mayıs 1919 Yunan birliklerinin İzmir'e çıkışı.
19 Mayıs 1919 Mustafa Kemal'in 9. Ordu müfettişi sıfatıyla İstanbul'dan Samsun'a gelişi.
19-23 Mayıs 1919 İstanbul'da İzmir'in işgaline karşı protesto mitingleri.
22 Mayıs 1919 Türkiye'nin paylaşılmasına ilişkin Sykes-Picot Antlaşması'na açıklık kazandırılması konusunda İngiliz-Fransız antlaşması.
26 Mayıs 1919 Şurayı Saltanat'ın toplantıya çağrılması.
28 Mayıs 1919 İleri gelen 67 Türk siyasal ve askerî toplum adamının İtilaf güçlerince Malta adasına sürülmesi. Ayvalık'ta Türk gerilla güçlerinin Yunanlılarla çarpışması.
8 Haziran 1919 Mustafa Kemal'in görevine son veren padişahlık yönergesi.
12 Haziran 1919 Mustafa Kemal'in Anadolu'daki durum hakkında padişaha raporu.
17 Haziran 1919 Vilayatı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti kurultayı.
20 Haziran 1919 Amasya'daki gizli toplantı.
24 Haziran 1919 Direniş yandaşlarının tutuklanması için padişah yönergesi.
27 Haziran 1919 Mustafa Kemal'in Sivas'a gelişi.
28 Haziran 1919 Burdur'un İtalyanlarca işgali.
29-30 Haziran 1919 Aydın, Akhisar ve Bergama'nın gerilla güçlerince Yunan işgalcilerden kurtarılışı.
2 Temmuz 1919 İtilaf güçlerince direniş yandaşlarının yasadışı ilan edilmelerinin istenmesi.
8 Temmuz 1919 Mustafa Kemal'in istifası.
15 Temmuz 1919 Sultan hükümetinin, Türk ahalininin kıyımının nedenlerinin araştırılması için İzmir'e bir komisyon gönderilmesine ilişkin çağrısı.
23 Temmuz 1919 Mustafa Kemal başkanlığında Erzurum Kongresi'nin açılışı.
30 Temmuz 1919 Harbiye ve İçişleri bakanlarının Mustafa Kemal'in tutuklanmasına ilişkin emirleri.
31 Temmuz 1919 Balıkesir'de İzmir Reddi İlhak Cemiyeti kurultayının açılması.
6 Ağustos 1919 Erzurum Kongresi'nin kapanışı.
16 Ağustos 1919 Alaşehir Müdafaai Hukuk Cemiyeti kurultayı.
4 Eylül 1919 Tüm Türkiye'den delegelerin katılmasıyla Sivas Kongresi'nin açılması.
7 Eylül 1919 Anadolu ve Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyetleri'nden ulusal çapta Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin kurulması.
11 Eylül 1919 Mustafa Kemal başkanlığında Heyeti Temsiliye (Temsilci Kurul) seçilmesi. Sivas Kongresi'nin kapanışı.

12 Eylül 1919 Temsilci Kurul'un Anadolu'nun Damat Ferid Paşa Hükûmeti'yle bağlarının kesilmesine ilişkin kararı.
20 Eylül 1919 İngiliz birliklerinin Merzifon'u boşaltması.
22 Eylül 1919 Mustafa Kemal'in General Harbord başkanlığındaki Amerikan komisyonuyla görüşmesi.
1 Ekim 1919 Damat Ferid Paşa Kabinesi'nin istifası.
2 Ekim 1919 Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin kuruluşu.
4 Ekim 1919 İngiliz birliklerinin Samsun'u boşaltması.
7 Ekim 1919 İzmir'deki Türklerin kıyımına ilişkin uluslararası komisyon raporu.
20-22 Ekim 1919 Sultan hükûmeti delegesi Salih Paşa ile Temsilci Kurul delegelerinin Amasya'da görüşmeleri.
25 Ekim 1919 Anzavur birliğinin Kuvayı Milliye'ye karşı savaşmak için Bandırma'ya çıkarma yapması.
1 Kasım 1919 Maraş, Antep ve Urfa'da İngiliz birliklerinin Fransız birlikleriyle yer değiştirmesi.
3 Kasım 1919 Kuvayı Milliye'nin İzmir Cephesi'nden 3 kilometre geriye çekilmesi konusunda General Milne'nin isteği.
27 Aralık 1919 Temcilci Kurul'un Sivas'tan Ankara'ya gelişi.
9 Ocak 1920 Ankara'da *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinin yayına başlaması.
12 Ocak 1920 İstanbul'da son sultan parlamentosu olan Meclisi Mebusan'ın açılışı.
21 Ocak 1920 Maraş ve Adana'da Fransız işgalcilere karşı savaşların başlaması.
26-27 Ocak 1920 Kuvayı Milliye'nin Akbaş askerî deposuna baskını.
28 Ocak 1920 Meclisi Mebusan'ca, Misakı Millî'nin (Ulusal Ant) kabulü.
7 Şubat 1920 Urfa'da işgalcilere karşı ayaklanma.
17 Şubat 1920 İtilaf güçlerine Ulusal Ant'ın duyurulması.
3 Mart 1920 Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin istifası.
8 Mart 1920 Salih Paşa Kabinesi'nin kurulması.
13 Mart 1920 İstanbul'un işgali tehdidine ilişkin olarak Temsilci Kurul'un olağanüstü genel toplantısı.
16 Mart 1920 İngiliz denizcilerinin çıkarma yapışı ve İstanbul'un İtilaf güçlerince resmen işgali.
18 Mart 1920 İstanbul'daki Meclisi Mebusan'ın dağıtılması.
19 Mart 1920 Temsilci Kurul'un Ankara'da yeni bir meclis toplanması kararı.
25 Mart 1920 Salih Paşa Kabinesi'nin istifası.
1 Nisan 1920 Antep'te Fransız işgalcilere karşı savaşın başlaması.
5 Nisan 1920 Yeni Damat Ferid Paşa Kabinesi'nin kuruluşu.
9 Nisan 1920 Yeni bir Anzavur birliğinin Bandırma'ya çıkarma yapışı.
11 Nisan 1920 Şeyhulislam Düüri Zade'nin Kuvayı Milliye'ye karşı savaş fetvası. Damat Ferid Paşa'nın kurtuluş hareketine karşı çağrısı Anzavur'a "paşa" sanının verilmesi.
13 Nisan1920 Bolu ve Düzce'de kurtuluşçu kuvvetlere karşı isyan.
18 Nisan 1920 Kuvayı Milliye'ye karşı savaş için Halife Ordusu'nun kurulması.
21 Nisan 1920 Anzavur kuvvetlerinin bozguna uğratılması.
23 Nisan 1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) adını alan yeni parlamentonun Ankara'da açılması.

24 Nisan 1920 Mustafa Kemal'in TBMM başkanlığına seçilmesi.
25 Nisan 1920 TBMM geçici hükûmetinin kurulması.
26 Nisan 1920 TBMM adına Mustafa Kemal'in Rus SFSC ve yeni Türkive arasında diplomatik ilişkiler kurulması önerisi ve işgalcilere karşı savaşta yardım edilmesi isteğiyle Lenin'e mektubu.
29 Nisan 1920 TBMM'nin Hıyaneti Vataniye yasasını çıkarması.
30 Nisan 1920 Tüm dünya ülkelerine TBMM'nin kuruluşunun bildirilmesi.
3 Mayıs 1920 Mustafa Kemal başkanlığında TBMM hükûmetinin kurulması.
11 Mayıs 1920 Moskova'ya bir TBMM delegasyonunun gönderilmesi.
13 Mayıs 1920 Damat Ferid Paşa'nın yurttaşlık haklarından yoksun kılınması.
24 Mayıs 1920 Askerî mahkemenin Mustafa Kemal'i ölüme mahkûm eden 11 mayıs 1920 tarihli kararın padişahça onaylanması.
30 Mayıs 1920 Kilikya'da Fransız işgalcilerle ateşkes imzalanması.
2 Haziran 1920 TBMM hükûmetinin Sovyetlerce hukuksal olarak tanınması.
9 Haziran 1920 Kâzım Karabekir Paşa komutasında Doğu Cephesi'nin kurulması.
14 Haziran 1920 Yozgat'ta hükûmete karşı isyan.
18 Haziran 1920 Zonguldak'ın Fransızlarca işgali.
22 Haziran 1920 Batı Anadolu'da Yunan askerî birliklerinin saldırıya başlaması.
25 Haziran 1920 Bir İngiliz çıkarma birliğinin Mudanya'ya çıkarma yapışı. İsmet Paşa komutasında Batı Cephesi'nin kurulması.
30 Haziran 1920 Yunanlıların Balıkesir'i ele geçirmesi.
2 Temmuz 1920 Yunanlıların Bandırma ve Kermasti'yi ele geçirmeleri.
8 Temmuz 1920 Yunanlıların Bursa'yı ele geçirmeleri.
18 Temmuz 1920 TBMM üyelerinin Ulusal Ant'a bağlılık andı.
19 Temmuz 1920 Türk delege kurulunun Moskova'ya varışı.
20 Temmuz 1920 Trakya'da Yunan birliklerinin saldırıya başlaması.
22 Temmuz 1920 Şurayı Saltanat'ın Sevr Barış Antlaşması koşullarını kabulü.
24 Temmuz 1920 Yunanlıların Edirne'yi ele geçirmesi.
25 Temmuz 1920 Sultan delegelerince Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanması. İngiltere, Fransa ve İtalya arasında, Anadolu'daki etki alanları konusunda antlaşma imzalanması. TBMM'nin Sevr Antlaşması'nı protesto etmesi.
14 Ağustos 1920 TBMM delege kurulunun Lenin tarafından kabulü.
24 Ağustos 1920 Sovyet-Türk Dostluk Antlaşması tasarısının parafe edilmesi.
26 Ağustos 1920 Uşak'ın Yunanlılarca ele geçirilmesi.
1 Eylül 1920 Bakü'de Doğu halkları konferansının açılması.
10 Eylül 1920 Türkiye Komünist Partisi'nin Birinci Kurultayı.
11 Eylül 1920 İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması.
28 Eylül 1920 Taşnak-Türk Savaşı'nın başlaması.
30 Eylül 1920 Türk birliklerinin Sarıkamış'ı ele geçirmesi.
3 Ekim 1920 Konya'da hükûmete karşı isyan.
4 Ekim 1920 Bir sovyet diplomatik kurulunun Ankara'ya gelişi.
22 Ekim 1920 Tevfik Paşa Kabinesi'nin kurulması.
30 Ekim 1920 Kars'ın Türk askerî birliklerince ele geçirilmesi.
7 Kasım 1920 Ankara'da Sovyet Elçiliği'nin açılması.
18 Kasım 1920 Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kurulması.
29 Kasım 1920 Ermenistan'da Sovyet egemenliğinin ilanı.
2 Aralık 1920 Gumin'de Taşnaklar ve Türkler arasında barış imzalanması.
15-16 Aralık 1920 Demirci Mehmed Efe'nin güçlerinin ortadan kaldırılması.

28 Aralık 1920 Ethem Bey'in Birinci Kuvayı Seyyare Kolordusu'nun ortadan kaldırılmasına ilişkin karar.
6 Ocak 1921 Ethem Bey İsyanı.
10 Ocak 1921 İnönü'nde Türk ordusunun Yunanlılar üzerinde ilk zaferi.
20 Ocak 1921 TBMM'de geçici anayasanın kabulü.
28-29 Ocak 1921 Bakü'den Anadolu'ya dönmekte olan Mustafa Suphi başkanlığında 16 Türk komünistin Trabzon'da öldürülmeleri.
8 Şubat 1921 10 aylık kuşatmadan sonra Antep'in Fransız birliklerince ele geçirilmesi. TBMM'ce Antep kentine "gazi" sanının verilmesi.
19 Şubat 1921 Yusuf Kemal başkanlığında ikinci bir Türk delege kurulunun ve elçilik kadrosunun Moskova'ya gelişleri.
21 Şubat 1921 Sevr Antlaşması'nın gözden geçirilmesi için Türkiye'nin de katılmasıyla İtilaf Devletleri'nin düzenledikleri Londra Konferansı'nın açılması.
22 Şubat 1921 Moskova'da Sovyet-Türk Konferansı'nın başlaması.
23 Şubat 1921 Türkiye ve Gürcistan arasındaki sınırın belirlenmesi için Türkiye'nin Gürcü Menşevikleriyle görüşmeleri.
24 Şubat 1921 Ardahan'ın Türk birliklerince ele geçirilmesi.
25 Şubat 1921 Gürcistan'da Sovyet iktidarının ilanı.
1 Mart 1921 Moskova'da Türkiye ve Afganistan arasında, dostluk ve birlik antlaşması imzalanması.
6 Mart 1921 Artvin'in Türk birliklerince ele geçirilmesi.
9 Mart 1921 Londra'da Bekir Sami Bey ve Briand arasında ekonomik ve siyasal antlaşma imzalanması.
12 Mart 1921 TBMM'ce İstiklal Marşı'nın kabulü.
13 Mart 1921 Türkiye ve İtalya arasında, Türkiye'nin ödeyeceği ekonomik tazminata karşılık İtalyanların Anadolu'dan ayrılması için Londra Antlaşması.
16 Mart 1921 Sovyet-Türk Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın imzalanması.
26 Mart 1921 Adapazarı'nın Yunan birliklerince ele geçirilmesi.
1 Nisan 1921 Türk birliklerinin İnönü'de Yunanlılar üzerinde ikinci zaferi.
10 Mayıs 1921 İzmit'in Yunanlılarca ele geçirilmesi.
10 Mayıs 1921 Mustafa Kemal başkanlığında TBMM üyelerinden ilk Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuki grubunun kurulması.
21 Mayıs 1921 Fransa'yla ateşkes imzalanması.
9 Haziran 1921 Yunan birliklerinin Ankara üzerine saldırıya geçmeleri.
12 Haziran 1921 Yunanlıların Afyonkarahisar'ı ele geçirmesi.
17 Haziran 1921 Yunanlıların Kütahya'yı ele geçirmesi.
20 Haziran 1921 Yunanlıların Eskişehir'i ele geçirmesi.
5 Ağustos 1921 Mustafa Kemal'in TBMM'ce başkomutanlığa atanması.
23 Ağustos 1921 Sakarya çarpışmalarının başlaması.
30 Ağustos 1921 Dumlupınar çarpışmaları.
13 Eylül 1921 Sakarya Nehri bölgesinde Türk ordusunun zaferi.
19 Eylül 1921 Mustafa Kemal'e TBMM'ce "gazi" sanının verilmesi.
13 Ekim 1921 Bir yandan Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Sovyet Cumhuriyetleriyle, öte yandan Türkiye arasında Kars'ta dostluk antlaşmasının imzalanması.
20 Ekim 1921 Türkiye ve Fransa arasında Fransız birliklerinin Kilikya'yı boşaltması konusunda Ankara'da antlaşma yapılması.
7 Aralık 1921 Fransız birliklerinin Kilikya'yı boşaltmaları.
13 Aralık 1921 M. V. Frunze başkanlığında USSR (Ukrayna Sovyet Sosyalist

Cumhuriyeti) olağanüstü kurulunun Ankara'ya gelişi.

20 Aralık 1921 M. V. Frunze'nin TBMM üyeleri önünde konuşması.

2 Ocak 1922 Türkiye ile Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında dostluk ve kardeşlik antlaşmasının imzalanması.

26 Ocak 1922 Sovyetler'in yeni Türkiye Elçisi S. İ. Aralov'un Ankara'ya gelişi.

22 Nisan 1922 Mustafa Kemal'in V. İ. Lenin'e mektubu.

26 Ağustos 1922 Türk birliklerinin genel saldırısının başlaması.

27 Ağustos 1922 Afyonkarahisar'ın Türk birliklerince kurtarılışı.

30 Ağustos 1922 Yunan ordularının Dumlupınar'da bozguna uğratılması.

2 Eylül 1922 Yunan orduları başkomutanı General Trikopis'in tutsak edilmesi.

9 Eylül 1922 İzmir'in kurtuluşu

17 Eylül 1922 Bandırma'nın kurtuluşu.

11 Ekim 1922 Bir yandan Türkiye, öte yandan Büyük Britanya, Fransa ve İtalya arasında Türk-Yunan Savaşı'nı sona erdiren ateşkesin Mudanya'da imzalanması.

1 Kasım 1922 Sultan VI. Mehmed'in tahttan indirildiğinde, sultanlığın kaldırıldığına ve yeni halifenin Osmanlı hanedanı üyeleri arasında seçileceğine ilişkin TBMM kararı.

17 Kasım 1922 Sultan VI. Mehmed'in bir İngiliz kruvazörüyle Malta adasına kaçışı.

18 Kasım 1922 Abdülmecid'in halifeliğe seçilmesi.

20 Kasım 1922 Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barış antlaşmasının koşullarını hazırlamak üzere Lozan Konferansı'nın açılması.

4 Aralık 1922 Sovyet delege kurulunun Boğazlardaki düzenleme konusunda Lozan Konferansı'na bildirisi.

20 Aralık 1922 Sovyet delege kurulunun Lozan Konferansı'nda Doğu sorununa ilişkin muhtırası.

6 Ocak 1923 Halk Partisi'nin (daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi) kuruluşuna ilişkin bildiri.

4 Şubat 1923 Lozan Konferansı çalışmalarının kesintiye uğraması.

17 Şubat-14 Mart 1923 İzmir İktisat Kongresi.

23 Nisan 1923 Lozan Konferansı çalışmalarına yeniden başlanması.

10 Mayıs 1923 Lozan Konferansı'ndaki Sovyet delegesi V. V. Vorovskiy'nin Antant ajanlarınca öldürülmesi.

24 Temmuz 1923 Bir yandan Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya; öte yandan Türkiye arasında Lozan'da barış antlaşmasının ve ayrıca Boğazlar konusunda antlaşmanın ve diğer antlaşmaların imzalanması.

KAYNAKÇA

Marksizm-Leninizm klasikleri*

Marx, Karl, *Disraeli.*
Doğu Sorunu (Türkiye).
Göçmenler.
Mazzini Londra'da.
Marx, Karl / Engels, Friedrich, *Britanya Politikası.*
Engels, Friedrich, *Rus Çarlığı'nın Dış Politikası.*
Lenin, Vladimir İliç, *Asya'nın Uyanışı.*
Balkanlar ve İran'daki Olaylar.
Burjuva Pasifizmi ve Sosyalist Pasifizm.
Çin'de Demokrasi ve Halkçılık.
Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği.
Devlet ve İhtilal.
Devrimci Proletarya ve Ulusların Kendi Yazgılarını Belirleme Hakkı.
Doğu Halkları Komünist Örgütlerinin II. Tüm Rusya Kurultayına Rapor, 22 kasım 1918.
Emekçi Kazakların I. Tüm Rusya Kurultayı Raporu, 1 mart 1920.
Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması.
Emperyalizm ve Sosyalizmin Parçalanması.
Ermenistan Devrimci Askerî Komitesi Başkanına Telgraf.
Gaaş'daki Delege Kurulumuzun Ödevleri Sorunu Üzerine Değinmeler.
İşçi ve Köylü Delegeler Sovyetleri'nin İkinci Tüm Rusya Kurultayı, 25-26 ekim-7-8 kasım 1917. *Barış Üzerine 2. Rapor,* 26 ekim-8 kasım.
İşçi, Köylü, Kazak ve Kızıllordu Delegelerinin Tüm Rusya VI. Olağanüstü Kurultayı, 6-9 kasım 1918, "Uluslararası Durum Üzerine 2. Söylev", 8 kasım.
Komünist Enternasyonal'in II. Kurultayı, 19 temmuz-7 ağustos 1920.
Köy Yoksulluğu Üzerine. Sosyal Demokratların Ne İstediğinin Köylülüğe Açıklanması.
Moskova Sovyeti İşçi ve Köylü Delegeleri Genel Toplantısı Söylevi, 28 şubat 1921.
Mustafa Kemal'e Telgraf.
"Observer" ve "Manchester Guardian" Gazeteleri Muhabiri M. Farbman'la Görüşme.
Pitirim Sorokin'in Değerli İtirafları.
RKP(b) Moskova İl Konferansı, 20-22 kasım 1920.
RKP(b) Moskova ve Moskova İli Sekreter ve Sorumlu Hücre Temsilcileri

Toplantısında İaşe Vergisi Konusunda Rapor.
Rus Devrimi'nin Dış Politikası.
"Sol" Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı.
Sosyalist Devrim ve Ulusların Kendi Yazgılarını Belirleme Hakkı (Savlar).
Sovyetler'in VII. Tüm Rusya Kurultayı, 5-9 aralık 1919, *VTSİK ve Sovnarkom'un Raporuna 2. Sonsöz,* 6 aralık.
Sovyetler'in VIII. Tüm Rusya Kurultayı, 22-29 aralık 1920.
Ulusların Kendi Yazgılarını Belirleme Hakkı Üzerine.
VTSİK, Moskova Sovyeti, Fabrika-Atelye Kurulları ve Sendikaların Birleşik Oturumu, 22 ekim 1918, "1. Rapor."
VTSİK 31 Ekim 1922 IX. Dönem IV. Oturum Söylevi.
Yunnius'un Broşürü Üzerine.

* Bu bölümdeki kaynakların tümünün asılları Rusça'dır. Bu bakımdan toplu yapıtlardaki yerleri Türkçe çeviride ayrıca belirtilmedi.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS), Komintern, Profintern, Sovyet kurultayları, Komünist ve İşçi partileri belgeleri*

Belgelerle (1919-1932) Komünist Enternasyonal, Moskova, 1933.
Doğu Halkları I. Kurultayı Bakü 1-8 eylül 1920. Stenografik Dökümler, Petersburg, 1920
Doğu Komünist Partileri Program Belgeleri, Moskova, 1934.
Kızıl Sendika ve Üretim Birlikleri Uluslararası Sovyeti Raporu, Moskova, 1921.
Komintern IV. Kurultayı'nın Stenografik Dökümü, Moskova, 1922.
Komünist Enternasyonal II. Kurultayı. Stenografik Döküm, Moskova, 1921.
Komünist Enternasyonal III. Dünya Kurultayı. Stenografik Döküm, Moskova, 1922.
Komünist Enternasyonal IV. Kurultay Bülteni, Moskova, 1922.
Komünist Enternasyonal Kurultay Tutanakları. Komintern'in Birinci Kurultayı, Mart 1919, Moskova, 1933.
Komünist ve İşçi Partileri Temsilcileri Toplantısı Belgeleri, Moskova, 1957
Kurultay, Konferans ve Merkez Komitesi Genel Toplantıları Kararlarıyla KPSS, I. bölüm 1898-1925, Moskova, 1953.
Moskova Sendikaları Kızıl Enternasyonal Kurultayı Bülteni, Moskova, 1922.
Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programı, Moskova, 1961.
Sovyetler Birliği Komünist Partisi XX. Kurultayı, 14-25 Şubat 1956, Stenografik Döküm, cilt I-II, Moskova, 1956.
Sovyetler Birliği Komünist Partisi XXII. Kurultayı, 17-31 Ekim 1961. Stenografik Döküm, cilt I-III, Moskova, 1962.
Sovyetler'in VII. Tüm Rusya Kurultayı. Stenografik Döküm, Moskova, 1920.
Sovyetler'in VIII. Tüm Rusya Kurultayı. Stenografik Döküm, Moskova, 1921.
Sovyetler'in IX. Tüm Rusya Kurultayı. Stenografik Döküm, Moskova, 1922.
Transkafkasya Komünist Örgütleri II. Kurultayı. 19-23 Mart 1921, Stenografik Döküm, Tiflis, 1923.
Transkafkasya Komünist Örgütleri III. Kurultayı (13-15 Mayıs 1924), Stenografik Döküm, Tiflis, 1924.

 * Bu bölümdeki kaynakların tümünün asılları Rusça'dır.

Belgeler, resmî yayınlar, devlet adamlarının konuşmaları*

Çiçerin, Georgiy Vasilyeviç, *Dış Politika Sorunları Üzerine Makaleler ve Söylevler*, Moskova, 1961.

Frunze, Mihail Vasilyeviç, *Ankara Yolculuğu*, aynı yerde.

Karadeniz'in Öte Yakasında, toplu yapıtları, cilt I, Moskova, Leningrad, 1929.

Ukrayna TSİKA ve Sovnarkon Birleşik Oturumuna Ankara Yolculuğu Konusunda Rapor, aynı yerde.

"USSR ile Türkiye Arasında Barış ve Kardeşlik Antlaşması'nın İmzalanmasına İlişkin Olarak *Komünist* Gazetesi Mensubuyla Sohbet", *Komünist*, 1.2.1922.

VUTSİK VI. Dönem III. Oturumunda Yakındoğu Sorunu Konusunda Rapor, Harkov, 1922.

VUTSİK Olağanüstü Toplantısında Türkiye ile 23 Mart Antlaşması Sorunu Konusunda Rapor, Harkov, 1922.

Klyuçnikov, Y. V., ve Sabanin, A. V.,

Antlaşmalar, Notlar ve Bildirilerle Yeni Zamanların Uluslararası Politikası, II. bölüm, "Emperyalist Savaştan Sovyet Rusya Kuşatmasının Kaldırılışına Kadar", Moskova, 1925; III. bölüm, "Sovyet Rusya Kuşatmasının Kaldırılışından Ekim Devrimi'nin 10. Yılına Kadar. Fasikül I, "Sovyet Diplomasisinin Eylemleri", Moskova, 1928; Fasikül II, "Yabancı Devletler Diplomasisinin Eylemleri", Moskova, 1929.

Ordconikidze, Grigori Konstantinoviç, *Seçilmiş Makale ve Söylevler, 1911-1937*, Moskova, 1939.

Eski Dışişleri Bakanlığı Arşivi Gizli Belgeler Kitabı, 1918, no: 2.

Eski Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleriyle Asya Türkiyesi'nin Paylaşılması, Moskova, 1924.

Eski Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleriyle İstanbul ve Boğazlar, Moskova, 1925-1926.

Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu. Protokellerden Özetler, Tiflis, 1926.

Mihail Vasilyeviç Frunze, Moskova, 1951.

NKİD'nin 1922 Yılı (Yıllık) Raporu, Moskova, 1923.

NKİD'nin Rus SFSC(1918-1919) VII. Sovyetler Kurultayı'na Yıllık Raporu, Moskova, 1920.

NKİD'nin Rus SFSC (1919-1920) VIII. Sovyetler Kurultayı'na Yıllık Raporu, Moskova, 1921.

NKİD'nin SSCB Sovyetler 1923 Yılı II. Kurultayı'na Yıllık Raporu, Moskova, 1924.

Rus SFSC'nin 1922 Yılında Dış Politikası, NKİD Raporu, Moskova, 1922.

Sevr Barış Antlaşması ve Lozan'da Yapılan Antlaşmalar, Prof. Y. V. Klyuçnikov ve Prof. A. V. Sabanin başkanlığındaki kurulca Fransızca tekstin çevirisi, Moskova, 1927.

SSCB Dış Politika Belgeleri, cilt I, Moskova, 1957; cilt II, Moskova, 1958; cilt III, Moskova, 1959; cilt IV, Moskova, 1960; cilt V, Moskova, 1961; cilt VI, Moskova, 1962.

SSCB Dış Politikası. Belgeler Kitabı, cilt I (1917-1920); cilt II (1921-1924), Moskova, 1944.

TSK VKP(b) İMEL Azerbaycan Şubesinin Çalışmaları, cilt XII, belgeler, Bakü, 1948.

Yabancı Devletlerle İmzalanmış Yürürlükteki Antlaşma ve Sözleşmeler Kitabı, Fasikül I.

* Bu bölümdeki kaynakların tümünün asılları Rusça'dır.

Atatürk'ten Düşünceler, toplayan Prof. Enver Ziya Karal, Ankara, 1956.
Atatürk'ün Özel Mektupları. Derleme ve Notlar, toplayan Sadri Rorak, İstanbul, 1961.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt I (1919-1938), cilt II (1906-1938); cilt 3 (1918-1937), Ankara-İstanbul, 1945-1954.
Atatürk, İslam Ansiklopedisi'nin 10. fasikülünden ayrı basım, İstanbul, 1949.
"Düstur. Üçüncü tertip. Kanunları, tefsirleri ve BMM kararlarını nizamname ve musahade ve umum hizmetlere ait mukavelatı muhtevudur", cilt 1-29, İstanbul-Ankara, 1929-1948.
Erkân Harbiyeyi Umumiye. Cihan Harbinde Osmanlı Harekâtı Tarihçesi, İstanbul, 1928.
Harp Tarihi ve Vesikaları dergisi. Erkân Harbiyeyi Umumiye Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1952.
İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, cilt 1-2, İstanbul, 1946.
İsmet Paşa'nın Siyasî ve İçtimaî Nutukları 1920-1933, Ankara, 1933.
İstatistik Yıllığı, cilt 1-14.
İzmir, Ayvalık ve Aydın Havalisinin Yunanlılar Tarafından İşgali ve Yunan Muzalimi Hakkında Mukamati Askeriyeden Mevrud Raporları, İstanbul, 1919.
Lozan Konferansı 1922-1923, cilt 1-3, İstanbul, 1924-1925.
Maraşal Fevzi Çakmak, yazan: Külçe Süleyman, cilt 1-2, İstanbul, 1953.
Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, İstanbul, 1918-1920.
Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri, derleyen: Kemal Arıburnu, Ankara, 1951.
Nutuk, Gazi Mustafa Kemal tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15-20 Teşrinievvel 1927 tarihleri arasında toplanan ikinci büyük kongresinde söylenmiştir, cilt I, Ankara, 1927 (eski yazı ile); ikinci basım, cilt I (1919-1920), cilt II (1920-1927), cilt III (vesikalar), İstanbul, 1934.
15'ler Hatırası (1921-1936). Türkiye Komünist Partisi'nin Canavarca Öldürülen Önderi Mustafa Suphi ve Arkadaşlarına İthaf, 1936.
Tarihi Vesikaları dergisi. Maarif vekaleti, cilt I-II, İstanbul, 1944.
Tarihi, cilt III, İstanbul, 1933.
Tarihi, cilt IV, Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul 1934.
Türk Ansiklopedisi, cilt 4, Ankara, 1953.
Türk İstiklal Harbi Hülâsası 1919-1922, İstanbul, 1937.
Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul, 1946.
Türkiye Büyük Millet Mecilisi Zabıt Ceridesi (1920-1923 Yılları), cilt 1-10.
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1923.
Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi, Bakü, 1920.
Türkiye Komünist Fırkası'nın Nizamnamesi, Bakü 1920.
28-29 Kanunusani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümü, Moskova, 1923.

Conférence de Lausanne (Livre Jaune). Fransız Dışişleri Bakanlığı. Diplomatik belgeler, cilt 1-2, Paris. 1923.
Dix ans de République, Ankara, 1933.
Documents on the British Foreign Policy 1919-1939. First Series, cilt I-IV, Oxford, 1948-1950.
Foreign Relations of the United States, cilt II, 1919.
La Turquie Devant le Tribunal Mondial. Son Passé, Son Présent, Son Avenir. Publication du Congrès National, İstanbul, 1919.

La Guerre de l'Indépendence Turque, Ankara, 1937.
Législation Turquie, Recuil de Lois, Decrets et Réglements de Republique de Turquie, cilt 1-17, İstanbul, 1923-1942.
Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. Paris Peace Conference 1919, cilt 1-13, Washington, 1943-1948.
The Parliamentary Debates. House of Commons, cilt 136, Londra, 1920.
Traité de Paix avec la Turquie et Autres Actes Signés Àlausanne 1923, Paris, 1923.
Traité de Lausanne. Conférence sur les Affaires du Proche-Orient (1922-1923). Letres et Accords du 24 Juillet 1923, Paris, 1923.

Diğer kaynaklar*

Aboltin, V., *Lozan Sonrası Türkiye'nin Ulusal Kadrosu*, "Noviy Vostok", 1925, no: 7.
Adamov, E. A., *Yunanistan'ın Büyük Devlet Politikası ve Büyük Devletler*, "Noviy Vostok", 1922, no: 2.
Türkiye ve Büyük Devletler, "Mejdunaraodnaya Jizn", 1923, no: 1.
Akopyan, G. S., *Türkiye'de Ulusal-Kurtuluş Hareketi. Türk Cumhuriyetinin Oluşumu*, "İstoriya Mejdunarodnovo Dvijeniya", ikinci bölüm, Moskova, 1962.
Alimov, Ab., *Türkiye*, "Emperyalizm Çağında Doğu Tarihi Üstüne Notlar", Moskova-Lenigrad, 1934.
Alkayeva, L. O., *1908-1939 Yılları Türk Edebiyatı Üstüne Notlar*, Moskova, 1959.
Almuhammedov, *Türkiye'de Komünist Hareketi*, "Kommunistiçeskiy İnternatsional", 1923, no: 25.
Aralov, S. İ., *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, Moskova, 1960.
Arsenyev, N., *Çağdaş Türkiye Üstüne Notlar*, "Noviy Vostok", 1922, no: 2.
Arslan, *Çağdaş Türkiye*, Moskova, 1923.
Astahov, G., *Padişahlıktan Demokratik Türkiye'ye. Kemalizm Tarihinden Notlar*, Moskova-Leningrad, 1926.
Becker, R. S., *Woodrow Wilson. Dünya Savaşı. Versailles Barışı. Versailles Konferansı'ndaki Amerikan Basın Komitesi Başkanının Belgeleri ve Notlarına Dayanarak*, 1923.
Bibliyografya..., *Türkiye Bibliyografyası (1917-1958)*, Moskova, 1959.
Butayev, İn., *Doğu'da Ulusal Devrim. Türkiye Sorunu*, Moskova, 1925.
Bülten..., *NKİD Bülteni*, Moskova, 1920-1921.
Von Bülow, *Almanya'nın Dış Politikası*, Odesa, 1915.
Vdoviçenko, D. İ., *Türkiye Ulusal Burjuvazisi*, Odesa, 1962.
Gafurov, B. G., *Ekim Devrimi ve Doğu'da Ulusal-Kurtuluş Hareketi*, "Kommünist", 1957, no: 15.
Glebov, A., *Geçmişten...*, "Noviy Mir", 1957, no: 12.
Gottlieb, **V. V.**, *Birinci Dünya Savaşı'nda Gizli Diplomasi*, Moskova, 1960.
Grancourt, K., *Yakındoğu'da Taktik*, 1928.
Gurko-Kryajin, V. A., *Türkiye'de Devrimin Tarihi*, Moskova, 1923.
Yakındoğu ve Devletler, Moskova, 1923.
Türkiye'de Ulusal-Kurtuluş Hareketinin Doğuşu, 1919-1928 Kaynaklarının Gözden Geçirilmesi, "Noviy Vostok", 1928, no: 23-24.
Dantsig, B., *Türkiye*, Moskova, 1949.
Dantsig, B. M., *SSCB'de Türkiye Ekonomi Tarihi ve Coğrafyasının Öğrenimi*, "Türk kitabı", Moskova, 1958.
Dranov, B. A., *Karadeniz Boğazları. Uluslararası Hukuk Rejimi*, Moskova, 1948.

Jeltyakov, A. D., *Güneydoğu Anadolu'da Türk Köylüsünün 1918-1920 Yıllarındaki Ulusal-Kurtuluş Savaşını*, "Leningrad Üniversitesi bülteni", 1957, no: 8.

Jeltyakov A. D., *Batı Anadolu Türk Köylüsünün Antiemperyalist Savaşını*, "Leningrad Üniversitesi bilgi notları", Doğu Bilimleri Dizisi, fasikül 7, 1958.

Jukov, E. M., *Yeni Aşamada Ulusal-Kurtuluş Hareketi*, "Kommunist", 1963, no: 12.

Juikovskiy, P. M., *Küçük Asya'ya Bir Yolculuk*, "İzvestiya Gosudarstvennova İnstituta Opıtnay Agronomi", cilt IV, 1926, no: 4.

Zavriyev, D. S., *Türkiye Kuzeydoğu İllerinin En Yeni Tarihi Üzerine*, Tiflis, 1947.

Ziya Bey, *Talıttaki Katil. Türkiye Gizli Polis Şefinin Notları*, Moskova, 1918.

Diplomasi..., *Diplomasi Tarihi*, cilt III, Moskova, 1945.

İrandust, *Kemalist Devrimin Hareket Ettirici Güçleri*, Moskova-Leningrad, 1928.

Kabulskiy, S., *Yeniden Doğan Türkiye'nin Politikası*, "Mejdunarodşaya Jizn", 1926, no: 7.

Kasparova, V., *Doğu Kadını*, Leningrad, 1925.

Kerimov, M. A., *Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ve Türkiye (1920-1922)*, "Şarkiyat Enstitüsü bilgi notları", cilt 19, 1958.

Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkiler Tarihi Üzerine (1922-1923), "Kratkiye Coobşçeniya İnstituta Vostokovedeniya", XXVI, 1958.

Kitaygorodskiy, P., *Sömürge Tutsaklıktan Ulusal Bağımsızlığa. "Ön Asya ve Kuzey Afrika'da Devrimci Hareket"*

Türkiye'de İşçi Hareketi, "Kommunistiçeski İnternatsional", 1925, no: 11 (48).

Kolenskovskiy, A., *Çanakkale Harekâtı*, Moskova, 1938.

Kolyadko, L. S., *Anadolu'nun Ekonomik Yaşamı*, "Noviy Vostok", 1923, no: 4.

Kornienko, R. P., *1918-1963 Yılları Arasında Türkiye'de İşçi Hareketi*, Moskova, 1965.

Korsun, N. G., *Son Savaşlardan Harekâta İlişkin Bazı Sonuçlar*, "Voenno-İstoriçeski Jurnal", 1929, no: 2.

Kafkas Cephesi'nde Dünya Savaşı. Harekât-Stratejik Yaklaşım, Moskova, 1946.

1914-1915 Yılları Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Sarıkamış Harekâtı. Moskova, 1937

1919-1922 Türk-Yunan Savaşı. Harekât ve Strateji Alanında Notlar, Moskova, 1940.

Kuznetsova, S. İ., *Sovyet-Türk İlişkilerinin Kuruluşu*, (Rus SFSC ile Türkiye arasındaki Moskova Antlaşması'nın 40. yılına), Moskova, 1961.

Kunina, A. E., *Amerika'nın 1919-1920 Yıllarında Dünya Egemenliğini Ele Geçirme Planlarının Suya Düşmesi*, Moskova, 1954.

Lazarev, M. S., *Arap Ülkelerinde Türk Egemenliğinin Yıkılışı*, Moskova, 1960.

Lansere, E. E., *Ankara'da Bir Yaz. 1922 Yazında Bir Anadolu Yolculuğu Günlüğünden Tablolar ve Değinmeler*, Leningrad, 1925.

Liray, Valter, *Yeni Türkiye, Ekonomik Durumu ve Geleceğe Bakışları*, Moskova-Leningrad, 1924.

Lloyd George, D., *Avrupa Kaosu*, Moskova-Leningrad, 1924.

Savaş Anıları, cilt I-IV, Moskova, 1934-1938.

Barış Antlaşmaları Konusunda Gerçek, cilt I-II, Moskova, 1957

Luaşuveyt, E. F., *Türkiye'de Ekim Sonrasında Devrimci Yükseliş*, (kasım 1917-mayıs 1919), "Vestnik MGU", 1949, no: 7.

Manatov, Şerif, *Türk Basınında Yansımasıyla Türk Yaşamı*, "Noviy Vostok", 1922, no: 1.

Mareskotti, L. Aldrobandi., *Diplomasi Savaşı Bir Günlükten Anılar ve Parçalar*, (1914-1919), Moskova, 1944.

Melnik, A., *Türkiye*, Moskova, 1937.
Miller, A. F., *Sovyet-Türk İlişkileri Tarihi*, "İstoriçeski Jurnal", 1941, no: 10-11.
Türkiye'de Ulusal Burjuva Devrimi, "Sovetskaya Rossiya i Kapitalistiçeski Mir v 1917-1923 g.", Moskova, 1957.
Yeni Türkiye Tarihi Üzerine, Moskova-Leningrad, 1948.
Amerika'nın 1919'da İstanbul ve Boğazları Ele Geçirme Planı; "Vorosıy İstorii", 1951, no: 3.
Kemal Atatürk'ün Siyasal Görüşlerinin Oluşumu, "Narodıy Azii i Afriki", 1963, no: 5.
Moiseyev, P. P., *Çağdaş Türkiye'de Tarım İlişkileri*, Moskova, 1960.
Rozaliyev Y. N. *Sovyet-Türk İlişkileri Tarihi Üzerine*, Moskova, 1958.
Mustafa Kemal, *Türkiye Cumhuriyeti Başkanının Anıları*, Moskova, 1927
Yeni Türkiye'nin Yolu, cilt I-IV, Moskova, 1919-1934.
Nikolson, G., *1919 Yılında Barış Nasıl Yapıldı?* Moskova, 1945.
Nitti, F., *Barışsız Avrupa*, 1923.
Nikulin, L., *İstanbul, Ankara, İzmir*, Moskova, 1935.
Noveyşaya..., *"Noveyşaya İstoriya Stran Zarubejnovo Vostoka*, Sınırdaş Doğu Ülkelerinin En Yeni Tarihi", fasikül I (1918-1929), Moskova, 1954.
Noviçev, A. D. *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye Ekonomisi*, Leningrad-Moskova, 1935.
Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin Türkiye'nin Yazgısına Etkisi, "Vestnik LGU", 1957, no: 20.
1918-1923 Ulusal-Kurtuluş Savaşımı Yıllarında İstanbul'da İşçi ve Sosyalist Hareketi, "Problemıy İstorii Natsionalno-Osvobodilelnovo Dvizeniya v Stranah Azii", Leningrad, 1963.
Yeni Zamanlarda Türk Köylüsü, Moskova, 1959.
Pavlenko, P., *İstanbul ve Türkiye*, Moskova, 1930.
Pavloviç, M., (Veltman, M.) *Devrimci Türkiye Osmanlı İmparatorluğu'nun Yüceliği ve Düşüşü* (Eski Türkiye). *Enver Bey ve Ahmet Rıza'nın Türkiyesi. Komünist Hareket*, Moskova, 1921.
Payloviç, M., *Lozan Konferansı*, "Novıy Vostok", 1923, no: 3.
Türkiye Komünist Hareketi Üzerine, "Kommunistiçeski İnternatsional", 1921, no: 17.
Potshveriya, B. M., *ABD Senatosunda Türk sorunu* (1919 sonu-1920 ortası) "Kratkiye Soobşçeniya İnstituta Vostokovedeniya", cilt 19, 1956.
1919'da Türkiye'deki Amerikan Komisyonları, "Şarkiyat Enstitüsü Bilim Notları", cilt 17, Moskova, 1959.
Poincaré, Raymond, *Fransa'nın Hizmetinde. Anılar*. 1914-1918, cilt 1-2. Moskova, 1936.
Rozaliev, Y. N., *V. İ. Lenin ve Türkiye*, "Lenin ve Doğu", Moskova, 1960.
Raviç, N., *Yüzyılın Gençliği. Savaş Anıları*, Moskova, 1960.
Sabanin, A., *Uluslararası Gerçekliğin Pratiğinde Lozan Barışı*. "Mejdunarodnaya Jizn" 1927, no: 10.
Sarkisyon, E. K., *Birinci Dünya Savaşı Arifesi ve Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Transkafkasya'da Yayılma Politikası*, Erivan, 1962.
Büyük Ekim Sosyalist Devrimi ve Türkiye'de Ulusal-Kurtuluş Savaşı (1918-1922), Erivan, 1958.
Seyfullina, L., *Ezilmiş İslam Ülkesinde. Türkiye'ye Yolculuk*, Moskova, 1925.
Sokolovskiy, N., *Çağdaş Türkiye Üstüne Notlar*, Tiflis, 1923.
Subhu, M., *Doğu Halkları Merkez Bürosunun Komünist Enternasyonale Raporu.*

"Jizn Natsionalnostey", 9.3.1919.
Suphi, M., *Yeni Türk Kabinesi*, "Jizn Natsionalnostey", 26.10.1919.
Tarla, E. V., *İngiltere ve Türkiye. Çatışkının Tarihsel Kökenleri ve Gelişmesi.* "Annalıy", Moskova, 1923.
Tardileu, A., *Barış*, Moskova, 1943.
Fahereddin, Altay, *1920-1922 Bağımsızlık Savaşında Türk Süvari Kolordusu*, Moskova-Leningrad, 1928.
Fahri, *Yığınlar İçin Savaşımda Türkiye Komünist Partisi*, "Kommunistiçeski İnternatsional", 1927, no: 52.
Ferdi, B., *Türkiye'de İşçi Sınıfının Durumu ve Komünist Hareket*, "Kommunistiçeski İnternatsional", 1926, no: 9.
Türk Köylüleri ve Kemalist Devrim, "Kommunistiçeski İnternatsional", 1927, no: 21.
Türkiye'de 1917-1923 Yıllarında İşçi-Köylü Hareketi, (ders notları steno tutanakları) Moskova, 1935.
Harmandaryan, S. V., *Ermenistan'da 1921 Yılı İç Savaş Dönemi Belgeleri*, "İzvestiya Akademii Nauk Armyanskoy SSR", 1957, no: 2.
House, E., *Albay House'un Arşivi*, cilt I-IV. Moskova, 1937-1944.
Heyfets, A. N., *Sovyet-Türk Dostluk İlişkilerinin Pekiştirilmesinde M. V. Frunze Misyonunun Rolü*, "Voprosıy İstorii", 1962, no: 5.
Lenin, Doğu Halklarının Büyük Dostu. Moskova, 1960.
1918-1920 Yurttaş Savaşı Yıllarında Sovyet Rusya ve Sınırdaş Doğu Ülkeleri, Moskova, 1964.
Hikmet, Nâzım, *Seçilmiş Yapıtları*, Moskova, 1953.
Churchill, W., *Dünya Bunalımı*, Moskova, 1932.
Şamsutdinov, A. M., *1918 Yılında Padişahlık Türkiyesi'nin Sovyet Rusya'ya Karşı Askerî Müdahaleye Katılması.* "Üçyonıyı Zapiski İnstitutıy Vostokovedeniya", cilt XIV, 1956.
Padişahlık Türkiyesi'nin Paylaşılması ve 1918-1919 Yıllarında Antant'ın Sovyet Rusya'ya Karşı Askerî Müdahalesinde Kullanılması Planları, "Türetski Sbornik", Moskova, 1958.
Türkiye Cumhuriyeti. Kısa Tarihsel İnceleme, Moskova, 1962.
Şef, K., *Yunan-Türk Savaşı'nın Sonu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Doğuşu*, "Ordu ve Devrim" 1922, no: 12.
İzmir'in Yunanlılarca İşgal Edilmesi ve Anadolu Türkiyesi'nde Ulusal-Kurtuluş Hareketi, "Ordu ve Devrim", 1922, no: 5.
Şpilkova, V. İ., *1919 Yılı Paris Barış Konferansında Türk Sorunu*, "Üçyonıya Zapiski MGPİ", cilt 59, fasikül 6, 1957.
ABD'nin Türkiye'ye İlişkin Emperyalist Politikası (1914-1920), Moskova, 1960.
Efendiyeva, N. Z., *Türk Halkının 1919-1921 Yıllarında Anadolu'nun Güneyinde Fransız İşgalcilere Karşı Kurtuluş Savaşımı*, "Kratkiye Soobşçeniya İnstituta Narodov Azii", no: 60, 1962.
Elçibekyan, A., *1920 Sonları ve 1921 Başlarında Türk-Taşnak İlişkileri Tarihi Üzerine Belgeler*, "İzvestiya AN Arp. SSR", Obşçestvennıyı Nauki, 1956, no: 9.
Yust, K., *Anadolu Basını*, Tiflis, 1922.

* Bu bölümdeki kaynakların tümünün asılları Rusça'dır. Dizinde de Rus alfabesi sırası izlenmiş, Rusça olmayan özel adlardan bazıları zorunlu olarak Rusça yazılışlarıyla bırakılmıştır.

Abadan, Yavuz, *Türk İnkılabı Tarihi Notları*, Ankara, 1951.
İnkilap ve İnkilapçılık, Ankara, 1933.
Abadi, *Türk "Verdunu" Gaziayntap (Ayntabın Dört Mühasiresi)*, İstanbul, 1925.
Abalıoğlu, Yunus Nadi, *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da*, İstanbul, 1955.
Ankara'nın İlk Günleri, İstanbul, 1955.
Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar, İstanbul, 1955.
Ali Galip Hadisesi, İstanbul, 1955.
Çerkez Etlıem Kuvvetlerinin İhaneti, İstanbul, 1955.
Açıksözgü, Hüsnü, *İstiklal Harbi'nde Kastamonu*, Kastamonu, 1933.
Adıvar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, 1962.
Ateşten Gömlek (Sakarya ordusuna), İstanbul, 1943.
Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri, İstanbul, 1956.
Ağaoğlu, Samet *Kuvayı Milliye Ruhu. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, İstanbul, 1944.
Ahmet (Midillili) *Türk İstiklal Harbi'nin Başında Millî Mücadele*, Ankara, 1928.
Birinci İnönü Muharebesi'nin İçyüzü, Ankara, 1930
Ahmet Reşit Rey, *Gördüklerim Yaptıklarım (1880-1922)*, İstanbul, 1945.
Akagündüz, *Yaldız*, İstanbul, 1935.
Aker, M. Şefik, *İstiklal Harbi'nde. Büyük Harbin Mütarekesinden 1336 (1920) Senesi Sonuna Kadar 57 Tümen ve Aydın Milli Cidali*, İstanbul, 1937.
Altay, Fahrettin, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İstanbul, 1949.
Altay, Mustafa, *İstiklal Harbi Hatıraları*, Konya, 1953.
Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul, 1942.
Aras, Rüştü Tevfik, *Lozan'ın İzlerinde 10 Yıl*, İstanbul, 1935.
Arase, Kâzım, *İstiklal Savaşı'nda Kocaeli Bölgesi Harekâtı, "Askeri Mecmua"*'nın tarih kısmı", sayı 43, İstanbul, 1936.
Arkadoç, Kâmran, *Hilâfet Meselesi, Son Halife Mecit Efendi ve Hanedan Mensupları Nasıl Hudut Haricine Çıkardılar*, İstanbul, 1955.
Arıburnu, Kemal, *Millî Mücadele ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar*, Ankara, 1957.
Arık, R. O., *Türk İnkilabı ve Milliyetçiliğimiz*, Ankara, 1958.
Arısan, Abdullah Galip, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bugünkü Beyaz İhtilalciler*, 1918-1920.
Armanoğlu, Fahir, *Siyasî Tarih*, Ankara, 1964.
Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Kongresi*, İstanbul, 1963.
Atay, Neşet Halil, *Büyük Meclis ve İnkilap*, Ankara, 1933.
Aydemir, Şevket Süreyya, *İnkilap ve Kadro. İnkilabın İdeolojisi*, Ankara-İstanbul, 1932.
Cihan İktisadiyatında Türkiye, Ankara, 1931.
Suyu Arayan Adam, Ankara, 1959.
Aykut, Fahri, *İstiklal Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri, Askeri Mecmua*'nın tarih kısmı, sayı 41, İstanbul, 1936.
Bağdatlıoğlu, Adil, *İstiklal Savaşı'nda Maraş*, İstanbul, 1942.
Bardakçı, Cemal, *Anadolu İsyanları*, İstanbul, 1940.
Baytın, Arif, *İlk Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi*, 29. Tümen ve 3. Alay Sancağı (Hatıralar), İstanbul, 1946.
Bayur, Yusuf Hikmet, *Yeni Türkiye Devletinin Harici Siyaseti*, İstanbul, 1935.
Kuvayı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyaseti ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları, "Belleten", cilt 20, sayı 80, 1956.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi*, Ankara, 1962.
Benice, Etem İzzet, *On Yılın Romanı*, İstanbul, 1933.
Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele*, cilt 1-2, Ankara, 1955.
Atatürk Anadolu'da (1919-1921), Ankara, 1959.
Bilsel M. Cemil, *Lozan*, cilt 1-2, İstanbul 1933.
Bozkurt, Esat Mahmut, *Atatürk İhtilali*. Türk İnkılâbı Enstitüsü derslerinden, İstanbul, 1940.
Cebesoy Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953.
Moskova Hatıraları, (21.11.1920-2.6.1922) İstanbul, 1955.
Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hatıraları, İstanbul, 1957.
Cemal Efe, *İstiklal Savaşı'nda Adanalıların Kahramanlık Destanları*, İstanbul, 1937.
Darendelioğlu, İlhan, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, cilt 1-2, İstanbul, 1961.
Demiray, Tahsin, *Türkiye'de Son Elli Yıllık İç Politika*, İstanbul, 1955.
Dursunoğlu, Cevat, *Millî Mücadele'de Erzurum*, Ankara, 1946.
Engin, Mehmet Saffet, *Kemalizm İnkilabının Prensipleri*, cilt 1-3, İstanbul, 1938-1939.
Etem, Sadri, *Türk İnkılâbının Karakterleri*, İstanbul, 1933.
Emin, Mehmet, *Mustafa Kemal*, İstanbul, 1928.
Erişirgil, M. E., *Türkçülük Devri, Milliyetçilik Devri, İnsanlık Devri*, Ankara, 1958.
Esmer, Ahmet Şükrü, *Siyasî Tarih 1919-1939*, İstanbul, 1953.
Erişçi, Lütfü, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi*, İstanbul, 1951.
Ertürk, Hüsameddin, *İki Devrin Perde Arkası, Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtı Mahsusasında ve Mütareke Yıllarının M. M. Grubu Başkanlığında Bulunan Emekli Süvari Albayı Hüsameddin Ertürk Anlatıyor*. Yazan: Tansu Samih Nafiz, İstanbul, 1957.
Gonker, Orhan, *Büyük Türkiye*, Ankara, 1939.
Gökbilgin, M. Tayyib, *Millî Mücadele Başlarken. Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne*, Ankara, 1959.
Gövsa, İbrahim Alaaddin, *Türk Meşhurları*, İstanbul, 1946.
Güralp, Şerif, *İstiklal Savaşı'nın İçyüzü*, İstanbul, 1958.
Güven, Zühtü, *Anzavur İsyanı. İstiklal Savaşı Tarihinden Acı Bir Safha*. İstanbul 1948.
Halil, Neşet, *Büyük Meclis ve İnkılap*, Ankara, 1933.
İnal, Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1952.
İnan, Afet, *Atatürk'ten Hatıralar*, Ankara, 1950.
İleri, Suphi Nuri, *Sevres ve Lausanne. Lozan Muahadelerinin Tarihçesi ve Hükümleri*, İstanbul, 1943.
İsmail, Hakkı, *İstiklal Harbi*, İstanbul, 1931.
İstiklal..., *İstiklal Harbi'nde Delirci Akımları* (gerilla). Kaymakam İbrahim Etem'in geniş hatıralarından derlenmiştir. Derleyen: Baki Vandemir, İstanbul, 1936.
İzzeddin, Ferik, *İstiklal Harbi Hatıratı*, İstanbul, 1932.
İzzet, E., *On Yılın Romanı*, İstanbul, 1934.
Işın, Mithat, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, İstanbul, 1946.
Jaeschke, Gotthard, *Türk İnkilabı Tarihi Kronolojisi 1918-1930*, cilt 1-2, İstanbul, 1939-1941.
Kandemir, *Siyasî Dargınlıklar*, cilt I-6, İstanbul, 1955-1956.
Cumhuriyet Devrinde Siyasî Cinayetler, İstanbul, 1955.
Karabekir, Kâzım, *İstiklal Harbimizin Esasları*, İstanbul, 1933.
İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1960.

Karaman, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1943.
Karacebe, Nizameddin, *Türk Ulusal Savaşının İlk Parçası (Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar)*, İstanbul, 1940.
Kara Fatma, *İstiklal Savaşı'nda Kara Fatma*, İstanbul, 1940.
Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)*, İstanbul, 1960.
Kerim Cevat, *Türk İstiklal Mücadelesi Konferansları*, İstanbul, 1927.
Türk İstiklal Harbi, İstanbul, 1925.
Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul, 1955.
Kıvılcımlı, Hikmet, *Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı*, İstanbul, 1935.
Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945.
Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkilap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1956.
Kutay, Cemal, *Fevzi Çakmak Atatürk'ü Tevkif Edecekti*, İstanbul 1956.
İsmet Paşa, Çerkez Ethem. Bir "Ölü" Nefsini Müdafaa Ediyor, İstanbul, 1956. *Karabekir Ermenistan'ı Nasıl Yok etti*, İstanbul, 1965.
Milli Mücadele'de Yeşilordu Efsanesi, İstanbul, 1956.
Külçe, Süleyman, *Maraşal Fevzi Çakmak*, İzmir, 1946.
Mehmet, Arif, *Anadolu İnkılabı, Mücahedatı Milliye Hatıratı, 1335-1339*, İstanbul 1924.
Melzig, Merbert, *Atatürk Bibliyografyası. Yeni Türkiye'nin Siyasi Bibliyografyası.* Basım 2, İstanbul, 1944.
Meylanzade, Rıfat, *Türkiye İnkılabının İçyüzü*, Halep, 1929.
Mümtaz, *İstiklal Savaşı'nda 2. Kolordu, Askeri Mecmuası*'nın tarih kısmı, no: 37, İstanbul, 1935.
Mustafa Nurettin, *Gaziantep Müdafaası*, İstanbul, 1926.
Okyavus, Muhittin, *İstiklal Harbi (1918-1923)*, İstanbul, 1950.
Otuz Ağustos..., *30 Ağustos Hatıraları*, İstanbul, 1955.
Özağuz, Esat, *Adana'nın Kurtuluşu Mücadelesi Hatıraları*, İstanbul, 1935.
Papulas, *General Papulas'ın Hatıratı*, İstanbul, 1928.
Paker, Nurettin, *1918-1922 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri, İnönü Sakarya Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı ve Hatıralar*, İstanbul, 1955.
Peker R., *İnkılap Dersleri Notları*, Ankara, 1935.
Safa, Peyami, *Türk İnkilâbına Bakışlar*, İstanbul, 1933.
Refik, Ahmet, *Kafkas Yollarında. Hatıralar ve Tahsisler*. İstanbul, 1919.
Reşit Paşa, *Reşit Paşa'nın Hatıraları. Sivas Harekâtı. Milliye Başlangıcından Sivas Kongresi ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, İstanbul, 1939.
Saip Ali, Ursavaş, *Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara, 1924.
Salahaddin Kaymakam, *Türk İstiklal Harbi'nde Birinci İnönü Muharebesi, Askerî Mecmua*'nın tarih kısmı, 1 haziran 1933.
Selek, Sabahattin, *Millî Mücadele. Anadolu İhtilali*, cilt 1-2, İstanbul, 1965.
Sert, M., *Mustafa Sagir*, İstanbul, 1944.
Sındırgılı, Süreyya, *Denizli Vakası ve Demirci Mehmed Efe*, İstanbul, 1955.
Söylemezoğlu, Galip K., *Yok Edilmek İstenen Millet*, İstanbul, 1957.
Şapolyo, Enver Behman, *Kuvayı Milliye Tarihi*, Ankara, 1957
Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi, İstanbul, 1958.
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1950), İstanbul, 1961.
Tahir, Kemal, *Esir Şehrin İnsanları*, İstanbul, 1956.
Tekinalp, *Kemalizm, Fransız Parlamentosu Reisi Herriot ve Fuat Köprülü'nün Önsözleriyle*, İstanbul, 1936.

Taner, Tahir, *Lozan Muhadesi ve Kapitülasyonların İlgası*, İstanbul, 1942.
Tengirşek, Yusuf Kemal, *Türk İnkılabı Dersleri. Ekonomik Değişmeler*, İstanbul, 1935.
Trikopis, *İstiklal Mücahademizin Kati Zaferi Olan 25-30 Ağustos Muharebatına Dair General Trikopis'in Hatıratı*, İstanbul, 1939.
Tunaya, Tarık Z., *Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952.
Türkiye'de Siyasî Dernekler, Ankara, 1950.
Tümerdem, İ. Hakkı, *Türk İstiklal Harbi Yunan Cephesi. Operatif ve Tabiye Bakımından İnceleme*. Basım 6, İstanbul, 1940.
Türkgeldi, Ali, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.
Görüp İşittiklerim, Ankara, 1951.
Uzel, S., *Ayıntap Savaşı'nın İçyüzü*, Ankara, 1952.
Uzunçarşılıoğlu, İsmail Hakkı, *Bizans ve Selçukiylerle Yermiyan ve Osman Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul, 1932.
Ünüvar, Veysel, *İstiklal Harbi'nde Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920-1921*, İstanbul, 1946.
Üstüngel, S., *Savaş Yolu, (Bir Türk Komünistinin Notları)*, Sofya, 1950.
Vandemir, Baki, *Türk İstiklâl Harbi'nde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar*, İstanbul, 1946.
Yazman, M. Şevki.,*İstiklâl Savaşı Nasıl Oldu*, İstanbul, 1938.
Ziynet..., *Ziynet Nevşiran Hilafetin Ölümü*, Moskova, 1924.

Altar, E., *Le Problème de Cilicie*, Paris, 1921.
August, V., *Das Land Kemal Atatürk*, Leipzig, 1935.
Armstrong, H. G., *Turkeyin Travail. The Birth of a New Nation*, Londra, 1925.
Grey Wolf, Mustafa Kemal, An İntimate Study of a Dictator, Londra, 1939.
Bourgoin, Marguerite, *La Turquie d'Atatürk*, Paris, 1939.
Chambrum, Charles, *Atatürk et la Turquie Nouvelle*. Paris, 1939.
Emin, Ahmed, *Turkey in the World War*, 1930.
Gentizon, Paul, *Mustafa Kemal ou l'orient en Marche*, Paris, 1929.
Georges-Gaulis, Berthe, *La Question Turque (1919-1931)*, Paris, 1931.
Angora, Constantinople, Londres. Moustafa Kemal et la Politique Anglaise en Orient, Paris, 1922.
La Nationalisme Turc, Paris, 1922.
Glerget, Marcel, *La Turquie Pass'et Présent*, Paris, 1938.
Gontaut-Biron et Le Révérend L., *D'Angora A Lausanne*, Paris, 1924.
Halide Edip, *Memoirs of Halide Edip*, Londra, 1926.
The Turkish Ordeal, Being the Further Memoirs of Halide Edip, Londra, 1928.
Heyd, I. Uriel, *Foundations of Turkish Nationalism. The Life and Tenchings of Ziya Gökalp*, Londra, 1950.
Howard Harry, N., *The Partition of Turkey. A Diplomatic History 1913-1923*, Oklahama, 1931.
Jaschke, Gotthard, *Beitrage zur Geschichte des Kamfes der Türkei im ihre Unabhangigkeit*, "Die Welt des Islams", cilt V, no: 1-2, 1957.
Neues zur Russich-Türkischen Freundschaft von 1919-1939, "Die Welt des Islams", cilt VI, no: 3-4, 1961.
Die Türkei seit dem Weltkriege. Geschichtskalender 1918-1928, Berlin, 1929.
Kayser, Jacques, *l'Europe et la Turquie Nouvelle*, Paris, 1922.
Larcher, M., *La Guerre Turque dans la Guerre Mondialle*, Paris, 1926.
Lenissel, A. L., *L'ouvrier d'Industrie en Turquie*, 1948.

Leonid und Friedrich, *Angora, Freitheitschried der Türkei*, Berlin, 1923.
Lewis, Geoferey, *Turkey*, Londra, 1955.
Licrua, Walter, *Die Neue Turkei*, Berlin, 1923.
Liman von Sanders, *Fünf Yahre Türkei*, Berlin, 1919.
Milia, Jean, *Mustapha Kémal ou la Renovation dela Turquie*, Paris, 1929.
Mears, Eliot Grinnel, *Modern Turkey. A Politici-Economic İnterpretation 1908-1923*, New York, 1924.
Memoirs..., "Memoires de l'ambassadeur Morgenthau. Vingt six mis en Turquie", Paris, 1919.
Moukhtar Pasha, *La Turquie, l'Allemagne et l'Europe*, Paris, 1924.
Newman, Bernard, *Turkish Grosroads*, Londra, 1951.
Nikolson, G., *Curzon. The Last Phase 1919-1925. A. Stady in Postwar Diplomacy*, Boston-New York, 1934.
Paillares, Michel, *Le Kémalisme devant les Alliés*, İstanbul, 1922.
Pech, Edagard, *Les Alliés et la Turquie*, Paris, 1925.
Pernot, Maurice, *La Question Turque*, Paris, 1923.
Rummel, Friedrich von, *Die Türkei auf dem Weg nach Europa*, München, 1952.
Rustow, Dankwart, *Origins and Consolidation of the Turkish Nationalist Movement 1918-1923*, "Proceedings of the 25 İnternational Congress Of Orientalist", cilt 2.
Foreign Policy of the Turkish Republic, "Foreign Policy world Politics", 1958.
Smith, Elaine Diana, *Origins of the Kemalist Movement and the Goverment of the Grand National Assembly (1919-1923)*, 1959.
Schlicklin, Jean, *Angora... L'aube de la Turquie Nouvelle (1919-1922)*, Paris, 1922.
Toynbee, Arnold J., *The Western Question in Greece and Turkey. A study in the Contact ou Civilisations*, Londra, 1923.
Toynbee, Arnold J. and Kirkwood, Kenneth P., *Turkey*, Londra, 1926.
Ziemke, Kurt, *Die Neue Türkei. Politische Entwicklung 1914-1929*, Stuttgart, 1930

DK DOĞAN KİTAP

Kitap, 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması arasındaki yaklaşık dört yıllık sürenin olaylarını kapsayan dev bir eserdir.

Konuyla ilgili herkes için vazgeçilmez bir başvuru kitabı olma özelliğini taşıyan eser, Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı süreçlerindeki halk hareketleri, Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri, Kafkasya bölgesindeki savaşlar vb konularda araştırmacılara önemli veriler sunuyor.

Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923, tümüyle bilimsel verilere dayalı bir tarih araştırması olduğu kadar, bir solukta okunabilecek baş döndürücü bir romanın özelliklerini de taşıyor.

ISBN 975-6817-02-X